

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI DÖNEMİ'NDE ŞEYH ABDÜSSELAM BARZANİ VE
İSYANLARI
(1908-1914)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUSTAFA GİRESUN

İSTANBUL 2020

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI DÖNEMİ'NDE ŞEYH ABDÜSSELAM BARZANİ VE
İSYANLARI
(1908-1914)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUSTAFA GİRESUN

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. DAVUT HUT

İSTANBUL 2020

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	IV
ÖZET	VI
ABSTRACT.....	VII
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1
1. MUSUL VİLAYETİ COĞRAFYASI	1
2. MUSUL VE ÇEVRESİNİN TARİHİ ARKA PLANI.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

MUSUL VİLAYETİ'NİN İDARİ VE SOSYO-EKONOMİK YAPISI

1.1. İDARİ YAPI VE BU YAPI İÇİNDE BARZAN VE ÇEVRESİNİN İDARİ DURUMU	4
1.2. SOSYAL VE EKONOMİK YAPI.....	7
1.3. AŞİRET KAVRAMI VE BÖLGE KÜRTLERİ ARASINDA ŞEYHLERİN GÜÇ KAZANMASI	9
1.4. BARZAN VE BARZANİ AŞİRETİ.....	15
1.5. II. MEŞRUTİYET ÖNCESİ VE SONRASINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN YÖNETİM ANLAYIŞI	19
1.6. II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNİN TAŞRA YÖNETİM POLİTİKASI VE BUNUN BÖLGEDEKİ YANSIMALARI.....	21
1.7. İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN ÜLKE YÖNETİM POLİTİKASI VE BUNUN BÖLGEDEKİ/İSYANDAKİ ETKİLERİ	25

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEYH ABDÜSSELAM'IN BİRİNCİ İSYANI (1909)

2.1. ŞEYH ABDÜSSELAM İSYANI (1909) ÖNCESİNDE YAŞANAN GELİŞMELER VE İSYANIN NEDENLERİ.....	29
2.2. İSYANIN BAŞLAMASI VE SONRASINDAKİ GELİŞMELER.....	35
2.3. İSYANIN SONA ERMESİ VE DİVAN-I HARB-İ ÖRFİ'NİN KURULMASI.....	50
2.4. İSYANDA AŞİRETLER VE ŞEYHLER.....	67

2.5.	İSYANDA YABANCILARIN (İNGİLİZLERİN) ROLÜ	75
------	--	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞEYH ABDÜSSELAM'IN İKİNCİ İSYANI (1914)

3.1.	İKİ İSYAN ARASINDA YAŞANAN GELİŞMELER.....	79
3.2.	RUSYA'NIN KÜRT POLİTİKASI VE ŞEYH ABDÜSSELAM İLE İLİŞKİSİ.....	90
3.3.	ŞEYH ABDÜSSELAM İSYANI'NDA İTTİHAT VE TERAKKİ'YE MUHALİF YAPILARIN ETKİSİ: SAFVET BEY'İN FAALİYETLERİ	98
3.4.	ŞEYH ABDÜSSELAM'A KARŞI YÜRÜTÜLEN ASKERİ HAREKAT	105
3.5.	ASKERİ HAREKAT SONRASI ALINAN TEDBİRLER.....	117
3.5.1.	İdari Bir Tedbir Olarak Zibar Kazasının Teşkili.....	117
3.5.2.	1914 İsyanı Sonrası Alınan ve Alınması Düşünülen Diğer Tedbirler	119
3.6.	XII. KOLORDU KUMANDANI ESAD PAŞA İLE İLGİLİ YAPILAN TAHKİKAT	122
3.7.	ŞEYH ABDÜSSELAM'IN İRAN'DA BULUNDUĞU SÜREÇTE YAŞANANLAR	126
3.8.	MUSUL VALİSİ SÜLEYMAN NAZİF'İN İSTİFA GİRİŞİMİ.....	133
3.9.	ŞEYH ABDÜSSELAM'IN YAKALANMASI VE YARGILANMASI.....	135
3.10.	ŞEYH ABDÜSSELAM SONRASI BARZANİLER.....	145

SONUÇ	149
--------------------	------------

KAYNAKÇA.....	153
----------------------	------------

EKLER	166
--------------------	------------

EK 1: Şeyh Abdüsselim ve adamlarının, 1909 Akra kazasına saldırması üzerine bölgede yaşayan halkın can ve mal güvenliğinin korunması için Meclis-i Mebusan'a gönderdiği telgrafın ilk sayfasıdır.	166
EK 2: Şeyh Abdüsselim'in 1909 yılındaki isyanı sırasında Musul Vali ve Kumandanı Dağıstanlı Muhammed Fazıl Paşa.	167
EK 3: Şeyh Abdüsselim ve adamlarının, başlattıkları isyandan dolayı af talebiyle Dahiliye Nazırı'na gönderdiği mektup.	168
EK 4: Şeyh Abdüsselim'in başlattığı isyan yüzünden evsiz ve zor durumda kalan halka dağıtılmak üzere 1.000 liranın tahsis edilmesi hakkında Meclis-i Vükela kararı.	169

EK 5: Şeyh Abdüsselam ve adamları hakkındaki kanuni takibatın durdurulmasında dair Meclis-i Vükela kararı.	170
EK 6: Şeyh Abdüsselam (ortada, gözlüklü) ve adamları.	171
EK 7: Şeyh Abdüsselam Barzani'ye 4.derecede Osmanlı Nişanı verilmesine dair Padişah Mehmed Reşat'ın 17 Ağustos 1913 tarihli iradesi.	172
EK 8: Şeyh Abdüsselam'ın idam edildiği dönemin Musul Valisi Süleyman Nazif Bey.	173
EK 9: 1913 yılında Musul Vilayet Meclisi'nin Barzan merkez olmak üzere Zibar isminde bir kaza teşkili talebiyle Dahiliye Nezareti'ne gönderilen ve bölgeyi ihtiva eden kroki.....	174
EK 10: Merkezi Barzan olmak üzere Zibar isminde bir kazanın teşkiline dair kanun sureti.....	175
EK 11: Şeyh Abdüsselam ve adamları hakkında Musul Divan-ı Harb'i tarafından hazırlanan hüküm mazbatasının son sayfası.	176
EK 12: Şeyh Abdüsselam'ın idamı ve adamlarının da çeşitli cezalara çarptırılmasına dair Padişah Mehmet Reşat'ın 26 Kasım 1914 tarihli iradesi. Belgede imzası olan diğer kişiler; Sadrazam Mehmet Said Paşa ve Başkumandan Vekili Harbiye Nazırı Enver Paşa.	177
EK 13: Şeyh Abdüsselam'ın adamlarından olup idamla cezalandırılmasına rağmen yanlışlıkla isimleri eksik kalan Nerve köylü Ali oğlu Tatar Bey ve Babısifa köylü Aziz oğlu Muhammed Emin Ağa'nın idam cezaları hakkında Padişah Mehmet Reşat'ın iradesi.	178
EK 14: Şeyh Abdüsselam'ın idam kararıyla ilgili dönemin önemli devlet yöneticileri.	179
EK 15: Şeyh Abdüsselam ve adamlarını yargılayan Musul Divan-ı Harb'in kararı ve Padişah Mehmet Reşat'ın onayı gereğince küreğe konulma cezasına çarptırılan kişiler ve suç derecelerine dair tablo.....	182

ÖNSÖZ

II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918) Osmanlı tarihi açısından son derece kritik bir zaman dilimidir. Bu dönemde yaşanan gelişmeler, Osmanlı Arap vilayetlerini ve buralarda yaşayan toplumları da doğrudan etkilemiştir. Nitekim, bu süreçte meydana gelen hadiselerin etkileri, siyasi ve sosyo-kültürel yönleriyle günümüze kadar devam etmiştir. Buradan hareketle biz de, son yıllarda özellikle Türkiye ve dünya kamuoyunda dikkatleri üzerine çeken Barzaniler konusunu ve bu aşiretin önemli şeyhlerinden biri olan Şeyh Abdüsselam Barzani'nin II. Meşrutiyet dönemindeki isyanlarını tez konusu olarak seçtik.

Çalışmamızın temel amacı; bir aşiret olarak Barzanilerin tarihi niteliklerini, aşiret ve şeyhlerinin güçlenmesini, Şeyh Abdüsselam Barzani'nin 1908-1914 yılları arasındaki siyasi faaliyetleri çerçevesinde ortaya koymaktır. Bu yapılırken de, çoğunlukla siyasi ve ideolojik tartışmalara malzeme olan böyle bir konunun, bilimsel ölçütler içinde aydınlatılması ve ortaya çıkan sorulara da cevap aranması hedeflenmiştir.

Şimdiye kadar konuyla ilgili olarak yapılan politik ve ideolojik nitelikli yayınları bir kenara koyarsak, özellikle Şeyh Abdüsselam'ın faaliyetlerine dair; Yaşar Kaplan'ın "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Şeyh Abdüsselam Barzani (1908-1914)" ve Ahmet Uçar'ın "Hahamların Torunları Barzaniler" isimli makaleler önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra, Martin van Bruinessen, Wadie Jwaideh, David McDowal, Hakan Özoğlu, Hulusi Turgut ve Mehmet Perinçek gibi, bu çalışmanın da ikincil kaynakları arasında olan yabancı ve yerli yazarlar, daha ziyade Kürt tarihi, sosyolojisi ve milliyetçiliği gibi ana başlıklar üzerinden bu konuya sınırlı ölçüde değinmişlerdir.

Çalışmada, Osmanlı ve İngiliz arşiv belgeleri, seyahatname ve hatıratlardan oluşan ana kaynaklar ile yine konuyla ilgili ikincil literatürü oluşturan kitap, makale, tez vb. eserlerden yararlanılmıştır. Böylece, yeni kaynaklar ve bilgiler ışığında konunun ayrıntıları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın, Barzanilerin kökenleri ve ayrıca Şeyh Abdüsselam ve isyanları/siyasi faaliyetleri konusuna bir ölçüde açıklık getirdiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte, eldeki mevcut belge ve bilgilerin açıklamaya yetmediği noktalar da olmuştur. Bu hususlara, çalışmanın ilgili yerlerinde dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla, çalışmamızın eksik kalan taraflarının olabileceği ön kabulüyle birlikte, ilerleyen süreçte yeni belge ve bilgilerin ortaya çıkması halinde konunun daha da netleşebileceğini düşünüyoruz.

Çalışmanın giriş kısmında; asıl konuya hazırlık olmak üzere, Musul Vilayeti'nin coğrafi yapısı ve tarihi arka planı üzerinde durulmuştur. Birinci Bölümde; yine Musul Vilayeti'nin idari ve sosyo-ekonomik yapısı ile Barzan Aşireti hakkında bilgiler verilmiştir. Sonrasında ise II. Meşrutiyet öncesi ve sonrası Osmanlı Devleti'nin genel yönetim anlayışı mukayeseli bir şekilde irdelenmiştir. İkinci Bölümde; Şeyh Abdüsselam'ın 1909 yılında başlattığı isyan öncesinde ve isyan sürecinde yaşanan siyasi ve askeri gelişmeler ele alınmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise; Şeyh Abdüsselam'ın bölgedeki nüfuzunu genişletme çabaları ve Osmanlı Devleti'ne karşı 1914 yılında başlattığı isyan neticesinde yargılanarak idam edilmesi üzerinde durulmuştur.

Tezin hazırlanmasında birçok kişi ve kurumun desteği bulunmaktadır. Öncelikle, tez danışmanım olmayı kabul eden, tez konusunun belirlenmesinden tamamlanmasına kadar gösterdiği anlayış ile maddi ve manevi tüm destekleri ve ayrıca konuyla ilgili İngiliz arşiv belgelerini kullanmama izin verdiği için saygıdeğer hocam Prof. Dr. Davut HUT'a minnettarım. Lisans ve lisansüstü eğitim sürecinde gösterdiği maddi ve manevi desteklerinden dolayı hocam Dr. Salim AYDIN'a teşekkürü borç bilirim. Tez hazırlama sürecinde karşılaştığım zorlukları aşmamda katkılarını gördüğüm meslektaşlarım; Ayşegül EŞGÜL, Ozan ÇEKMEZ, Ahmet UĞUR ve Emre ÖZGÖREN'e teşekkür ederim. Ayrıca İngilizce belgelerin tercüme edilmesine destek olan Turgut DELİKAN'a teşekkür ederim. Görev yaptığım Gaziantep Nizip Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi'nin Müdür Başyardımcısı Serkan YALÇINDAĞ'a, gösterdiği kolaylıklar için müteşekkirim. Hayatım boyunca desteklerini benden esirgemeyen sevgili aileme şükranlarımı sunuyorum. Lisans ve lisansüstü eğitimim süresince desteklerinden dolayı Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu (TURING) ve kurumun başkanı Bülent KATKAK'ın şahsında tüm TURING çalışanlarına teşekkür ederim. Ayrıca İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı ve Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü çalışanlarına, gösterdikleri olumlu tavır ve sağladıkları imkanlar dolayısıyla müteşekkirim.

Son olarak, her konuda olduğu gibi tez hazırlama sürecinde de desteğini gördüğüm sevgili yol arkadaşım Şerife Gül ZENGİN'e gönülden teşekkür ederim.

İstanbul 2020

Mustafa GİRESUN

ÖZET

Bu çalışmada, Şeyh Abdüsselim Barzani'nin 1908-1914 yılları arasında Musul Vilayeti'ndeki siyasi faaliyetleri ele alınmıştır. Çalışmanın merkezinde Şeyh Abdüsselim Barzani ve faaliyetleri olmasına rağmen ilgili bölgenin sosyo-ekonomik yapısı ile Barzan bölgesi ve Barzan Aşireti hakkında da bazı bilgiler verilmiştir. Bununla birlikte, II. Abdülhamit ile İttihat ve Terakki'nin yönetim anlayışları ve bunun Musul'daki yansımaları da irdelenmiştir.

Abdüsselim Barzani, 20. yüzyıl başlarında Barzan Aşireti'nin şeyhi konumundadır. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra, bölgesel nüfuzunu genişletmek amacıyla İngiltere'nin de desteğiyle 1909 yılında önemli bir isyan başlatmıştır. Şeyh Abdüsselim, Osmanlı yönetiminin askeri hareketinden sonra af dilemek zorunda kalmış ve bölgedeki asayişsizlik birkaç yıllığına da olsa ortadan kaldırılmıştır. Ancak, Osmanlı Devleti'nde yaşanan iç ve dış gelişmeler ve özellikle de Rusya'nın bölgede uyguladığı politikalar, Şeyh Abdüsselim'in 1913 yılından itibaren tekrar nüfuzunu genişletmesine imkan vermiştir. Şeyhin gittikçe yoğunlaşan faaliyetleri, 1914 yılında silahlı isyan hareketine dönüşmüştür. İttihat ve Terakki'nin, özellikle de dönemin Musul valisi Süleyman Nazif'in girişimleri neticesinde, 1914 yılında Şeyh Abdüsselim yakalanarak Musul'a getirildi. Burada kurulan olağanüstü mahkemede yargılanması sonucu idam edildi ve onunla birlikte hareket edenler de çeşitli cezalara çarptırıldı. Böylece Osmanlı Devleti'ni uzun süredir uğraştıran mesele sona ermiştir. Bununla birlikte, Şeyh Abdüsselim'in bu faaliyetleri, Osmanlı sonrasındaki Barzan ailesi ve aşiret reisleri üzerinde önemli bir etki bırakmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Musul, Barzan, Şeyh Abdüsselim Barzani, Süleyman Nazif, II. Abdülhamit, İttihat ve Terakki.

ABSTRACT

SHEIKH ABDUSSELAM BARZANİ IN THE OTTOMAN PERİOD AND REBELLİONS (1908-1914)

In this study, the political activities of Sheikh Abdusselam Barzani in Mosul Vilayet between 1908-1914 are discussed. Although the focus of the study is Sheikh Abdusselam Barzani and his activities, some information is also given about the socio-economic structure of the relevant region, Barzan region and Barzan Tribe. However, the administration mentality of Abdulhamid II and the Committee of Union and Progress (CUP) and its reflections in Mosul are also examined

Sheikh Abdusselam Barzani was the leader of the Barzan Tribe in the early 20th century. After the proclamation of the Second Constitutional Monarchy (1908), he started an significant rebellion in 1909 with the support of England, in order to expand his regional influence. Sheikh Abdusselam had to ask forgiveness after the military operation of the Ottoman government and the disorder in the region was eliminated for a few years. However, the internal and external developments in the Ottoman State, and especially the policies implemented by Russia in the region, allowed Sheikh Abdusselam to expand his influence again since 1913. Sheikh's intensified activities turned into an armed rebellion movement in 1914. As a result of the attempts of the CUP's and especially governor of Mosul, Süleyman Nazif, Sheikh Abdusselam was captured and brought to Mosul in 1914. He was executed as a result of his trial in the extraordinary court established here, and those who acted with him were also sentenced to various penalties. Thus, the issue that had been dealing with the Ottoman State for a long time came to an end. However, the political activities of Sheikh Abdusselam had a significant impact on the Barzan family and Barzan tribal leaders after the Ottoman Empire.

Keywords: Ottoman Empire, Mosul, Barzan, Sheikh Abdusselam Barzani, Süleyman Nazif, Abdulhamid II, Committee of Union and Progress

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
ATASE	: Genelkurmay Askeri Tarih ve Strateji Etüt Daire Başkanlığı
bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
ed.	: Editör
FO	: Foreign Office
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
IOR	: India Office Records, British Library.
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
ORSAM	: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi
ö.	: Ölüm
PRO	: Public Record Office – Londra
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
vb.	: Ve benzeri
WO	: War Office

GİRİŞ

1. MUSUL VİLAYETİ COĞRAFYASI

Tarihteki olay ve olguların meydana gelmesinde coğrafi ve sosyo-ekonomik yapıların önemli bir etkisi vardır. Buradan hareketle, tezimizin ana konusunu oluşturan Barzan bölgesi ve Barzan Aşireti ile Şeyh Abdüsselam Barzani gibi konuları daha iyi anlayabilmek adına bu yapıları tanımının gerekli olduğu kanaatindeyiz. Musul ve bugün itibarıyla içinde bulunduğu Irak coğrafyasının birçok açıdan büyük önemi vardır. Irak, sahip olduğu coğrafi ve stratejik özelliklerinden dolayı antik çağlardan 20. yüzyıla dek önemli devletler ve uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. Ülke, bunun yanı sıra Anadolu, Arabistan, Suriye ve İran gibi önemli ülkelerin halkları, kültürleri ve ticaretleri için bir buluşma noktası olmuştur.

Ortaçağ'da ve Osmanlı asırlarında "El-Cezire"¹ ve "Irak-ı Arab"² denilen eski Mezopotamya'nın kuzeydoğu topraklarını kapsayan Musul ve çevresi, bölge için önemli bir medeniyet kaynağı olan Dicle nehrinin doğusunda ve batısında olmak üzere sınırları geniş ve önemli bir vilayettir.³

Çalışmanın odaklandığı dönem olarak 20. yüzyıl başlarında, Osmanlı Devleti'nin Bağdat ve Basra ile birlikte Irak'taki vilayetlerinden biri olan Musul Vilayeti, kuzeyinde Diyarbakır ve Van Vilayetleri, doğusunda İran sınırları, batısında Suriye Çölü ve Deyrizor Mutasarrıflığı ve güneyinde ise Bağdat Vilayeti ile çevrilidir. Yüzölçümü, yaklaşık 91.000 km²'dir. Vilayetin kuzey ve İran sınırına komşu olan doğu tarafları dağlık olup güney ve batı tarafları ise düz ovalardan oluşmaktadır.⁴

Güney Irak'ta Fırat nehri ile birleşen Dicle nehri, Musul vilayeti coğrafyasının en önemli öğelerinden biridir. Geçmişi antik dönemlere kadar eskiye giden geleneksel ulaşım, Dicle üzerindeki kelekler vasıtasıyla yapılmaktaydı.⁵ Son derece önemli bir

¹ Dicle ve Fırat arasındaki bölgenin kuzeyini ifade etmek için kullanılan bir tabirdir. Bu bölge Dicle'nin doğusunda kalan Silvan, Erzen, Siirt, Zap havzası ve Fırat'ın batısındaki Adıyaman'dan oluşmaktadır. Makdisi, Musul'u hatta Tikrit'i de bu bölgeye dahil eder. el-Cezire'nin batısında Suriye, kuzeybatısında Gaziantep, Maraş ve Malatya yer alır. Bölgenin doğusunda Doğu Anadolu, güneyinde Irak bulunur. el-Cezire, Anadolu-Irak-Suriye bölgelerini birbirine bağladığından büyük bir stratejik öneme sahiptir. Ramazan Şeşen, "Cezîre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (TDVİA), C.7, İstanbul 1993, s.509. el-Cezire bölgesinin merkezi Musul'dur. Davut Hut, *Musul Vilayeti'nin İdarî, İktisadî ve Sosyal Yapısı (1864-1908)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2006, s.4.

² Musul'dan güneyde Basra Körfezi'ne kadar uzanan bölgeye verilen isimdir. Genel olarak Musul-Bağdat-Basra hattını ifade etmek için kullanılır. Davut Hut, *a.g.t.*, s.2.

³ Necdet Sakaoğlu, *20.Yüzyıl Başında Osmanlı Coğrafyası (1907-1908)*, Deniz Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s.275.

⁴ Rahmi Tekin - Yaşar Baş, *Osmanlı Atlası (XX.Yüzyıl Başları)*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 103.

⁵ Necdet Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.275.

konuma sahip olan Musul ve çevresi, Diyarbakır ve Bağdat-Basra'yı nehiryoluyla birbirine bağladığı gibi, kuzey-güney ve doğu-batı doğrultusundaki kervan (ticaret) ve karayolu ulaşımını da sağlamaktaydı. Bütün bu özellikleri Musul'a, kendi adında da içeriğini bulan "farklı coğrafya ve bölgeleri birbirine bağlayan bir kavşak noktası" niteliğini kazandırmıştır.⁶

2. MUSUL VE ÇEVRESİNİN TARİHİ ARKA PLANI

Mezopotamya uygarlıklarından Asurluların tarihi başkentlerinin (Ninova/Eski Musul) bulunduğu ve bir süre hüküm sürdüğü Musul, Halife Hz. Ömer döneminde; 637 veya 641 yılında İslam orduları tarafından fethedilmiştir.⁷ Devamında, Hz. Ömer ve Hz. Osman tarafından bölgeye bazı Arap aşiretleri yerleştirilmiştir. Emevi halifesi II. Mervan döneminde El-Cezire Eyaleti'nin merkezi olan Musul, Abbasiler devrinde gelişimini sürdürmüş ve bazı dönemlerde, Abbasilerin hizmetine giren Türk asıllı idareci ve komutanlar tarafından yönetilmiştir. Abbasilerin zayıflamasının ardından ise Musul'da, Tağlibi, Ukayli ve Hamdanîlerin hakimiyeti görülmektedir. 1095 yılına gelindiğinde şehir ve çevresi Büyük Selçuklu Devleti'nin hakimiyetine girmiştir. Atabeyi İmadeddin Zengî'nin idaresinde büyük gelişme gösteren Musul, 1261 yılında Moğol istilasıyla bu kez büyük tahribata uğramıştır.⁸ Musul, ilerleyen süreçte sırasıyla; Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevi dönemlerinden sonra Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine girmiştir.⁹ Şöyle ki, Yavuz Sultan Selim, Osmanlı Devleti'nin doğusunu tehdit eden Safevi tehlikesine karşı 1514'te İran üzerine bir sefere karar vermişti. Yavuz Sultan Selim, Osmanlı-Safevi toprakları arasında kalan yerel Kürt emirliklerini yanına çekerek bölgedeki otoritesini arttırmıştır. Osmanlı Devleti, Safevilere karşı 1514 Çaldıran Savaşı'nda büyük bir zafer kazandı. Bu savaş ile birçok Doğu Anadolu şehri Osmanlıların eline geçti.¹⁰ Osmanlı Devleti, ele geçirdiği topraklarda, sosyal ve siyasi yapıyı gözeterek belli şartlar dışında mahalli yapıda büyük değişiklikler yapmamıştır. Aynı padişah döneminde 1517 itibarıyla de Musul, Osmanlı Devleti'nin sınırlarına dahil olmuştur. Ancak Musul üzerinde Osmanlı-Safevi mücadelesi devam etmiştir. Nitekim, Osmanlı Devleti, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1533-1535 Irakıyın Seferi ile bölgede tam olarak

⁶ Kelime, Arapça vasl (ulaşmak, kavuşmak) kökünden türetilmiştir. Şehre Musul adının verilmesi, çeşitli kervan yollarının veya o bölgede Dicle ile bazı kollarının birleşmesine bağlanmaktadır. Sâmi es-Sakkâr, "Musul", *TDVİA*, İstanbul 2006, s.361. Musul, Batı dillerinde Mosul olarak ifade edilmektedir. Musul isminin kökeni hakkında detaylı bilgi için bkz. Davut Hut, *a.g.t.*, s.1-2.

⁷ Sâmi Es-Sekkâr, "Musul", (TDVİA), C.31, İstanbul 2006, s.362.

⁸ Davut Hut, *a.g.t.*, s.6.

⁹ Sâmi Es-Sekkâr, "a.g.m.", s.362.

¹⁰ Mustafa Çetin Varlık, "Çaldıran Savaşı", *TDVİA*, C.8, İstanbul 1993, s.193-195.

hakimiyet kurabilmiştir.¹¹ Osmanlı Devleti'nin Musul'u fethinden sonra bölgede idari, askeri ve sosyo-ekonomik anlamda önemli gelişmeler yaşanmıştır. 16. yüzyılda Musul Eyaleti; Musul merkez olmak üzere Musul, Kerkük, Erbil ve Süleymaniye sancakları şeklinde teşkilatlandırılmıştır. Bununla birlikte Musul bölgesinde birçok farklı dini ve etnik topluluk yaşamaktaydı. Musul, stratejik konumu sayesinde ticari faaliyetlerin çok yoğun olduğu bir bölgeydi. Musul ve çevresi Osmanlı-İran sınırında tampon bölge olması nedeniyle iki devlet arasında meydana gelen savaş ve siyasi ilişkilerde önemli bir yer edinmiştir. Bu durum bölgenin sosyo-ekonomik yapısını da doğrudan etkilemiştir.¹² Dönem dönem yaşanan mücadelelerin ardından 1639 yılına gelindiğinde ise IV. Murat, ünlü Bağdat seferi ile Musul ve Bağdat bölgelerindeki hakimiyetini bir kez daha Safevilere kabul ettirmiştir. 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması, bu yolda Osmanlı Devleti lehine bir durum oluşturmuştur.¹³

1733 ve 1743 yıllarında Bağdat ile birlikte, Nadir Şah'ın saldırılarına maruz kalmasına rağmen Musul'daki Osmanlı idaresi bundan sonra da devam etmiştir. I. Dünya Savaşı öncesinde birçok açıdan taşıdığı önem ve özellikle zengin petrol yataklarına sahip olmasından dolayı İngiltere, Fransa, Almanya gibi güçlü devletlerin rekabet alanı haline gelmiştir. I. Dünya Savaşı'nın sonunda imzalanan 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi imzalandığında Musul Türklerin elindeydi. İngilizler, Mondros Mütarekesi'nin hükümlerine aykırı olarak 1918'te Musul'u işgal etti. Mustafa Kemal liderliğinde gerçekleştirilen Milli Mücadele sonrasında imzalanan 1923 Lozan Antlaşması'nda Musul konusu üzerinde anlaşma sağlanamadı. Türkiye ile İngiltere arasında ikili görüşmeler de netice veremeyince konu Milletler Cemiyeti'ne aktarıldı. Bu diplomatik gelişmeler nihayetinde 1926 yılında Türkiye-İngiltere-Irak arasında imzalanan Ankara Antlaşması ile yaklaşık 400 yıl Osmanlı hakimiyetinde kalmış olan Musul Vilayeti, İngiltere mandasındaki Irak krallığı sınırları içinde kalmıştır.¹⁴

¹¹ Davut Hut, *a.g.t.*, s.8.

¹² Musul'un 16. yüzyıldaki idari, iktisadi ve sosyal yapısı hakkında detaylı bilgi için bkz. Nilüfer Bayatlı, *XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

¹³ Musul'un Osmanlı hakimiyetine geçişi ve 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması'na kadarki dönemde vilayetin idari, sosyal ve ekonomik yapısı hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet Gündüz, *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)*, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2003.

¹⁴ Uğur Sipahioğlu, "Musul (Musul Sorunu)", *TDVİA*, C.31, İstanbul 2006, s.367-368.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUSUL VİLAYETİ'NİN İDARİ VE

SOSYO-EKONOMİK YAPISI

1.1. İDARİ YAPI VE BU YAPI İÇİNDE BARZAN VE ÇEVRESİNİN İDARİ DURUMU

Osmanlı fethinden sonraki idari yapı içinde Musul, zaman zaman müstakil bir eyalet, zaman zaman da Diyarbakır, Van, Hakkari ve Bağdat eyaletlerine bağlı bir sancak/liva olarak yer almış; 1848 yılından itibaren de burada Tanzimat reformları uygulanmaya başlamıştır.¹⁵ 1869 yılında ise Musul, Şehrizer (Kerkük) ve Süleymaniye sancaklarının da dahil olduğu Bağdat valiliğine getirilen Mithat Paşa'nın idaresi altında olarak, 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi gereğince idari ve mali uygulamalar yapıldı. Mithat Paşa tarafından yeniden teşkilatlandırılan bölgede, Musul 1879 yılına kadar Bağdat Vilayeti'ne bağlıydı. Bölgedeki idari-mülki, mali, askeri ve adli işlerin daha hızlı ve kolay yapılması ve ayrıca bölgede devlet otoritesinin arttırılması yönündeki görüşler neticesinde Musul 1879 yılında Bağdat'tan ayrılarak müstakil bir vilayet haline getirildi. Kurulan yeni Musul vilayeti Musul, Kerkük (Şehrizer) ve Süleymaniye sancakları dahil olmak üzere teşkilatlandırıldı.¹⁶

1912 tarihli Musul Vilayet Salnamesi'ne göre; Musul vilayeti, Musul, Kerkük ve Süleymaniye sancaklarından oluşmaktaydı. Üç sancağa ayrılan genel idari taksimat da kendi içerisinde 17 kaza, 43 nahiye ve 4.392 köye ayrılmıştır. Zaman içinde bazı değişiklikler göstermekle birlikte, bahsedilen Musul vilayeti sancaklarına ait kazalar (kaymakamlıklar) şu şekildedir:

Vilayetin batısında yer alan merkez sancak, Musul sancağı: Musul (merkez kaza), Akra, Duhok, İmadiye, Zaho ve Sincar kazalarından oluşmaktadır. Bu kazalara bağlı 15 nahiye ve 1.627 köy bulunmaktadır.

Vilayetin orta kesiminde yer alan Kerkük sancağı: Kerkük (merkez kaza), Revanduz, Köysancak, Raniye, Salahiye (Kifri) ve Erbil kazalarından oluşmaktadır. Bu kazalara bağlı 17 nahiye ve 1.712 köy bulunmaktadır.

¹⁵ Davut Hut, *a.g.t.*, s.18.

¹⁶ Davut Hut, *a.g.t.*, s.47-48.

Vilayetin doğusunda, İran sınırında yer alan Süleymaniye sancağı: Süleymaniye (merkez kaza), Gülanber, Şehr-i Pazar, Mamure-i Hamidiye ve Bazyan kazalarından oluşmaktadır. Bu kazalara bağlı 11 nahiye ve 1.082 köy bulunmaktadır.¹⁷

Yukarıdaki genel bilgilerden sonra Şeyh Abdüsselam Barzani İsyanı'ndan en fazla etkilenen bölgeler hakkında biraz daha tafsilatlı bilgi vermek faydalı olacaktır. Şeyh Abdüsselam Barzani'nin başlattığı isyandan en çok etkilenen bölge Akra¹⁸ kazasıdır. Akra¹⁹ kazası Musul vilayet merkezinin doğusunda yer almaktadır. Akra, vilayetin kuzeydoğusunda bulunan İmadiye, Revanduz ve Duhok merkez kazaları ile sınırlıdır. Akra'nın doğusu yüksek dağlar, batısı Zibar ve güneyi de Sürçi ile çevrilidir. Akra kayalık bir tepe yamacına kurulmuş bir yerleşimdi. Sokaklar evler arasında bir teras gibi uzayıp giderdi. Böylece bir evin çatısı diğerlerinin eşiği oluyordu.²⁰ Akra kazası aşiretler arasında çatışmalara sahne olduğundan çoğu zaman güvenlik problemleri yaşanmaktadır.²¹

1912 Musul Vilayet Salnamesine göre; Akra kazasına bağlı 2 nahiye (Zibar ve Sürçi) ve 204 köy bulunmaktadır. 1912 verilerine göre kazanın kayıtlı erkek nüfusu 7.016'dır. Akra kazasının büyük bir kısmı Şâfiî Kürtlerden oluşmaktadır. Bununla beraber az da olsa, kadim Hristiyan topluluklardan olan Keldani, Süryani ve Musevi cemaat de yaşamaktadır. 1912 yılında yapılan sayıma göre Akra'da; 8 cami ve mescit, 3 medrese, 2 tekke, 1 resmi mektep, 4 sıbyan mektebi, 2 kilise, 1 havra, 1 hükümet konağı, 1.228 ev, 1 han, 134 dükkan, 1 hamam, 5 fırın, 97 oda-anbar, 14 değirmen, 491 bağ ve bahçe, 128 tarla-arsa bulunmaktadır. Valiliği döneminde Akra'yı ziyaret eden Ebubekir Hazım Tepeyran, burada gördüğü okulun eğitim faaliyetleri için hiç uygun olmadığını tasvir etmektedir. Ancak, eğitim konusundaki aksaklığın sadece buraya özgü olmadığına ve Musul Vilayeti'nin tamamında bu sorunun var olduğuna dikkat çekmiştir.²²

¹⁷ Cengiz Eroğlu vd., *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul*, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM), Ankara 2012, s.147, 169, 208.

¹⁸ Akra, adını “ateş” anlamına gelen Kürtçe “Akra” ya da “Agra” kelimesinden almaktadır. Farhad Mahdi Yousif, *Birinci Meşrutiyet Döneminde Musul Sancağı (1876-1908)*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2017, s.26.

¹⁹ Akra'nın coğrafi ve sosyal yapısı hakkında bkz. Ebubekir Hâzım Tepeyran, *Hatıralar*, Elips Kitap, Ankara 2020, s.420-425. W.A.Wigram-Edgar T.A. Wigram, *İnsanlığın Beşiği Kürdistan'da Yaşam*, Avesta Yayınları, Çev. İbrahim Bingöl, İstanbul 2004, s.164-169.

²⁰ Mark Sykes, *Dariül İslam – Osmanlı'nın Şark Bölgesinde Seyahat*, Çeviren: Hikmet İlhan, Avesta Yayınları, İstanbul 2017, s. 188.

²¹ Mark Sykes, *a.g.e.*, s.183.

²² Ebubekir Hâzım Tepeyran, *a.g.e.*, s.373-374.

Akra kazası ahalisi içerisinde yer alan Herki aşireti tamamen ve Sürçiler de kısmen göçebelendir.²³ 1912 yılındaki kayıtlı nüfus verilerine göre Akra'da; 6.393 Müslüman, 167 Katolik Keldani, 456 Musevi erkek bulunmaktadır.²⁴ Vurgulandığı üzere burada verilen sayısal bilgiler nüfus dairesince kayıt altına alınan verilerdir. Dolayısıyla, Akra'da yaşayan kadın, çocuk ve göçebe aşiret mensubu olan kişilerin tam sayısını bilemiyoruz.

Konumuz açısından merkezi bir konumda olan diğer bir bölge de Zibar nahiyesidir. Zibar, Zap Nehri'nin kenarında kurulu olup 1878 yılında nahiyelikten kaymakamlık statüsüne çevrilen bir yerdir. 1894 Musul Vilayet Salnamesinde kaza olarak belirtilen Zibar'ın 1902 yılında kaza statüsü kaldırılmış ve Akra kazasının bir nahiyesine dönüştürülmüştür.²⁵ 1912 Musul Vilayet Salnamesinde de bu durumun devam ettiği görülmektedir. Zibar, Akra kazasının 2 nahiyesinden biri olup idare merkezi Pirekepre'dir. Zibar'ın kuzeyinde Van vilayeti bulunmaktadır. Zibar nahiyesi dağlık (Şirin Dağı) bir bölgede bulunmakla beraber halkı da savaşçı bir niteliğe sahiptir. Zibar'da yaşayanların büyük çoğunluğu Şâfiî Kürtlerden oluşmaktadır.²⁶

İsyan bölgesinde yer alan İmadiye Musul'un kuzeyinde yer almaktadır. Doğuda Zibar nahiyesi, batıda Zaho, güneyde Duhok ve kuzeyde Van vilayetine bağlı Hakkari sancağı ile sınırlıdır. Bir vadinin ortasında müstahkem bir tepe üzerinde bulunmaktadır. İmadiye kazası genel olarak dağlık bir yapıdadır. Buna rağmen halkının büyük bölümü geçimini tarım ile sağlamaktadır. İmadiye kazasına bağlı 5 nahiye ve 366 köy bulunmaktadır. 1912 Musul Salnamesine göre İmadiye'nin kayıtlı erkek nüfusu 4.257'dir. İmadiye'deki nüfusun büyük bir kısmı Kürt ve Şâfi mezhebindendir. Geri kalan nüfus ise Süryani ve Musevilerden oluşmaktadır.²⁷

Şeyh Abdüsselam İsyanı'nın etkili olduğu bölgelerden biri de Revanduz'dur. Revanduz'un 1912 verilerine göre kayıtlı erkek nüfusu 15.938'dir. Kazanın büyük çoğunluğunu Şâfiî Kürtler oluşturmaktadır. Bunun yanında kazada Keldani ve Musevi cemaatler de yaşamaktadır. Revanduz kazası İran sınırında bulunmakla birlikte genel olarak dağlık bir bölgedir. Sınırdan olmasından dolayı da İran ile yapılan ticarete önemli bir yeri vardır. 1912 Musul Vilayet Salnamesine göre; Revanduz; Şirvan, Mezuri-i Bâlâ,

²³ Cengiz Eroğlu vd., *a.g.e.*, s.161-163.

²⁴ Cengiz Eroğlu vd., *a.g.e.*, s.43.

²⁵ Davut Hut, *a.g.t.*, s.61.

²⁶ Cengiz Eroğlu vd., *a.g.e.*, s.163-164.

²⁷ Cengiz Eroğlu vd., *a.g.e.*, s.154-156.

Balik, Bradost ve Deyr-i Harir olmak üzere 5 nahiye ve bunlara bağlı 391 köyden oluşmaktadır.²⁸ Bunlardan özellikle Mezuri-i Bâlâ ve Şirvan ahalisi ve coğrafyası Şeyh Abdüsselam Barzani'nin isyanında sık sık karşımıza çıkmaktadır.

Şeyh Abdüsselam İsyani'nin etkili olduğu bölgelerden biri olan Mezuri nahiyesi, Tepeyran'ın valiliği döneminde (1899-1901) de asayişsizliğin hüküm sürdüğü bir yerdi. Tepeyran'ın verdiği bilgiye göre; valilik görevine başlayışı Mart ayına yani hayvan sayımı mevsimine denk gelmişti. Sayım memurlukları listesini kontrol ettiğinde Mezuri nahiyesi memurlarının ismini görememiştir. İdare Meclisi katibinin Tepeyran'a cevabı ; “Bu nahiye üç sene evvel eşkıya eline düştüğü; tepelenmeleri için jandarma kuvvetinin yetişmediği ve asker gönderilmesine de İstanbul razı olmadığı için, o seneden beri sayım memuru gönderilmediği gibi bugün orada hiçbir memurumuz bulunmadığından, yalnız koyun vergisinden değil, öbür vergilerle aşar gelirinden de bir şey alınamamaktadır.” şeklinde olmuştur. Bu dönemde Mezuri nahiyesini elinde tutan eşkıya, Şeyh Nuri ile Şeyh Selim liderliğinde otuz kişi civarındadır. Tepeyran'a göre, bu duruma son vermek amacıyla gerekli makamlara defalarca yazı göndermiş ancak beklediği cevabı alamamıştır. Beklediği desteği göremeyen Tepeyran'a bakılırsa, bu işi kendi başına hallederek nahiyeyi denetim altına almıştır.²⁹

1.2. SOSYAL VE EKONOMİK YAPI

Şeyh Abdüsselam Barzani isyanının ortaya çıkması, gelişmesi ve şekillenmesinde önemli dinamikleri oluşturdukları için bölgedeki toplumsal ve ekonomik yapı ile yaşam tarzlarını kısaca ele almak gerekir. Musul vilayeti ahalisi bu bakımlardan farklı unsurlardan oluşmaktadır. Halk, yaşam tarzı bakımından yerleşik şehirli halk ile yarı göçebe ve göçebe gruplar olmak üzere üç farklı yapıya sahiptir. İleride izah edileceği üzere, bölgede göçebe ve yarı göçebe olarak yaşayan bazı Kürt aşiretleri, aşiret yapılarının getirdiği doğal bir sonuç olarak bu isyanın ortaya çıkıp gelişmesinde başat bir role sahip olmuşlardır.

Musul Vilayeti'nin 20. yüzyıl başına ait nüfus yapısına ait önemli kaynakların başında 1912 tarihli Musul Vilayet Salnamesi gelmektedir. Burada yer alan bilgilere göre; Musul'un %90'ı Müslüman, geriye kalan %10'luk dilimde ise Musevi, Süryani, Keldani,

²⁸ Cengiz Eroğlu vd., *a.g.e.*, s.190-191.

²⁹ Ebubekir Hâzım Tepeyran, *a.g.e.*, s.331-337. Bu noktada vurgulanması gereken bir nokta vardır. Ebubekir Hâzım Tepeyran, hatıratın sahibi olduğu için olayları kendini merkeze alacak şekilde ve kendi görüşüyle ifade etmiştir. Bununla birlikte kendisi İttihat ve Terakki taraftarıdır. II. Abdülhamit yönetimiyle ilgili sözlerin birçok yönden doğru olduğunu belirtmekle beraber bu duruma da dikkat çekmekte fayda vardır. Aslında genel olarak tüm hatıratlar diğer belge ve bilgiler ile kritik edilerek kullanılmalıdır.

Nesturi, Asuri, Yakubi, Protestan, Ermeni ve Rum gibi çeşitli gayrimüslim cemaatler yer almaktadır.³⁰ Musul etnik ve dini bakımlardan gerçekten yoğun bir çeşitliliğe sahiptir. Burada yaşayan Müslümanlar arasında en kalabalık nüfusu Araplar oluşturmaktadır ki, bu bakımdan vilayetin merkezi Musul şehri de bir “Arap şehri” özelliğini taşımaktadır. Bununla birlikte bölgede, özellikle, bir önceki başlıkta anlatılan, isyanın meydana geldiği Musul sancağı yerleşimlerinde Kürtler ve ayrıca Telafer, Altunköprü, Kerkük, Erbil, Musul şehri ve köyleri, Tuzhurmatu, Tazehurmatu ve Kifri gibi yerleşimlerde ise Kürtler ile birlikte Türk/Türkmenler de önemli bir ağırlığa sahiptir. Ayrıca, sayıları nispeten az olmakla birlikte Yezidi, Kakai, Şebek ve Şarlı gibi çeşitli heterodoks topluluklar da vardı.³¹

1912 tarihli salnameye göre Musul Vilayeti’nde nüfus dairesince kayıtlı olan kişi sayısı 246.913’tür. Kayıt dışı yerleşik nüfus ise 311.187’dir. Bunlara ilaveten göçebe aşiretlerin kayıt dışı tahmini nüfusu ise 270.000 civarındadır. Genel toplama baktığımızda Musul Vilayeti’nin toplam nüfusu 828.000’dir.³² Bu sayıya kadınlar ve erkekler dahildir. Ancak vilayeteki çocuk sayısı hakkında bilgi verilmemiştir.

Musul’un sahip olduğu bu coğrafi ve sosyal şartlar, vilayetin ekonomik yapısı üzerinde de doğrudan etkili olmuştur. Buna göre; ılıman iklim ve verimli topraklar, yerleşik nüfus için tarımsal faaliyetleri ön plana çıkarırken, aşiretlerin hayat tarzı olan göçebelikte ise hayvancılık faaliyetleri ilk sırada gelmektedir.³³ Bu bakımdan Musul’un ekonomisi genel olarak tarım ve hayvancılığa³⁴ dayanmaktadır. Musul bölgesinde başta buğday ve arpa olmak üzere tüm tahıl çeşitleri ekilirdi.³⁵ Tahıl ürünlerinin yanında birçok meyve ve sebze Musul bölgesinde yetiştirilmekteydi.³⁶ Diğer yandan, başta petrol olmak üzere, Musul vilayetinde birçok madenin varlığı da bilinmektedir. Nitekim, özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda daha da önem kazanan petrol, bölgenin ekonomik ve siyasi kaderinde önemli rol oynayacaktır.³⁷ Musul’un gelir kaynaklarından biri de sanayi ürünleridir. Bu

³⁰ Cengiz Eroğlu vd., *a.g.e.*, s.44.

³¹ Musul’daki Müslüman ve Gayrimüslim gruplar hakkında detaylı bilgi için bkz. Davut Hut, *a.g.t.*, s.290-360.

³² Cengiz Eroğlu vd., *a.g.e.*, s.45.

³³ Davut Hut, *a.g.t.*, s.372.

³⁴ Yetiştirilen hayvanların büyük bir kısmını koyun ve keçi (küçükbaş) oluşturmaktadır. Bunun yanında sığır, deve, at ve binek hayvanları yetiştirmek de gelir kaynaklarından biridir. bkz. Necdet Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.276.

³⁵ Necdet Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.276.

³⁶ Bu ürünler arasında; pirinç, nohut, mercimek, mısır, fasulye, hurma, zeytin, üzüm, ceviz, badem, incir, kavun, karpuz, tütün vb. bulunmaktadır. bkz. Necdet Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.276.

³⁷ Bölgede, petrolle ilgili yaşanan gelişmeler için bkz. Davut Hut, “Bağdat Demiryolu ve Petrol Mücadelesi”, *Die Bagdadbahn*, ed. M. Florian Hertsch, Mutlu Er, Hamburg 2016.

noktada sanayinin en işlevsel olduğu alan dokumacılıktır ki, adını Musul'dan alan pamuklu “muslin” kumaşları yüzyıllar boyunca hayli şöhretli olmuştur.

1.3. AŞİRET KAVRAMI VE BÖLGE KÜRTLERİ ARASINDA ŞEYHLERİN GÜÇ KAZANMASI

Bölgedeki Kürtler arasında temel belirleyici özelliklerden biri olan geleneksel aşiret yapısı, bu coğrafyadaki siyasi ve sosyo-ekonomik olay ve olguların şekillenmesinde de başat unsurlardan biridir. Bu bakımdan, bu coğrafyadaki aşiret olgusu ve aşiret yapısını irdelememiz gerekir. Aşiret kavramı sözlük anlamı olarak kabile, oymak anlamına gelmektedir.³⁸ Arapça bir kelime olan aşiret “kabile” karşılığı kullanıldığı gibi kabilenin altında daha küçük bir topluluğu da ifade etmektedir. Bununla birlikte, Türkçede genellikle göçebe unsurlar için kullanılmıştır.³⁹

Bilindiği üzere, insanların en önemli ihtiyaçlarından biri can ve mal güvenliğidir. Bu duygu insanların bir araya gelerek çeşitli sosyal örgütlenmeler kurmasına neden olmuştur. Her toplumun ve coğrafyanın kendine has özelliklerinden dolayı, bu sosyal yapıların nitelikleri de farklı olabilir. Ancak temeldeki ortaya çıkış amacı benzerdir. Tezimize konu olan bölge, yani Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu ve Irak coğrafyasında mevcut olan bu sosyal yapının adını temelde aşiret olarak nitelendirebiliriz. Aşiretler; yüzyıllar boyunca bulundukları bölgelerde sosyal, ekonomik ve siyasi hayatın/yapının etkili unsurlarından biri olmuştur. Günümüz Ortadoğu coğrafyasına baktığımızda da bu etkinin hâlâ devam ettiğini görmek mümkündür.⁴⁰

Aşiretler, göçebe yaşam tarzının bir gereği olarak daha çok hayvancılıkla uğraşmıştır. Yaylak ve kışlakları arasındaki hareketleri, hayvanlarına otlak bulma düşüncesinden doğmuştur. Bununla birlikte göçebe hayatlarının, merkezi otoritenin zayıflamasıyla başıboş telakki edilebilecek bir tarza dönüştüğü ve bu durumun onların yerleşik yaşama (iskân) geçirilmek istenmesine neden olduğu söylenebilir.⁴¹

Musul Vilayetinin kuzey ve kuzeydoğu bölgesinin büyük bir kısmının dağlık araziden oluşması ile Osmanlı Devleti-İran arasında üzerinde siyasi ve askeri çekişmeler yaşanan bir bölge oluşu,⁴² göçebe ve yarı göçebe Kürt aşiretlerinin yerleşik hayata

³⁸ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, 28.Baskı, Ankara 2011, s.52.

³⁹ Yusuf Halaçoğlu, “Aşiret”, *TDVİA*, C.4, İstanbul 1991, s.9.

⁴⁰ Faleh A. Jabar – Hosham Dawod, *Aşiret ve İktidar Ortadoğu’da Etnisite ve Milliyetçilik*, Çev. Ömer Ögünç, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

⁴¹ Yusuf Halaçoğlu, “a.g.m.”, s.9.

⁴² Osmanlı-İran sınır problemleri ve bölge aşiretleri hakkında bkz. Melike Sarıkçıoğlu, *Osmanlı-İran Hudut Sorunları (1847-1913)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013. Zuhail Özbaş, *XIX. Yüzyıl Osmanlı-İran Sınır*

geçmesini güçleştirmektedir. Vilayetin, batı ve güneybatısı ise el-Cezire çöl bölgesi olmasından dolayı öteden beri göçebe Arap aşiretleri için yaşam sahası oluşturmaktaydı.⁴³ Musul'daki aşiretler sosyal, siyasi ve ekonomik olmak üzere hayatın her alanında etkiliydi.⁴⁴

Konu üzerinde önemli bir uzman olan Martin van Bruinessen'e göre; Kürt aşiretleri, güçlü bir öndere sadakatle bağlı, ortak geçmiş ideolojisi bulunan; erkeklik, cesaret, onur gibi kavramları, otorite ilişkilerini, evlilik kuralları ile (endogami) kan davası ya da diğer anlaşmazlıklarda uygulanacak kuralları içeren yazılı olmayan yasalara sahip bağımsız birer siyasi birimdir. Kürtler aşiretler şeklinde örgütlenmiş diğer toplumlar gibi soyağaçlarını akılda tutmaya çok önem vermezler. Bir aşirete-sülaleye gösterilen politik sadakat gerçek akrabalıktan daha önemlidir.⁴⁵

Kürt aşiretleri iki farklı unsurdan oluşuyor; biri kalıcı diğeri değişkendir. Kalıcılar, aşiret reisiyle yakın ilişkide olan aile grubudur. Değişken olanlar ise menfaatleri doğrultusunda başka bir aşiretten diğeri aşirete katılan ya da çeşitli nedenlerle aşiretlerini terk eden kişilerdir.⁴⁶ Kanaatimizce, Barzani Aşireti'ni de bu minvalde düşünebiliriz. Şeyh sıfatını taşıyan aile üyelerinin etrafında zamanla çeşitli aşiretler ya da kendi aşiretini terk ederek Barzan şeyhlerinin himayesine giren kişiler ile Barzan Aşireti oluşmuş olabilir.

Musul Vilayeti'nde ikamet eden Kürt aşiretlerin yarattığı asayişsizlikler, diğer cemaat ve gruplara göre çok daha fazla olmuştur. Kürtler, vilayetin doğu ve kuzey doğusundaki dağlık bölgelerde (Süleymaniye, İmadiye, Revanduz, Akra, Dohuk ve Zaho) ve kuzey-güney doğrultulu İran sınırı boyunca yaşamaktaydı.⁴⁷ Kürtler yaşam şekilleri bakımından yerleşik, göçebe ve yarı-göçebe şeklinde ifade edebileceğimiz farklı tarzlarda varlıklarını devam ettirmektedir.⁴⁸

Osmanlı Devleti'nde, bölgedeki yerel şeyhlerin 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren siyasi olarak önemli bir konuma geldiğini görmekteyiz. Bunun için Musul

Diplomasinde Caf Aşireti, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014. Azmi Aycan, *Osmanlı'da Devlet-Aşiret İlişkileri: Hemvend Örneği (1876-1918)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017.

⁴³ Sinan Marufoğlu, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1998, s.117.

⁴⁴ Musul'daki aşiretlerin iskanına dair bkz. Sinan Marufoğlu, *a.g.e.*, s.117-184.

⁴⁵ Martin van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, Çev. Banu Yalkut, İletişim Yayınları, 9.Baskı, İstanbul 2015, s.83-84. Kürtlerdeki aşiret ve alt bölümleri ile aşiret yapısının çeşitli yönleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Martin van Bruinessen, *a.g.e.*, s.81-196.

⁴⁶ Martin van Bruinessen, *a.g.e.*, s.96.

⁴⁷ Davut Hut, *a.g.t.*, s.307-308.

⁴⁸ Önemli Kürt aşiretleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Davut Hut, *a.g.t.*, s.306-331.

Vilayeti'ndeki Kürtler arasında yaygın olan tarikat ve şeyhlerinin durumuna etraflıca değinilecektir.

Şeyhlerin konumunu anlamamız için Doğu Anadolu ve Irak coğrafyasının, Osmanlı Devleti'nin eline geçişinden itibaren burada uygulanan yönetim anlayışına bakmakta fayda görüyoruz. Osmanlı Devleti, bahsi geçen bölgeleri ele geçirdiği 16.yüzyıldan itibaren yüzlerce yıl boyunca, aşiretler ve köylülerle doğrudan ilişki kurmak yerine bölgesel Kürt liderleri vasıtasıyla bir hakimiyet ve idare kurmuştur. Stratejik ya da ekonomik yönden çok değerli bölgeler ise doğrudan merkezden atanan yöneticilerle idare edilmiştir. Ancak genel anlamda, az önce belirtildiği üzere, dolaylı bir yönetim mevcuttu. Doğu Anadolu ve Irak coğrafyası yerel Kürt hanedanlarının yönetimindeydi. Kürt emirlikleri denen ve kısmen fiili muhtariyete de sahip olan bu siyasi yapı Osmanlı Devleti'ne dahil edilmelerinden önce de vardı ve yönetici ailelerin bu konumları merkezin onları tanınmasıyla daha da güçlenmiştir. Söz konusu Kürt Emirlikleri aşiretlerden ya da aşiret birliklerinden oluşuyordu. Emirler bu aşiretler arasındaki güç dengelerini sağlayarak kendi yönetimlerini garanti altına alıyordu. Emirliklerin devamı da, aşiretler arası bu dengeleri ne kadar iyi yönettiğine bağlıydı. Emirliklerin bu durumu 19. yüzyılın başlarında değişmeye başladı. Şöyle ki, II. Mahmut döneminde yapılan siyasi ve askeri reformlar merkezi devleti güçlendirmeye yönelikti. Nitekim, Doğu Anadolu ve Irak coğrafyasındaki bazı Kürt emirlikleri (Botan/Bedirhan, Behdinan/Soran, Baban, Hakkari mirleri vb.) geleneksel imtiyazlarını kaybetmeyi kabullenmeyerek Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandılar. Osmanlı ordusunun bölgedeki askeri faaliyetleri sonucu bu emirlikler ortadan kaldırıldı ve bölge doğrudan merkezden atanan valiler ile yönetilmeye başlandı.⁴⁹ Ancak, bu süreç Osmanlı Devleti'ni epey uğraştırmıştır. Nitekim, Bağdat'ta Kölemen idaresine son verildikten (1831) sonra Musul 1834'te merkeze bağlandığı halde, Süleymaniye'deki Baban hakimiyetine ancak 1850'de son verilebilmiştir.⁵⁰

Yüzyıllardır süre gelen geleneksel yapının ortadan kaldırılması sonucu bölgede aşiretler arası kavgalar ve huzursuzluk baş gösterdi. Bu süreçte bölgedeki halk, otoritesi aşiretler üstü olan, toplumu iyi tanıyan ve emirlerin yerini alabilecek siyasi liderlere gereksinim duyuyordu. Merkezi hükümetin atadığı görevlilerin nitelikleri ve bölgenin sosyo-ekonomik yapısı, resmi görevlilerin buradaki düzeni sağlamasını mümkün kılmıyordu. Bu noktada aranan nitelikleri karşılayan kişiler ise, tarikat şeyhleri idi. Bölge

⁴⁹ Martin van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, İletişim Yayınları, 9.Baskı, İstanbul 2015, s.93-94.

⁵⁰ Doğu Anadolu ve Irak coğrafyasında tarihsel süreç içerisinde var olan ve Osmanlı Devleti tarafından ortadan kaldırılan emirlikler hakkında detaylı bilgi için bkz. Martin van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s.204-280.

halkını yakından tanımaları ve dini kimlikleri onları halkın gözünde meşru kılıyordu. Halkın dini liderleri tercih etmesinin diğer bir nedeni de bölgede yoğunlaşan misyonerlik faaliyetleridir. Bu da halkın dini reflekslerini daha fazla ön plana çıkarmasına neden olmuştur. Böyle bir ortamda özellikle bölgedeki Nakşibendi şeyhleri, dinsel kurallara bağlı ve İslam'a uygun olmayan geleneksel dinsel uygulamalara kesinlikle karşı olmaları ile Hristiyanlara karşı katı tavırları sebebiyle Kadiri şeyhlerinden daha fazla rağbet görmüştür. Sonuçta Nakşibendi şeyhleri doğal siyasi lider konumuna yükseldiler.⁵¹ Musul Vilayeti'ne baktığımızda şöyle bir durumla karşılaşmaktayız. Musul Vilayeti'nin orta ve batısını kapsayan Süleymaniye-Kerkük bölgesindeki aşiretler, Kadiri şeyh ailelerinin nüfuzu altındaydı. Bunların başında, Kadiriliğin bölgedeki temsilcileri olan Berzenci ve Talabani şeyhleri gelmektedir. Kuzeyde ise Musul, Duhok ve Erbil civarında genellikle Nakşibendi şeyhlerinin nüfuzu bulunur. İşte, Barzani şeyhlerini de Nakşibendiliğin temsilcisi olarak bu minvalde sayabiliriz. Bu şeyhler, aşiretleri ortak bir amaç etrafında birleştirebilmiş ve birbirleriyle dengede kalmalarını sağlamıştır. Musul Vilayeti'nde Nakşibendilik ve Kadirilik yanında Adeviye, Kübreviye, Bektaşîye, Yezidiye, Kâkaiye, Halvetiye, Mevlevîye, Sühreverdiye, Rıfaiye gibi tarikatlar ve bu tarikatları temsil eden şeyhler varlık göstermiştir.⁵²

Dini ve sosyal nüfuzlarından dolayı şeyhlerin aşiret reisleri üzerinde istediklerini yaptırabilecek bir gücü vardı. Bunu yanında aynı tarikata mensup olmasına rağmen şeyhlerin kendi arasında çetin bir rekabet/mücadele vardı. Mesela, vilayetin güneydoğusundaki Süleymaniye sancağında her ikisi de Kadiri tarikatının temsilcisi olan Berzenci ve Talabani şeyhleri arasında yoğun bir rekabet ve hatta bazen savaş boyutuna varan mücadele söz konusuydu.⁵³ Konu olarak bizi daha çok ilgilendiren Şemdinli ve Barzan şeyhleri de, Nakşibendi tarikatına mensup olmasına rağmen mücadele halindeydiler.⁵⁴ Diğer yandan, şeyhin kişiliğine gösterilen saygının artmasıyla beraber şeyhin kardeşlerinin ve oğullarının da ona atfedilen kutsallıktan pay almaya başladığını görüyoruz. Böylece şeyhlik babadan oğula geçen bir konum haline gelmiştir. Bölgedeki şeyhler atadığı halifeler sayesinde etki alanını çeşitli coğrafyalara da taşıyabilmiştir.⁵⁵ Martin van Bruinessen, mürşitlerinin rızası olmadan kendisini şeyh ilan eden halifelerin

⁵¹ Martin van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, s.94-95. 20.yüzyıldan itibaren Irak Kürt hareketinin iki rakip lideri olan, Barzaniler ve Talabanilerin çok eski şeyh ailelerinden geliyor olmaları bir rastlantı değildir.

⁵² Detaylı bilgi için bkz. Abdulcebbar Kavak, "Kuzey Irak'ta Tasavvuf ve Tarikatlar", *Akademiar Dergisi*, 2017 (Haziran), S. 2, s.15-54.

⁵³ İki grup arasındaki mücadeleye dair bkz. Davut Hut, *a.g.t.*, s.111-112, 312, 325,

⁵⁴ Martin van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s.313.

⁵⁵ Martin van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s.317-318.

nadir olduğunu belirtmiştir. İşte bunlardan biri de Barzan şeyhlerinden biri olan Şeyh I. Abdüsselam'dır.⁵⁶ Şeyh I. Abdüsselam, bölgede çok nüfuzlu bir isim olan Nakşibendi Şeyhi Şemdinli/Nehrili Ubeydullah'ın olumsuz görüşüne rağmen kendisini şeyh ilan etmiştir.⁵⁷

Şeyhlerin siyasi alanda söz sahibi olma noktasında Şeyh Ubeydullah önemli bir yere sahiptir. Doksanüç Harbi'nin getirdiği çeşitli sorunlar ve otoritesizlik ortamı içinde 1880'de, bir Kürt Nakşibendi şeyhi olan Nehrili Ubeydullah Osmanlı Devleti'nin doğu bölgelerinde ve aynı zamanda İran tarafında etkili olan büyük bir ayaklanma başlattı. Otoritesini kabul eden bölgedeki değişik aşiretlerden kurulu bir ordunun başında olarak İran'a girdi ve İran'daki Kürt yerleşim merkezlerini de ele geçirdi. Şeyh Ubeydullah'ın nihai amacı ise, Osmanlı-Rus harbinin getirdiği otoritesizlik ortamı içinde Osmanlı ve İran devletleri arasında bir Kürt devleti kurmaktır. Şeyh Ubeydullah'ın bu girişimi başarısız olmasına rağmen kendinden sonraki irili ufaklı birçok ayaklanma ve isyanı etkilemiştir.⁵⁸ Bahsi geçen ayaklanma ve isyan hareketlerinin neredeyse tamamı şeyhler, çoğunlukla da Nakşibendi şeyhleri tarafından yönlendirildi. Bu konuda önemli çalışmalar yapan Martin van Bruinessen, 1880-1925 arasındaki zaman dilimini, Kürt Nakşibendi şeyhlerinin siyasi aktivitelerinin olağanüstü olduğu bir dönem olarak tanımlar.⁵⁹

Barzan Nakşibendi şeyhlerine atfedilen kutsallık bazen ileri derecelere varıyordu. Martin van Bruinessen'in verdiği bilgilere göre; Şeyh I. Abdüsselam ve Şeyh Muhammed, taraftarları tarafından mehdi⁶⁰ ilan edilmişti.⁶¹ Yine aynı aileden olmak üzere II. Abdüsselam ve Molla Mustafa Barzani'nin kardeşleri olup 1930'larda

⁵⁶ I.Şeyh Abdüsselam Barzani, Nehri/Hakkari şeyhlerinden Seyyid Taha'nın halifesiydi. Mehmet Saki Çakır, "XIX. Yüzyılda Tarikat-Siyaset İlişkisi: Nehrî Tekkesi Örneği", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 11/21, Sonbahar 2016, s.77

⁵⁷ Martin van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s.364.

⁵⁸ Şeyh Ubeydullah İsyanı hakkında bkz. Avni Kılıç, *Şeyh Ubeydullah İsyanı*, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mardin 2014. Ahmet Deniz, *Şeyh Ubeydullah Nehri'nin Siyasi Faaliyetleri*, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mardin 2017. Melike Sarıkçıoğlu, "İran Arşivlerine Göre Şeyh Ubeydullah İsyanı", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, C.3, S.5, Kilis 2013, s.1-35. Ahmet Deniz, "İngiliz Belgelerinde Şeyh Ubeydullah'ın İran'a Saldırısı", *Uluslararası Seyyid Tâhâ-î Hakkâri Sempozyumu*, 2014, s.240-263.

⁵⁹ Martin van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, s.78-79.

⁶⁰ Dünyanın son zamanlarında ortaya çıkıp doğru inancı ve adaleti yeryüzüne hakim kılacağına inanılan kurtarıcı. Ekrem Sarıkçıoğlu, "Mehdî", *TDVİA*, C.28, Ankara 2003, s.369.

⁶¹ Martin van Bruinessen'in bu konuda verdiği bilgiler oldukça ilginçtir. Buna göre; I. Şeyh Abdüsselam'ın müritleri onu mehdi olarak kabul ettiklerinden, ondan İstanbul'u ele geçirerek halife olmasını istediler. Şeyh, müritlerinin bu taleplerine olumlu cevap vermeyince dövülmüştü. Hatta I.Şeyh Abdüsselam'ın ölümlü olup olmadığını saptamak isteyen müritleri şeyhi pencereden atarak ölümüne sebep olmuşlardı. Diğer mehdilik olayında ise Şeyh Ubeydullah'ın isyan etmesi ve başarısızlığı sonucunda sürgüne gönderilmesi, Barzan Şeyhi Muhammed'in bölgedeki elini güçlendirdi. Aynı şekilde müritleri bu sefer Şeyh Muhammed'i mehdi ilan ederek, onu halifelik makamına getirmek için ayaklandılar. Osmanlı Devleti bu olayı da bastırdı. Martin van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s.373.

Türkiye'ye sığınan Şeyh Ahmet Barzani ise, işi daha da ileriye götürerek uluhiyyet iddiasında bulunmuştur.⁶² Bu durumun ortaya çıkmasında şüphesiz İslam dininin yanlış algılanıp yorumlanması etkili olmuştur.

Barzani Aşireti'nin Nakşibendi tarikatına mensup ve aynı zamanda bu tarikatın temsilcisi olmasından dolayı Nakşilik hakkında biraz daha bilgi vermek faydalı olacaktır. İslam dünyasında Kadiriye'den sonra en yaygın tarikat olan Nakşibendi tarikatının anavatanı Orta Asya'dır. Arap yarımadası, Kuzey Afrika, aşağı Sahra Afrikası dışında İslam dünyasının hemen her bölgesine yayılmıştır. Nakşiliğin pîri olarak Bahaeddin Nakşibend kabul edilir. Bahaeddin Nakşibend'in üç halifesi Muhammed Parsa, Alaeddin Attar ve Yakub-i Çerhi, tarikatın yayılmasında önemli rol oynamıştır.⁶³

Nakşibendi tarikatının Kürtler arasında geniş bir yayılma alanı bulmasında ise, Süleymaniye'de doğup büyüyen Mevlana Halid-i Bağdadi'nin rolü büyüktür.⁶⁴ Adına izafeten Nakşibendiliğin, Halidiyye kolunun kurucusu olan Halid-i Bağdadi'nin yüzlerce halifesi aracılığıyla son derece geniş bir coğrafyaya tarikat yayılmıştır. Öyle ki, Balkanlar ve Kırım'dan Güneydoğu Asya'ya kadar ulaştı. Ancak tarikatın asıl yayılma ve etki alanı, Osmanlı Devleti'ne bağlı Kuzey Irak (Musul vilayeti), Güneydoğu Anadolu ile Kuzeybatı İran bölgeleriydi. Halid-i Bağdadi, böylece Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Kuzey Irak'ın dini hayatı üzerinde özel bir etkiye sahip olmuştur. Tarih boyunca hakim tarikat olarak Kadiriye'nin faaliyet gösterdiği bu bölgede Halidiyye'nin doğuşuyla bu hakimiyet Nakşibendiye'ye geçmiştir.⁶⁵ Sonuçta, Kürt kimliği bir dereceye kadar Nakşibendiliğin Halidiyye koluyla özdeşleşmiştir. Tarikatın babadan oğula geçen liderlik çizgisi de Nakşibendi ailelerin bu bölgelerde günümüze kadar devam eden yaygınlığını açıklamaktadır.⁶⁶

⁶² Martin van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s.363. Hulusi Turgut, *Barzani Olayı*, Doğan Yayınları, İstanbul 2008, s.75-80.

⁶³ Hamid Algar, "Nakşibendiyye", *TDVİA*, C.32, İstanbul 2006, s.334-335.

⁶⁴ Nakşibendi tarikatının Halidiyye kolunun kurucusu olan Mevlana Halid-i Bağdadi 1779 yılında Süleymaniye şehrine bağlı Karadağ kasabasında dünyaya geldi. Süleymaniye'de Berzenc ailesine mensup hocalardan ve Bağdat'ta çeşitli alimlerden eğitim aldı. Şeyh Abdülkerim Berzenci'nin 1798-99 yılında vebadan ölmesi üzerine onun Süleymaniye'deki medresesinin sorumluluğunu üstlendi. 1805 yılında hac niyetiyle kutsal topraklara gitmiştir. 1809'da Süleymaniye'yi ziyaret eden bir derviş vasıtasıyla Hindistan'ın Delhi şehrine giderek Abdullah Dihlevi'nin halifesi olarak Süleymaniye'ye geri döndü. 1813'te Bağdat'a gitti ve orada satın aldığı bir medreseyi Nakşibendi zaviyesi haline getirdi. Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerine gönderdiği halifeleri sayesinde birçok mürit toplamıştır. Mevlana Halid-i Bağdadi 1823 yılında Bağdat'tan Şam'a gitmiştir. Ömrünün geri kalanını burada geçiren Mevlana Halid 1827 yılında vefat etmiştir. Hamid Algar, "Hâlid el-Bağdâdî", *TDVİA*, C.15, İstanbul 1997, s.283-284.

⁶⁵ Nakşibendiliğin, Kürt bölgelerinde Kadirilikten daha fazla yayılma alanı bulması hakkında detaylı bilgi için bkz. Martin van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s.334-348.

⁶⁶ Hamid Algar, "Hâlid el-Bağdâdî", *TDVİA*, C.15, İstanbul 1997, s.284-285.

1.4. BARZAN VE BARZANİ AŞİRETİ

Barzan Aşireti, Musul merkez sancağına bağlı Akra kazasının Zibar nahiyesinde ikamet etmekteydi. Bahsedilen bölge, Hakkari'nin hemen güneyinde ve günümüz Türkiye sınırlarına oldukça yakın dağlık bir yerdir. Barzan aşireti, adını ise aşiretin merkezi olan Barzan köyünden almıştır. Barzan kelimesi Farsça bir kelime olup “köyün bir bölümü, mahalle veya cadde” anlamlarına gelmektedir.⁶⁷ Barzanilerin, 19. yüzyılda Musul'daki diğer Kürt aşiretleri arasında orta büyüklükte diyebileceğimiz bir gücü vardı.⁶⁸

Barzani Aşireti, 19. yüzyılın sonlarından itibaren bölgede önemli bir varlık gösterip etkisini genişletmesine rağmen isminin eski tarihi kaynaklarda geçmediğini görmekteyiz. Bu kaynaklardan biri de *Şerefname*'dir.⁶⁹ *Şerefname*'de Barzan bölgesindeki etkili aşiret ve hükümdarlar anlatılırken Barzanilerin ismi geçmemektedir. Hatta Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın başında doğu bölgelerindeki emirlikleri ortadan kaldırırken de Barzaniler, bir aktör olarak görünmemektedir.⁷⁰ 19. yüzyıldaki Osmanlı-İran sınır hattındaki siyasi, ekonomik, sosyal ve aşiret yapıları hakkında önemli kaynaklardan biri olan Mehmed Hurşid Paşa'nın hazırladığı *Seyâhatnâme-i Hudûd* isimli eserde, Akra ve civarı hakkında bilgi verilirken Barzan Aşireti'ne yine rastlanmamaktadır.⁷¹

⁶⁷ <http://www.iranicaonline.org/articles/barzan-part-of-a-town-quarter-mahalla-street-kuca> (2020)

⁶⁸ Davut Hut, *a.g.t.*, s.331.

⁶⁹ Eser Şeref Han tarafından 1597 yılında kaleme alınmıştır. Şeref Han, Safevî Devleti'nde yöneticilik yaparken III.Murat döneminde Osmanlı Devleti'ne iltica ederek 1578 yılında Bitlis'in yöneticisi olarak görevlendirildi. 1597 yılında kadar Bitlis ve çevresini yönetmiştir. Bu tarihte görevini oğlu Şemseddin Bey'e bıraktı. Ardından ismi geçen *Şerefname*'yi kaleme almıştır. Bu eser Farsça yazılmış olup III.Mehmed'e ithaf edilmiştir. Eser, bir mukaddime, dört bölüm ve bir hatimeden meydana gelir. Bu eserde Kürt boylarının geçmişi, Kürt boylarının ve yerel hakimlerinin tarihi, Şeref Han'ın kendi biyografisi, 1597 yılına kadar Osmanlı sultanları ve onlara çağdaş olan İran ve Turan hükümdarları hakkında bilgiler yer almaktadır. *Şerefname*, Kürt boylarının siyasi tarihi yanında kabile yapıları ve boylar arasındaki ilişkilere de değinir. *Şerefname*'nin 1597 tarihli müellif nüshası Oxford Üniversitesi Bodleian Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Mehmet Emin Bozarslan, *Şerefname*'yi “*Şerefname ve Kürt Tarihi, Osmanlı-İran Tarihi*” adlarıyla iki ayrı kitap halinde Türkçeye tercüme etmiştir. Osman Gazi Özgüdenli, “Şeref Han”, *TDVİA*, C.38, İstanbul 2010, s.548-549.

⁷⁰ Mesut Yeğen, “Barzan'dan Kürdistan'a, Medreseden Devlete: Barzaniler”, *Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler*, Der. Yalçın Çakmak-Tuncay Şur, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s.79.

⁷¹ *Seyâhatnâme-i Hudûd*, uzun süreden beri süren Osmanlı-İran sınır anlaşmazlığının giderilmesi için 1847'de Erzurum'da toplanan uluslararası bir komisyonda (Tahdîd-i Hudûd Komisyonu); Osmanlı Devleti'ni temsil eden Kimyager Derviş Paşa başkanlığındaki Türk Heyeti'nde bulunan Mehmed Hürşid Paşa tarafından kaleme alınmıştır. Komisyonda ayrıca İngiltere, Rusya ve İran temsilcileri de bulunuyordu. Sınır sorunu, çoğunlukla o tarihlerde Osmanlı sınırları içinde bulunan Irak ile İran Devletini ayıran sınır çizgisinde meydana geliyordu. Bu yüzden problemin çözümü için komisyon heyeti Erzurum'dan Basra'ya kadar seyahat etmiştir. Heyet bu geziyi 1848-1852 arasında yani 4 yılda gerçekleştirdi. Mehmed Hurşid Paşa, *Seyâhatnâme-i Hudûd*, Çeviren: Alâattin Eser, Simurg Yayınları, İstanbul 1997, s.230.

Bu durum, Barzaniler olarak bilinen aile ya da aşiretin adı geçen Barzan bölgesine sonradan yerleştiğini, bölgenin ismiyle anıldıklarını ve bölgeye gelişlerinden sonra “şeyh” imgesi ile etki ürettiklerini göstermektedir.

Bu aileden Molla Mustafa Barzanî’nin oğlu Mesut Barzanî tarafından hazırlanan kitapta aşiretin geçmişi hakkında önemli bilgiler verilmiştir. Buna göre; Barzan şeyhleri İmadiye emirleri soyuna mensuptur. Aşiretin atası olarak kabul edilen Mesut, Barzan’a yakın Hevinka köyüne yerleşir⁷² ve o köyde yaşayan bir kadınla evlenir. Bu evlilikten Sait isminde bir çocuk dünyaya gelir. Mesut’tan sonra aşiretin başına Sait geçer. Sait’ten sonra da Şeyh Taceddin aşiretin lideri olur. Şeyh Taceddin dini yönden bilgili olduğu için etrafına birçok insan toplanmaya başlar. Barzan Tekkesi’ni kuran ve ölünceye kadar burada şeyhlik yapan da Şeyh Taceddin’dir. Şeyh Taceddin’den sonra bu görevi oğlu Abdurrahman sürdürür. Şeyh Abdurrahman’ın da vefat etmesinden sonra bu görev Şeyh Abdullah’a intikal eder. Şeyh Abdullah, oğlu Abdüsselam’ı o dönemin ünlü din adamlarından biri olan Şeyh Seyyid Taha Nehri’den dini ilimleri öğrensın diye Nehri Medresesi’ne gönderir. Şeyh Abdullah’ın vefatından sonra Şeyh I. Abdüsselam, Barzan Tekkesi’nin şeyhi olur. Onun döneminde Barzan Tekkesi’nin mürit sayısı giderek artar. Bu dönemde Şeyh I. Abdüsselam, Seyyid Taha Nehri ile olumlu ilişkiler geliştirmiştir. Şeyh I. Abdüsselam 1872 yılında vefat eder ve şeyhlik makamına oğlu Muhammed geçer.⁷³

Şeyh Muhammed zamanı Barzanilerin bölgede etkinliğini arttırdığı bir dönem olmuştur. Bunun başlıca sebeplerinden biri; 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının (Doksanüç Harbi) sonucunda Osmanlı Devleti’nin bozguna uğramasıdır. Bunun neticesinde Osmanlı Devleti’nin; Musul bölgesinin de içinde bulunduğu Doğu bölgelerinde karışıklıkların doğurduğu bir otoritesizlik ortamı meydana gelmiştir. Bölgede bazı Kürt aşiretlerinin hem devlete hem de birbirlerine karşı saldırıları Osmanlı

⁷² Barzanilerin bölgeye yerleşmesi ileride bölgede yaşayan Zibarî aşireti ile çatışmalara neden olacaktır. Çünkü Barzaniler, aşirete mensup olmayan Zibarî köylülerini kendi tarafına çekmiştir. David McDowall, *Modern Kürt Tarihi*, Doruk Yayınları, İstanbul 2004, s.150.

⁷³ Mesud Barzani, *Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi*, Doz Yayıncılık, Türkçe 6. Baskı, İstanbul 2017, C.1. s.23. Tekkenin başına geçen kişilerin kronolojisi noktasında bazı farklı bilgiler bulunmaktadır. Yaşar Kaplan’ın bu konuda verdiği bilgilere göre; Molla Abdullah dönemin İslam alimlerinden biri olan Molla Yahya Muzuri’den (1773-1838) icazetname alarak (1834) Barzan Köyü’nde bir medrese kurmuş ve dini eğitime başlamıştır. Molla Abdullah’ın; Abdurrahman, Abdurrahim ve Abdüsselam adında üç oğlu vardı. Molla Abdullah, oğlu Abdurrahman’ı dini eğitim için Seyyid Taha-i Hakkârî’nin yanına göndermiştir. Böylece Nakşibendi tarikatı Barzan’da kök salmaya başladı. Şeyh Abdurrahman’ın vefatından sonra yerine küçük kardeşi Şeyh I. Abdüsselam geçmiştir. Şeyh Abdüsselam 1872 yılında vefat etmiş ve ardında Muhammed ve Kasım isminde iki evlat bırakmıştır. Yaşar Kaplan, “Osmanlı Arşiv Belgelerinde Şeyh Abdüsselam Barzani (1908-1914)”, *Osmanlı Devleti ve Kürtler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2017, s.179.

Devleti'ni hayli uğraştırmıştır. Barzanlı Şeyh Muhammed de bu dönemde sorun çıkaran kişilerden biri olarak ön plana çıkmıştır.

Barzanlı Şeyh Muhammed, Sürçi ve Zibarî aşiretleri gibi bölgede bulunan diğer aşiretler ve şeyhlerle mücadele halinde olmuştur. Şeyh Muhammed'in en çok mücadelede bulunduğu kişi ise Şeyh Ubeydullahzade Sadık (Sıddık) Efendi'dir.⁷⁴ Bu kişilerin bölgede nüfuz sağlama yönünden birbirleriyle ortaya koyduğu mücadeleye dair Osmanlı Arşivi'nde birçok belge bulunmaktadır.⁷⁵ Osmanlı Devleti, bu olayları gerek ikna gerekse de güç kullanarak bastırmaya çalışmasına rağmen uzun süre bölgede kargaşa devam etmiştir. Şeyh Muhammed, yakalanıp Musul'da hapsedildiği zaman Akra ve Zibar taraflarından yüzlerce Kürt Musul'a gelerek şeyhlerinin serbest bırakılmasını talep etmiştir. Şeyh Muhammed bir süre sonra zaten hapisten kaçmayı başaracaktır.⁷⁶ Osmanlı Devleti, Şeyh Muhammed'i bir süre Bitlis'e sürgüne gönderdi ve Şeyh, burada bir sene kadar hapis yattı. Barzan'a döndükten sonra kısa zaman içinde de hayatını kaybetmiştir.⁷⁷ Şeyh Muhammed öldüğünde; Abdüsselam, Ahmet, Muhammed Sıddık, Babo ve Mustafa adından beş çocuğu vardı. Çocukları arasından Abdüsselam, Şeyh II. Abdüsselam olarak, genç yaşta olmasına rağmen Barzan tekkesinin şeyhi olarak görevi devralmıştır.

Barzan Aşireti çoğunlukla Beruj, Dulemerî, Şirvanî, Mezurî ve Kürdi (Gerdi) isimli ailelerden oluşmaktaydı. Tüm bu aileleri bir arada tutan ve bir aşiret haline getiren en önemli etken ise Nakşibendi tarikatına mensup Barzan şeyh ailesiydi. Adeta kutsallık atfedilen şeyh ailesi tüm aşiret üzerinde dini ve siyasi nüfuz kurmuştu.⁷⁸ İngiliz seyyah ve siyasi yönetici E.B. Soane, Kürt aşiretleri hakkında bilgi verirken Barzan Aşireti'ni önemli şeyhlerin çıktığı aşiretler arasında göstermiştir.⁷⁹

⁷⁴ Şemdinlili Muhammed Sadık, Şeyh Ubeydullah'ın oğlu olmasından dolayı büyük bir şöhrete sahipti. Babası Ubeydullah gibi Nakşi şeyhi olan ve 1906'da Hamidiye alayı kumandanlığına getirilen Sadık'ın kendi bölgesi olan Akra, İmadiye ve Revanduz taraflarındaki asayişin bozulmasında ve ahalinin baskı altına alınmasında etkisi vardı. Bkz. Davut Hut, *a.g.t.*, s.325.

⁷⁵ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* (BOA), *Dahiliye Nezareti, Şifre Evrakı* (DH.ŞFR.) 213/3 (29 Temmuz 1313/10 Ağustos 1897), DH.ŞFR. 227/162 (28 Eylül 1314/ 10 Ekim 1898), DH.ŞFR. 289/131 (1 Ağustos 1318/14 Ağustos 1902), *Bâbîâlî Evrak Odası* (BEO), 2212/165846 (15 Şaban 1321/6 Kasım 1903), *Dahiliye Nezareti, Tesrî-i Muâmelât ve Islahat Komisyonu Mütferrik* (DH.TMIK.M.) 142/59 (24 Muharrem 1321/ 22 Nisan 1903), *Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal* (Y.PRK.AZJ.) 38/6 (8 Zilhicce 1315/30 Nisan 1898), *Yıldız Perakende Evrakı Umumi* (Y.PRK.UM.) 42/15 (10 Muharrem 1316/31 Mayıs 1898). Mesud Barzani ise Şeyh Muhammed döneminde Barzan tekkesinin komşu aşiretlerden mazlumların sığınağı olduğunu dile getirmektedir. Bu durum, bölgedeki aşiret reislerini rahatsız etmiş ve Şeyhin, Osmanlı Devleti'ne şikayet edilmesine neden olmuştur. Mesud Barzani, *a.g.e.*, s.23. Ancak, eldeki belgeler ve kaynaklar ışığında Şeyh Muhammed'in Osmanlı Devleti'ne problem çıkaran fiilleri olduğu açıktır.

⁷⁶ Davut Hut, *a.g.t.*, s.48.

⁷⁷ Mesud Barzani, *a.g.e.*, s.24.

⁷⁸ Önder Duman, "II.Meşrutiyet Döneminde Musul'da Aşiret İsyanları (1908-1914)", ed. Osmanlı Köse, *Osmanlıdan Günümüze Eşkiyalık ve Terör*, İlkadım Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2017, s.255.

⁷⁹ E.B.Soane tarafından hazırlanan listede önemli Kürt aşiretleri ve bulundukları bölgeler yer almaktadır. E.B.Soane, *Mezopotamya ve Kürdistan'a Yolculuk*, Çev. Fahriye Adsay, Avesta Yayınları, İstanbul 2007, s. 413-414

Barzani Aşireti hakkında değinmemiz gereken konulardan biri de; aşiretin/ailenin Yahudi asıllı olduğu iddiasıdır.⁸⁰ Ahmet Uçar'ın gündeme getirdiği bu iddia önemli bir yankı uyandırmıştır. Ahmet Uçar'ın iddiasının temelinde Yona Sabar'ın kaleme aldığı *Bir Antoloji: Kürdistanî Yahudilerin Halk Edebiyatı* adlı eser vardır.⁸¹ Üç semavî dinden biri olan Musevilik, Babil Kralı Nebukadnezar'ın Irak topraklarına sürgün ettiği Yahudiler tarafından bölgede tanıtılmış ve az bir nüfusla da olsa varlığını devam ettirmiştir. Bu süreçte Sallum (Şalom) Barzani ve Aron (Harun) Barzani gibi Barzan bölgesinden olup Musul hahambaşılığı görevinde bulunan kişiler olmuştur. Ancak burada dikkat çekilmesi gereken bir nokta vardır. Davut Hut'a göre; ifade edilen "Barzani" tabiri, "Barzan köyünden olan" ya da "Barzanlı" anlamlarına gelmektedir.⁸² Bu minvalde ve mevcut bilgilerin ışığında günümüzde Barzani olarak ifade edilen aşiret ya da ailenin Yahudi asıllı olduğu iddiası yeterince sağlam kaynaklara dayanmamaktadır.⁸³ Tarihsel süreç içerisinde görüldüğü üzere günümüzde Barzani olarak ifade edilen aile/aşiretin liderleri şeyh unvanını taşıyan kişilerdir. Kanaatimizce bu tarz iddiaların ortaya çıkışında, Molla Mustafa Barzani döneminden itibaren Barzanilerin İsrail ile çeşitli ilişkiler kurması etkili olmuş olabilir.

Barzan Aşireti, özellikle savaş vb. dönemlerde otorite boşluğundan faydalanarak karışıklık çıkararak nüfuzunu genişletmeye çalışmıştır. Şeyh II. Abdüsselam'ın 1909-1914 arasındaki faaliyetlerini işlerken bunu detaylı bir şekilde ele alacağız.⁸⁴

⁸⁰ Ahmet Uçar, "Hahamların Torunları Barzaniler", *Tarih ve Düşünce Dergisi*, S.34, 2002, s.18

⁸¹ Yona Sabar, *Bir Antoloji: Kürdistanî Yahudilerin Halk Edebiyatı*, Çev. Selahattin Çelik, Doz Yayınları, İstanbul 2005.

⁸² Davut Hut, a.g.t., s.311.

⁸³ Barzanilerin Yahudi asıllı olduğu iddiası hakkındaki tartışmalar için bkz. "Barzani Ailesinin Yahudi Olduğu Ortaya Çıktı", *Hürriyet*, 18.02.2003. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/barzani-ailesinin-yahudi-oldugu-ortaya-cikti-128488> Muhsin Kızılkaya, "Yahudiler, Barzani ve Cehalet", *Radikal*, 23.02.2003. <http://www.radikal.com.tr/radikal2/yahudiler-barzani-ve-cehalet-869953/>. Mesut Yeğen, "Yahudi Kürtler ya da Türklüğün Yeni Hudutları", *Doğu-Batı*, S.29, 2004, s.159-178. Sefa Kaplan, "Barzan Ailesi, Akademik Ahlak ve Kürt Yahudiler", *Doğu Batı*, S.31, 2005, s.288-294. Mesut Yeğen, "Barzanilerin Yahudiliği: Sefa Kaplan'a Cevap", *Birikim*, S.197, 2005, s.113-117. Serdar Örnek-Damla Ateş, "İsrail'in Kuzey Irak Politikaları ve Türkiye-İsrail İlişkilerine Kısa Bir Bakış", ed. Hasret Çomak-Mehlika Özlem Ultan, *Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi Bildiriler Kitabı*, Kocaeli 2014, s.865-891. Özkan Ünal, "Tarikat, İsyan ve Siyaset Üçgeninde Ortadoğu'nun Asi Aşireti: Barzaniler", *Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 2018 C.5, S.25, s.2319-2331.

⁸⁴ Bu noktadan sonra sadece Şeyh Abdüsselam ifadesi kullanılacaktır.

1.5. II. MEŞRUTİYET ÖNCESİ VE SONRASINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN YÖNETİM ANLAYIŞI

Bu kısımda Sultan II. Mahmut ile başlayan ve 1839 Tanzimat Fermanı ile devam eden merkezileşme çabalarına değinildikten sonra II. Abdülhamit ile İttihat ve Terakki'nin yönetim anlayışları mukayeseli bir şekilde ele alınacaktır. II. Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan değişim ve devamındaki I. Dünya Savaşı, Şeyh Abdüsselam Barzani'nin de aralarında bulunduğu bir dizi isyan hareketini beraberinde getirmiştir. II. Abdülhamit'in uzun süren iktidarından (1876-1909) sonra İttihat ve Terakki'nin ülke yönetiminde söz sahibi olması, Osmanlı İmparatorluğu'nda var olan dengelerin değişmesini beraberinde getirmiştir. İleride genişçe değinileceği üzere, bu değişimden şüphesiz Musul vilayeti de kendine düşen payı almıştır.

Osmanlı Devleti 18. yüzyıla gelindiğinde mahalli yapılar (taşra yönetimi) üzerindeki otoritesini büyük ölçüde kaybetmiş durumdaydı. Özellikle merkezden (başkentten) uzak coğrafyalarda, merkez-çevre ilişkileri, merkezi hükümetin aleyhine olacak şekilde gelişmiştir. Osmanlı Devleti, 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren vilayetlerdeki bu durumu merkezin lehine olacak şekilde düzenleme yoluna gitmiştir. Merkezi devlet anlayışının yeniden uygulanmasında önemli girişimler yapan II. Mahmut (1785-1839), 1808 yılında tahta çıktıktan sonra vilayetlerde yerel güç haline gelen ayanların ve bazı hanedanların nüfuzunu kırmayı başarmıştır.

II. Mahmut'un eyaletler ve valiler üzerinde merkezi kontrolü sağlaması taşradaki reform sürecinin ilk adımıdır.⁸⁵ Onun vefatından sonra tahta geçen Sultan Abdülmecid döneminde ilan edilen 1839 Tanzimat Fermanı ise, merkezi devlet anlayışının daha da güçlenmesi noktasında yeni düzenlemeler getirmiştir. Osmanlı Devleti, 1839 Tanzimat Fermanı ile bütün Osmanlı halkını eşit vatandaş olarak tanımlıyor, can mal ve namus güvenliği konusunda devlet güvencesi veriyordu.⁸⁶ 1839 Tanzimat Fermanı ve sonrasında gerçekleştirilen reformların temel hedefi, taşrada merkezi otoriteyi sağlamakla beraber yabancı devletlerin Osmanlı'nın iç işlerine karışmasına engel olmaktır.

Bu sürecin devamında oluşturulan 1864 Tuna Vilayeti Nizamnamesi⁸⁷, 1867 Vilayet Nizamnamesi ve 1871 İdare-i Umumiyye-i Vilayet Nizamnamesi, Osmanlı

⁸⁵ Abdulhamit Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, Klasik Yayınları, 4.Baskı, İstanbul 2016, s. 22.

⁸⁶ Ali Akyıldız, "Tanzimat", *TDVİA*, C.40, İstanbul 2011, s.1-10.

⁸⁷ Nizamnameye göre; Osmanlı toprakları yönetim açısından çeşitli parçalara ayrılmış ve bunlara vilayet adı verilmiştir. Her vilayet, idare merkezinin bulunduğu sancakla beraber livalara ayrılarak, her bir sancakta mutasarrıf tarafından yönetilen mutasarrıflık idaresi kurulacak ve "baş liva" olan şehir aynı zamanda vilayetin merkezi

taşrasının en küçük birime kadar merkeziyetçi esaslar üzerinden yeniden yapılandırılmasını sağlamıştır. Tanzimat Dönemi'nin getirdiği merkeziyetçi ve modern devlet anlayışı çerçevesinde, taşrada görev yapan memurların büyük çoğunluğu doğrudan merkezi hükümet tarafından atanmıştır.⁸⁸

Tanzimat reformları idari, iktisadi ve sosyal alanlarda birçok düzenlemeyi de beraberinde getirmiştir. Ancak bu reformlar, Osmanlı coğrafyasını oluşturan eyaletlerin farklı özelliklerinden dolayı, farklı zamanlarda gerçekleşmiştir. Mesela Irak eyaletlerinden Şehrizar ve Bağdat'ta 1843 yılında başlayan Tanzimat uygulamaları, Musul'da ancak 1848 yılında uygulanmaya başlandı.⁸⁹ Hatta Tanzimat'ın en geç uygulandığı bölgelerden biri de Musul'dur. Tanzimat'ın Musul'daki uygulamalarına bakıldığında beklenen neticelerin alınamadığı görülmektedir. Bu durumun birçok nedeni vardır. Bu noktada; nitelikli yetişmiş idareci ve bürokratların azlığı, idarecilerin kötü yönetimi, yolsuzluklar ve ahali le mahalli hükümetler arasında aracılık yapan bazı şahısların kendi menfaatlerini ön plana alması gibi nedenleri sıralayabiliriz. Ayrıca Musul bölgesinde yaşayan ahalinin büyük bir kısmı göçebe ve yarı göçebeliği tercih eden, gayri medeni yaşam tarzı süren aşiretlerden meydana gelmekteydi. Özellikle konar-göçer aşiretlerin ortaya çıkardığı eşkıyalık faaliyetleri ve asayişsizlikler ıslahatların uygulanmasını zorlaştırıyordu. Tanzimat reformları çerçevesinde gerçekleştirilen idari değişiklikler, aşiret reisleri, şeyhler ve mahalli ileri gelenlerin güçlerini azaltmada büyük bir etki yaratmadı. Bahsedilen gruplar Tanzimat reformları sonrasında da nüfuz ve güçlerini büyük oranda devam ettirdiler.⁹⁰ Tanzimat Fermanı dahi Musul'da Müslümanlar arasında hoş karşılanmamışken 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı diğer bölgelerdeki Müslümanları olduğu gibi Musul'daki Müslümanları da rahatsız etmiştir. Islahat Fermanı'nda gayrimüslimleri ön plana çıkaran yaklaşım, Osmanlı Devleti'nde Müslümanların tepkisine yol açmıştır.⁹¹

olacaktır. Her sancak kazalardan ibaret olacak ve kazalar, kaymakamlar tarafından yönetilecekti. Kazalar müdürlerce yönetilen nahiyelerden, nahiyeler ise köylerden oluşacaktı. Vilayetin idari, adli ve zaptiye işlerine bakmak, kanun hükümlerini ve devletin emirlerini uygulama görevi ise valiye aitti. Davut Hut, *a.g.t.*, s.32.

⁸⁸ Abdulhamit Kırmızı, *a.g.e.*, s.2.

⁸⁹ Daha önce belirtildiği üzere, Tanzimat Fermanı (1839) ile başlayan süreçte Osmanlı Devleti, Musul ve çevresinde yarı bağımsız olarak hareket eden yerel Kürt hanedanlarını, reformları engelleyici güç olarak görmüştür. Bu güçleri tasfiye etmek için askeri ve idari girişimlerde bulundu. 1834 yılında, Revanduz merkezli Soran Hanedanlığı'nın ortadan kaldırılmasıyla tasfiye süreci başlamıştı. Bedirhan Bey'in isyanından sonra, son olarak bölgenin en güçlü hanedanı olarak görülen Baban Hanedanı'nın ortadan kaldırılmasıyla bölge, merkezden atanan valiler ile idare edilmeye başlandı. Azmi Aycan, *a.g.t.*, s.28

⁹⁰ Davut Hut, *a.g.t.*, s.18, 21-24.

⁹¹ Ufuk Gülsoy, "Islahat Fermanı", *TDVİA*, C.19, İstanbul 1999, s.185-190.

1.6. II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNİN TAŞRA YÖNETİM POLİTİKASI VE BUNUN BÖLGEDEKİ YANSIMALARI

Tanzimat Dönemi'nin (1839-1876) nihayete ermesinden sonra Osmanlı Tarihi'nin en uzun süre tahtta kalan hükümdarlardan biri olan II. Abdülhamit dönemi başlamıştır. II. Abdülhamit döneminde (1876-1909) uygulanan yönetim anlayışı⁹² neticesinde Dahiliye Nezareti'nin vilayet idarecileri üzerindeki otoritesi azalmıştır. Tam anlamıyla merkezîyetçi bir yönetim anlayışına sahip olan II. Abdülhamit içerde ve dışarda yaşanan gelişmelerden dolayı valiler üzerinde doğrudan kontrol kurmuştur. Sultan, Dahiliye Nezareti ve Babıâli'yi aradan çıkaracak şekilde valilerle doğrudan iletişim kurmaktaydı.⁹³

II. Abdülhamit döneminde, vilayetlerin kendi içlerindeki hiyerarşi önemli bir değişime uğramıştır. Önceleri Avrupa kıtasında yer alan Rumeli vilayetleri resmi tasniflerde ilk sıralarda bulunurken artık Arap vilayetleri başa geçmiştir.⁹⁴ Şüphesiz böyle bir uygulamanın temelinde politik bazı değişme ve gelişmeler vardı. II. Abdülhamit döneminde iç politikadaki en önemli değişim, Tanzimat'ın ve devamı niteliğindeki Islahat Fermanı'nın imparatorlukta gayrimüslimleri öne çıkaran politikası yerine imparatorlukta çeşitli ırklara mensup Müslümanları ön plana çıkaran bir politikanın benimsenmesidir.⁹⁵

Gökhan Çetinsaya'ya göre; II. Abdülhamit'in uyguladığı politikanın iki temeli vardı. Bunlar; İslam ve eşraf siyasetidir.⁹⁶ İslam siyaseti; Doksanüç Harbi bozgununun yaşandığı bir ortamda, 1878 sonrasında Tanzimat politikalarına duyulan inancın sarsılması ve savaşla birlikte oluşan yeni nüfus yapısının da etkisiyle imparatorlukta Müslümanların öncelikli hale gelmesidir. Farklı Müslüman unsurların ortak bir temelde birleştirilerek sosyo-ekonomik ve kültürel bakımdan geliştirilmesi ve Hristiyan unsurlar karşısında her bakımdan güçlü tutulması bu politikanın temeli ve gereğidir. Eşraf siyaseti

⁹² II. Abdülhamit'in çalışma sistemi, yönetim anlayışı ve Babıâli ile ilişkileri için bkz. Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, 5.Baskı, İstanbul 2015, s. 165-189.

⁹³ Abdulhamit Kırmızı, *a.g.e.*, s.39.

⁹⁴ II. Abdülhamit tahta geçtiğinde yayınlanan ilk devlet salnamesinde Edirne ile başlayan vilayet sıralamasını diğer Rumeli vilayetleri izlemekte ve Hicaz vilayeti en alt sırada yer almaktadır. 1886 salnamesinde ise Suriye ile başlayan sıralamayı Hicaz ve diğer Arap vilayetleri, sonra Rumeli ve en son da Anadolu vilayetleri takip etmektedir. 1905 salnamesinde ise ilk sırada Hicaz ve onu takiben Arap vilayetleri, sonra Anadolu en sonda ise Rumeli vilayetleri yer almıştır. Abdulhamit Kırmızı, *a.g.e.*, s.14.

⁹⁵ Gökhan Çetinsaya, "Din, Reform ve Statüko: II. Abdülhamid Dönemine Bir Bakış (1876-1909)", *Osmanlı Medeniyeti: Siyaset, İktisat ve Sanat*, İstanbul 2005, s.136.

⁹⁶ II. Abdülhamit'in uyguladığı İslam birliği siyaseti hakkında detaylı bilgi için bkz. Tufan Buzpınar, *Hilafet ve Saltanat*, Alfa Yayınları, İstanbul 2016. Cezmi Eraslan, *II.Abdülhamid ve İslam Birliği*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2019.

ise; İslam siyasetini gerçekleştirebilmenin bir vasıtası olarak Müslüman eşrafa, özellikle de dini hüviyete sahip eşrafa (ulema, tarikat şeyhleri ve aşiret reisleri) özel bir önem atfedilmesidir. Bu eşraf, Halife-Sultan ile Müslüman tebaası arasında bir aracı konumda olduğundan her durumda hoş tutulmaya çalışılmıştır.⁹⁷ Bununla beraber II. Abdülhamit, İran destekli Şiilik propagandasına karşı da tarikat ve şeyhler vasıtasıyla karşı koyulabileceğini düşünmekteydi. Bu politika İran'a karşı izlenen olumlu bir politika olarak görülse de şeyhlerin bu durumu istismar etmesi sonucu çeşitli problemler yaşanmaktaydı. Öyle ki, tarikatların ve şeyhlerin nüfuz mücadeleleri, yeri geldiğinde Musul Vilayeti'nde vali değişikliğine bile sebep olmuştur. Mesela Talabaniler ve Berzenciler arasındaki çatışmalar yüzünden Musul Valisi Tahsin Paşa 1887 yılında görevini bırakmıştır.⁹⁸ II. Abdülhamit isyan eden aşiretlere karşı sert tedbirler alınmasına karşı çıkmazken, özellikle şeyh ailelerine karşı benzer tedbirler alınmasına razı olmamıştır.⁹⁹

II. Abdülhamit'in Arap vilayetlerindeki yönetim anlayışı hakkında Yıldız Sarayı'nda Mâbeyn Başkatibi olarak görev yapmış Tahsin Paşa'nın¹⁰⁰ da hatıralarında önemli bilgiler yer almaktadır. Buna göre II. Abdülhamit, Irak ve Yemen gibi uzak ülkeler hakkında kendine özgü bir politika uygulamıştır. Padişah, bu bölgelerde yaşayan halkın, ülkenin diğer kesimlerinde oturanlar gibi aynı kanun ve idare şeklinde yönetilemeyeceğini görmekteydi.¹⁰¹ Tahsin Paşa, Hicaz, Yemen, Irak, Lübnan ve Trablusgarp gibi bölgelerde çıkan sorunların II. Abdülhamit'i uzun süre uğraştırdığını belirtmektedir. Bahsedilen bölgelerin yabancıların etkisi altında olduğunu da özellikle vurgulamaktadır. Tahsin Paşa, bu durumu çarpıcı bir şekilde tasvir etmektedir. Buna göre; bir tarafta bağımsız bir hükümdar gibi hareket eden Yemen imamı, Mısır hıdivi, Necid emiri, Mekke şerifi ve Barzan şeyhi ile diğer tarafta halife unvanını taşıyan Osmanlı padişahı bulunuyordu. Bu iki taraf arasına giren, her biri birbirinden farklı siyasi ve ekonomik menfaatler sağlamaya çalışan Avrupalı devletler bu durumu kullanmaktan geri durmamışlardır.¹⁰²

⁹⁷ Gökhan Çetinsaya, "II. Abdülhamid Döneminde Kuzey Irak'da Tarikat, Aşiret ve Siyaset", *Divan*, 1999/2, s.167-168.

⁹⁸ Azmi Aycan, *a.g.t.*, s.48-49.

⁹⁹ Gökhan Çetinsaya, "II. Abdülhamid Döneminde Kuzey Irak'da Tarikat, Aşiret ve Siyaset", s.157.

¹⁰⁰ 1894-1908 arası dönemde Yıldız Sarayı'nda Mâbeyn Başkatibi olarak görev yapmıştır. Bu dönemde şahit olduğu olayları yazdığı kitapta dile getirmiştir. Bkz. Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıraları*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Zeki İzgöer, İz Yayıncılık, İstanbul 2017.

¹⁰¹ Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s.232.

¹⁰² Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s.365. Tahsin Paşa'ya göre, İngilizler ülke içerisindeki belli başlı cemaat, aşiret ve kabilelerin ileri gelen reislerini destekleyip, onları gerektiğinde koruyacaklarına inandırarak kendi yanlarına çekmiştir. İngilizler, bu işi başarmak için özel olarak yetiştirilen ajan/memurları kullanırdı. Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s.366.

II. Abdülhamit döneminde aşiretler üzerinde geliştirilen politikalardan biri de Hamidiye Alayları adı verilen aşiret kuvvetlerinin oluşturulmasıdır.¹⁰³ Hamidiye Alayları, zaman zaman oluşturulma amaçlarına uygun olmayacak bazı eylemlere karışmaktan da geri durmamıştır. Bazı alay reisleri ellerine geçirdiği kuvveti kendi menfaatleri doğrultusunda kullanarak bölgedeki halka ve diğer aşiretlere baskı yapmıştır. Hamidiye Alayları'nın bulunduğu bölgelerde görev yapan devlet görevlileri de zaman zaman bu yapının varlığından şikayetçi olmuştur. Osmanlı Devleti, alayları disiplin altına almaya ve ıslah etmeye çalışmakla beraber beklenen sonuç elde edilememiştir.¹⁰⁴ II. Abdülhamit döneminde 1899-1901 yılları arasında Musul'da valilik yapan Ebubekir Hazîm (Tepeyran) Bey'in şikayet ettiği konuların başında Hamidiye Alayları gelmektedir. Bu konuda, mülki amir olarak birçok hâdiseye şahit olan Hazîm Bey, Hamidiye Alayları'nı vilayet aşiretlerini ve ahalisini ezen bir grup olarak görmektedir.¹⁰⁵

II. Abdülhamit'in aşiretler noktasında geliştirdiği politika hakkında fikir sahibi olmamızı sağlayan önemli bir uygulama da İstanbul'da kurulan Aşiret Mekteb-i Hümayunu'dur. 1892'de kurulan bu okulun amacı; Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunan Arap ve diğer aşiret reislerinin çocuklarını İstanbul'da sarayın himayesi altında bulunan bir okulda toplayarak onlara Türkçe öğretmek, eğitim ve öğretimlerini sağlamak, aynı zamanda hilafete, saltanata ve genel olarak Osmanlı Devleti'ne sadakatlerini sağlamaktır. Merkezi idareden kopmuş ve devlet kontrolünden uzaklaşmış aşiretlerin tekrar kontrol altına alınarak merkezi idarenin yeniden kurulması hedeflenmiştir.¹⁰⁶

II. Abdülhamit'in, özelde Musul genelinde ise Irak topraklarında uyguladığı yönetim politikasını biraz daha detaylı incelemek yerinde olacaktır. Irak coğrafyası,

¹⁰³ Hamidiye Hafif Süvari Alayları, Doğu Anadolu'da merkezi otoritenin sağlanması, aşiretlerin askeri gücünden faydalanılması, bölgede Ermenilerin sürdürdüğü faaliyetlerin engellenmesi ve muhtemel bir Rus saldırısına karşı bölge savunmasının güçlendirilmesi için teşkil edilmiştir. Ahmet Şakir Paşa ve Zeki Paşa bu projenin uygulanmasında aktif rol oynadılar. Arap, Kürt ve Türkmen aşiretlerinden başlangıçta yirmi bir alay kurulması planlanan alayların sayısı gösterilen büyük ilgiden dolayı 1892'de kırk beş, 1893'te elli altı ve 1901 yılında altmış beşe ulaşmıştır. 1908 II. Meşrutiyet'in ardından bu yapının ismi Aşiret Alayları olarak kısaltıldı. 1912'de de Aşiret Süvari Fırkaları adını almıştır. Cezmi Eraslan, "Hamidiye Alayları", *TDVİA*, C.15, İstanbul 1997, s.462-464. Ali Karaca, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları Hakkında Bazı Tespitler (1890-1900)", *Prof.Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, İstanbul 1995, s.309-318.

¹⁰⁴ Detaylı bilgi için bkz. Janet Klein, *Hamidiye Alayları İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, Çev. Renan Akman, İletişim Yayınları, 3.Baskı, İstanbul 2017.

¹⁰⁵ Tepeyran, Musul'da sadece bir tane Hamidiye Alayı olduğunu belirtmiştir. Ellinci Alay adı verilen bu grup Ertuş Aşireti adı altında çeşitli aşiretlerden toplanan kişilerden oluşmaktadır. Bu alayın kaymakamlığını da Ertuş Aşireti Reisi Mehmet Ağa yapmaktaydı. Hazîm Bey, Hamidiye Alaylarını "haydut sürüsü" olarak tanımlamaktadır. Tepeyran, Saray ve Babıali'nin Hamidiye Alayları'nın zulümlerinden dolayı şikayetlere karşı "sağırlığı ve hissizliği" noktasında son derece muzdariptir. Ayrıca, II. Abdülhamit döneminde teşkil edilen yapıların en kötüsü olarak Hamidiye Alayları'nı görmektedir. Bu alayların birçok cinayet işlediği, ahali ve aşiretler üzerinde zalimane davrandığını dile getirmiştir. Ebubekir Hâzım Tepeyran, *a.g.e.*, s.319, 378, 381, 468.

¹⁰⁶ Aşiret Mektebi 1907 yılında beklenen amaçlara hizmet etmemesinden dolayı kapatılmıştır. Bayram Kodaman, "Aşiret Mekteb-i Hümayunu", *TDVİA*, C.4., İstanbul 1991, s.9-11.

büyük devletler açısından son derece stratejik bir öneme sahip olan petrol kaynakları ve ticari imkanlar bakımından oldukça zengindi. Bu özelliğinden ve ayrıca Hindistan sömürmesine giden yol üzerinde bulunmasından dolayı başta İngiltere olmak üzere birçok devlet, bahsedilen coğrafyada etkin olma arzusundaydı. Buna mukabil, II. Abdülhamit ise bölgede yaşanan gelişmeleri takip ederek Osmanlı Devleti'nin menfaatlerini olabildiğince korumak arzusundaydı.¹⁰⁷

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı Devleti'nin diğer vilayetlerinde olduğu gibi Musul vilayetinde de büyük bir iktidar boşluğu meydana getirmiştir. Ortaya çıkan siyasi boşluk, bölgedeki güçlerin dini, ekonomik, siyasi ve sosyal alanlarda çatışmalarına neden olmuştur. Merkezi otoritenin zayıflamasını fırsat bilen aşiretler bölgede sürekli bir isyan dalgası başlattılar.¹⁰⁸ Aşiretlerin saldırı vb. eylemlerine karşı II. Abdülhamit, bir takım uygulamalarda bulunmuştur. Bunların başında; askeri müdahale, aşiretleri birbiri üzerine sevk etmek, zararları önlenemeyen aşiretlerin şeyhlerinin ve ileri gelenlerinin bulundukları bölgelerden uzaklaştırarak başka bir yerde ikamete mecbur etmek ve iktisadi ambargolar uygulamaktır. II. Abdülhamit, Fırat ve Dicle havzalarındaki aşiret liderleri üzerinde hilafet kavramı bağlamında uyguladığı İslam birliği siyaseti ile etkili olmaya çalışmıştır.¹⁰⁹

Ebubekir Hazîm (Tepeyran) Bey, 1899-1901 arasında Musul valisi olarak görev yapmış ve buradaki durum hakkında önemli tespitlerde bulunmuştur. Ebubekir Hazîm Bey, kaleme aldığı hatıralarında Musul'un siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel olmak üzere birçok alanı hakkında bilgi vermiştir.¹¹⁰ Musul'daki otorite boşluğu¹¹¹, geri kalmışlık¹¹², asayiş problemleri¹¹³, memurların durumu¹¹⁴ gibi konularda da eleştirilerini sık sık dile getirmiştir.

¹⁰⁷ II. Abdülhamit'in Irak'ta petrol ve arazi politikası ile emperyalist faaliyetler için bkz. Davut Hut, "Bağdat Demiryolu ve Petrol Mücadelesi".

¹⁰⁸ Gökhan Çetinsaya, "II. Abdülhamid Döneminde Kuzey Irak'da Tarikat, Aşiret ve Siyaset", s.154.

¹⁰⁹ Arzu Terzi, "Osmanlı Devleti'nin Bağdat-Musul Politikası (II. Abdülhamid Dönemi)", *Türk Dış Politikası – Osmanlı Dönemi*, C.1, ed. Mustafa Bıyıklı, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2008, s.259.

¹¹⁰ Ebubekir Hâzîm Tepeyran, *a.g.e.*, s. 292-470.

¹¹¹ Musul'daki merkezi otoritenin eksikliğine değinen Tepeyran, aşiretlerin bedevi hayata son vermemelerinin temel nedenlerinden biri olarak; hükümetin nüfuzunu şehirlerden uzak yerlerde hissettirecek kuvvetten mahrum olmasına bağlamaktadır. Ebubekir Hâzîm Tepeyran, *a.g.e.*, s.404.

¹¹² Tepeyran, Musul Vilayeti'nin daha önce gördüğü yirmiden fazla vilayetin en çok ihmal edileni olduğunu vurgulamıştır. Ebubekir Hâzîm Tepeyran, *a.g.e.*, s.313.

¹¹³ Tepeyran, Musul Vilayeti'nde; Kürt, Arap aşiretleri ve Hamidiye Alayları arasında devam eden çatışmalardan dolayı emniyetin kalmadığını belirtmiştir Ebubekir Hâzîm Tepeyran, *a.g.e.*, s.306.

¹¹⁴ Tepeyran, Musul Vilayeti'ndeki durumu eleştirirken bazı devlet görevlilerinin de görevlerini yerine getirmediklerini belirtmiştir. Resmi görevlerini kötüye kullanan "yiyici memurlar"ın var olduğunu bizzat görmüştür. Sivil ve askeri memurlardan bir kısmının hırsızlık ve rüşvet gibi suçlara girişmesinde, maaşlarının azlığı ile beraber senede dört, beş hatta altı aylıklarının verilmemekte olmasının da etkili olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte işini hakkıyla yapan memurların olduğunu da eklemiştir. Ebubekir Hâzîm Tepeyran, *a.g.e.*, s.427,431.

Ebubekir Hazîm Bey, Musul Vilayeti dahilinde birçok suça karışan Hamidiye Alayı reisleri, şeyhler ve aşiret reislerinin cezalandırılmamasını özellikle eleştirmiştir. Ebubekir Hazîm Bey, “ Padişaha eşkıya şeyhlerini bir türlü anlatamamıştım. Bunlar hakkında takibata giriştikçe : ‘Meşayih ve ekâbir-i İslam’ın, Ermenilerin iftiraları üzerine tenkil edilmeleri caiz değildir.’ diye takibata müsaade etmiyordu” diyerek bu konudaki politikayı eleştirmiştir.¹¹⁵ Ebubekir Hazîm Bey, bu konudaki şikayetlerini devam ettirmiş ve Musul valiliğinden azliyle ilgili şunları söylemiştir : “...ayaklarına zincir takmak lazımkken göğüslerine nişan takılan eşkıyanın bulunduğu bir vilayet valiliğinden uzaklaştırılmış olmak, iki buçuk sene kadar sürmüş bir işkenceden kurtulmak demek olduğu için azilden memnun oldum.”¹¹⁶

1.7. İTTİHAT VE TERAKKİ’NİN ÜLKE YÖNETİM POLİTİKASI VE BUNUN BÖLGEDEKİ/İSYANDAKİ ETKİLERİ

1908 II. Meşrutiyet’e giden süreç ve bu olaydan sonra yaşanan gelişmeler, Osmanlı Devleti’nin kaderini etkileyen olaylar örüntüsüdür. 1908 yılında İttihat ve Terakki’nin¹¹⁷ öncülük ettiği girişimler sonucunda II. Abdülhamit, meclisin tekrar açılması ve seçimlerin yapılmasını onaylamak zorunda kalmıştır. 31 Mart Vakası’ndan (1909) sonra yaşanan gelişmeler ise, 27 Nisan 1909 tarihinde II. Abdülhamit’in tahttan indirilmesi ile sonuçlandı. İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası 23 Ocak 1913 tarihli Bâbîâlî Baskını sonucunda da ülke yönetiminde doğrudan etkili olmuştur. Şüphesiz, II. Abdülhamit ile İttihatçıların Osmanlı vilayetlerinde uyguladığı politikalar birbirinden farklıydı. Şeyh Abdüsselam Barzani’nin 1909-1914 arasındaki faaliyetleri ve nihayetinde idam edilmesi, II. Meşrutiyet’in (1908) ardından yaşanan yıllarda yani İttihat ve Terakki’nin devlet yönetiminde aktif rol oynadığı dönemde gerçekleşmiştir. Bu bakımdan İttihat ve Terakki’nin ülke yönetim politikasına ve bunun bölgedeki, dolayısıyla isyandaki etkilerine kısaca değinmek gerekir.

II. Abdülhamit adem-i merkeziyete karşı olmasına rağmen kuralların her bölgedeki nüfusun karakterine ve geleneklerine göre ayarlanması gerektiğini düşünmektedir. İttihatçılar ise kuralların ayırım gözetmeksizin tüm ülkede aynı şekilde uygulanması fikrindeydi. Bu yüzden de söz konusu dönemde hükümet ile aşiret reisleri,

¹¹⁵ Ebubekir Hâzîm Tepeyran, *a.g.e.*,s.324.

¹¹⁶ Ebubekir Hâzîm Tepeyran, *a.g.e.*,s.467.

¹¹⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Şükrü Hanioglu, “İttihat ve Terakki Cemiyeti”, *TDVİA*, C.23, İstanbul 2001, s.476-484. Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, 21.Baskı, İstanbul 2017.

şeyhler ve eşrafın arasında ihtilaflar meydana gelmiştir.¹¹⁸ II. Meşrutiyet'i izleyen aylarda çeşitli grupların milliyetçi faaliyetleri yoğunlaştı. Bu hareketler bir yandan İttihat ve Terakki'nin otoritesine, diğer yandan da imparatorluğun bütünlüğüne karşı ciddi bir tehdit oluşturmaktaydı. İttihat ve Terakki, kontrol edilmedikleri takdirde bu hareketlerin yerel otonomi taleplerini er ya da geç dile getireceklerini, yabancıların bu duruma müdahale edeceğini ve bunun ardından da ayrılma ya da ilhak yoluyla devletin parçalanacağını düşünüyordu.¹¹⁹ Bu endişe sonucunda İttihat ve Terakki'nin merkezîyetçi politikalara ağırlık vermesi ve bu düşüncenin aleyhinde olanlara karşı sert davranması kaçınılmazdı.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde (1908-1918) büyük güçlerin Ortadoğu'daki emperyalist faaliyetlerinde büyük bir artış olmuştur. İttihat ve Terakki, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumak amacıyla emperyalist güçlere mümkün olduğu kadar karşı koymaya çalıştı. Cemiyet, bugün Ortadoğu olarak adlandırdığımız vilayetlerine, kendilerine yakın, bilgili, tecrübeli ve aynı zamanda olağanüstü yetkilerle donatılmış valiler tayin etmiştir.¹²⁰

II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinin ardından, Osmanlı Devleti'nin merkezindeki siyasi rekabet ve mücadelelerin uzantıları Musul'da da kendini hissettirmiştir.¹²¹ II. Meşrutiyet'in ardından ortaya çıkan önemli isyanlardan biri olan Şeyh Abdüsselam Barzani İsyanı'nı daha iyi anlayabilmek için bu dönemde Musul ve çevresinde yaşananları ortaya koymak gerekir. İttihatçılık konusunda ilk ciddi yapılanmalar Balkanlar'da ortaya çıkmasına rağmen, bölgede görev yapan subay ve memurlar ile gönderilen sürgünler sayesinde İttihatçıların düşünceleri, Hicaz, Musul, Suriye, Trablusgarp ve Bağdat gibi Arap vilayetlerinde de yayılma göstermiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Irak'taki ilk şubesi Basra'da kurulmuştur. Daha sonra ise Bağdat ve Musul¹²² vilayetlerinde İttihat ve Terakki şubeleri oluşturuldu.¹²³

¹¹⁸ Gökhan Çetinsaya, "II. Abdülhamid'in İç Politikası : Bir Dönemlendirme Denemesi", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, C. XLVII (2016), s.353-409.

¹¹⁹ Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, Çev. İsmail Çekem-Alper Duman, İletişim Yayınları, 9.Baskı, İstanbul 2016, s.211.

¹²⁰ Nevzat Artuç, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönem Irak Politikasına Bir Örnek: Nazım Paşa'nın Bağdat Valiliği (25 Kasım 1909-15 Mart 1911)", *Belleten*, C.LXXIV, Sayı: 271, Yıl:2010 Aralık, s. 834.

¹²¹ Davut Hut, *a.g.t.*, s.182.

¹²² İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Musul şubesinin teşekkülü ve II.Meşrutiyet'in Irak'taki yansımaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Davut Hut, *a.g.t.*, s.166-183.

¹²³ Davut Hut, "II.Meşrutiyet'in İlanının Irak'taki Yansımaları", *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C.13, S.25, 2008/2, s.102-103.

Davut Hut'un yaptığı tespitlere göre, II. Meşrutiyet'in ilanı, Musul'un da içinde bulunduğu Arap vilayetlerinde genelde olumsuz bir durum olarak ve şüpheyle karşılanmıştı. Bunun nedenleri arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fikirlerinin bölgede tam olarak tanınmaması ve Cemiyet içerisinde Yahudilerin etkin bir konumda olması gösterilebilir. Meşrutiyet'in ilanına gösterilen tepkilerde, mensup olunan din faktörü de önemliydi. Musul'daki Arap, Kürt ve Türklerden oluşan Müslüman cemaati; özgürlük, eşitlik ve parlamenter sistem gibi kavramlardan ziyade kendi kazanımlarını tehlikeye düşürecek değişikliklere karşı çıkıyordu. Musul'da ulema ve eşrafın temsil ettiği seçkin sınıf, yeni durum karşısında statü ve varlıklarının devamı konusunda endişelenirken, eski yönetim taraftarları güçlerini kaybetmekten korkmaktaydılar.¹²⁴ Henüz 1908 yılında Cemiyet-i Muhammediye adında, İttihat ve Terakki karşıtı bir oluşum ortaya çıkmıştı. İstanbul'da kurulan Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin Musul şubesi yine 1908 yılında açılmıştı.¹²⁵ İttihat ve Terakki ileri gelenleri ise, II. Abdülhamit'le işbirliği içinde olan bu kişilere karşı olumsuz bir bakışa sahipti. Bu yüzden onların imtiyazlı konumlarına son vermek amacıyla çeşitli girişimlerde bulundular.¹²⁶ Bu ortam içinde, II. Abdülhamit döneminin nüfuzlu kişileri II. Meşrutiyet Dönemi'nde muhalif konuma geldiler.¹²⁷ II. Meşrutiyet sistemine geçiş sürecinde karşılaşılan zorluklar, ülke içerisinde yaşanan iç rekabet Irak bölgesinde uzun vadede siyasi istikrar sağlanmasını engellemiştir.¹²⁸

II. Meşrutiyet'in ardından Ferik Zeki (Kolaç), Musul valiliğine atandı.¹²⁹ Daha sonra Ferik Zeki Paşa'nın istifa etmesiyle 1909 yılında Ahmet Reşit (Tokçaer) Musul valiliği görevine getirildi.¹³⁰ 1908 yılında yeni rejimin ilan edilmesi, II. Abdülhamit devri politikalarının nimetlerinden yararlanan Kürt eşraf/aşiret reisleri tarafından hoş karşılanmadı. Bu durum nedeniyle ilk ayaklananlar; Milli Aşireti Reisi ve Hamidiye Alay Kumandanı İbrahim Paşa ile Süleymaniye'deki Berzenci ailesinin ünlü şeyhi Said Berzenci oldu.¹³¹ İttihat ve Terakki tarafından II. Abdülhamit rejimine son verilmesiyle yeni rejimin kendisine bakışının tamamen farklı olacağını anlayan Şeyh Sait Berzenci ile birlikte Hemvend aşireti de isyana kalkıştı. Kerkük-Süleymaniye-Bağdat arasındaki

¹²⁴ Davut Hut, *a.g.t.*, s.112.

¹²⁵ Davut Hut, "a.g.m.", s.116.

¹²⁶ Davut Hut, "a.g.m.", s.126.

¹²⁷ Davut Hut, "a.g.m.", s. 36.

¹²⁸ Nevzat Artuç, "a.g.m.", s.835.

¹²⁹ Davut Hut, *a.g.t.*, s.168.

¹³⁰ Davut Hut, *a.g.t.*, s.179.

¹³¹ Davut Hut, "a.g.m.", s.118.

yollar tamamen kapandığından ticaret ve ulaşım durma noktasına geldi. Meşru vasıtaların yetersiz kaldığını gören hükümet, İttihatçı bir usulle bu meseleyi halletmiştir. Şeyh Sait, Musul'a getirildikten kısa bir süre sonra 1909 yılında organize olduğu düşünülen bir şekilde linç edildi.¹³² Bu olay, Meşrutiyet'in ilanı sonrasında yönetimin eskisine göre daha sert politikalar takip edeceğinin işareti oldu. Ancak bu da bölgeye beklenen huzuru getirmedi ve Hemvend aşiretinin isyanı yaklaşık 2 yıl daha sürdü.¹³³ II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında yaşanan bu gelişmeler, birçok yerde olduğu gibi Musul vilayetinde de emniyet ve asayişin önceki durumdan daha da kötüleşmesine sebep oldu.¹³⁴ 1909 yılında başlayan Hemvend ve Barzan gibi ayaklanmaları bastırmak ve Musul vilayeti dahilinde bozulan düzeni sağlamak üzere VI. Ordu Kumandanı Muhammed Fazıl (Dağıstanî) Paşa, kumandanlıkla birlikte Musul valiliğine tayin edildi.¹³⁵

¹³² Bkz. Önder Duman, "a.g.m.", s.249-255. Davut Hut, a.g.t., s.174-178.

¹³³ Gökhan Çetinsaya, "II. Abdülhamid Döneminde Kuzey Irak'da Tarikat, Aşiret ve Siyaset", s.67.

¹³⁴ Davut Hut, a.g.t., s.178.

¹³⁵ Davut Hut, a.g.t., s.182.

İKİNCİ BÖLÜM ŞEYH ABDÜSSELAM'IN BİRİNCİ İSYANI (1909)

2.1. ŞEYH ABDÜSSELAM İSYANI (1909) ÖNCESİNDE YAŞANAN GELİŞMELER VE İSYANIN NEDENLERİ

1909 yılındaki Şeyh Abdüsselam İsyanı'na geçmeden önce bazı noktaları açığa kavuşturmak gerekir. Bu minvalde Şeyh Abdüsselam'ın hayatı ve başlattığı isyan öncesindeki genel durum üzerinde durulacaktır.

1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet, mevcut sosyo-kültürel yapı ve II. Abdülhamit dönemindeki yönetim anlayışı nedeniyle, Musul'daki ağa, eşraf ve şeyhlerden oluşan yerel ileri gelenler tarafından olumlu karşılanmamıştı. İttihatçıların iktidara ortak olmaya başlaması, diplomatik, idari ve askeri manada ortaya çıkan zafiyet ve olumsuz sonuçlar, Osmanlı Devleti'nin otoritesinin zayıfladığı şeklinde algılanmış, bu durum Kürtlerin bir kısmını önce muhtariyet, sonra bağımsızlık için çalışmaya yöneltmişti.¹³⁶ Nitekim, II. Meşrutiyet'in akabinde oluşan özgürlük ortamından Kürt milliyetçi çevreleri de faydalandı. 1908 yılında ilk Kürt siyasal cemiyeti sayılan Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti, İstanbul'da kuruldu. Kurucuları arasında Seyyid Abdülkadir, Emin Ali Bedirhan gibi ünlü Kürt ileri gelenleri de vardı. Bunu, 1910 yılında yine İstanbul'da kurulan Kürt Talebe Hevi Cemiyeti takip etti. Daha sonra, I. Dünya Savaşı'nın bittiği 1918 yılında ise Kürdistan Teali Cemiyeti kurulacaktır. Bu şekilde birçok cemiyet kurulmasının yanında çeşitli kişiler ve Kürt cemiyetleri tarafından da basın yayın faaliyetlerine hız verilmişti.¹³⁷ Diğer yandan, Wadie Jwaideh, Kürt milliyetçiliğinin gelişiminde tekkelerin çok önemli bir role sahip olduğunu belirtir. Ona göre, tekkelerden yayılan milliyetçi fikirler Kürtler arasında hızlı bir şekilde kabul gördü. Çünkü 19. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı idaresi tarafından etkisizleştirilen geleneksel Kürt beylerinin yerini almaya başlayan şeyhlerin halk üzerindeki dini nüfuzları, onların söylemlerinin tartışmasız kabulünü sağlıyordu. Wadie Jwaideh, şehirde yaşayan Kürt seçkinlerin aksine, şeyhlerin Kürt toplumuna daha yakın olduğunu vurgular. Ayrıca şeyhler, İttihatçıların görüşlerini benimsemedikleri için onlara güvenmiyorlardı. İttihatçıların, II. Abdülhamit'i tahttan indirmeleri, padişahın eşraf-İslam birliği merkezli yönetim anlayışından fazlasıyla faydalanan şeyhlerin tepkisini daha da arttırmıştı.¹³⁸ Bütün bu faaliyetler, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü aynı zamanda da İttihat ve

¹³⁶ Erdal Aydoğan, *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası (1908-1918)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005, s.161.

¹³⁷ Wadie Jawideh, a.g.e., s.211-213.

¹³⁸ Wadie Jwaideh, a.g.e., s.214-215.

Terakki'nin otoritesini tehdit ediyordu. İttihat ve Terakki'nin tavrı, 31 Mart Vakası'nın (13 Nisan 1909) bastırılmasından sonra daha sert bir nitelik kazandı. Çünkü İttihat ve Terakki Kürtleri, Ermeni ve Süryaniler gibi bir azınlık değil, Türk milletinin bir kolu, Türklerle birlikte ülkenin sahipleri gibi kabul etme anlayışına sahipti. Bu anlayışın dışında görüş ileri sürenler, ayrılıkçı ve işbirlikçi olarak kabul edilmiştir.¹³⁹

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu böyle bir kaos ortamında etkisini gösteren Şeyh Abdüsselam Barzani, babası Şeyh Muhammed Barzani'nin¹⁴⁰ 5 erkek evladından biridir. Babasının ölümünden sonra genç yaşta Nakşibendiliği bölgede temsil eden Barzan tekkesinin ve aşiretinin lideri konumuna geldi. Aşiretin son dönemdeki ünlü isimlerinden biri olan Mesud Barzani, bölgede bulunan Şirvani, Dolameri, Mizuri, Beroji, Nizari, Kürdi (Gerdi), Herki ve Bineci aşiretlerinin Şeyh Abdüsselam döneminde bir birlik oluşturduğunu ifade etmektedir. Böylece Barzan adı, Şeyh Abdüsselam döneminden itibaren bu aşiretlerin tümünü temsil eder hale gelmiştir.¹⁴¹ Şeyh Abdüsselam'ın taraftar kitlesi, herkesten önce aşirete mensup olmayan ve korunma ihtiyacı olan kimselerdi. Barzan şeyhlerinin güç kazanmaları, Zibari köylülerini bölgenin ağalarına karşı korumalarıyla ilişkilidir. Bu ağalara karşı yürütülen mücadeleden sonra Barzan şeyhleri bölgedeki konumlarını güçlendirdiler.¹⁴² Şeyh Abdüsselam ve genel anlamda Barzaniler, yerli ve yabancı kaynakların ifade ettiği üzere, gerçekten bölgede dini ve siyasi nüfuz sahibiydi. Bu nedenledir ki, kendisinden sonra aşiretin başına geçen ya da aşirette etkili olan kişiler üzerinde çok önemli tesirler bırakmıştır.¹⁴³

Mesud Barzani, Şeyh Abdüsselam'ın bölgede, bazı sosyal, ekonomik ve idari anlamda girişimlerde bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁴ Mesud Barzani tarafından “reform” olarak ifade edilen bu girişimlerin uygulanmasına dair elimizde yeterli bilgi yoktur.

¹³⁹ Erdal Aydoğan, *a.g.e.*, s.158.

¹⁴⁰ Şeyh Muhammed Barzani hakkında 1. Bölüm'ün “Barzan Aşireti” kısmına bakınız.

¹⁴¹ Mesud Barzani, *a.g.e.*, s.24. Barzan Aşireti'nin 1900'lerin başında toplam 750 ailelik bir nüfusa sahip olduğu düşünülmektedir. Önder Duman, “*a.g.m.*”, s.255. Barzan Aşireti, diğer aşiretlerin de katılımı ile bölgedeki nüfuzunu giderek arttırmıştır.

¹⁴² Wadie Jawideh, *a.g.e.*, s.107.

¹⁴³ Mesud Barzani, Barzanilerin siyasal mücadelesinin 20. yüzyılın başlarında ve özellikle Şeyh Abdüsselam Barzani döneminde başladığını ifade etmiştir. Mesud Barzani, *a.g.e.*, s.25

¹⁴⁴ Mesud Barzani, Şeyh Abdüsselam'ın şu hususlarda girişimde bulunduğunu iddia etmiştir:

- 1- Mülkiyetin ortadan kaldırılması
- 2- Toprakların çiftçilere dağıtılması
- 3- Başlık parası ve zorla yapılan evliliklere son verilmesi
- 4- Sosyal ilişkilerin adalet ve eşitlik esasına göre düzenlenmesi
- 5- Her köyde bir mescidin kurulması, bu mescidin dini farzların eda edilme yerleri olmalarının yanı sıra, sosyal merkezler, istişare yerleri ve köylüler arasındaki ihtilafların çözüm yeri olarak kullanılması
- 6- Köy meselelerini her yönden ele alıp çözümlemek üzere her köyde bir konseyin kurulması
- 7- Her aşiretten silahlı güçlerin oluşturulması ve bunların başına sorumlu kişilerin tayin edilmesi. Mesud Barzani, *a.g.e.*, s.24-25

Ayrıca yapıldığı iddia edilen reformların içeriğine baktığımızda, bölgenin sosyal ve ekonomik yapısından dolayı pek de gerçekleşme ihtimali olmayan “reform” iddiaları olduğunu söyleyebiliriz.

Mesud Barzani, Şeyh Abdüsselam’ın Kürt bölgelerinde siyasal reform düşüncesinin yayılmasında rolü olduğunu da iddia etmiştir. Şeyh Abdüsselam’ın, o dönemde faaliyet gösteren Kürt Teali ve Terakki Cemiyeti, Hevi Cemiyeti ve Kürdistan Bağımsızlık Cemiyeti gibi Kürt örgütleriyle sağlam ilişkiler kurduğunu vurgulamıştır.¹⁴⁵ Ayrıca, Süleymaniyeli Şeyh Mahmud Berzenci, Şeyh Abdülkadir ve İran bölgesinden İsmail Ağa Şikaki (Simko) gibi dönemin önde gelen Kürt liderleriyle de iyi ilişkileri olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁶ Osmanlı Devleti’nde ileri gelen ve entelektüel anlamda etkili olan Kürt aileler mevcuttu. Hakkarili Nehrizadeler, Botanlı Bedirhanzadeler, Cemilpaşazadeler ve Kürt nüfusun en yoğun olduğu Süleymaniye Sancağı’ndan Babanzadeler, Berzenciler ve Talabaniler bunların başında gelmektedir. Ancak, bunlar arasında Barzanilerin etkinliği daha çok kendi bölgelerinde sağladığı fiili güçten kaynaklanıyordu. Bu yüzden, Osmanlı Dönemi Kürt milliyetçiliği üzerinde asıl etkili olan kişiler, daha çok yukarıda bahsedilen ailelere mensuptur.

Şeyh Abdüsselam hakkında bilgi edindiğimiz önemli ana kaynaklardan biri İngiliz misyoner papazlar W.A. Wigram¹⁴⁷ ve Edgar T.A. Wigram tarafından hazırlanan kitaptır. Wigram’ın Akra’yı ziyaret ettiği dönem, kendisinin verdiği bilgilere bakarsak Trablusgarp Savaşı’nın (1911) olduğu dönemdir. Bu bilgi, Şeyh Abdüsselam hakkında verilen bilgilerin kronolojik anlamda doğruluğu açısından önemli bir detaydır.¹⁴⁸ Ancak kitabın içeriğinden anladığımız kadarıyla Wigram, Barzan bölgesine farklı tarihlerde birkaç defa gitmiştir. Wigram’ın verdiği bilgiler sayesinde hem Şeyh Abdüsselam hem de bölge hakkında önemli detaylara ulaşabiliyoruz.

¹⁴⁵ Bu konuda, ne Osmanlı Arşivi’nde ne de diğer yazılı kaynaklarda yeterince bilgi yoktur. Yani Şeyh Abdüsselam’ın Kürt politik örgüt ve şahsiyetleriyle ne tür bir iletişimi, ilişkisi olduğuna dair detaylı somut bilgilere sahip değiliz.

¹⁴⁶ Mesud Barzani, *a.g.e.*, s.25

¹⁴⁷ W.A. Wigram 1872 yılında İngiltere’de doğdu. Cambridge Üniversitesi’nde eğitimini tamamladıktan sonra çeşitli bölgelerde papazlık görevinde bulundu. 1902-1912 yılları arasında Asurların yaşadığı bölgeye gönderilen İngiliz misyon heyetinde görev aldı. 1908 yılında “Asurların, Diğer Adıyla Doğu Kilisesinin Doktrinel Konumu” adlı ilk çalışmasını yayımladı. Bu eseri, 1910 yılında yazdığı “Asuri Kilisesinin Tarihine Bir Giriş”, adlı kitap takip etti. 1914-1918 arası I. Dünya Savaşı yıllarında İstanbul’daki Kırım Kilisesi’nde papaz vekiliydi. Burada kardeşi Edgar T.A. Wigram ile birlikte “İnsanlığın Beşiği, Kürdistan’da Yaşam” eserini yazdı. 1922-1926 yıllarında Atina, 1928-1936 döneminde ise Malta’da papaz olarak görev yaptı. 1929 yılında “Asurlar ve Komşuları” isimli eseri yayımladı. 1950 yılında “Asurlar ile Komünyonlar Arası İlişkiler” adlı eserini yazdıktan sonra 1953 yılında İngiltere’de vefat etmiştir. W.A. Wigram-Edgar T.A. Wigram, *a.g.e.*, s.4.

¹⁴⁸ W.A. Wigram-Edgar T.A. Wigram, *a.g.e.*, s.167.

Wigram, Şeyh Abdüsselam Barzani'ye kitabında geniş yer vermiş, hatta onun için kitabında ayrı bir bölüm de ayırmıştı. Akra'daki seyahati sırasında Wigram, bölgenin dağlık ve engebeli yapısına vurgu yaparak bölgenin erişilemez bir yer olduğunu belirtmiştir. Hatta bölgeyi “Eşkîya Cenneti” şeklinde tanımlayarak, bölgedeki aşiretlerin kağıt üzerinde Osmanlı vatandaşı olmasına rağmen gerçekte yarı bağımsız yapılar olduğunu belirtmiştir. Wigram, bu durumu “*Sultanın fermanları burada gözle görülebilir bir biçimde süngüyle desteklenmedikçe pek kıymeti harbiyesi yoktur*” şeklinde ifade etmiştir.¹⁴⁹ Wigram, Zap Nehri'nin bir tarafındaki toprakların Şeyh Abdüsselam'ın nüfuzunda olduğunu da vurgulamıştır. Wigram'ın ifadelerinden, Osmanlı Devleti'ni bölgede temsil eden askeri ve idari görevlilerin, bu bölgede yeterince otoritesinin olmadığını anlıyoruz.¹⁵⁰ Bu durum, aslında sadece o döneme has olmayıp yüzyıllardır devam edegelen bölgenin iktisadi, coğrafi, siyasi ve sosyo-kültürel yapısının doğal bir sonucudur.

Wigram, Şeyh Abdüsselam'ın bölgenin en güçlü ve saygın kişisi olduğuna vurgu yaparak, Şeyh'in İngilizlerle dostane ilişkileri olduğunu belirtmiştir. Wigram, Şeyh Abdüsselam'ı bölgede düzeni sağlayan ve Kürtler ile Hristiyanları eşit düzeyde adaletli şekilde yöneten biri olarak tasvir etmiştir. Ancak, yönetim konusundaki yöntemlerinin şiddet içerdiğini de eklemektedir. Şeyh Abdüsselam'ın ikamet ettiği Barzan köyünün ortalama bir Kürt köyünden çok daha büyük olduğunu vurgulamıştır. Diğer Kürt reislerinin oturduğu köylerde var olan korunaklı yapıların bu köyde olmadığını ve Barzan Şeyhi'nin halkın arasında yaşayan biri olduğunu dile getirmiştir. Wigram, Barzan'a vardığında Şeyh köyde yoktu ve bir ziyaret için İmadiye'ye gitmişti.¹⁵¹ Wigram ile Şeyh Abdüsselam, Oramar Nehri ile Zap Nehrinin birbirine karıştığı yerde kurulmuş olan bir Süryani köyünde görüşmüştür. Burası aynı zamanda İmadiye ile Barzan arasında bir konaklama yeri idi. Wigram, Şeyh Abdüsselam'ın kendilerine karşı gösterdiği misafirperverlikten son derece memnun olmuş ve biraz da şaşırılmıştı. Görüştikleri sırada Şeyh, yaklaşık 28 yaşında genç ve orta boylu biriydi. Yanındaki maiyeti de 30-40 kişiden oluşmakta ve başlarında kırmızı sarık bulunmaktaydı. Bunlardan 8 ile 10 arasındaki kişi Şeyh'in en ileri gelen adamlarıydı. Bu kişiler silah ve cephane bakımından iyi

¹⁴⁹ W.A.Wigram-Edgar T.A. Wigram, *a.g.e.*, s.172-173.

¹⁵⁰ Yazarın tespit ettiği önemli bir husus vardır. Aşiretlerin hakim olduğu bu topraklarda bir yerlinin seyahat etmesi oldukça tehlikelidir. Ancak Avrupalıların can ve mal güvenliği daha emniyettedir. Çünkü Avrupalılara karşı bir saldırı olursa, vatandaşı olduğu devletler Osmanlı Devleti nezdinde girişimde bulunurdu. Bunun neticesinde de Osmanlı kuvvetleri bölgeye operasyon düzenleyeceği için en azılı eşkıyalar bile bu durumu göz önüne alırdı. W.A. Wigram-Edgar T.A. Wigram, *a.g.e.*, s.173-174.

¹⁵¹ W.A.Wigram-Edgar T.A. Wigram, *a.g.e.*, s.174-176.

donatılmıştı. Wigram, Şeyh Abdüsselim'in müritleri üzerinde tam bir otorite sahibi olduğunu defalarca vurgulamıştır.¹⁵² Şeyh Abdüsselim, kendi müritlerinin gözünde sadece büyük bir aşiret reisi değildi. Onun atadan gelme kutsallığına inanıyorlardı.¹⁵³

Şeyh Abdüsselim'in neden isyan ettiği ya da hükümetle neden karşı karşıya geldiğine dair kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Wadie Jwaideh'e göre; İttihat ve Terakki yönetimiyle Şeyh Abdüsselim'in çatışması, Barzanlı şeyhler ve Osmanlı Devleti arasında sürüp giden, bir türlü de çözüme kavuşamayan eski bir mücadeleden kaynaklanmaktaydı.¹⁵⁴ Buna göre, Barzan şeyhlerinin Barzan-Zibari bölgesinde nüfuzunu arttırma çabaları Osmanlı Devleti'ni rahatsız etmişti.¹⁵⁵

Wadie Jwaideh, çeşitli kaynaklardan derlediği bilgiler ışığında Osmanlı Devleti ile Şeyh Abdüsselim arasındaki çatışmanın muhtemel nedenlerine değinmiştir. Demluci¹⁵⁶ çatışmayı, Barzan şeyhlerinin ezelden beri düşmanı olan Zibar ağalarının entrikalarına bağlamaktadır. Ona göre, Barzan şeyhleri tarafından yenilgiye uğratılan Zibar ağaları, Osmanlı Devleti'nin yerel yetkililerinin de yardımıyla, hükümeti Barzan Aşireti'nin karşısına dikmeyi başarmıştır. Demluci bununla birlikte; Barzanlıların dini aşırılıklarına duyulan tepki ve Şeyh Abdüsselim'in İttihatçılara olan tepkisi gibi muhtemel nedenleri de sıralamıştır.¹⁵⁷

Maruf Jiyawuk ise, Şeyh Abdüsselim'in hükümetle çatışmasının, hükümetin Barzan bölgesinde kapsamlı bir nüfus ve hayvan sayımı yapma girişiminden kaynaklandığını iddia etmektedir. Şeyh Abdüsselim ve bölgede yaşayanlar bu duruma tepki göstermiştir. Wadie Jwaideh, çeşitli kaynaklardan derlediği bu sebeplerden birinin ya da hepsinin ortaya çıkacak çatışmada etkili olabileceğini ifade etmektedir.¹⁵⁸ Şeyh Abdüsselim İsyanı'na dair önemli bir makalesi bulunan Yaşar Kaplan, Şeyh Abdüsselim

¹⁵² W.A.Wigram-Edgar T.A. Wigram, *a.g.e.*, s.179-182

¹⁵³ W.A.Wigram-Edgar T.A. Wigram, *a.g.e.*, s.179.

¹⁵⁴ Barzan Şeyhlerinin Osmanlı Devleti'nde çeşitli asayiş sorunlarına yol açtığına dair Osmanlı Arşivi'nde ve diğer yazılı kaynaklarda bilgiler mevcuttur. 1. Bölüm'deki "Barzan Aşireti" kısmına bakınız.

¹⁵⁵ Wadie Jwaideh, *a.g.e.*, s.222.

¹⁵⁶ Şeyh Abdüsselim ile aynı dönemde Musul'da yaşamış ve bu dönemde yaşananlar hakkında önemli bilgiler vermiştir. Osmanlı idaresindeki Musul Vilayeti'nde katip, vergi tahsildarlığı ve nahiye müdürlüğü yapmıştır. Şeyh Abdüsselim yakalanıp Musul hapishanesinde yargılandığı zaman kendisi de hapishanede tutuklu bulunuyordu. Yazdığı kitapta Barzanlılar ve Şeyh Abdüsselim hakkında önemli bilgiler vermiştir. Yaşar Kaplan, "*a.g.m.*", s.194.

¹⁵⁷ Wadie Jwaideh, *a.g.e.*, s.223-224. Barzan Şeyhleri ile Zibar ağaları arasında geçmişten beri devam eden mücadelelerin olduğu doğrudur. Her iki taraf da bölgedeki nüfuzunu genişletmek amacıyla birbiriyle kanlı mücadelelere girişmiştir. Şeyh Abdüsselim'in 1909 yılında başlattığı isyana dair belgeler arasında, Şeyh ile Zibar ağalarının rekabetine de değinilmiştir. İsyan sırasındaki gelişmeler aktarılırken bu konuya daha detaylı değinilecektir. Barzan Şeyhleri, dini konularda da gerçekten İslami geleneklerle bağdaşmayan bazı fiillere girişmiştir. Barzan Şeyhlerinden birkaç tanesinin "mehdilik" iddiasında bulunduğuna daha önce değinmiştik.

¹⁵⁸ Wadie Jwaideh, *a.g.e.*, s.224.

Barzani'nin bölgede İttihat ve Terakki karşıtı olarak sivrilmesinin ve sahip olduğu dini-siyasi gücün bölgede bulunan idarecileri rahatsız ettiğini belirtmiştir.¹⁵⁹

Wigram ise bölgedeki Türk memurların, Şeyh'in dini-siyasi nüfuzundan rahatsız olduğunu belirtmiştir. Şeyh Abdüsselam'ın 1909 yılında Osmanlı Devleti ile bir çatışmaya girdiğini ancak bu noktada tek suçlunun Şeyh olmadığını dile getirmiştir. Ona göre; bu olayda baş suçlu olan kişi, Musul idaresinde etkili bir konumda olan Sabuncu Paşa'dır.¹⁶⁰ Çünkü büyük nüfuza sahip olan Sabuncu Paşa, Şeyh'in birkaç köyüne göz dikmiş ve Şeyh de bu köylerden vazgeçmeyi kabul etmemişti. Sabuncu Paşa ve çevresi de Şeyh Abdüsselam'ın, Hükümete karşı bir komplo hazırladığına dair ithamlarda bulundu. Bu haberler Hükümet tarafından doğru kabul edildi ve askeri kuvvetler tarafından Şeyh Abdüsselam'a karşı hareket başlatıldı.¹⁶¹ Bu dönemde, Musul Vilayeti'nde memur ve halk olmak üzere birçok kişi Sabuncu Paşa'nın yaptıklarından şikayetçiydi. Bölgedeki halk, topraklarının Sabuncu Paşa tarafından gasp edildiğine dair birçok şikayette bulunuyordu. Sabuncu Muhammed Paşa, kendisi hakkında birçok şikayet olmasına rağmen sahip olduğu güç ve yerel idarecilerle olan münasebetleri sayesinde herhangi bir ceza almıyordu.¹⁶² II. Abdülhamit döneminde, 1907 yılında Sabuncu Muhammed Paşa'ya ikinci dereceden Mecidi nişanı ile Rumeli Beylerbeyliği payesi verilmişti. Gelişmelere menfaat penceresinden bakan Sabuncu Paşa, gücünü ve servetini korumak için II. Meşrutiyet'i desteklediğini ilan etmiştir.¹⁶³ Ancak görüldüğü üzere Wigram'ın iddialarının gerçekliği kesin olmamakla birlikte, Sabuncu Paşa'nın da ortaya çıkan isyanda bir şekilde etkisi olmuş olabilir. Wigram'ın iddiasını gerçek kabul

¹⁵⁹ Yaşar Kaplan, "a.g.m.", s.181.

¹⁶⁰ Davut Hut'un İngiliz kaynaklarına dayandığı bilgilere göre; defalarca Musul idare meclisine seçilen Sabuncu Muhammed Paşa, 1895 ile 1911 yılları arasında, merkezden gönderilen pek çok validen daha fazla nüfuz sahibi idi. Musul idare meclisindeki nüfuzu da belirgin bir konumdaydı ve meclis üyelerinin seçilmesinde etkin bir rol oynuyordu. Bununla birlikte, 1911 yılında idare meclisine seçilemedi ve kısmen de olsa nüfuzu azaldı. Ancak hala Musul'daki en nüfuzlu kişilerden biridir. Sabuncu Paşa bu dönemde, vilayetteki memurlar vasıtasıyla istediğini yaptırmaya çalışmıştır. Esad Paşa, vali vekili olduğu sırada vilayetin işlerini mektupçuya bırakmıştı. Daha önce valilere ve memurlara her istediğini yaptırmaya alışkın olan ve Sabuncu Paşa'nın başını çektiği grup, bahsedilen memur üzerinde baskı kurmaya başladı. Ancak mektupçu, onların isteklerine kulak asmayınca kendisini, Rusya himayesi altında özerk bir Kürdistan için girişimlerde bulunan biri olduğu iddiasıyla, hükümete şikayet ettiler. Mektupçu kısa bir süre sonra Taiz'e (Yemen) mutasarrıf olarak atandı. Davut Hut, *a.g.t.*, s.69.

¹⁶¹ Wigram tam bu dönemde Şeyh Abdüsselam ile görüşüğünü belirtmiştir. Şeyh sıradan elbiseler giyip kılık değiştirmiş halde hakim olduğu bölgenin ötesindeki Hristiyan köylerinde barınıyordu. Wigram, Barzan Şeyhinin beş bin kişilik ve hatta iki katı bir kuvvet toplama gücüne sahip olduğunu belirtmiştir. W.A.Wigram-Edgar T.A. Wigram, *a.g.e.*, s.176-178. Verilen bu sayılara şüpheyle yaklaşılması gerekir. Çünkü Şeyh Abdüsselam iki defa isyan etmiş ve her iki isyan sırasında da bu kadar bir kuvvet toplayamamıştır.

¹⁶² Sabuncu Muhammed Paşa ve faaliyetleri hakkında Osmanlı Arşivi'nde birçok belge mevcuttur. Bunlardan birkaçı için bkz. BOA, BEO 404/30229, BOA, *Dahiliye Nezareti, Mektubî Kalemi* (DH.MKT.) 2649/23, 2654/44, 2744/8, 2622/52, BOA, *Dahiliye Nezareti, Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı* (DH.MUİ.) 34/6.

¹⁶³ Davut Hut, *a.g.t.*, s.69.

etsek bile Şeyh Abdüsselim İsyanı'nı sadece bu nedene bağlamak da eksik bir cevap olabilir.

Çeşitli kaynaklardan derlediğimiz, isyanın muhtemel nedenleri olabileceğine dair bilgileri de göz önüne alarak, şu değerlendirmeleri yapabiliriz: II. Meşrutiyet ile başlayan süreç ve ardından II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, Osmanlı Devleti'nde yönetim alanındaki merkez-çevre dengelerini bozmuştur. Menfaat ve ayrıcalıklarını kaybetmek istemeyen yerel güçler ya direkt ya da dolaylı yoldan İttihatçıların getirmeye çalıştıkları merkeziyetçi düzene mukavemette bulundu. Ayrıca iç ve dış gelişmeler de Osmanlı Devleti'nin taşradaki otoritesini azaltmaktaydı. Bizce Şeyh Abdüsselim İsyanı, Musul'da yaşanan diğer isyanlardan ve yabancı ülkelerin Osmanlı Irak'ı üzerindeki emellerinden bağımsız değerlendirilemez. 1908 sonrası gelişen Kürt milliyetçiliğini de dikkate aldığımızda Şeyh Abdüsselim İsyanı'nı tetikleyen iç ve dış faktörlerin varlığı ortadadır. Bu konuya ilerde detaylı değineceğiz ancak Şeyh Abdüsselim'in da bölgede daha fazla güç kazanmaya çalıştığı görmezden gelinemez. Nitekim, 1909 yılında Akra kazasını ele geçirmeye çalışmış ve yaşanan çatışmalar bu olaydan sonra başlamıştır. Bu yüzden çalışmamızda Şeyh Abdüsselim İsyanı'nın nedenlerine dair farklı kaynakları aktarmakla beraber meselenin tek bir boyut ve tek bir nedene indirgenmesinin, konunun daha iyi anlaşılmasına engel olacağını düşünüyoruz.

2.2. İSYANIN BAŞLAMASI VE SONRASINDAKİ GELİŞMELER

II. Meşrutiyet ve devamında yaşanan ve II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesiyle sonuçlanan 31 Mart Vakası'ndan (13 Nisan 1909) birkaç ay sonra Şeyh Abdüsselim, Akra kazasına saldırmıştır.¹⁶⁴ Akra kasabası ahalisi adına Hasan ve birçok kişinin imzasıyla Sadaret'e ve Dahiliye Nezareti'ne gönderilen telgraflarda ahalinin içine düştüğü zor durum hakkında bilgi verilmiştir.¹⁶⁵ Dahiliye Nezareti bu telgraf üzerine

¹⁶⁴ Wadie Jwaideh, bölgede yaşanan çatışmaların başlangıcını şöyle ifade etmiştir: “Abdülhamid'in devrilmesinden ve Jön Türklerin iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra, Musul vilayetindeki Osmanlı kuvvetlerinin komutanı ve Vali vekili Dağıstanlı Muhammed Fazıl Paşa, hükümete karşı gizli işler çevirdiği iddiasıyla Şeyh Abdüsselim'i huzuruna çağırdı. Şeyh'in tuzağa düşürüleceğinden korkan müritleri, çağrıya uymaması için Şeyh'e telinde bulundular. O da Paşa'ya, kişisel meseleleri yüzünden Musul'a belirlenen tarihte gelemeyeceğini bildiren kaçamak bir cevap yolladı. Vali vekilinin buna tepkisi, birçok Kürt aşiretinden toplanmış askerlerin de aralarında bulunduğu 6.000 kişilik bir kuvvetle Şeyh'e saldırmak oldu. Wadie Jwaideh, a.g.e., s.225. Ancak Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgeler, olayların bu şekilde gelişmediğini açık bir şekilde göstermektedir.

¹⁶⁵ Telgrafa göre; Şeyh Abdüsselim, Akra bölgesini nüfuz alanına dahil etmek amacıyla Akra'ya saldırmıştır. Şeyh Abdüsselim, para ve güç kullanarak çevresine birçok adam toplamıştır. Bölgede yaşayan Akralı İbrahim Çelebi ve evlatlarının da gücünü kullanarak ahaliye baskı yapmıştır. İnsanların can, mal ve namus güvenliğini tehlikeye sokmuşlardır. Mahalli idarenin ve daha önce talep üzerine gönderilen askeri kuvvetlerin yetersiz kaldığına dikkat çekilmiştir. Devletin, bu duruma bir an önce çözüm bulması istenmiş aksi takdirde ahalinin kasabayı terk etmek zorunda kalacağı bildirilmiştir. BOA, DH.MKT. 2890/21 Lef: 2 (14 Temmuz 1325/27 Temmuz 1909).

Musul Vilayeti'ne gönderdiği yazıda; Akra'daki durum için gerekenlerin bir an önce yapılmasını istemiştir.¹⁶⁶

Bu sırada, Akra kazasında Şeyh Abdüsselam'ın girişimleri devam ediyordu. Bölgede yaşayanlar da Osmanlı Devleti'nin en üst makamlarına gönderdiği telgraflarla yardım istiyordu. Meclis-i Mebusan'a gönderilen ve Şeyh Abdüsselam'ın şikayet edildiği dilekçeye imza atanlar arasında Müslüman ve Gayrimüslim temsilciler de yer almaktadır. Dilekçede şikayet edilen ilk konu, Şeyh Abdüsselam ve genel olarak Barzanilerin, II. Abdülhamit Dönemi'nde bölgedeki halka karşı işlediği suçların yine aynı dönemde affedilmesidir. Dilekçeye göre; Barzan Şeyhleri, mazhar oldukları aflar sayesinde bölgedeki nüfuzlarını daha da arttırmışlardır. Dilekçede; Şeyh Abdüsselam'ın II. Meşrutiyet'in ilanı ile beraber Akra'yı ele geçirmek için hazırlık yaptığı ve Akra civarındaki köylerden başlamak üzere baskısını arttırarak kaza merkezini ele geçirmeye çalıştığı dile getirilmiştir. Şeyh, bu amacına ulaşmak için bölgede birçok suç ve cinayet işlemiştir. Yapılan tüm çağrılara rağmen seslerinin işitilmediği ve 20.000 nüfuslu Akra kazasının Şeyh'in tehdidi altında olduğu vurgulanmıştır. Yapılan birçok talebin ardından bölgeye gönderilen askeri kuvvet ise, Şeyh Abdüsselam ile mücadele etmede yetersiz kalmıştır. Ahali, can ve mal güvenliğini sağlamak amacıyla silahlanmak ve saldırılara karşı hazırlıklı olmak zorunda kalmıştır. Halkın 1.000 liralık malı ve 100.000 lira değerindeki bağ ile bahçeleri isyancıların tehdidi altındadır. Ayrıca bölgede telgraf hattı olmadığı ve yollar da kapalı olduğu için günlük olaylar hakkında devlet kurumlarına bilgi veremediklerini belirtmişlerdir. Tüm bu sorunlardan dolayı çok zor durumda kaldıklarını, bu sorunun 4-5 gün içinde giderilmemesi halinde daha fazla dayanamayarak can ve ırz güvenliğini sağlamak amacıyla Şeyh Abdüsselam'a boyun eğmekten başka çareleri olmayacağını belirtmişlerdir.¹⁶⁷ Akra ahalisinin şikayeti Meclis-i Mebusan'ın Dilekçe Komisyonu'nda (İstida Encümeni) görüşülmüştür. Burada alınan kararın ardından bölgede yaşanan olumsuzluğun giderilmesi için Dahiliye Nezareti'ne yazı gönderilmiştir.¹⁶⁸ Dahiliye Nezareti'nden Musul Vilayeti'ne gönderilen yazıda ise,

¹⁶⁶ BOA, DH.MKT. 2890/21 Lef: 3 (15 Temmuz 1325/28 Temmuz 1909).

¹⁶⁷ Dilekçeyi kaleme alan Cebrail isminde bir Müslüman olup imzalayanlar arasında Müslümanlar adına Belediye Başkanı Hasan Bey ve onun dışında sekiz kişi, Yahudiler adına iki kişi, Katolik Hristiyanlar'ın ruhani reisi, Keldani Hristiyan cemaatinin reisi bulunmaktadır. BOA, DH.MKT. 2907/44 (21 Temmuz 1325/3 Ağustos 1909). Akralılar, Meclis-i Mebusan'a gönderdiği dilekçenin aynısını Sadaret'e (BOA, DH.MUİ. 1-2/73 Lef:9 (20 Temmuz 1325/2 Ağustos 1909) ve Hareket Ordusu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa'ya (BOA, DH.MUİ. 1-2/73 Lef: 7 (20 Temmuz 1325/2 Ağustos 1909) da göndermiştir.

¹⁶⁸ BOA, DH.MKT. 2907/ 44 (25 Temmuz 1325/7 Ağustos 1909).

Cebrail ve diğerlerinin imzasıyla Meclis-i Mebusan'a çekilen telgrafta anlatıldığı üzere devam eden asayişsizliğe süratle son verilmesi istenmiştir.¹⁶⁹

Akra'nın ele geçirilmeye çalışılması ile başlayan isyan süreci Meşrutiyet idaresini de harekete geçirmiştir. Dahiliye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne gönderilen telgrafta; bölgedeki kuvvetlerin yetersiz olduğu ve bu noktada gerekli kuvvetlerin sağlanması istenmiştir.¹⁷⁰ Konu hakkında bilgilendirilen Harbiye Nezareti de gerekenin yapılması için Bağdat merkezli VI. Ordu Kumandanlığı'na emir göndermiştir.¹⁷¹ Bu gelişmeler üzerine Osmanlı hükümeti, Şeyh Abdüsselam'a karşı askeri takibata başlamıştır. Ancak, Osmanlı ordusu Barzan isyancıları karşısında zaman zaman zor duruma da düşmüştür.¹⁷² VI. Ordu Kumandan Vekili Şevket Paşa, Şeyh Abdüsselam'ın faaliyetleri hakkında bilgi vermektedir. Buna göre, Akra'da durum hassas bir noktadadır. 47. Alayın 3. Taburu'ndan gönderilen 40 mevcutlu müfrezenin tüm silahları Barzan Şeyhi'nin eline geçmiştir. Bölgede bulunan aşiretlerden de Şeyh'e katılım olmaya başlamış ve böylece isyancıların sayısı artmıştır. Bu yüzden Musul'un kuzeyindeki Başika Redif Taburu'nun silah altına alınması gerekmektedir. Bölgeye gönderilen askeri kuvvetlerin Şeyh'e karşı koyamayacağı da vurgulanmıştır. Bu yüzden Hemvend takibatında görevlendirilen 2 nizamiye taburuyla 4 dağ topunun süratli bir şekilde Erbil üzerinden Akra'ya gönderilmesi istenmiştir. Çünkü, aynı dönemde isyan etmiş bir diğer aşiret olan Hemvend'ler¹⁷³ bu sırada İran'a kaçmışlar ve oradaki durum netleşene kadar kuvvetlerin burada kullanımı uygun görülmektedir. Revanduz'da bulunan bazı aşiretlere de haber gönderilerek askeri harekate katılmaları için hazır olmaları emredildi. Eşkıya elinden kaçan askerlerin anlattıklarına göre isyan hareketinin; bir "irtica hareketi"* ve Meşrutiyet hükümeti aleyhinde olduğu düşünülmektedir. Bu fikirlerin diğer aşiretler arasında yayılmak istendiği ve bu zararlı fikirlerin, aşiretler ile halk arasında yayılmasına bir an

¹⁶⁹ BOA, DH.MUİ. 1-2/73 (30 Temmuz 1325/12 Ağustos 1909).

¹⁷⁰ BOA, DH.MUİ. 1-2/73 Lef: 4 (25 Temmuz 1325/7 Ağustos 1909).

¹⁷¹ BOA, DH.MKT. 2907/ 44 Lef: 3 (6 Ağustos 1325/19 Ağustos 1909).

¹⁷² Dahiliye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne gönderilen telgrafa göre; bir kısım Osmanlı askeri Püreys Boğazı'nda Barzan isyancıları tarafından kuşatılmıştır. İçlerinden 6 asker yaralı ya da hayatını kaybetmiş durumdadır. Askeri kuvvetin kuşatmadan kurtarılması için gereken yardımın gönderilmesi istenmiştir. BOA, DH.MUİ. 1-4/ 64 Lef: 3 (12 Ağustos 1325/25 Ağustos 1909).

¹⁷³ Süleymaniye ile Kerkük arasındaki Çemçemal bölgesinden yaşayan bu küçük ama etkili aşiret, esas itibariyle İran topraklarından Osmanlı tarafına geçerek, Süleymaniye'ye bağlı merkezi Çemçemal olan Bazyan Kazası'na yerleşmişti. Hemvendiler'in en önemli özelliği, başta Süleymaniye ve Kerkük Sancakları olmak üzere, Musul Vilayeti'ndeki emniyet ve asayişin ihlali büyük role sahip olmasıdır. Mücadeleci ve savaşçı olan Hemvendiler'in kontrol altına alınması yerel otoritelerin en çok çaba harcadığı konulardan biridir. Davut Hut, *a.g.t.*, s.310-311. Hemvend Aşireti hakkında detaylı bilgi için bkz. Azmi Aycan, *a.g.t.* Diğer yandan, Hemvend Aşireti de hemen hemen aynı dönemde isyan etmiş olan bir diğer aşiret konumundaydı. Davut Hut, "*a.g.m.*", s.118-119, 122-123.

* Burada kastedilen şey; eski yönetimi yani II. Abdülhamit idaresini destekleme anlamında olup II. Meşrutiyet karşıtlığını ifade eder. Günümüzde kullanılan "irtica" kavramı ile ilgili değildir.

önce engel olunması gerekmekteydi. İsyancıların sayısı arttığından dolayı bölgeye en yakın olan IV. Ordu'dan askeri kuvvet sevki gerekmekteydi.¹⁷⁴ Bu nedenle, Harbiye Nezareti, Musul'daki asker ihtiyacından dolayı IV. Ordu'dan Yemen'e gönderilmek üzere tertip edilen askeri kuvvetlerin bir kısmının sevkinden vazgeçmiştir.¹⁷⁵ IV. Ordu'nun Musul bölgesine en yakın yerde bulunan, dolgun mevcutlu 4 nizamiye taburu, seri atışlı 1 dağ topu ve 1 mitralyöz bölüğü teçhizatlarıyla beraber iyi bir komutanın nezaretinde acilen Musul Vali ve Kumandanı Dağıstanlı Muhammed Fazıl Paşa'nın¹⁷⁶ kumandasına gönderilmiştir. Askeri birliklerin takip edeceği yol hakkında Fazıl Paşa ile irtibat kurması için IV. Ordu Müşiri İbrahim Paşa'ya da emir verilmiştir.¹⁷⁷ Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti, Şeyh Abdüsselam İsyanı'nı ilk başta kontrol altına almakta zorlanmıştır. Bölgeye gönderilen kuvvetler, Şeyh Abdüsselam karşısında çok yetersiz kalmış, hatta birçok kayıp vermiştir. Fazıl Paşa, Akra'da yaşananlar üzerine bölgede kontrolün sağlanması için idare-i örfiye¹⁷⁸ ilan edilmesini talep etmiştir. Böylece isyancılara karşı daha etkin mücadele edileceğini ve asayişsizliğin bir an önce sona ereceğini ifade etmiştir.¹⁷⁹

¹⁷⁴ BOA, BEO, 3633/272417 Lef: 3 (15 Ağustos 1325/28 Ağustos 1909). Şevket Paşa, Şeyh Abdüsselam İsyanı'nın "irticaî ve hükümet-i meşrutiyet aleyhine" olduğunu vurgulamıştır. Musul'dan Bağdat'ta bulunan VI. Ordu Kumandanlığı'na gelen Yüzbaşı Tevfik Efendi bu durumu teyit etmiştir. İsyancıların yeni sultanı tanımadıkları ve II. Abdülhamit'i tahta çıkarmak istediklerini belirtmiştir. Bu dönemde isyancıların miktarının 4.000 civarında olduğu ancak bu sayının yükselme tehlikesi olduğundan bir an önce takviye askeri kuvvetlerle isyanın bastırılması gerektiği vurgulanmıştır. BOA, DH.MUİ. 1-7/ 7 Lef:23 (17 Ağustos 1325/30 Ağustos 1909).

¹⁷⁵ Barzan meselesi bölgede zaten var olan asker ihtiyacını daha da artırmıştır. Harbiye Nezareti de IV. Ordu tarafından talep edilen 1 alay piyade, 1 seri atışlı dağ topu ve 1 mitralyöz bölüğünü isyan bölgesine sevk etmek için Yemen'e gönderilmesi planlanan 5 taburun 3'ünden vazgeçmiştir. BOA, DH.MUİ. 1-2/76 Lef: 7 (23 Ağustos 1327/5 Eylül 1911).

¹⁷⁶ Muhammed Fazıl Paşa, Kafkasya'nın Dağıstan bölgesindeki "Çoh" adlı bir kasabada 1841 yılında dünyaya gelmiştir. Babasının adı Davut, annesinin adı Gülsüm'dür. Muhammed Paşa'nın çocuk yaşta hayatını değiştiren olay ise, ablası Habibet Hanım'ın Şeyh Şamil'in oğlu Gazi Muhammed ile evlenmesi olmuştur. Fazıl Paşa, ablası ile birlikte gittiği Rus şehirlerinde, askeri okullarda eğitim aldıktan sonra subay olarak Rus ordusunda göreve başlamıştır. Fazıl Paşa'nın İstanbul'a ilk gelişi 1870 yılında Çeçenlerin ünlü lideri Şeyh Şamil ile birlikte olmuştur. Fazıl Paşa ilerleyen süreçte Rus ordusundan istifa ederek 1877 yılında İstanbul'a gelerek Osmanlı ordusunda kolağası rütbesiyle göreve başlar. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda gönüllü olarak katılmış ve Kars bölgesinde Ruslara karşı mücadele etmiştir. Savaş sonrası dönemde ise 1878-1882 yılları arasında II. Abdülhamid'in yaveri ve bu dönemde kurulan Dağıstan Süvari Bölüğü'nün ikinci adamı olarak görev yapmıştır. 1882 yılında, önce Halep daha sonra da Bağdat'ta görevlendirilmiştir. 1906-1907 yıllarında İran üzerine yapılan seferleri yönetti ve birçok bölgenin Osmanlı Devleti'nin eline geçmesini sağladı. II. Meşrutiyet'in ardından gelen süreçte Musul Vali ve Kumandanı olarak görev yaptı. Muhammed Fazıl Paşa, I. Dünya Savaşı (1914-1918) sırasında ilk olarak Erzurum'da daha sonra da Irak Cephesi'nde görev yaptı. Irak Cephesi'nde İngilizlere karşı mücadelede etkin rol oynayan Fazıl Paşa, 11 Mart 1916'da Sabis Tepe muharebelerinde şehit oldu. Cenazesi ise Bağdat'ta bulunan İmam-ı Azam Mezarlığı'na defnedildi. Bkz. Serkan Akıncı, *Dağıstan Süvari Bölüğü ve Dağıstanlı (Muhammed) Mehmet Fazıl Paşa*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarih Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2016.

¹⁷⁷ BOA, DH.MUİ. 1-7/ 7 Lef:22 (18 Ağustos 1325/31 Ağustos 1909).

¹⁷⁸ Günümüzdeki sıkıyönetim uygulamasıdır. Osmanlı Devleti'nde bir bölgenin sıkıyönetim idaresine alınmasının sebepleri arasında savaş, isyan ve ciddi kargaşa durumlarıyla iç ve dış güvenliği bozucu eylemler yer almaktadır. Zekeriya Türkmen, "Divânıharp", *TDVİA*, Ek-C.1, İstanbul 2016, s.337-340.

¹⁷⁹ BOA, DH.MUİ. 1-1/84 Lef: 1 (19 Ağustos 1325/1 Eylül 1909).

Bölgeden gelen askeri başarısızlıklar üzerine Sadaret, bu meselenin küçük çaplı askeri birlikler (önce 40 sonra 100 kişilik müfrezeler) ile halledilemeyeceği ve gerçek manada isyanı bastıracak kuvvet sevkini yapılması istenmiştir.¹⁸⁰

Askeri ve idari kurumlar arasındaki iletişimden sonra bölgede yaşanan hareketlilik artmıştır. Musul Vali ve Kumandanı Fazıl Paşa, Akra'ya yakın bir mesafede bulunan Kürdmamek bölgesine vardığını ve 20 gün civarında meselenin halledileceğini Dahiliye Nezareti'ne bildirdi.¹⁸¹ İsyancılar karşısında yaşanan askeri başarısızlıklar üzerine Fazıl Paşa bizzat Çemçemal'da bulunan IV. Ordu'ya mensup 2 tabur ve 4 dağ topuyla Akra'ya gitmiştir. Fazıl Paşa'nın gelmesinden önce isyancılar, 500 mevcutlu Musul müfrezesine saldırmış, askerlerden 9'u hayatını kaybetmiş ve 15'i de yaralanmıştır. Fazıl Paşa'nın bölgeye gelmesi ile askeri kuvvetler toparlanarak isyancıların üzerine yürümüştür. Askeri kuvvetler karşısında daha fazla dayanamayacağını anlayan Şeyh Abdüsselam ve adamları ele geçirdikleri 25 tüfek ve çeşitli eşyaları alarak Zibar tarafına kaçmış ve askerlerin geçebileceği yolları tutmuşlardır. Fazıl Paşa, takviye kuvvetleri beklediğini ancak onlar yetişemediği takdirde Şeyh'i bizzat takibe devam edeceğini söylemiştir. Şeyh Abdüsselam ise bu sırada Barzan bölgesine doğru kaçmaktaydı.¹⁸²

Osmanlı Devleti, isyanın bastırılmasında redif taburlarından da faydalanmıştır.¹⁸³ Ayrıca bölgede devlete bağlı aşiret kuvvetlerinin de toplanması sonucu Şeyh Abdüsselam zayıflamaya başlamıştır. Fazıl Paşa'nın komutanlığında bir taraftan Osmanlı ordusu diğer taraftan Revanduzlu Abdullah Paşa'nın adamları ve Seyyid Taha'nın emriyle Hakkari bölgesinden gönderilen Musa Bey komutasındaki kuvvetlerin yoğun çabası neticesinde Şeyh Abdüsselam, kıyafet değiştirerek 2 adamıyla Şirin Dağları'na kaçmak zorunda kalmıştır. Şeyh'in destekçilerinden bir kısmı yakalanmış ve gözaltına alınmıştır. Fazıl Paşa, isyancıların tekrar toplanacak kuvvetinin kalmadığını ve IV. Ordu'dan daha önce istenilen kuvvet ve toplara artık gerek olmadığını Dahiliye Nezareti'ne bildirmiştir.¹⁸⁴ Dahiliye Nezareti ise hareketin başarıya ulaşmasının Şeyh Abdüsselam'ın yakalanmasına

¹⁸⁰ BOA, BEO, 3633/272417 (26 Ağustos 1325/8 Eylül 1909). VI. Ordu Kumandanı Vekili Şevket Paşa'nın verdiği bilgilere, 47. Alayın 3. Taburundan Mülazım Emin Efendi idaresindeki kuvvet ile Akra'da bulunan Barzan isyancıları arasında çatışma çıkmıştır. Bu çatışmada Osmanlı kuvvetleri isyancılar karşısında başarısız olmuştur. BOA, DH.MUİ. 1-3/41 Lef: 7 (27 Ağustos 1325/9 Eylül 1909).

¹⁸¹ BOA, DH.MUİ. 1-2/29 Lef:5 (21 Ağustos 1325/3 Eylül 1909).

¹⁸² Fazıl Paşa, Zibar Redif Taburu'na mensup subaylardan durum hakkında bilgi almıştır. Buna göre; Şeyh Abdüsselam "fıkr-i irticaya" hizmet amacıyla tahttan indirilen padişah (II. Abdülhamit) adına hutbe okutmuştur. BOA, DH.MUİ. 1-3/41 Lef: 12 (26 Ağustos 1325/8 Eylül 1909).

¹⁸³ Bu taburlardan biri olan Başika Redif Taburu'nun ihtiyaçlarının karşılanması için Maliye Nezareti'nden Musul Defterdarlığına yazı yazılmıştır. BOA, DH.MUİ. 1-3/10 Lef: 2 (5 Eylül 1325/18 Eylül 1909).

¹⁸⁴ BOA, DH.MUİ. 1-2/73 Lef: 3 (8 Eylül 1325/21 Eylül 1909).

bağlı olduğunu bildirmekle beraber Fazıl Paşa'yı gösterdiği başarıdan dolayı tebrik etmiştir.¹⁸⁵

Fazıl Paşa, Barzan köyünde kontrolü sağlamış ve buradaki gelişmeler hakkında Dahiliye Nezareti'ni bilgilendirmiştir. Yapılan tahkikat sonucunda Şeyh Abdüsselam ve ona destek olanlar Revanduz'un Şirvan nahiyesinin Bisye/Besye (?) köyüne kaçmışlardı. Fazıl Paşa, Şeyh Abdüsselam'ın peşine düşmeden önce bölgenin güvenliği için askeri tedbirler almıştı.¹⁸⁶ Bu doğrultuda, IV. Ordu'ya mensup 3 tabur asker ve 4 dağ topuyla Besye/Bisye köyüne doğru hareket etmiştir. Fazıl Paşa, kuvvetleriyle köyün karşısındaki dağa konumlanmış ve top atışları ile hareketi başlatmıştır. Ancak, dağ ile köy arasındaki mesafenin ve coğrafi şartların etkisiyle top atışları çok etkili olmadı. Fazıl Paşa geceyi Riley (?) köyünde geçirmiştir. Osmanlı kuvvetleri Besye/Bisye köyüne geçecek bir yol bulamadığından dağın etrafını dolanmak zorunda kalmıştır. Bu kuvvetler Kanileb (?) köyünde Revanduzlu Abdullah Paşa ile buluşmuştur. İki kuvvet birleşerek Şeyh Abdüsselam'ın kaçtığı düşünülen Mezuri Dağları'na harekete geçmiştir. Dikkat çeken noktalardan biri hareket güzergahı boyunca Barzan bölgesindeki köylerin terk edildiği, köylülerin dağlara kaçarken köylerini yaktığıdır.¹⁸⁷ Dahiliye Nezareti, Barzan ahalisinin köylerini yakarak dağlara kaçması konusunun araştırılmaya gerek olduğunu ve gerçek sebebinin bildirilmesini istemiştir.¹⁸⁸ Fazıl Paşa cevabında; Barzan asilerinin silahla direnemeyeceklerini anlayınca kaçarken nakledemedikleri zahirenin Osmanlı ordusu tarafından kullanılmaması amacıyla böyle davrandıklarını belirtmiştir. Bir kısım köyler bu olaylardan uzak durduğu için zarara uğramamıştır.¹⁸⁹

Fazıl Paşa, gerçekleştirilen askeri hareket hakkında 28 Eylül 1909 tarihli yazısında Dahiliye Nezareti'ni bilgilendirmiştir. Buna göre; Barzan isyancılarından 35 kişi sağ olarak ele geçirilmiştir. Ayrıca Şeyh Abdüsselam'ın 17 kişiden ibaret olan ailesi ve bunlara ait olmak üzere el konulan; 1375 küçükbaş hayvan, 3 at, 8 katır, 182 büyükbaş hayvan, 34. Alayın Binbaşısı İbrahim Bey'e teslim edilerek Musul'a gönderilmiştir.¹⁹⁰ Fazıl Paşa, daha sonra gönderdiği yazıda; yakalanan isyancıların sayısının 40'a çıktığını,

¹⁸⁵ BOA, DH.MUİ. 1-3/ 41 Lef: 3 (8 Eylül 1325/21 Eylül 1909). Bağdat'ta bulunan VI. Ordu Kumandanı Şevket Paşa da hareket hakkında Harbiye Nezareti'ne bilgi verdiği yazıda, Fazıl Paşa'nın hareketini başarılı bulduğunu ve kendisini takdir ettiğini bildirmiştir. BOA, DH.MUİ. 1-3/ 41 Lef: 11 (6 Eylül 1325/19 Eylül 1909).

¹⁸⁶ Binbaşı Emin komutasında 2 dağ topu ve Musul 3. Redif Taburu Barzan köyünde, Musul Süvari Alayı'na mensup bir kısım kuvveti Zibar nahiye merkezinde ve 50 kişilik bir kuvveti de geçiş bölgelerini muhafaza için Zap Nehri üzerinde bulunan Birki/Berki (?) köyünde konuşlandırmıştır. BOA, DH.MUİ. 1-4/ 75 Lef: 6 (4 Eylül 1325/17 Eylül 1909).

¹⁸⁷ BOA, DH.MUİ. 1-4/75 Lef: 6 (4 Eylül 1325/17 Eylül 1909).

¹⁸⁸ BOA, DH.MUİ. 1-4/75 Lef: 4 (17 Eylül 1325/30 Eylül 1909).

¹⁸⁹ BOA, DH.MUİ. 1-4/75 Lef: 3 (27 Eylül 1325/10 Ekim 1909).

¹⁹⁰ BOA, DH.MUİ.1-3/27 Lef:2 (15 Eylül 1325/28 Eylül 1909).

geri kalanların ise dağ ve ormanlara kaçtıklarını ifade etmiştir. Şeyh Abdüsselam'ın aranmasına devam edilmiş ancak arazi şartlarından dolayı henüz yakalanamamıştır.¹⁹¹

Fazıl Paşa, Şeyh Abdüsselam'a karşı yapılan hareketin ardından asayişin ve otoritenin korunması adına Barzan'ın idari ve askeri yapısı hakkında bazı tasarruflarda bulunmak istemiştir. Bu yönde Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta; Barzan köyünde bir tabur askerin bulundurulması, Zibar kaymakamlığının yeniden teşkil edilerek merkezinin Barzan olması istenmiştir. Bu arada geçecek sürede bir kaymakam vekilinin görevlendirilmesi gerekli görülmüştür. Ayrıca Revanduz'a bağlı Şirvan nahiyesinin de yeni oluşturulacak Zibar kazasına bağlanıp merkezine de bir bölük askerin yerleştirilmesi istenmiştir. Paşa'ya göre; bu tedbirler ile Osmanlı Devleti aleyhine oluşabilecek durumlar daha ortaya çıkmadan önlenmiş olacaktı.¹⁹² Dahiliye Nezareti, askeri yönden Harbiye Nezareti'nin de onayı üzerine Fazıl Paşa'nın önerilerini uygun bulmuştur.¹⁹³

Fazıl Paşa, bölgede bir yandan askeri hareketi gerçekleştiriyor bir yandan da bölgenin genel durumuna dair önemli tespitlerde bulunuyordu. Paşa'ya göre; Osmanlı Devleti'nin bölge üzerindeki otoritesinin yeterli seviyede olmadığı görülmektedir. Paşa, özellikle Akra ve Barzan bölgesinin durumunu ortaya koymuştur. Fazıl Paşa'nın eleştirdiği konuların başında, tabur merkezlerinde redif subayları olmakla beraber askeri birliklerin hiçbir ferdinin olmadığı ve "kur'a"¹⁹⁴ uygulamasının formaliteden ibaret olduğudur. Vergi meselesi de devletin son derece aleyhine görünmektedir. Buna göre, aşar (mahsul) ve ağnam (koyun, küçükbaş hayvan) vergisinin ancak % 5'i tahsil edilmektedir. Geri kalan miktar Şeyh Abdüsselam gibi mütegalibe takımından yerel güçlerin eline geçmektedir. Sorunları sırasıyla ortaya koyan Fazıl Paşa, çözüm olarak bir telgraf hattının kurulmasını önermiştir. Çünkü Akra kazası Musul'a 14 saat mesafededir. Bu yüzden kontrolün ve devlet otoritesinin tesisi için Akra ve Barzan bölgelerine kesinlikle telgraf hattı çekilmesi gerekmektedir. Telgraf hattıyla beraber bölgeye askeri kuvvetlerin de takviyesiyle aşiretlerin zararlı faaliyetleri engellenerek yola getirilmeleri amaçlanmıştır.¹⁹⁵ Dahiliye Nezareti, Fazıl Paşa'nın talebini Maliye Nezareti'ne iletmiştir.

¹⁹¹ BOA, DH.MUİ. 1-4/ 59 Lef: 4 (17 Eylül 1325/30 Eylül 1909).

¹⁹² BOA, DH.MUİ. 1-4/ 59 Lef: 4 (17 Eylül 1325/30 Eylül 1909).

¹⁹³ BOA, DH.MUİ. 1-4/ 59 (16 Teşrin-i Evvel 1325/29 Ekim 1909). Ancak Fazıl Paşa'nın, Zibar'ın kaza haline getirilmesi fikri uygulanmamıştır. Bu konu Şeyh Abdüsselam'ın 1914 yılındaki isyanı sırasında da gündeme gelmiştir. Zibar'ın kaza ve Barzan'ın da bu kazanın merkezi olması hakkında ileride ayrıca bilgi verilecektir.

¹⁹⁴ Tanzimat sonrası askerlik işlerinde kullanılan bir usul olup, bir yılın doğumları arasında, ad çekilerek, adına K yazılı kağıt çekilen asker olur. Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s.606.

¹⁹⁵ BOA, DH.MUİ. 1-4/72 Lef: 4 (1 Eylül 1325/14 Eylül 1909).

Maliye Nezareti'nden gelen cevapta; Posta ve Telgraf Müdüriyeti'nin bütçesinde ödenek bulunmadığından telgraf hattının kurulamayacağı bildirilmiştir.¹⁹⁶

Bu sırada Fazıl Paşa, Şeyh Abdüsselam ve isyanın ileri gelenlerini yakalamak için askeri harekatına devam etmekteydi. Bölgede bulunan casuslar ve yerel unsurlar vasıtasıyla da isyancılar hakkında bilgi sahibi olmaktaydı. Alınan bilgilere göre; Şeyh Abdüsselam, tanınmamak için kıyafet değiştirip sakalını kesmişti. Şeyh, 4 adamıyla beraber Van Vilayeti'ndeki Tiyyari (Nesturi) Hristiyanlarına mensup Tuhub aşiretinin Zaverine (?) köyünde saklanmaktaydı. İsyanın elebaşlarından olan Faki Abdurrahman da evlatlarıyla ve isyanın liderlerinden Kadir ve Halid ile birlikte aynı aşirete ait Tahvibe Nadi (?) köyünde bulunuyordu. Fazıl Paşa, isyancıların yerini bilmesine rağmen bahsedilen bölgelere askeri harekatı uygun bulmamıştır. Zira, bahsedilen aşiretin Hristiyan olmasından dolayı en ufak bir olayın Avrupalı devletler tarafından büyütülerek Osmanlı Devleti'nin aleyhine kullanılmasından çekinmiştir.¹⁹⁷ Bu sırada Van Vilayeti'ne konu hakkında bilgi verilmiş ve o aşamada ne yapılması gerektiği konusunda Harbiye Nezareti'nin görüşü sorulmuştur. Fazıl Paşa, Şeyh Abdüsselam'ın Barzan bölgesine tekrar gelmesini ve daha önce ittifakına aldığı aşiretlerle tekrardan isyana kalkışmasını engellemek istiyordu. Şeyh'in üzerine harekat yapılamadığını bilmekle birlikte bölgede bazı askeri tedbirler almaktan da geri durmuyordu. Bu amaçla Barzan'da 2 top ile 1 taburun bulundurulması ve Şirvan'da 1 müfreze asker sevki ile bölgeye nitelikli idarecilerin atanması girişimlerinde bulundu. Osmanlı Devleti'ne sadık aşiretlerin desteklenmesi de alınan tedbirlerden biriydi. İsyanı bastıran Fazıl Paşa, vilayet işlerine bakmak üzere birkaç gün içinde vilayet merkezine dönmüştür.¹⁹⁸

Fazıl Paşa'nın askeri harekatı genel anlamda başarılı olmakla beraber Şeyh Abdüsselam ile isyanın ileri gelenlerinden olan Halid, Süleyman Feyyaz, Ahmed Ağa

¹⁹⁶ BOA, DH.MUİ. 1-4/72 Lef: 2 (27 Eylül 1325/10 Ekim 1909). Fazıl Paşa, verilen bu cevaba rağmen ilerleyen zamanda bölgeye telgraf hattının döşenmesi talebini Dahiliye Nezareti'ne tekrar iletmiştir. İlgili nezaret de, Maliye Nezareti'ne tekrar başvuru yapmıştır. Ancak durum değişmemiştir. BOA, DH.MUİ. 1-5/50 Lef: 4 (21 Teşrin-i Sani 1325/4 Aralık 1909).

¹⁹⁷ Harbiye Nezareti, Sadaret'e gönderdiği yazı ile bu duruma tepki göstermiştir. Nezaret, Şeyh Abdüsselam'ın Van Vilayeti dahilindeki Hristiyan aşirete sığınmasının takibin sona ermesini gerektirmediğini belirtmiştir. Bahsedilen aşiretin ikaz edilerek Şeyh ve adamlarını teslim etmemeleri halinde kendilerinin de cezalandırılması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Devleti birçok sıkıntıya sokan Şeyhin başka bir vilayet ve aşirete sığınarak gerekli cezadan kurtulmasının harekatın aslına ve amacına uygun olmayacağı vurgulanmıştır. Bu noktada Van Vilayeti'nin harekete geçmesi ve gerekirse asker takviyesi istemesi gerektiği bildirilmiştir. BOA, DH.MUİ. 1-6/6 Lef:10 (13 Teşrin-i Evvel 1325/26 Ekim 1909).

¹⁹⁸ BOA, DH.MUİ. 1-6/6 Lef: 9 (27 Eylül 1325/10 Ekim 1909).

kaçmayı başarmıştı. Bununla birlikte isyanda önemli rol oynayan Faki Abdurrahman ve Hacik öldürüldü.¹⁹⁹

Şeyh Abdüsselim İsyanı'nın ortaya çıkıp büyümesi sürecinde mülki ve askeri idarenin tam olarak birlikte hareket etmediği ortadadır. Bu bağlamda Sadaret'ten Dahiliye Nezareti'ne gönderilen emirde, Musul ve Van Vilayetleri ile çevre vilayetlerin birlikte hareket etmesi istenmiştir. Dahiliye Nezareti de Musul, Van, Diyarbakır ve Bitlis Vilayetlerine gerekli emirleri göndermiştir.²⁰⁰ Sadaret tarafından Harbiye Nezareti'ne de bahsi geçen vilayetlerdeki mülki idare ile iş birliği yapılarak bir an önce isyanın tamamen bastırılması emri verilmiştir.²⁰¹

Şeyh Abdüsselim'in Akra bölgesindeki ilk saldırıları Fazıl Paşa'nın askeri harekatı tarafından püskürtülmüştü. Bunun üzerine Şeyh Abdüsselim ve adamları Van Vilayeti'nin Hakkari bölgesine kaçmıştır. Fazıl Paşa'nın Musul'a dönüşünden sonra ise Şeyh Abdüsselim topladığı kuvvetlerle Kasım ayının sonlarında Barzan'a saldırmıştır. Bu saldırıda, Sadi Ağa kendisine bağlı Piniyaniş Aşireti'nden 300 silahlı adamı ile Şeyh Abdüsselim'a destek vermiştir. Şeyh ile beraber bu kuvvetler Barzan'a geçtiklerinde; Heytun, Mezuri, Nirve ve Şirvan aşiretlerinden de destek görmüşlerdir. Böylece, isyancılar kalabalık denilebilecek bir sayıya ulaşmış oluyordu.

Fazıl Paşa, Şeyh Abdüsselim'in bu âni saldırısını beklemiyordu. Böyle bir durum karşısında şaşkınlığını gizleyemeyen Fazıl Paşa, Şeyh Abdüsselim'in adamlarıyla birlikte Barzan bölgesini muhasara ettiğini ve Barzan'ın işgalcilerin eline geçtiğini Dahiliye Nezareti'ne bildirmiştir. Şeyh Abdüsselim'in saldırısı sırasında Barzan'da neler yaşandığını Fazıl Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne sunduğu raporlardan öğrenmekteyiz. Paşa, Zibar'dan ve çatışmanın olduğu alandan gelen bir çavuş ile bir neferin ifadelerini aktarmıştır. Buna göre; toplar ve toplara ait cephaneye, onları taşıyan katırlar ile 2 taburun cephanesi eşkıyanın eline geçmiştir. Topçu askerlerinden 7'si esir alınarak götürülmüştür.

¹⁹⁹ Şeyh Abdüsselim'in en yakın adamlarından olan Faki Abdurrahman, Tiyari bölgesinden barınamayarak birkaç adamıyla beraber Barzan'a yakın Şirin Dağı bölgesine gelmiştir. Bölgede askeri birlikler ve yardımcı kuvvetlerle karşılaşmaları sonucu çatışma çıkmıştır. Faki Abdurrahman ve adamlarından da ölü ve yaralı olarak ele geçirilenler olmuştur. Yaşanan diğer çatışmalarda isyanın ileri gelenlerinden Hacik de öldürülmüştür. BOA, DH.MUİ. 1-6/6 Lef: 8 (3 Teşrin-i Evvel 1325/16 Ekim 1909).

²⁰⁰ BOA, DH.MUİ. 1-6/ 6 Lef: 7 (22 Teşrin-i Evvel 1325/4 Kasım 1909). Bitlis Vilayeti, bu talep üzerine kendi sınırları içinde araştırma yapmış ve Şeyh Abdüsselim'in, Bitlis Vilayeti dahilinde bulunmadığını bildirmiş; Şeyh'in İmadiye'ye gitme ihtimali üzerinde durmuştur. Çünkü Şeyh'in kayınpederi Abdülaziz Ağa bu bölgede ikamet etmektedir. Diğer yandan, Tiyari Hristiyanlarının reisleri Hano ve Sato'nun da bu bölgede bulunduğu ve Şeyh Abdüsselim ile aralarının iyi olduğu ifade edilmiştir. Bitlis Vilayeti dahilinde askeri ve idari birimlere bu konuda gereken emirler verilmiş ve Şeyh'in görülmesi halinde gerekenin yapılacağı bildirilmiştir. BOA, DH.MUİ. 1-6/10. Lef: 2 (28 Teşrin-i Sani 1325/11 Aralık 1909).

²⁰¹ BOA, BEO, 3656/ 274192 (19 Teşrin-i Evvel 1325/ 1 Kasım 1909).

Kaza kaymakamıyla, Başika Redif Taburu'ndan Yüzbaşı Muhammed, Mülazım Hasan ve Salih ile 3. Taburdan Mülazım Hacı Emin ve Mecid Efendilerle jandarmalar mecburiyet üzerine Barzan'ı terk ederek Pirekepre* köyüne gitmişlerdir. Başika Taburu Kolağası ve Mülazım-ı evvel Tefik ve Redif 3. Taburu Yüzbaşısı Tefik Efendilerin hayatını kaybettiği bildirilmiştir. Mülazım Salim ve Muhammed Efendiler dahi halen kayıptı. Yüzbaşı Nadir Efendi çatışma yerinden kurtulmuş ve 2 yaralı askerle Pirekepre köyüne gelmiştir. İsyancıların saldırıları da bu arada durmaksızın devam etmekteydi. Yüzbaşı Nadir Efendi'den naklen bir askerın aktardığına göre, isyancıların sayısı 800 civarındaydı. Fazıl Paşa ise isyancıların 400 civarında olduğunu tahmin etmektedir. Fazıl Paşa'ya göre; Şeyh'in tekrar güç kazanması, Hakkari bölgesindeki Tiyari (Nesturi) ve diğer aşiretlerden topladığı kuvvet sayesinde olmuştur. Özellikle Sadi Ağa'nın Şeyh'in güç toplamasında büyük etkisi vardı.²⁰²

Fazıl Paşa, Barzan'da yaşananlar hakkında bu bilgileri vermiş ancak daha sonraki yazılarında durumun bu şekilde olmadığına dair eklemeler yapmıştır.²⁰³ Buna göre Barzan'da Osmanlı kuvvetleri mağlup olmuş ancak Barzan tam anlamıyla isyancıların eline geçmemiştir. Daha önce çalındığı belirtilen silahların da korunduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte hangi silahların çalındığı ya da kurtarıldığı hakkında kesin bir bilgi vermemiştir. Neticede, ister Barzan isyancıların eline geçsin ister geçmesin Osmanlı kuvvetleri bu saldırı sırasında zafiyet göstermiştir.

Fazıl Paşa, Barzan'da yaşanan hadisenin nedenini, redif (yedek) askerlerin itaatsizlik ve beceriksizliği ile beraber işin başında muktedir bir yetkilinin olmayışına bağlamaktadır. Ayrıca gelişmelerden zamanında haber alınmasını engelleyen şey de telgraf hattının yokluğudur. Meselenin diğer aşiretlere olumsuz tesirinin artmasından ve olumsuz hava koşullarının daha da kötüleşmesinden önce isyanın önü alınmalıdır. Fazıl Paşa, ortaya çıkan olumsuz durumu kesin olarak sona erdirmek için daha önce tertip

* Akra kazasının merkezi.

²⁰² BOA, DH.MUİ. 1-5/50 Lef: 5 (18 Teşrin-i Sani 1325/1 Aralık 1909).

²⁰³ Fazıl Paşa Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği sonraki yazıda, Barzan'da, Osmanlı askerlerinin düştüğü durum hakkında yeni bilgiler vermiştir. Buna göre; Zibar Redif Kolağası'ndan alınan yazı ve olay mahallinde bulunan askerlerin sorgusu göstermiştir ki, Barzan'da isyancıların başarılı olmasında askerlerin kusuru vardır. Fazıl Paşa olayı şöyle anlatmıştır. Barzan'ın beş altı saat ilerisinde eşkıya ile gündüz savaşmaya başlayan müfreze gece dağ içinde dikkatsiz davranarak ateş yakmıştır. Askerlerin savunmasız oturduklarını gören eşkıya, ansızın askerlerin üzerine ateş açarak onları hezimete uğratmıştır. Bu haber üzerine Barzan'daki zabitan ve redif askerleri Barzan'ı terk etmiştir. İsyancılar, Barzan'da asker bulunduğunu zannederek işgale cesaret etmemiştir. Yerlerini terk eden askerlerin ardından Zibar ağalarından Hasan Ağa ve beraberindeki 30-40 kadar kişi gelerek mevkiyi muhafaza etmiş ve bu sayede oradaki mühimmat korunmuştur. Düşmanı görmeden ve karşı koymadan mevzilerini terk eden zabitan ve redif askerlerinin diğer askerlere kötü örnek olmamaları için Divan-ı Harb'e teslim edilmeleri gerektiği, Harbiye Nezareti ve VI. Ordu Kumandanlığı'na yazılmıştır. BOA, DH.MUİ. 1-6/6 Lef: 4 (25 Teşrin-i Sani 1325/8 Aralık 1909).

edilen ve Diyarbakır'da bekletilen IV. Ordu'ya mensup piyade alayı, dağ topu bataryası ve mitralyöz bölüğünün muktedir bir komutan nezaretinde Musul'a ulaştırılmasını istemiştir. Ayrıca isyancıların arkasından gelmek üzere Van Vilayeti'nden 2 taburun hareket ettirilmesi gerekmektedir. Bunlara ek olarak Şemdinan (Şemdinli)'dan yardımcı aşiret kuvvetleri oluşturulması için Seyyid Abdülkadir'e emir verilmesi istenmiştir. IV. Ordu'ya mensup 34. Piyade Alayı'nın 2. ve 3. Taburlarıyla 4 dağ topundan oluşan müfreze Musul Redif Fırkası Kumandan Vekili Miralay Muhiddin Paşa kumandasında Barzan'a gönderilmiştir.²⁰⁴ Ancak Muhiddin Paşa, bu görevde başarısız olunca görevden alınmıştır.²⁰⁵

Ortaya çıkan durum Fazıl Paşa'yı zor durumda bırakmıştır. Çünkü daha önce Fazıl Paşa, Şeyh Abdüsselam ve adamlarının bir daha toparlanamayacak şekilde dağıtıldığını söylemişti. Harbiye Nezareti, ortaya çıkan durum nedeniyle şaşkınlığını ifade etmiş ve Şeyh Abdüsselam'ın bu derece kuvvet toplarken bölgedeki askeri yetkililerin durumdan habersiz olmasını "gafilik" olarak nitelendirmiştir. Bu noktada ihmali olan kişilerin cezalandırılması istemiş ve Fazıl Paşa'nın IV. Ordu'dan kuvvet talebine de olumsuz cevap vermiştir. Kuvvet sevkini imkansız olduğu, kuvvet sevkine çare bulunsa bile bu askeri kuvvetler bölgeye ulaşınca kadar isyanın büyüyeceği vurgulanmıştır. Bunun için Fazıl Paşa'ya, bölgede bulunan askeri kuvvetleri toparlaması ve aynı dönemde bir diğer isyan hareketinin doğurduğu Hemvend meselesini sonraya bırakarak Barzan bölgesindeki hareketi bizzat yönetmesi talimatı verilmiştir.²⁰⁶

Fazıl Paşa IV. Ordu'dan gerekli kuvvetin sevkı halinde Barzan'a hareketi konusunda Dahiliye Nezareti'nden izin istemiştir. Dahiliye Nezareti'nden gelen cevapta; gerekli kuvveti yanına alarak Fazıl Paşa'nın Barzan'a hareketine izin verilmiştir. Ayrıca Şeyh Abdüsselam'ın bir daha toparlanamayacak şekilde dağıtılması da istenmiştir.²⁰⁷

Musul Vilayeti, Van Vilayeti sınırları içerisinde bulunan Şemdinlili Seyyid Taha'nın²⁰⁸ aşiret kuvvetleriyle harekate katılmasını istemişti. Van valisi ise bahsedilen

²⁰⁴ BOA, BEO, 3673/275448 Lef: 4 (18 Teşrin-i Sani 1325/1 Aralık 1909).

²⁰⁵ Dahiliye'den Harbiye Nezareti'ne gönderilen yazıda; Barzan Şeyhi Abdüsselam'ın yakalanması için görevlendirilen Muhiddin Paşa'nın olumsuz davranışlarda bulunduğu, bu konuda Musul Vilayeti'nden gelen talebe nazaran gerekenin yapılması istenmiştir. BOA, DH.MUİ. 1-6/69 (29 Kanun-ı Evvel 1325/11 Ocak 1910).

²⁰⁶ BOA, BEO, 3673/275448 Lef: 7 (19 Teşrin-i Sani 1325/2 Aralık 1909). Hemvend Aşireti'nin II. Meşrutiyet sonrası isyanı hakkında detaylı bilgi için bkz. Azmi Aycan, a.g.t., s.90-100.

²⁰⁷ BOA, DH.MUİ. 1-6/30 (14 Kanun-ı Evvel 1325/27 Aralık 1909).

²⁰⁸ Şeyh Taha, Nehri/Şemdinli şeyhlerinden Şeyh Muhammed Sıddık'ın oğludur. Şeyh Sıddık ile Şeyh Abdüsselam'ın babası Şeyh Muhammed Barzani arasında uzun süren kanlı mücadeleler yaşanmıştır. Bu konuda Osmanlı Arşivi'nde birçok belge bulunmaktadır. Seyyid Taha'nın, Şeyh Abdüsselam'a karşı harekatta yer alma isteği, her ikisi de Nakşi tarikatının bölgedeki temsilcileri olan Nehri-Barzan tekkeleri arasındaki nüfuz mücadelesinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Ancak aşiretler arasındaki ilişkiler politik dengelere göre değişebilmektedir.

aşiret kuvvetlerinin askeri harekatta kullanılmasından yana değildir. Çünkü daha önce isyancılara karşı yürütülen askeri harekata, Seyyid Taha'ya ve Zerza aşiretine mensup yüzlerce kişi katılmıştı. Van valisi bu kişilerin varlığının olumlu katkısının olmadığını, hatta bazı köyleri tahrip ettiklerini bildirmiştir. Ayrıca bu kuvvetlerin sevk ve iâşesi de bir problem teşkil edecektir. Tüm bunlar göz önünde bulundurularak yine de Musul Vilayeti'nin talebi Dahiliye Nezareti'nce onaylanırsa Şemdinli'ye haber gönderileceği bildirilmiştir.²⁰⁹ Dahiliye Nezareti bahsedilen sorunları dikkate almış, Van ve Musul Vilayetlerine gönderdiği yazıda; Barzan Şeyhi'nin takibinde aşiretlerin kullanımının uygun görülmediğini bildirmiştir.²¹⁰

Fazıl Paşa'nın tekrar bölgeye gelmesi ve isyancılara karşı gerçekleştirilen askeri hareket sonucu Şeyh Abdüsselam ve adamları zor durumda kalmıştır. Fazıl Paşa, Şeyh Abdüsselam'ın yakalanması için Van yönünden de askeri hareket başlatılmasını talep ediyordu. Bunun üzerine Van Vilayeti, Şeyh Abdüsselam'ın yakalanması için askeri makamlarla iletişime geçmiştir. Ancak alınan bilgilere göre; Şeyh Abdüsselam'ın Van sınırına geçme ihtimali olan dağlar karla kaplı olduğundan o bölgelere şimdilik askeri sevkiyat yapmak mümkün değildi. Askeri sevkiyat yapılsa bile askerlerin idare ve iâşesi hiçbir şekilde temin edilemezdi. Ancak Şeyh Abdüsselam'ın Van sınırlarına geçtiği kesinleşirse bu konuda girişimler yapılması mümkündü.²¹¹ Ayrıca Van Vilayeti, Barzan Şeyhi hakkında Dahiliye Nezareti'nden verilen emirlerin günü gününe Hakkari Mutasarrıflığı'na, Çölemerik (Hakkari merkez kazası) Kaymakamlığı'na ve fırka kumandanlığına aktarıldığını bildirmiştir. Bölgeye askeri kuvvet gönderilmesinin gerektiği kabul edilmekle birlikte mevsimin kış olmasından dolayı bunun mümkün olmadığı ifade edilmiştir.²¹²

Bu sırada Şeyh Abdüsselam, Van'ın Hakkari bölgesine doğru kaçmaktaydı. Zaten ilk mağlubiyetinden sonra Şeyh Abdüsselam'ın, Van Vilayeti'nin Hakkari Sancağı'na kaçmasını sağlayan kişi Piniyaniş Aşireti reisi ve aynı zamanda Çal (Çukurca) nahiyesinin müdürü olan Sadi Ağa idi. Fazıl Paşa, bu durumu bildiği için tedbir almaya çalışıyordu. Bu minvalde, Şeyh Abdüsselam'ın Çukurca Ağası Sadi Ağa'ya sığınacağını

Mesela Seyyid Taha ile Şeyh Abdüsselam 1914 yılındaki isyanda bu defa iş birliği yapmıştır. İleride bu konuya değinilecektir.

²⁰⁹ BOA, DH.MUİ. 1-5/ 50 Lef:6 (19 Teşrin-i Sani 1325/2 Aralık 1909). Bölgenin lideri konumunda olan Seyyid Abdülkadir, iâşe ve cephaneye verildiği takdirde askeri harekata katılacaklarını Van Valisine bildirmiştir. BOA, DH.MUİ. 1-6/6 Lef:3 (24 Teşrin-i Sani 1325/7 Aralık 1909).

²¹⁰ BOA, DH. MUİ. 1-6/6 (28 Teşrin-i Sani 1325/ 11 Aralık 1909).

²¹¹ BOA, DH.MUİ. 1-6/6 Lef:3 (24 Teşrin-i Sani 1325/7 Aralık 1909).

²¹² BOA, DH.MUİ. 1-9/15 Lef: 26 (28 Teşrin-i Sani 1325/11 Aralık 1909).

belli olduğunu ve ikisinin arasına askeri kuvvetler sevk edilmezse askeri harekattan başarı sağlanamayacağını Harbiye Nezareti'ne bildirmiştir. Bunun için de Van'dan asker sevki gerekmektedir.²¹³ Erzincan'da bulunan IV. Ordu Müşiri İbrahim Paşa da Harbiye Nezareti'ne verdiği bilgide; Sadi Ağa üzerine sevk edilmek üzere Van Vilayeti'nce askeri kuvvet talep edildiğini bildirmiştir.²¹⁴ İsyanın yaşandığı dönemin kış olması, yapılacak hamlelere engel olmaktaydı. Sadi Ağa'nın Çukurca nahiyesinden uzaklaştırılması ve bölgeye muktedir bir müdürün atanması gerektiği de ifade edilmiştir.²¹⁵ Harbiye Nezareti, Osmanlı askerlerine iki defa saldırmış olan Şeyh Abdüsselam'a yardım eden Sadi Ağa'nın Divan-ı Harb'e gönderilmesi gerektiğini düşünüyordu.²¹⁶ Sadaret de bu noktada Dahiliye Nezareti'ne verdiği emirde, Sadi Ağa'nın yakalanarak Divan-ı Harb'e gönderilmesini istemiştir.²¹⁷

Fazıl Paşa Şeyh Abdüsselam'a karşı gerçekleştirdiği ikinci harekattan sonra Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta olaylara dair genel bir değerlendirmede bulunmuştur. Öncelikle bölgede yapılan tahkikat neticesinde Barzan Şeyhi ve adamlarının isyanının, aslında çok önemli bir olay olmadığı ve isyancıların tam anlamıyla dağıtıldığı belirtilmiştir. Şeyh Abdüsselam'ın ilk hareket sonrası birkaç adamıyla beraber Hakkari'nin Çukurca bölgesine kaçtığı ve bölgenin kendine has özellikleri sayesinde takipten kurtulduğu ifade edilmiştir. Fazıl Paşa, bu noktada Van Vilayeti'ni de eleştirmiştir. Gerekli durumlarda Van Vilayeti ile haberleşmenin sağlandığını ancak bir netice alınamadığına dikkat çekmiştir. Şeyh'in yakalanması, bu mümkün değilse bile o bölgeden uzaklaştırılması için Van Vilayeti'ne birkaç kez telgraf gönderilmiş ancak Şeyh Abdüsselam, Çukurca nahiyesinin ileri gelenlerinden biri olan Sadi Ağa'nın himayesinde uzun süre kalabilmiştir. Hatta burada yeniden kuvvet toplayarak tekrar harekete geçmiştir. Şeyh Abdüsselam'ın yakalanamaması yüzünden meselenin tamamen çözülmesi gecikmekteydi. Ancak alınan askeri tedbirler ile birçok adamını kaybeden Şeyh Abdüsselam'ın tekrar Barzan bölgesine gelemeyeceği belirtilmiştir. Mevcut imkan ve kuvvetler ile Şeyh'in ele geçirilmesi için çalışmaya devam edildiği ifade edilmiştir.²¹⁸

²¹³ BOA, DH.MUİ. 1-9/15 Lef: 13 (3 Kanun-ı Evvel 1325/16 Aralık 1909).

²¹⁴ BOA, DH.MUİ. 1-9/15 Lef: 14 (5 Kanun-ı Evvel 1325/18 Aralık 1909).

²¹⁵ BOA, DH.MUİ. 1-9/15 Lef: 24 (7 Kanun-ı Evvel 1325/20 Aralık 1909).

²¹⁶ BOA, DH.MUİ. 1-9/15 Lef: 15 (8 Kanun-ı Evvel 1325/21 Aralık 1909).

²¹⁷ BOA, DH.MUİ. 1-9/15 Lef: 12 (16 Kanun-ı Evvel 1325/29 Aralık 1909).

²¹⁸ BOA, DH.MUİ. 1-6/27 Lef: 4 (29 Teşrin-i Sani 1325/12 Aralık 1909).

Şeyh Abdüsselam'ın ikinci defa Van'a kaçması ile sona eren isyanın askeri boyutu hakkında Bağdat'taki VI. Ordu Kumandanı Vekili Mirliya Şevket Paşa tarafından verilen bilgiye göre; Barzan Şeyhi ve adamları, Fazıl Paşa tarafından birkaç ay boyunca geceli ve gündüzlü takip edilmiştir. Yaşanan çatışmalar sonucunda isyanın ileri gelenlerinden olan Faki Abdurrahman ve Hacik olmak üzere birçok isyancı öldürülmüştür. Ayrıca 100 kadar isyancı sağ olarak ele geçirilmiş, Musul'da kurulan Divan-ı Harb'e gönderilmiştir. Artık Musul Vilayeti dahilinde isyancıların tesirinin kalmadığı belirtilmiştir. Vilayetin güvenliğini sağlamak amacıyla da Barzan, Şirvan ve İmadiye'ye askeri kuvvet sevk yapılmıştır.²¹⁹

Osmanlı kuvvetleri, Barzan'da kontrolü sağladıktan sonra bölgede bazı Tevrat nüshalarını ele geçirmiştir. Harbiye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen yazıda, konu hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Konu hakkında ilk gelişme, Şeyh Abdüsselam'a karşı yürütülen askeri hareketin kumandanı Mirliya Muhiddin Paşa tarafından aktarılmıştır. Osmanlı askeri ve yardımcı aşiret kuvvetlerinin Barzan'a girdiği sırada halktan birinin eline geçen Tevrat nüshası Akra çarşısında satılığa çıkarılmıştır. Bunu gören Tabur Katibi Tevfik Efendi satışa çıkarılan bu Tevrat nüshasını 3 liraya satın almıştır. Harbiye Nezareti ise Musul Vilayeti'ne gönderdiği yazıda; ele geçirilen Tevrat'ın sahibine iade edilmesini istedi. Musul Vali ve Kumandanı Fazıl Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne gönderdiği cevapta, başka bir Tevrat nüshasının da olduğunu öğreniyoruz. Fazıl Paşa, Osmanlı kuvvetlerinin Barzan'a girdiği sırada Şeyh Abdüsselam taraftarı kişilerin firar ettiğini aktarmıştır. Bu kişiler arasında 15 hanelik bir Musevi grup da bulunmaktadır. Bu esnada bir bahçedeki kayalar arasında 2 ahşap kutu içinde saklanmış ve deri üzerine yazılı 3 parça Tevrat bulunmuştur. Ele geçirilenler daha sonra sahiplerine verilmek üzere Akra Kaymakamlığı'na teslim edilmiş ancak bahsedilen Tevrat saklandığı yerden kaybolmuştur. Bunun öğrenilmesi üzerine kaybolan Tevrat'ın bulunması ve sahibine iade edilmesi için emir verilmiştir. Durum, Akra Hahamı'na da bildirilmiştir. Ancak Hahamın kayıp Tevrat'ı; *"Biz bulduk ve satın aldık"* cevabını vermesi üzerine Tevrat'ın çalındığı ve Musevilere satıldığı anlaşılmıştır. Fazıl Paşa'ya göre; Muhiddin Paşa'nın bahsettiği Tevrat, Hahamın elinde bulunan Tevrat'ın bir kısmı olabilir. Sahibinin kim olduğu bilinmeyen Tevrat metinleri bu sırada Muhiddin Paşa tarafından postaya verilip Harbiye Nezareti'ne gönderilmiştir. Harbiye Nezareti'nin eline ulaşan Tevrat nüshası; ceylan

²¹⁹ İmadiye kazasına Jandarma Binbaşısı Salih Efendi komutasında 40 kişilik bir kuvvet gönderilmiştir. BOA, BEO, 3677/275745 Lef: 5 (17 Kanun-ı Evvel 1325/ 30 Aralık 1909).

derisi üzerine İbranice yazılmış 5 parçadan oluşmaktadır. Elden ele dolaşp yıpranmaması için koruma altına alınmıştır. Harbiye Nezareti, Tevrat'ın varsa sahibine teslim edilmesini veya sahibinin rızasıyla Müze-i Hümayun'a²²⁰ alınmasını teklif etmiştir. Eserin değeri ve mahiyeti hakkında bilgi sahibi olmak için Maarif Nezareti tarafından bir uzman tayin edilmesi istenmiştir.²²¹ Bunun üzerine Maarif Nezareti, Müze-i Osmanî Müdüriyeti ile irtibata geçmiş ve yapılan incelemeye göre ele geçirilen Tevrat'ın 200 senelik bir geçmişi bulunmaktadır. Sahibi ortaya çıktığı takdirde iadesinin gerektiği ancak sahibi ortaya çıkmazsa satış bedeli olan 3 lira karşılığında müze tarafından satın alınması istenmiştir.²²²

Şeyh Abdüsselam İsyanı ile ilgili kısaca değinmemiz gereken konulardan biri de dönemin basınında çıkan haberlerdir. Şeyh Abdüsselam İsyanı hakkında yerli ve yabancı gazetelerde çıkan haberler, ilgili kurumlar tarafından takip edilmekteydi. Buna örnek olarak *Loyd Ottoman Gazetesi*'nde çıkan haberi gösterebiliriz. Musul'dan, Matbuat-ı Dahiliye Müdüriyeti'ne gönderilen mektupta, adı geçen gazetede 5 Ocak 1910 tarihli haber metni aktarılmıştır.²²³ Dahiliye Nezareti, Şeyh Abdüsselam'ı takip için gönderilen müfrezenin büyük kayba uğradığı ve Akra kaymakamının da kuvvetleriyle beraber kaçtığı yönünde *Loyd Ottoman Gazetesi*'nde çıkan haberi dikkate alıp konu hakkında Musul Vilayeti'nden bilgi istenmiştir.²²⁴ Musul Vilayeti ise gazetede yazanların doğru olmadığını belirtmiştir. Bahsedilen olayın, daha önce Dahiliye Nezareti'ne bildirilen basit bir çatışmadan (*müsademe-i adiyeh*) ibaret olduğu ifade edilmiştir.²²⁵

Osmanlı Devleti'nin Şeyh Abdüsselam'a karşı yürüttüğü harekate dair bir haber de *El-Hakika Gazetesi*'nde çıkmıştır. Gazeteye göre; Püreys Boğazı'nda birçok Osmanlı askeri yaralanmış, 30-40 mevcutlu askeri birlik geri çekilirken mahsur kalmış, köylerdeki

²²⁰ Müze-i Hümayun, Sultan Abdülaziz döneminde Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın emriyle 1869 yılında ziyarete açılmıştır. Anadolu'nun çeşitli yerlerinden getirilen eserler Aya İrini'de toplanan savaş araç ve gereçleri ile birlikte sergilenmiştir. Bu eserler Mecma-ı Esliha- Atıka ve Mecma-ı Asâr-ı Atıka isimleriyle iki bölüm halinde düzenlenmiştir. Müze-i Hümayun müdürlüğüne de Mekteb-i Sultanî öğretmenlerinden Edward Goold getirilmiştir. İlerleyen süreçte tarihi eserlerin sergilenmesi için Aya İrini yetersiz gelmeye başlamıştır. Bunun üzerine Çinili Köşk bazı değişiklikler yapılarak müzeye dönüştürülmüş ve buraya taşınan Mecma-ı Asâr-ı Atıka koleksiyonu ile yeni Müze-i Hümayun 1881 yılında açılmıştır. Özellikle Osman Hamdi Bey'in müdür olduğu dönemde önemli bir gelişme gösteren Müze-i Hümayun günümüzde İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü'nün temelini oluşturmaktadır. Erdem Yücel, "Müze", *TDVİA*, C.32, İstanbul 2006, s.241-242.

²²¹ BOA, BEO, 3715/278595 Lef: 3 (16 Şubat 1325/1 Mart 1910).

²²² BOA, BEO, 3715/278595 Lef: 2 (15 Mart 1326/ 28 Mart 1910).

²²³ Haber metni şu şekilde idi : "*Loyd Ottoman : 23 Kanun-ı Evvel 1325 (5 Ocak 1910). Şeyh Barzanı aramak maksadıyla Şirin Dağı'na kuvve-i askeriye sevk olunmuştur. Şeyh üç dört yüz avanesiyle kuvve-i mezkureyi şiddetli bir hücumla karşılamıştır. Askerin nısfı (yarısı) zayi olmuştur. Zab Nehri üzerinde bulunan ve askerin mürûruna tahsis olan keleşin muhafızı zabitin firarı şayan-ı hayretdir. Akra kaymakamı yirmi kadar adamıyla kaçmıştır. İmadiye kaymakamının Şeyh'in kuvvetini 15 kadar kişiye münhasır göstermesi bahs-i taaccübdür. Çünkü asker üç yüzü mütecaviz olduğunu görmüştür. Şu halde bu işde bir entrika olsa gerektir.*" BOA, DH.MUİ. 1-7/28 Lef: 3 (Belgede tarih yok).

²²⁴ BOA, DH.MUİ. 1-7/28 Lef: 1 (26 Kanun-ı Evvel 1325/8 Ocak 1910).

²²⁵ BOA, DH.MUİ. 1-7/28 Lef:2 (23 Kanun-ı Sani 1325/5 Şubat 1910).

hayvanlar kaçırılmış ve bu fiilleri işleyen kişilerin takibi için sadece 5 jandarma görevlendirilmiştir. Dahiliye Nezareti, gazetede yazan bu haberler üzerine Fazıl Paşa'dan bir açıklama istemiştir.²²⁶ Fazıl Paşa cevabında hem gazetede çıkan haber hem de isyana dair son gelişmeler hakkında bilgi vermiştir. *el-Hakika* Gazetesi'nde yer alan özellikle suçluların peşine 5 jandarmanın gönderildiğine dair bilginin gerçeği yansıtmadığını ifade etmiştir.²²⁷ Aslında *el-Hakika* Gazetesi'nde çıkan haberin bir kısmı doğrudur. Ancak suçluların peşine 5 jandarmanın gönderildiği bahsi, askeri ve idari tasarruflara pek uygun görünmemektedir.

Şeyh Abdüsselam'ın ikinci saldırısından sonra tekrar Van'a kaçmasıyla meselenin fiili olarak askeri safhası sona ermiştir. Bundan sonraki gelişmeler Şeyh Abdüsselam'ın af ve bağışlanma talebinin tartışılması ve neticede bu isyanın sona ermesi şeklinde olacaktır..

2.3. İSYANIN SONA ERMESİ VE DİVAN-I HARB-İ ÖRFİ'NİN KURULMASI

Şeyh Abdüsselam'ın Barzan bölgesine yönelik ikinci harekatı da püskürtüldükten sonra isyancıların affı meselesi gündeme gelmiştir. Bölgede askeri gelişmeler devam ederken Dahiliye Nezareti, Şeyh Abdüsselam ile ilgili bölgedeki araştırmalarını arttırmıştı. Dahiliye Nezareti, Van Vilayeti'ne gönderdiği telgrafta; alınan duyumlara göre Barzan Şeyhi'nin adaletli bir kişi olmasına rağmen Musul'un nüfuzlularından Sabuncu Paşa ile husumeti olduğu için kendisine "irtica" suçlaması yapıldığı ifade edilmiştir. Van Vilayeti'nin bu hususta gerekli araştırmayı yapması istenmiştir.²²⁸ Van Valisi Bekir Sami Bey²²⁹ cevabında; Şeyh Abdüsselam'ın hükümete isyan etme taraftarı

²²⁶ BOA, DH.MUİ. 1-4/64 (27 Eylül 1325/10 Ekim 1909).

²²⁷ Fazıl Paşa'nın verdiği bilgiye göre; Şeyh Abdüsselam "irtica" fikriyle isyan etmiştir. Şeyh; Akra, Revanduz ve İmadiye kazalarının Zibar, Mezuri, Şirvan ve Bradost gibi nahiyeleriyle bunlara bağlı köy ve aşiretlerinin bir kısmıyla ittifak kurarak Meşrutiyet aleyhine harekete geçmiştir. Amaçları tahttan indirilen padişahı yani II. Abdülhamit'i yeniden tahta geçirmektir. Şeyh'in Akra'ya saldırmasından sonra Musul'dan Binbaşı Emin Efendi kumandasında gönderilen kuvvetler ile isyancılar, 21 Ağustos 1909 tarihinden Püreys Boğazı'nda çatışmaya girmiştir. İsyancılar geçitleri ve yolları tuttukları için Osmanlı kuvvetleri Dinarine bölgesine geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu sırada isyancılara karşı çevirme hareketini yapmakla görevlendirilen Mülazım (Teğmen) Emin Efendi ve 30 askeri esir edilmiştir. Silahlarına el konulmuş, 9 asker hayatını kaybederken 15 kadarı da yaralanmıştır. Fazıl Paşa bu gelişmeler üzerine IV. Ordu'dan Çemçemal'de bulunan 2 tabur piyade ve 4 cebel topu ile Musul müfrezesini de yanına alarak bizzat bölgeye gitmiştir. Fazıl Paşa, Püreys Boğazı'nı geçerek Akra kazasının merkezi olan Pirekepre köyüne varmıştır. Büyük Zap Nehri'ni geçtikten sonra çıkan çatışmalarda isyancıları mağlup etmiştir. Fazıl Paşa bölgede düzeni sağlamış ve Şeyh Abdüsselam tarafından kandırılan halkın evlerine dönmesini organize etmiştir. BOA, DH.MUİ. 1-4/64 Lef: 2 (6 Teşrin-i Evvel 1325/19 Ekim 1909).

²²⁸ BOA, DH.MUİ. 1-5/50 (25 Teşrin-i Evvel 1325/8 Aralık 1909).

²²⁹ Bekir Sami (Kunduh) Bey, 1863 yılında Ossetya'da (Kafkasya'da) doğdu. Babası Musa Kunduh ailesiyle birlikte, Rus istilası ve Çerkez göçleri esnasında, 1865 yılında Osmanlı Devleti'ne göç etti. Bekir Sami Bey, Mekteb-i Sultani'den mezun olduktan sonra Paris'e giderek 2 yıl Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde eğitim gördü. Eğitiminin ardından Hariciye Nezareti'nde göreve başladı. 1909 yılında Van valiliği görevine başlayan Bekir Sami, daha sonra Trabzon ve Trablusgarp valiliklerinde de bulundu. 1918 Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul'a gelerek Milli

olmadığını belirtmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasını da Şeyh Abdüsselam ile ihtilafli durumda olan Akra ağalarına bağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin gerekli teminatları vermesi halinde isyancıların teslim olacakları belirtilmiştir. Ancak Bekir Sami Bey, Şeyh Abdüsselam hakkında kesin bir yargıda bulunmaktan da kaçınmıştır.²³⁰ Dahiliye Nezareti, ortaya çıkan bu durumu Musul Valisi Fazıl Paşa'ya bildirmiştir. Yazıda, Fazıl Paşa'ya da bazı uyarılar yapılmıştır. Buna göre; bizzat eşkıyalık faaliyetlerine katılanların cezalandırılmadan affedilmelerinin diğer aşiretlere kötü örnek olacağına dikkat çekilmiştir. Fazıl Paşa'dan isyanı bastırmaya gücü varsa bunu bir an önce gerçekleştirmesi istenmiş aksi takdirde Şeyh Abdüsselam'ın affedilme talebinin kabulü ile bölgedeki emniyetin bir an önce sağlanması gerektiği ifade edilmiştir.²³¹ Bu sırada Van Vilayeti, kış mevsimi sebebiyle askeri hareketin mümkün olmadığını düşünüyordu. Bekir Sami Bey, Şeyh'in affedilmesinin daha uygun olacağını tekrar dile getirmiştir.²³²

Fazıl Paşa ise, isyancıların affedilmesinin diğerlerine kötü örnek olacağı ve başka isyanlara da neden olacağı düşüncesiyle af meselesine karşı çıkıyordu. Paşa, Çukurca bölgesine kuvvet sevki ve Şeyh'in kaçış yollarını tutmayı daha uygun bulmaktaydı. Bununla birlikte, Şeyh Abdüsselam'ı Barzan bölgesinden uzaklaştırmaya yetecek kuvvet bulunmasına rağmen Çukurca nahiyesine kaçışına engel olunamayacağı belirtilmiştir.²³³ Şeyh'in, Sadi Ağa'nın yanına firarının ancak Van Vilayeti'nin kaçış yollarına yapacağı hareket ve kuşatma ile engel olunabileceği vurgulanmıştır. Aksi takdirde, askeri hareket ve sevkıyattan beklenen fayda sağlanamayacaktır.²³⁴ Dahiliye Nezareti'nin bu noktada bir kararsızlık yaşadığı ortadadır. Çünkü Fazıl Paşa affa karşı çıkarken, Bekir Sami Bey ısrarla af talebini yineliyordu.

Erzincan'da bulunan IV. Ordu Müşiri, Fazıl Paşa'nın askeri hareket konusundaki ısrarına sert tepki göstermiştir.²³⁵ Bu sırada Van Vilayeti de, Fazıl Paşa'nın isteği olan

Ahrar Fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı. Daha sonra Anadolu'da başlayan Milli Mücadeleye katıldı. Bu dönemde çeşitli görevler üstlendi özellikle 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli kararlarının alınmasında etkin rol oynadı. 23 Nisan 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Tokat mebusu olarak katıldı. İlk kurulan hükümetin de Hariciye vekili oldu. 1921 Londra Konferansı'nda İtilaf Devletleri ile yapılan görüşmelerde Ankara Hükümeti'ni temsil etti. Bu süreçte birçok görev aldıktan sonra 1926 yılında Mustafa Kemal Paşa'ya karşı girişilen suikast davası nedeniyle İstiklal Mahkemesi'nde yargılandı. Bu olaydan sonra bir daha siyasete girmede ve 1933 yılında İstanbul'da vefat etti. Detaylı bilgi için bkz. Halime Demirel, *Bekir Sami Bey ve Faaliyetleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1994. Feryat Gürdal, *Türk Siyasi Hayatından Bekir Sami Kunduh (1865-1933)*, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük 2019.

²³⁰ BOA, DH.MUİ. 1-6/14 Lef: 4 (28 Teşrin-i Sani 1325/11 Aralık 1909).

²³¹ BOA, DH.MUİ. 1-6/14 Lef: 3 (29 Teşrin-i Sani 1325/12 Aralık 1909).

²³² BOA, DH.MUİ. 1-6/14 Lef: 2 (29 Teşrin-i Sani 1325/12 Aralık 1909).

²³³ BOA, DH.MUİ. 1-6/27 Lef: 3 (1 Kanun-ı Evvel 1325/14 Aralık 1909).

²³⁴ BOA, DH.MUİ. 1-6/27 Lef: 2 (2 Kanun-ı Evvel 1325/ 15 Aralık 1909).

²³⁵ Telgrafta yer alan bilgilere göre; Musul bölgesi ile Doğu bölgelerinde her mevsim askeri hareket yapılabilme imkanı açısından fark vardır. Ancak, iklim ve doğa şartları dikkate alınmayarak Şeyh Abdüsselam'ın kaçmasını

Çukurca ve Çölemerik (Hakkari merkez) bölgelerine asker sevkini, mevsimin kış olmasından dolayı mümkün olmadığını Dahiliye Nezareti'ne bildirmiştir. Ancak Fazıl Paşa askeri kuvvetlerin gönderilmesi konusunda ısrarcı olmaktaydı. Van Vilayeti, 350 kişilik bir kuvvetin gönderilmesine çalışmış, ancak bölgedeki memurlardan alınan bilgiler doğrultusunda bu askerlerin hem iaşelerinin sağlanması hem de hastalıktan korunması mümkün değildir, cevabını almıştır.²³⁶ Dahiliye Nezareti bu yazılar üzerine Musul Vilayeti'ne durumu bildirmiş ve mevsim şartlarına göre tertibatın alınmasını istemiştir.²³⁷ Harbiye Nezareti de kış şartlarından dolayı askeri hareketin Mart ayına ertelenmesini dile getirmiştir.²³⁸

İsyan eden Barzan Şeyhi'nin affedilmesi hususunda Seyyid Abdülkadir'in önemli bir rolü olduğunu söyleyebiliriz. Nehrili Ünlü Nakşibendi Şeyhi Ubeydullah'ın oğlu olan Seyyid Abdülkadir, Kürtler nezdinde saygınlığı ve nüfuzu olan önemli bir isimdi.²³⁹

askeri kuvvetlere bağlamak yanlıştır. Bir tabur askeri aylarca dağlarda perişan bir hale düşürmek bir fayda sağlamayacaktır. Özellikle Barzan Şeyhi'nin hükümete itaat etmeye mecburiyeti ve Çukurca Ağası Sadi Ağa'nın nahiye halkı ile birlikte hükümete karşı sadakati meydana iken bu askeri hareket gereksiz görülmektedir. Musul Valisinin meseleyi sulh ile halletme imkanı varken askeri harekate devam etmesine şaşırılmıştır. Fazıl Paşa, Barzan Şeyhi'ni kuvvet ile ortadan kaldırmaya ahd etmiştir. Ayrıca Sadi Ağa'yı ele geçirerek Çukurca nahiyesini sebepsiz yere tahrip ettirmek istiyor. Halbuki Çukurca ahalisi hükümete itaat edeceğini ve Şeyh Abdüsselam kendi bölgelerine geçerse hükümete teslim edeceklerini bildirdi. Diğer taraftan Barzan Şeyhi hükümete itaat etmek için haber gönderdiği halde bunun kabul edilmemesini Dahiliye Nezareti'ne Fazıl Paşa söylemiştir. Seyyid Abdülkadir'den Van Vilayeti'ne gönderilen yazıda, Şeyh'in hükümetin her şartını kabul ettiği ve teslim hazırlığı belirlenmiştir. Bununla beraber Fazıl Paşa bunu kabul etmemekte ısrar ediyor. Hal böyle iken Fazıl Paşa'nın Van'dan Çölemerik'in (Hakkari merkez) Çukurca nahiyesine asker sevkine kalkışması mantığa uygun değildir. BOA, DH.MUİ. 1-9/15 Lef: 9 (17 Kanun-ı Evvel 1325/30 Aralık 1909).

²³⁶ Çukurca bölgesine asker göndermek için iki yol vardır. Bunlardan biri Tiyari deresi olup mühimmat ve erzak ile oradan geçmek askerlerin ve malzemelerin Zap Nehri'ne dökülmesine neden olabilir. Diğer yol ise dört bin metreden fazla yüksekliğe sahip Dal Gedigi'dir. Bu bölgede köy ve kasaba bulmak mümkün olmamakla beraber doğa koşulları çok zorludur. Askeri kuvvetlerin Çukurca bölgesine varması mümkün olsa bile o bölgeye erzak ulaştırılamaması yüzünden perişan olacaklarına dikkat çekilmiştir. BOA, DH.MUİ. 1-9/15 Lef: 22 (20 Kanun-ı Evvel 1325/2 Ocak 1910).

²³⁷ BOA, DH.MUİ. 1-9/15 Lef: 19 (23 Kanun-ı Evvel 1325/5 Ocak 1910).

²³⁸ BOA, DH.MUİ. 1-9/15 Lef: 20 (26 Kanun-ı Evvel 1325/8 Ocak 1910).

²³⁹ Seyyid Abdülkadir, Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşamış önemli Kürt şahsiyetlerinden biridir. 1856'da Hakkari'nin Şemdinli bölgesinde dünyaya gelen Seyyid Abdülkadir, bölgenin nüfuzlu Şemdinli ailesine mensuptur. Seyyid Abdülkadir'in dedesi Seyyid Taha, Nakşibendiliğin Halidiyye kolunun kurucusu olan Mevlana Halid-i Bağdadi'nin halifelerinden biridir. Babası 1880 yılında bölgede büyük bir isyan çıkaran Nehrili Şeyh Ubeydullah'tır. Babasının en küçük oğlu olmasına rağmen Seyyid Abdülkadir, babasının yolunda giderek bölgede ve Kürtler üzerinde büyük bir etkiye sahip oldu. Kürtçe, Arapça, Farsça ve Türkçe dillerine hakimdi. Babasının vefatından sonra II. Abdülhamit döneminde İstanbul'a alınan Seyyid Abdülkadir çeşitli devlet kademelerinde görev aldı. II. Abdülhamit'e karşı İttihat ve Terakki saflarında yer alarak cemiyet içinde önemli bir konuma yükseldi. II. Abdülhamit'e karşı darbe organizasyonu içerisinde yer aldığı gerekçesiyle ailesiyle beraber II. Meşrutiyet ilan edilinceye kadar Medine'ye sürgüne gönderildi. 1908 tarihinde ise İstanbul'a döndü. Aynı yıl kurulan *Kürt Teaviin ve Terakki Cemiyeti* başkanlığına seçildi ve aynı cemiyetin gazetesinde yazılar yazmaya başladı. Seyyid Abdülkadir, 1908 yılında II. Abdülhamit tarafından Meclis-i Ayan'a atandı ve uzun yıllar bu görevini devam ettirdi. I. Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılan Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü konusunda bazı endişeler ortaya çıkmıştı. Bu ortamda dönemin ileri gelen Kürtleri 1918 yılında *Kürdistan Teali Cemiyeti*'nin kurdu. Cemiyetin başkanı ise Seyyid Abdülkadir olacaktır. Seyyid Abdülkadir, İttihat ve Terakki'nin rakibi olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile de yakın ilişki kurdu. Çünkü Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Kürtlerin çoğunlukta yaşadığı bölgeler için muhtariyet verilmesini destekliyordu. Seyyid Abdülkadir, 1919 yılında I. Damat Ferit Paşa Hükümeti'nde Şûrâ-yı Devlet Reisi olarak kısa süre de olsa kabinede yer aldı. 1925 Şeyh Sait İsyanı'na destek verdiği gerekçesiyle oğlu Seyyid Mehmed ile birlikte idam cezasına çarptırıldı. 1925 yılında Diyarbakır İstiklal Mahkemesi'nin kararıyla, Diyarbakır Ulu Cami önünde asıldı ancak mezarının nerede olduğu bilinmemektedir. Hakan Özoğlu, *Osmanlı'da Kürt*

Seyyid Abdülkadir Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 2 telgrafla Şeyh'in affedilmesini istedi.²⁴⁰ Kendisi, Şeyh Abdüsselam'ın ve adamlarının Osmanlı Devleti tarafından bağışlanmaları halinde devletin belirleyeceği şartlar altında hareket edeceklerini ve ellerinde bulunan silahların tamamını iade edeceklerini belirtmiştir.

Fazıl Paşa, askeri hareketin yapılmasını tekrar dile getirmiştir. Buna göre; Barzan Şeyhi Abdüsselam ve adamları, Barzan bölgesinde karla kaplı dağın öbür tarafında, 7-8 saat mesafede üç köyde olup, mevcutları 200-300 civarındadır. Bunların kesin olarak ortadan kaldırılması ve Barzan tarafından yapılacak hareketin başarılı olması için IV. Ordu'dan Çukurca nahiyesine askeri kuvvetlerin gelmesi gerekir. Askeri kuvvetlerin Çukurca bölgesine gelişiyle hareket başlayacaktır. Fazıl Paşa'nın verdiği bilgilere göre Barzan isyancılarından Musul hapishanesinde 100 civarında kişi vardı. Fazıl Paşa, Düleyim eşkiyasının gasp ettiği malları iade ve eşkiyayı ortadan kaldırmak için el-Cezire bölgesine gideceğini bildirmiş ve bu işin bitişinde Barzan bölgesine hareket edeceğini belirterek bir an evvel Çukurca nahiyesine gerekli taburun gönderilmesi için emir verilmesini istemiştir.²⁴¹ Harbiye Nezareti ise kış mevsimi yüzünden Çukurca bölgesine gönderilecek kuvvetin ancak Nisan ayında gönderilmesinin mümkün olacağını bildirmiştir.²⁴² Fazıl Paşa, isyancıların nüfuzlarını tam anlamıyla kırmak istediği için bu karardan memnun olmadı.

Şeyh Abdüsselam ve adamlarının bağışlanmasında Bağdat Valisi ve VI. Ordu Kumandanı Nazım Paşa'nın²⁴³ büyük bir etkisi olmuştur. Irak coğrafyasında, Nazım

Milliyetçiliği, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s.161-172. Ercan Karakoç-Enver Yalçın, "Bir Siyasetçi ve Lider Olarak Seyyid Abdülkadir", *Mavi Atlas*, 6/2016, s.76-99.

²⁴⁰ Fazıl Paşa, Şeyh Abdüsselam'a karşı Seyyid Abdülkadir ve Seyyid Taha'ya bağlı kuvvetleri de kullanmak istiyordu. Seyyid Abdülkadir, Musul Valisi Fazıl Paşa'nın ısrarı ve meselenin öneminden dolayı adamları arasında en iyi durumda olan beş yüz kişilik bir kuvvet hazırladığını, ancak Şeyh Abdüsselam ve adamlarının bağışlanma talebi kabul görürse ona göre verilecek emre hazır olduğunu bildirdi. BOA, DH.MUİ. 1-6/14 Lef: 6 (26 Teşrin-i Sani 1325/9 Aralık 1909), DH.MUİ.1-6/14 Lef: 5 (28 Teşrin-i Sani 1325/11 Aralık 1909).

²⁴¹ BOA, DH.MUİ. 1-9/15 Lef: 6 (11 Şubat 1325/24 Şubat 1910).

²⁴² BOA, DH.MUİ. 1-9/15 Lef: 4 (6 Mart 1326/19 Mart 1910).

²⁴³ Nazım Paşa, 1853 yılında İstanbul'da doğdu. Nazım Paşa'nın babası Çerkez İsmail Paşa (ö.1861), Kırım Savaşı (1853-1856), Karadağ İsyanı gibi önemli olaylarda görev almıştır. Nazım Paşa, ilk askeri eğitimini Paris'teki Aziz Sir Askeri Okulu'nda almış ve 1870 yılında mezun olmuştur. Daha sonra İstanbul'a gelerek Harp Okulu eğitimini üstün başarı ile bitirdikten sonra Erkan-ı Harbiye Sınıfına Yüzbaşı rütbesi ile devam etmiştir. 1872 yılında da Erkan-ı Harbiye Kolağası olarak mezun olmuştur. 1873 yılında Brüksel'deki Osmanlı Sefareti'ne ataşemiliter olarak atanmıştır. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Tuna Cephesi'nde çeşitli görevlerde bulunmuştur. Savaşın sonucunda gerçekleştirilen 1878 Berlin Kongresi'nde Osmanlı Devleti'ni temsil eden heyette binbaşı olarak görev yaptı. İlerleyen yıllarda paşa rütbesine kadar yükselecektir. Nazım Paşa, II. Abdülhamit'e yönelik eleştirilerini dile getirmekten çekinmemiştir. Nitekim, II. Abdülhamit'i tahttan indirmeye yönelik Deli Fuat Paşa Olayı'na (1902) karıştığı gerekçesiyle IV. Ordu'nun merkezi Erzincan'a sürgün edilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanından hemen önce firar edene kadar 6 seneden fazla burada kalmıştır. İstanbul'a döndükten bir süre sonra Edirne'deki II. Ordu Kumandanlığı'na tayin edilmiştir. 31 Mart Olayı (1909) öncesinde İstanbul Garnizon Kumandanlığı'na getirilmiş olan Nazım Paşa, İttihatçılar tarafından oluşturulan Hareket Ordusu'na karşı çıkmıştır. Bu yüzden İttihatçılarla arası bozuldu. Hüseyin Hilmi Paşa'nın ikinci Sadrazamlığı döneminde 25 Kasım 1909'da Bağdat'a vali olarak atandı. 15 Mart 1911'de İttihatçıların etkin olduğu İbrahim Hakkı Paşa Hükümeti tarafından Bağdat valiliğinden azledildi. Nazım Paşa, 22 Temmuz 1912'de kurulan Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti'nde ilk, 30 Kasım 1912'de kurulan

Paşa'nın Bağdat Valiliği (25 Kasım 1909-15 Mart 1911) öncesinde başlayan ve görevi sırasında da devam eden birçok isyan hareketi mevcuttu. Nazım Paşa, aşiret isyanlarını bastırma noktasında Musul Valisi Fazıl Paşa'dan farklı bir anlayışa sahiptir. VI. Ordu Kumandanlığı'nı da uhdesinde bulunduran Nazım Paşa, mevcut yetkilerinin dışında, askeri ve sivil memurları azletme ile yerlerine uygun gördüklerini seçme yetkisine sahipti. Bağdat Vilayeti'nin stratejik öneminden dolayı bölgede görevlendirilen valilere olağanüstü yetkiler veriliyordu.²⁴⁴ Nazım Paşa, isyan hareketlerinde bulunan aşiretleri kazanmak için farklı yollar deniyordu. Nazım Paşa, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; aşiret liderlerinin belirlenmesinde ve seçiminde etkin rol oynanmasını, bu çerçevede aşiret liderlerine devlet tarafından maaş bağlanılmasını istedi. Askeri metotların dışında nasihat yolunu kullanmayı da ihmal etmemiş, bu konuda aşiretler tarafından saygı gören dini liderlerden önemli ölçüde istifade etmiştir. Bu yollarla birçok isyancı teslim oldu.²⁴⁵ Bu yüzden Nazım Paşa'nın Şeyh Abdüsselam İsyanı'na karşı bakışını ve tavrını sadece bu olay bağlamında değerlendirmemek gerekir. Nevzat Artuç'a göre; II. Meşrutiyet'ten sonra Irak bölgesinde başlayan, bölgede can ve mal kayıplarına neden olan Hemvend, Barzan, Düleyim ve Şammar aşiretlerinin isyanları Nazım Paşa'nın almış olduğu tedbirler sayesinde sona ermiştir.²⁴⁶ Biz konumuz itibarıyla Nazım Paşa'nın Şeyh Abdüsselam ve adamlarının affedilmesinde oynadığı etkin role değineceğiz.

Osmanlı Devleti'nin sivil ve askeri idarecileri Barzan isyancılarının af talebini tartışırken Şeyh Abdüsselam ve adamları Dahiliye Nazırı'na gönderdiği mektupta affedilmelerini talep etti. Bu mektubun kaleme alınma sebebi; baharın gelişle beraber isyancılara karşı kapsamlı bir hareketin yapılma ihtimali de olabilir. Çünkü daha önce yapılan tartışmalar neticesinde hareketin Nisan ayında yapılacağı kararı alınmıştı.

Kamil Paşa Hükümeti'nde ikinci defa olmak üzere Harbiye Nazırlığı'na getirildi. Harbiye Nazırı olması sebebiyle Balkan Savaşı'nda yaşanan felaketlerin başlıca sorumlusu olarak görüldü ve sert eleştirilere maruz kaldı. Balkan Savaşı'nda yaşanan başarısızlıkları sert bir şekilde eleştiren İttihatçılar, 23 Ocak 1913'te Bâbîâli'yi basarak Kamil Paşa Hükümeti'ni devirdi. Çıkan arbede sırasında Harbiye Nazırı Nazım Paşa, İttihatçıların ünlü fedailerinden Yakup Cemil tarafından öldürüldü. Nazım Paşa hakkında detaylı bilgi için Bkz. Ender Korkmaz, *Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2017. Ender Korkmaz, "Harbiye Nazırı Nazım Paşanın II. Meşrutiyet Öncesi Kariyeri", *International Journal of Current Approaches in Language, Education and Social Sciences*, CALESS 2019, 1(2), s.156-184. Cevdet Küçük, "Bâbîâli Baskını", *TDVİA*, C.4., İstanbul 1991, s.389-390. Nevzat Artuç, "a.g.m.", s.833-870.

²⁴⁴ Nevzat Artuç, "a.g.m.", s.840.

²⁴⁵ Nevzat Artuç, "a.g.m.", s.850-851. Bu dönemde isyan halinde olan aşiretlerden biri de Hemvendlilerdir. Nazım Paşa, Hemvendlilerin de af talebinin kabul edilmesini asayiş açısından uygun görüyordu. 400 civarındaki Hemvend isyancısının Bazyan kaymakamlığına af talebi ile başvurusunun kabul edilmesi için Sadaret'ten istekte bulunmuştur. Detaylar için bkz. BOA, BEO, 3777/283229 Lef: 4, 5,6 (21 Temmuz 1326/3 Ağustos 1910, 24 Temmuz 1326/6 Ağustos 1910).

²⁴⁶ Nevzat Artuç, "a.g.m.", s.866-867.

Mektubun içeriği hakkında detaylı bilgi vermekte fayda görüyoruz. Mektup, Barzan, Şirvan ve Mezuri-i Bâlâ nahiyeleri ahalisinin talebi olarak sunulmuştur. Şeyh Abdüsselam, kendilerine adaletle davranılmadığı takdirde isyan eden kişilerin aileleri ile birlikte 30 bin civarında kişinin mağdur olacağını bildirmiştir. Asi Şeyh, yaşanan olayların sebebi olarak da önceki hükümeti ve kendisine düşmanlık eden kişileri görmektedir. Meşrutiyet hükümetinin kendilerine merhamet etmesini isteyerek buna karşılık kendilerinden de itaat göreceklerini dile getirmiştir. Şeyh Abdüsselam, ortalığı karıştıran gerçek kişilerin Faki Abdurrahman ve Hacik olduğunu ileri sürerek bunların ortadan kalkmış olmasını da kendileri için bir kurtuluş olarak görmektedir. Affedilme konusunu İslam anlayışı açısından da dile getirerek hükümeti ikna etmeye çalışmıştır. Eğer kendileri affedilirse Meşrutiyet hükümetine yaptıkları kötülükleri unutturacak derecede hizmet edeceklerini belirtmiştir. Bu konuda kendilerinin ıslah edilmelerini, devlete ve millete faydalı hale getirilmelerini talep etmiştir. Eğer tövbeleri kabul edilmezse bu konuda hükümetin Allah'a karşı sorumlu olacağı da dile getirilmiştir. Çünkü Şeyh ve adamları artık kimseye zarar vermeyeceğine ve hükümetin emirlerine uyacağına dair yemin etmiştir. Şeyh Abdüsselam, ailesi ile birlikte Osmanlı topraklarında kendilerine gösterilecek bir yere dahi gitmeyi kabul etmektedir. Bunun da kabul edilmemesi halinde tek bir kişi kalıncaya kadar mücadeleye devam edeceklerini vurgulamıştır. Bu arada, Fazıl Paşa'nın kendilerine maddi olarak zarar verdiğini dile getirmiştir. Şeyh Abdüsselam, ele geçirdikleri silahları kendi rızalarıyla iade edeceklerini ifade etmiş, bunu bir sadakat ve iyi niyet göstergesi olarak sunmuştur. Yazısının sonunda affedilmesini tekrar talep etmiştir.²⁴⁷

Pragmatist davranan Şeyh Abdüsselam'ın bu af talebi devlet içinde farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dahiliye Nezareti, Musul Vilayeti'ne gönderdiği yazıda; Barzan Şeyhi'nin yaptıklarından pişman olduğu ve hükümetin emirlerine tabi olacağını iletmiştir. Bu konuda Musul Vilayeti'nin görüşünü sormuştur.²⁴⁸ Musul Valiliği verdiği cevapta; Barzan meselesine karışanların yargılanmaları için Divan-ı Harb kurulduğuna dikkat çekmiştir. Barzan Şeyhi ve adamlarının

²⁴⁷ BOA, DH.MUİ. 92-1/34 Lef: 4 (27 Şubat 1325/12 Mart 1910). Konuyu mevcut belgeler ve bilgilerin tam aksine değerlendiren Mesud Barzani, Şeyh Abdüsselam'ın ağır zayıatlar verdirmesi üzerine Osmanlı Hükümeti'nin görüşme talebinde bulunduğunu iddia etmiştir. Şeyh'in bu talebi olumlu karşıladığını ve taraflar arasında barış anlaşması imzalandığını belirtir. Barış gereğince karşılıklı olarak tutuklular serbest bırakılır ve Osmanlı Devleti bölgeye verdiği zararları tazmin eder. Mesud Barzani, *a.g.e.*, s.27. Ancak eldeki belge ve bilgiler af talebinin Şeyh Abdüsselam'dan geldiğini ve bunu çeşitli vasıtalarla tekrar ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla, bir siyasi kişilik olarak Mesud Barzani'nin gerçeklere aykırı bu değerlendirmesini, kendi aşireti ve ailesini olduğundan güçlü göstermek suretiyle nüfuzunu arttırmak ve böylece menfaat sağlamak çabası olarak değerlendirebiliriz.

²⁴⁸ BOA, DH.ŞFR. 662/140 (24 Nisan 1326/7 Mayıs 1910).

bağışlanmalarının uygun olmayacağı ve bu durumun diğer aşiretlere de kötü örnek olabileceği bildirilmiştir.²⁴⁹

Diğer yandan, Şeyh Abdüsselam af talebinde bulunmuş olmasına rağmen eylemlerine tam anlamıyla son vermemiş, çeşitli bölgelerde yağma ve gasp faaliyetlerinde bulunmuştur. Buna dair Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne bir yazı gönderilmiştir. Musul'un Mezuri bölgesinde bulunan Molla Said Efendi, Şemdinlili Seyyid Taha Efendi'ye mektup yazarak Şeyh Abdüsselam'a bağlı isyancıların her gece bir köyü yağmaladığını bildirmiştir. Ahalinin korku içinde olduğu ve Mezuri ahalisinden İsmail Ağa ile beraber üç oğlu, eşi ve hizmetkarı eşkıyalar tarafından öldürülmüştür. İsyancıların Barzan'daki askere hücum ettikten sonra Ergüş köyünü yağma ederek İran'a kaçacakları bildirilmiştir.²⁵⁰ Dahiliye Nezareti durumu Fazıl Paşa'ya bildirerek olumsuz durumun bir an önce ortadan kaldırılmasını istemiştir.²⁵¹

Bağdat Valisi Nazım Paşa, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; Barzanlıların, 8 Haziran 1910 tarihinde askeri hareket için bölgeye gönderilen Safvet Bey'e teslim olduğunu ve isyanın böylece sona erdiğini bildirmiştir.²⁵² Fazıl Paşa bu durumu şaşkınlık ve teessüfle karşılamış ve Dahiliye Nezareti'ne bu konuda bazı açıklamalarda bulunmuştur. Şimdiye kadar Dahiliye Nezareti ile Musul Vilayeti arasında gerçekleşen yazışmalardan Şeyh'in affının kesinlikle ve her yönden uygun olmayacağı açıkça karar kılınmış idi. Ne Dahiliye Nezareti'nin ne de ordunun bu konuda yazısı olmadığı halde Safvet Bey tarafından Şeyh'in dehaleti (bağışlanma) talebinin kabul edilmesi, meselenin ehemmiyeti noktasında şaşkınlık yaratmıştır.²⁵³ Görüldüğü üzere Nazım Paşa, Fazıl Paşa'nın isyancıların affedilmemesi gerektiği yönünde fikrini değiştiremediği için bir emrivaki ile işi çözmeyi düşünmüştür. Önce isyancıları teslim alıp daha sonra da Osmanlı Hükümeti'ni ikna etmeyi planlamıştır. Zaten, Barzan isyancılarının takibine, Nazım Paşa'nın en güvendiği kişilerden biri olan Safvet Bey'in atanması tesadüf değildir.²⁵⁴

²⁴⁹ BOA, DH.ŞFR. 662/143 (25 Nisan 1326/ 8 Mayıs 1910).

²⁵⁰ BOA, DH.MUİ. 1-10/29 Lef: 2 (17 Mayıs 1326/30 Mayıs 1910).

²⁵¹ BOA, DH.MUİ. 1-10/29 (24 Mayıs 1326/6 Haziran 1910).

²⁵² Şeyh Abdüsselam ve ileri gelenlerle beraber yaklaşık 900 civarında kişinin teslim olduğu bildirildi. BOA, DH.MUİ. 1-11/21 Lef: 14 (26 Mayıs 1326/8 Haziran 1910).

²⁵³ BOA, DH.MUİ. 1-11/15 Lef: 6 (26 Mayıs 1326/8 Haziran 1910).

²⁵⁴ Ender Korkmaz, Safvet Bey'in Nazım Paşa'nın en sadık adamlarından biri olduğunu belirtmekle birlikte Nazım Paşa'nın her türlü "özel ve tartışmalı" işinde ismi geçmektedir. 1902 yılında Erzincan'a sürgüne gönderilen Nazım Paşa'ya maddi destek sağlayanlardan biri de Safvet Bey'dir. Nazım Paşa'nın, Erzincan'dan kaçarak İstanbul'a geliş sürecinde Safvet Bey, Trabzon'da binbaşı olarak görev yapıyordu ve bu süreçte aktif rol aldı. Bunun yanında Nazım Paşa'nın Bağdat Valiliği'nde ve Harbiye Nazırlığı sırasında yanında hep Safvet Bey'i görmekteyiz. Nazım Paşa, 1912 Temmuz'unda Harbiye Nazırlığı'na atandığında, İstanbul'un asayışı ve önemli siyasi meselelerin takibinde çok önemli bir görev olan İstanbul Muhafızlığı'na yine Safvet Bey'i getirmiştir. Ender Korkmaz, "a.g.m.", s.177-178. Tüm bu bilgiler ışığında Barzan hareketine Safvet Bey'in görevlendirilmesi tesadüf olamaz. Nazım Paşa,

Musul Valisi Fazıl Paşa, Şeyh Abdüsselam'ın bağışlanma olayına tepki göstermeye devam etmiştir. Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; iki seneden beri çeşitli suçlarla Zibar ve Akra bölgesinde kargaşaya neden olan Şeyh Abdüsselam ile adamları üzerine askeri hareket icra edilmiştir. İsyancıların bir kısmı yakalanmış ve Divan-ı Harb'e teslim edilmiştir. Geriye kalanların da yakalanarak Divan-ı Harb'e teslim edilmeleri hakkında Dahiliye Nezareti'nce çeşitli defalar emir verilmiştir. Bu noktada Şeyh'in affı kabul olunmadığı halde Safvet Bey'in bilinmeyen sebeplerden ötürü Şeyh'in bağışlanma talebini kabul ettiği anlaşılmıştır. Bundan bir sene evvel belli şartlar altında Şeyh teslim alınabilecekken ve Şeyh'in bağışlanmasına onay verilmemişken şimdi hükümeti zor duruma düşürürcesine Şeyh'in affedilmesine Fazıl Paşa anlam verememiştir. Paşa, Bağdat Valiliği ve VI. Ordu Kumandanlığından, Safvet Bey'den ve Akra kaymakamından gelen telgrafların suretini Dahiliye Nezareti'ne aktarmıştır. Akra kaymakamlığından gelen yazıya göre; yaylaya giden Herki aşiretine Barzan Şeyhi ve adamları saldırmıştır. Barzan isyancılarının bağışlanmaları kabul edildiğinden Akra'ya geliş gidişlerinde kendilerine dokunulmaması yönünde Barzan kumandanlığından, yani Safvet Bey'den, emir verilmiştir. Bu durumun da gösterdiği üzere, bazı sıkıntılı durumların oluşabileceği ortadadır.²⁵⁵ Fazıl Paşa, Şeyh Abdüsselam'ın affedilmemesi noktasında gerekçelerini iletmeye ısrarla devam etmektedir.

Fazıl Paşa'ya Safvet Bey'den gelmiş olup kendisinin suretini aktardığı 8 Haziran 1910 tarihli telgrafta önemli ayrıntılar vardır. Buna göre, Safvet Bey, Barzan meselesinden dolayı tutuklu olan bazı şahısların ailelerinin zor durumda kaldığını öne sürerek tahliyelerini talep etmiştir.²⁵⁶ Akra kaymakamının 7 Haziran 1910'da gönderdiği telgrafın suretinde ise; Safvet Bey'in Barzan'a üç saat mesafede bulunan Şirin Dağı'nda Şeyh Abdüsselam ile görüştüğü bildirilmekteydi. İki gün evvel de Barzan'da toplanmış olan Osmanlı askerleri köyden çıkarıldıktan sonra Şeyh 500 silahlı adamıyla Barzan'a

Bağdat Valiliğine atandığında yanında getirdiği kişilerden biri olan Safvet Bey, Şeyh Abdüsselam'ın affedilmesinde ve daha sonra tekrar isyan ettiği süreçte önemli bir figür olarak karşımıza çıkacaktır. Wadie Jwaideh de Şeyh Abdüsselam'ın bağışlanması hususunda Safvet Bey'in etkinliğini vurgulamaktadır. Wadie Jwaideh, *a.g.e.*, s.226-227.

²⁵⁵ BOA, DH.MUİ. 1-11/15 Lef: 5 (27 Mayıs 1326/9 Haziran 1910). İlerleyen zamanda da Barzanlılar ile Herki Aşireti arasında sorunlar yaşanmıştır. Herki Aşireti'nden Seyyid Abdülkadir Efendi'ye gönderilen yazıda; Barzan Şeyhi'nin askeri takibata uğradığı zaman kendilerinin hükümete yardım ettiği dile getirilmiştir. Şu anki durumda Barzan Şeyhi affedilmiştir. Ancak Barzan bölgesi aşiretimizin dolastığı ve yaşadığı alan içerisinde. Bu noktada Barzan Şeyhi'nin saldırısına uğrama ihtimalimiz vardır. Bu hususta yardımınızı talep ediyoruz. BOA, DH.MUİ. 1-11/29 Lef: 2 (11 Temmuz 1326/24 Temmuz 1910). Konu Dahiliye Nezareti'ne aktarılmıştır. Dahiliye Nezareti'nden Van Vilayeti'ne gönderilen yazıda; Herki aşiretinin fertlerine saldırıya kesinlikle meydan verilmemesi istenmiştir. BOA, DH.MUİ. 1-11/29 (16 Ağustos 1326/29 Ağustos 1910).

²⁵⁶ Safvet Bey'in tahliye edilmesini talep ettiği kişiler: Zibar ağalarından Mustafa Ağazade Hasan, Sadık bin Muhammed, Emin bin Hasan, Muhammed Ağa bin Mustafa, Faris bin Muhammed, Mahmud bin Muhammed, Bekir bin Osman, Abdo bin Osman ve Ali Ağa. BOA, DH.MUİ. 1-11/15 Lef: 5 (27 Mayıs 1326/9 Haziran 1910).

girmiştir. 200 adamı da Barzan civarında beklemektedir.²⁵⁷ Akra kaymakamının bu ifadeleri, teslim olma meselesinin planlı ve organize bir şekilde geliştiğini göstermektedir. Ancak oluşan fiili durum Fazıl Paşa'nın elini zayıflatmıştır. Barzan Şeyhi Abdüsselam ve adamlarının hükümet tarafından bağışlanmaları Fazıl Paşa'nın dışında bölgede yaşayan bazı unsurlar tarafından da olumlu karşılanmadı. Bunlardan biri de bölgenin kadim Hristiyan (Katolik) unsurlarından biri olan Keldani Cemaati'ydi.²⁵⁸

Nazım Paşa, Barzan meselesi için görevlendirilen Safvet Bey'in faaliyetleri hakkında Dahiliye Nezareti'ne bilgi vermiştir. Buna göre, yapılan hareket ve takibat olumlu netice vermiş, Şeyh Abdüsselam ve adamları teslim olmuştur.²⁵⁹ Şeyh Abdüsselam, Safvet Bey'e bazı vaatlerde bulunmuştur. Bu vaatler arasında; Barzan'ın kaza merkezi yapılması halinde; hükümet konağı, bir bölük askerin kalabileceği kışla ve telgrafhanenin yapımı vardır. Ayrıca emirlere itaat edeceklerini ve asayiş bozmayacaklarını taahhüt etmiştir. Nazım Paşa, Barzan meselesinin çok uzadığı fikrindeydi. Askeri hareketin icra edildiği bölgede; 1327 hane, 44 mescit ve külliye harap hale gelmiş, bununla beraber birçok mal kaybı yaşanmıştı. Birçok insanın evsiz kaldığı ve günlük yiyecekten mahrum olduğu bildirilerek hane başına 25 lira miktarında yardım verilmesi ve asayiş için bazı askeri tedbirlerin alınması talep edilmiştir. Bunlar arasında Barzan'ın kaza merkezi yapılması ve telgraf hattının yapılması da vardır.²⁶⁰ Dahiliye Nezareti, hane başına 25 lira verilmesi talebini uygun bulmamıştır.²⁶¹ Yardım konusu ilerleyen süreçte tekrar gündeme gelecektir. Şeyh Abdüsselam ve adamlarının başlattığı isyan sonucu birçok insan evsiz ve zor durumda kalmıştı. Şeyh Abdüsselam ve adamları teslim olduktan sonra Bağdat Valisi Nazım Paşa'nın önerisiyle bölgede zor durumda kalan fakir halka yardım yapılması istenmiştir. Dahiliye Nezareti de Sadaret'e gönderdiği yazıda son durum hakkında bilgi vererek olağanüstü masraflar ödeneğinden en muhtaç olanlara verilmek üzere 1.000 liranın tahsis edilmesini talep etmiştir.²⁶² Bu talep Meclis-

²⁵⁷ BOA, DH.MUİ. 1-11/15 Lef: 5 (27 Mayıs 1326/9 Haziran 1910).

²⁵⁸ Keldani Cemaatinden Şemasi Ziya (?) imzasıyla Sadaret'e gönderilen yazıda; devletin kanunlarına uymayan ve birçok suç işleyen Şeyh'in affedilmesi hukuki yönden uygun değildir. Bölgeye sevk edilen askeri taburların geri çekilmesi devlete itaat eden ahali için olumsuz bir durumdur. Bu yüzden isyancıların affedilmemeleri talep edilmiştir. BOA, DH.MUİ. 1-11/21 Lef: 15 (29 Mayıs 1326/11 Haziran 1910).

²⁵⁹ Dahiliye Nezareti'nden Bağdat Vilayeti'ne gönderilen telgrafta, Şeyh Abdüsselam'ın affedilmesi konusunda bilgiler yer almaktadır. Barzan Şeyhi ve adamları tarafından Dahiliye Nezareti'ne de daha önce affedilmeleri için arzuhal gönderilmişti. Bu arzuhalde, yaptıkları olumsuz işlerden dolayı affedilmeyi talep etmişlerdir. Ancak, Musul Valisi verdiği cevapta; Barzan meselesinde suç işleyenler için Divan-ı Harb kurulduğu, bu yüzden bu talebin olumlu karşılanmaması istenmiştir. Şeyh ve adamlarının affedilmesi halinde bunun olumsuz tesirleri olacağını bildirmiştir. BOA, DH.MUİ. 1-11/15 Lef: 13 (30 Mayıs 1326/12 Haziran 1910).

²⁶⁰ BOA, DH.MUİ.1-11/15 Lef: 14 (26 Mayıs 1326/8 Haziran 1910).

²⁶¹ BOA, DH.MUİ. 1-11/15 Lef: 13 (30 Mayıs 1326/12 Haziran 1910).

²⁶² BOA, BEO, 3767/282469 Lef: 2 (6 Haziran 1326/19 Haziran 1910).

i Vükela'da görüşülmüştür. Görüşmede, Barzan'da yaşayan halkın perişan ve yardıma muhtaç bir halde olduğu ifade edilmiştir. Yardıma muhtaç olanlara dağıtılmak üzere Maliye Hazinesi'nden 1.000 lira verilmesi uygun görülmüştür.²⁶³ Meclis-i Vükela bu konudaki kararı Dahiliye ve Maliye Nezaretlerine bildirmesine rağmen bu işlem hemen gerçekleşmemiştir. Bir süre sonra Bağdat Valisi Nazım Paşa, Barzan'da muhtaç kişiler için verilmesi kararlaştırılan 1.000 liranın henüz gelmediğini ve kendisine bu yönde sürekli yazı geldiğini bildirmiştir.²⁶⁴ Bunun üzerine Maliye Nezareti, bahsedilen 1.000 liranın verilmesi için Musul Vilayet Defterdarlığı'na emir vermiştir.²⁶⁵ Görüldüğü üzere, Osmanlı Devleti zarar gören halkın ihtiyaçları için maddi destek sağlamıştır. Ancak bu paranın nasıl dağıtıldığı ve ne şekilde kullanıldığı hakkında bir belgeye ulaşamamıştır.²⁶⁶

Son tahlilde, Şeyh Abdüsselam ve adamları teslim olmuş ve bölgelerine dönmeye başlamıştı. Ancak bu, ne resmi bir idari tasarruf ne de bir mahkeme kararıyla olmuştur. İlginç bir şekilde, Nazım Paşa ve Safvet Bey'in organizasyonunda fiili bir durum ortaya çıkmıştı. Bu durumun tabiri caizse "kılıfına uydurulması" gerekiyordu. Dahiliye Nezareti, Musul'daki isyancılar ve tutuklular için Bağdat Vilayeti'ne önemli bir yazı göndermiştir. Barzan Şeyhi'nin ve bu meseleden dolayı tutuklu olanların affı meselesi (*aff-ı umumi*) Kanun-ı Esasi'ye göre Meclis-i Mebusan'ın tasdikinden sonra Padişahın onayına sunulmaktadır. O sırada ise bu meselenin Meclis-i Mebusan'a götürülmesi uygun değildi. Bu yüzden, Meclis-i Mebusan'ın yakında toplantı dönemi (*devre-i ictimaiye*) sona erecektir. Bunu takiben, mesuliyeti deruhte edilerek Şeyh'in affı doğrudan doğruya hükümetten istenecektir. Bu noktada bir süre beklenilmesi uygun bulunmuştur.²⁶⁷ Görüldüğü üzere, ortaya çıkan fiili durum Dahiliye Nezareti'ni de zor durumda bırakmıştı.

Fazıl Paşa'nın isyancıların bağışlanmaması noktasındaki temel dayanağı, suçluların yargılanması için kurulan Divan-ı Harblerdir. Nazım Paşa ise Musul'da kurulan Divan-ı Örfi'nin Süleymaniye'de kurulan mahkeme gibi o ana kadar herhangi bir iş görmediğini ifade etmiştir. Bundan dolayı birçok tutuklunun durumunun ne olacağı belirsizdi.²⁶⁸ Nazım Paşa, Divan-ı Harb'in bölgedeki asayişsizliğin sona ermesinde çok

²⁶³ BOA, *Meclis-i Vükela Mazbataları* (MV.) 141/55 (6 Haziran 1326/19 Haziran 1910).

²⁶⁴ BOA, DH.MUİ. 1-11/21 Lef: 4 (27 Temmuz 1326/9 Ağustos 1910).

²⁶⁵ BOA, DH.MUİ. 1-11/21 Lef: 2 (2 Ağustos 1326/15 Ağustos 1910).

²⁶⁶ Bahsedilen para Şeyh Abdüsselam'ın 1914 yılındaki isyanı sırasında yapılan tahkikatlarda da karşımıza çıkacaktır. Konu ilerleyen bölümlerde detaylı olarak ele alınacaktır.

²⁶⁷ BOA, DH.MUİ. 1-11/21 Lef: 10 (7 Haziran 1326/20 Haziran 1910).

²⁶⁸ BOA, BEO, 3784/283727 Lef: 2 (6 Temmuz 1326/19 Temmuz 1910).

faydalı olmayacağı görüşündedir. Fazıl Paşa ise Divan-ı Harb'in işlevini yerine getirme noktasında ısrarlı davranmaktaydı. Ancak yaşanan gelişmeler Fazıl Paşa'nın taleplerinin karşılıksız kalacağını gösteriyordu.

Gelişmeler bu şekilde devam ederken Fazıl Paşa'nın emeklilik talebi de gündemdeydi. Fazıl Paşa emeklilik talebinde bulunmuş ancak Dahiliye Nezareti, Fazıl Paşa'nın görevine devam etmesi yönünde karar vermişti. Çünkü Fazıl Paşa, o bölgede uzun zamandır görev yapıyordu ve bölge hakkında büyük bir deneyime sahipti. Bu yüzden Paşa'nın emekliliği birkaç ay ertelenmiş ve bu süre zarfında Barzan meselesine bir netice verilmesi istenmiştir. Paşa, görev yaptığı bölgenin asayiş ve bilhassa sınır meseleleri üzerine müzakere etmek için Nazım Paşa ile görüşmek için Bağdat'a gitmeyi talep etmiştir.²⁶⁹ Dahiliye Nezareti ise Hemvend ve Barzan meselelerini gerekçe göstererek bu isteği kabul etmemiştir.²⁷⁰ Ancak daha sonra Fazıl Paşa'nın geçici bir süre için Bağdat'a gitmesine izin verilmiştir.²⁷¹ Bağdat'a gitmeden önce vilayet işlerinin aksamaması için de Tevfik Paşa'ya vekaleten görevi devretmesi istenmiştir.²⁷² Fazıl Paşa, 23 Haziran 1910'da Bağdat'a gitmek üzere yola çıktığını Dahiliye Nezareti'ne bildirmiştir.²⁷³ Nazım Paşa, Bağdat'a gelen Fazıl Paşa ile görüşmüş ve Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; Fazıl Paşa'nın rahatsızlığı nedeniyle emekliliğini talep ettiğini, Paşa'nın görevden alınarak yerine genç ve enerjik bir valinin tayin edilmesini istedi.²⁷⁴ Onun bu uyarıları doğrultusunda Fazıl Paşa görevden alınarak yerine Mirliya Tevfik Paşa, Musul Valisi oldu. Nazım Paşa, Fazıl Paşa'nın görevinden ayrılmasında etkili olmakla kalmamış, Musul'daki bazı kaymakam ve mutasarrıfların bu vazifelere uygun olmadığını dile getirmiştir. Bunların memuriyete devam etmesini bazı sorunların neden olarak görmüştür.²⁷⁵ Dahiliye Nezareti ise verdiği cevapta; Zaho ve Duhok kaymakamları ile Süleymaniye mutasarrıfının görevlerinden alındığını bildirmiştir. Eğer vazifesinden memnun olunmayan başka görevliler varsa Nezarete bildirilmesi ve azledilenlerin yerine munasip isimler var ise onların da iletilmesi istenmiştir.²⁷⁶

²⁶⁹ BOA, DH.MUİ. 1-11/15 Lef: 9 (20 Mayıs 1326/2 Haziran 1910).

²⁷⁰ BOA, DH.MUİ.1-11/15 Lef: 15 (24 Mayıs 1326/6 Haziran 1910).

²⁷¹ BOA, DH.ŞFR. 663/13 (24 Mayıs 1326/6 Haziran 1910). Nazım Paşa, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; Musul Valisi Fazıl Paşa'nın hastalığından dolayı emekliliğini talep ettiğini bildirmiştir. Fazıl Paşa'nın askeri vazifelerini yerine getirmesi için Mirliya Tevfik Paşa uygun görülmüştür. Bu konunun Harbiye Nezareti'ne yazıldığı ve Tevfik Paşa'ya tebliğ edildiği de belirtilmiştir. Mülkiye (idari) vazifeleri için de kabiliyetli birinin seçilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. BOA, DH.MUİ.1-11/15 Lef: 11 (26 Mayıs 1326/8 Haziran 1910).

²⁷² BOA, DH.MUİ. 1-11/15 Lef: 10 (30 Mayıs 1326/12 Haziran 1910).

²⁷³ BOA, DH.MUİ. 1-11/15 Lef: 8 (10 Haziran 1326/23 Haziran 1910).

²⁷⁴ BOA, DH.MUİ. 1-11/15 Lef: 3 (19 Haziran 1326/2 Temmuz 1910).

²⁷⁵ BOA, DH.MUİ. 1-11/15 Lef: 2 (4 Temmuz 1326/17 Temmuz 1910).

²⁷⁶ BOA, DH.MUİ. 1-11/15 (20 Temmuz 1326/2 Ağustos 1910).

Netice itibariyle Nazım Paşa'nın görüşü ve ısrarı daha baskın gelmiştir. Barzan Şeyhi'nin bağışlanması konusunda Meclis-i Vükela, Bağdat Valisi Nazım Paşa'nın 6 Temmuz 1326 (19 Temmuz 1910) tarihli telgrafını görüştü. Görüşmede, Nazım Paşa'nın yazdıklarına nazaran Barzan Şeyhi'nin aman ve af talebinin kabul edilmesi gerektiği belirtildi. Gerekçe ise, askeri hareketin yapılmasının VI. Ordu'ya ve özellikle Musul'daki mevcut askeri duruma bir fayda sağlamayacağı kanaatiydi. Meclis-i Vükela, af ve aman dileyen isyancılara karşı yeterli olmayan kuvvetle askeri hareket yapmaktansa hükümete karşı bulundukları vaatlerin dikkate alınarak durumun görmezden gelinmesi gerektiğini bildirdi. Bununla birlikte, gösterecekleri tavra göre hareket edilerek yerel makamlar tarafından daima takip edilmeleri uygun görülmüştür.²⁷⁷ Sadaret'ten Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazı da bu durumu tekrar vurgulamıştır. Buna göre, Barzanlıların af talebinin kabul edilmemesi o an için Musul'daki askeri vaziyete uygun değildi. Sadaret, isyancılar üzerine yetersiz askeri kuvvetlerle hareket yapılmasındansa isyancıların af talebinin dikkate alınmasını uygun görüyordu. Hükümet, sağlanacak asayiş ortamının meydana getireceği faydaları dikkate alarak isyancıların eylemlerinin görmezden gelinebileceğini düşünüyordu.²⁷⁸

Şeyh Abdüsselam ve adamları uzun ve tartışmalı bir sürecin ardından affedilerek²⁷⁹ kısmi de olsa bölgede bir huzur ortamı sağlanmıştır. Ancak ileride görüleceği üzere, Şeyh Abdüsselam Barzani, fırsatını bulduğu anda tekrar nüfuzunu genişletmeye çalışacaktır.

Şeyh Abdüsselam'ın başlattığı ayaklanma karşısında Osmanlı Devleti bölgeye askeri kuvvetlerini sevk etmişti. Başlayan hareket sürecinde ölü ya da sağ olarak ele geçirilen isyancılar olmuştur. Fazıl Paşa, isyancıların dağıtılmasından sonra Şeyh Abdüsselam ve adamları tarafından kandırılan halkın yerlerine dönmesini sağlamıştır. Ele geçirilen ileri gelenlerin ve isyana katılanların verdiği bilgilere göre; Şeyh ve öldürülen Faki Abdurrahman “*bu zamanda hükümet kalmamıştır biz birleşip istediğimizi nasp (tayin) ederiz*” vaatleriyle Meşrutiyet aleyhinde ahaliyi isyana sevk etmiştir. İsyana katılanlardan öğrenildiğine göre, kimisi korkudan kimisi de cahilliğinden bu işe girmiştir. Fazıl Paşa tutanağa geçirilen ifadelerle beraber tutukluların haklarında yapılacak hukuki işlemlerin adliyece mi yoksa başka kurum tarafından mı yapılacağını sormuştur.²⁸⁰

²⁷⁷ BOA, MV. 142/31 (8 Temmuz 1326/21 Temmuz 1910).

²⁷⁸ BOA, BEO, 3784/283727 (12 Temmuz 1326/25 Temmuz 1910).

²⁷⁹ Bu ortamın sağlanmasında Bağdat Valisi Nazım Paşa'nın etkisi olmasına rağmen Şeyh Abdüsselam barış ortamının sağlanmasını büyük ölçüde İngiltere'ye bağlıyordu. W.A.Wigram-Edgar T.A. Wigram, *a.g.e.*, s.176-178.

²⁸⁰ BOA, DH.MUİ. 1-6/6 Lef: 8 (3 Teşrin-i Evvel 1325/16 Ekim 1909).

Harbiye Nezareti, Şeyh'in girişiminin bir "*mesele-i irticaiye*" olduğunu, ayrıca Şeyh ve adamlarının daha birçok suça karıştığını ve bu yüzden de Divan-ı Harb'e²⁸¹ sevk edilmeleri gerektiğini ifade etmiştir.²⁸²

Askeri ve mülki kurumlar, suçluların Divan-ı Harb tarafından yargılanmasına karar verdikten sonra hazırlıklara başlamıştır. Şeyh Abdüsselam ve adamlarının yargılanmaları için ayrı bir Divan-ı Harb kurulmamıştır. Daha önce Bazyan'da kurulan Divan-ı Harb'de, sadece Barzanlılar değil başta Hemvendliler olmak üzere o dönem isyan halinde bulunan birçok aşiret mensupları yargılanacaktı.²⁸³ Bazyan'da kurulmasına karar verilen mahkeme heyetine de gereken tebliğ yapılarak bölgeye intikal etmeleri istenmiştir.²⁸⁴

Süleymaniye Sancağı'na bağlı Bazyan'ın merkezinin küçük bir köy olması, isyancı aşiretlere mensup 50 kadar suçlunun muhafazası için hapishane ile görevli askerlerin ikamet edeceği bir kışlanın olmaması önemli bir sorundu. Bununla birlikte Fazıl Paşa, mahkemenin kurulması ve verilecek cezaların herkesin görüp duyabileceği bir yerde olmasını istiyordu. Bu durum Musul Vilayeti'nde yaşayan ve bu tür yollara tevessül etmeyi düşünenlere ibret olacaktı. Bu yüzden daha merkezî ve büyük bir yerleşim yerinde mahkemenin icra edilmesini istiyordu. Bunun üzerine Musul Vilayeti'nin, Divan-ı Harb'in Süleymaniye veya Kerkük sancak merkezlerinden birine nakli veya tutukluların bu bölgelere gönderilmesi konusundaki 29 Ağustos ve 1 Eylül 1909 tarihli tezkereleri Meclis-i Vükela'da görüşülmüştür.²⁸⁵ Görüşmelerin ardından bahsedilen Divan-ı Harb'in Bazyan'da kalmasının uygun olmayacağı belirtilerek bu kurum ve tutukluların

²⁸¹ Olağanüstü zamanlarda (özellikle savaş, sıkıyönetim, ihtilal, büyük felaket vb.) kanunlara aykırı hareket ederek mevcut siyasi, askeri ve toplumsal düzeni değiştirme çabasında olan veya içinde yaşadığı topluma kanun dışı eylemlerle zarar verenleri yargılamak üzere kurulan yüksek mahkemedir. Divan-ı Harb-i Örfi, sıkıyönetim vazifesini gören bir birimdir. Günümüzde sıkıyönetim yerine kullanılan idare-i örfiye, Osmanlı Devleti'nde özellikle 1876'da ilan edilen I. Meşrutiyet anayasasıyla literatüre girdi. Zekeriya Türkmen, "a.g.m.", s.337-340. Osmanlı Devleti'nde Divan-ı Harb uygulaması hakkında detaylı bilgi için bkz. Osman Köksal, *Tarihsel Süreci İçinde Bir Özel Yargı Organı Olarak Divan-ı Harb-i Örfiler (1877-1922)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1996.

²⁸² BOA, DH.MUİ. 1-6/6 Lef:10 (13 Teşrin-i Evvel 1325/26 Ekim 1909). Sadaret de Şeyh Abdüsselam İsyanı'ndan dolayı tutuklu olanların Divan-ı Harb'e gönderilmelerini istemiştir. BOA, BEO, 3656/ 274192 (19 Teşrin-i Evvel 1325/1 Kasım 1909).

²⁸³ Bazyan, Süleymaniye Sancağı'na bağlı bir kaza olup Hemvendlilerin merkezi olarak bilinmektedir. Azmi Aycan, *a.g.t.*, s.17. Yargılamaların kolay olması amacıyla böyle bir yol izlenmiş olabilir.

²⁸⁴ Mahkeme heyeti olarak Adliye Nezareti tarafından görevlendirilen kişiler şunlardı: Süleymaniye Sancağı Ceza Reisi Rifat, Kerkük Müdde-i Umumi Muavini Şerif ve Musul Vilayeti İstinaf Mahkemesi azalarından Hamit Efendiler. Dahiliye Nezareti, Sadaret'e gönderdiği yazıda; bu kişilere maaşları nispetinde harcırah ve günlük 100 kuruş yevmiye verilmesi talep edilmiştir. BOA, MKT. 2900/92 (2 Ağustos 1325/15 Ağustos 1909).

²⁸⁵ Fazıl Paşa'nın bu dönemde uğraştığı en büyük problem Hemvend Aşireti idi. Bir de bunun üzerine Akra'da Şeyh Abdüsselam'ın isyanı başladı. Aslında Fazıl Paşa, Divan-ı Harb'in, Bazyan ve Akra'nın ortasında bulunan Kerkük'te kurulması fikrini de öne sürmüştü. Çünkü Nizamiye Redif Fırkası'nın merkezi Kerkük'tü. BOA, BEO, 3632/272345 Lef: 2 (17 Ağustos 1325/30 Ağustos 1909).

Süleymaniye'ye nakline karar verilmiştir.²⁸⁶ Dahiliye Nezareti de Fazıl Paşa'ya durumu bildirmiştir.²⁸⁷ İlerleyen süreçte suçluların kalabalıklaşacağını belirten Fazıl Paşa, Süleymaniye'nin de yetersiz olduğunu belirtmiş ve ortaya çıkabilecek sorunları dile getirmiştir. Buna göre; Barzan isyancılarıyla beraber birçok davacı, muhbir ve şahit de olacaktır. Bu kadar kabalık bir nüfusun uzak bir bölgede bulunan Süleymaniye'ye gönderilmesi birçok soruna neden olabilir. Divan-ı Harb'in de uzun süreceği göz önüne alınarak, yetersizliklerin ve zorlukların ortadan kaldırılması için Divan-ı Harb'in ya Musul'a sevki ya da Akra'da bir şubesinin kurulması, Musul Vilayeti İdare Meclisi'nin kararıyla talep edilmiştir.²⁸⁸ Sadaret ise daha önce yapılan yer değişiklikleri taleplerine de değinerek şube teşkilinden ise Divan-ı Harb heyetinin tamamen Musul'a naklini daha uygun görmekteydi.²⁸⁹

Süreç içerisinde Süleymaniye'de bir Divan-ı Harb teşkil etmiş ve bölgede olumlu bir etki oluşturmuştu. Divan-ı Harb ile ilgili mevki tartışmaları devam ederken, Süleymaniye'den Meclis-i Mebusan'a 32 tüccarın imzası bulunan bir telgraf gönderilmiştir. Bu telgrafta Süleymaniye Livası'nın dahili ve harici eşkıyaların dolaştığı bir yer olması sebebiyle Divan-ı Harb'in Süleymaniye'de görevini yerine getirmesi istenmiştir. Bu durumun bölgedeki asayişin sağlanması için olumlu katkıları olacağı belirtilmiştir.²⁹⁰

Divan-ı Harb'in tamamen Musul'a taşınması konusunda, Süleymaniye Mutasarrıfı Reşit Bey, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafla, bu kararın iptalini talep etmiştir. Reşit Bey Süleymaniye Sancağı'nın genel durumu ve Divan-ı Harb'in bölgedeki güvenliğin sağlanması ve ekonomik gelişme için ifade ettiği anlamı uzun uzun anlatmıştır. Özellikle de mütegalibe denilen eşraf, ağa ve şeyh kesiminin ahali üzerindeki baskısının azaltılması noktasında Divan-ı Harb'in faydalı olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca, bölgede asayişin sağlanması, ekonomik gelişmenin yaşanması ile devletin gelirleri ve bölgedeki nüfuzu da artacaktı. Bu nedenlerden dolayı Divan-ı Harb'in Süleymaniye'den taşınmaması gerektiğini ısrarla vurgulamıştır.²⁹¹ Süleymaniye

²⁸⁶ BOA, MV. 131/86 (19 Ağustos 1325/1 Eylül 1909).

²⁸⁷ BOA, DH.MUİ. 1-7/ 7 Lef: 18 (30 Ağustos 1325/12 Eylül 1909).

²⁸⁸ BOA, DH.MUİ. 1-7/ 7 Lef: 15 (10 Teşrin-i Sani 1325/23 Kasım 1909).

²⁸⁹ BOA, DH.MUİ. 1-7/ 7 Lef: 13 (30 Teşrin-i Sani 1325/13 Aralık 1909).

²⁹⁰ BOA, DH.MUİ. 1-7/ 7 Lef: 7 (6 Kanun-ı Evvel 1325/19 Aralık 1909).

²⁹¹ Reşit Bey, Süleymaniye ahalisinin, II. Abdülhamit dönemi kastedilerek, uzun yıllar sıkıntı çektiği ancak Meşrutiyet Devri'nin bir eseri olan Divan-ı Harb ile bölgede asayişin sağlandığını dile getirmiştir. Bu yüzden, Musul Vilayeti'nden gelen Divan-ı Harb'in Musul'a taşınma haberi Süleymaniye'de pek hoş karşılanmamıştır. Süleymaniye'nin gelecekte büyük bir ticaret merkezi olabileceği ancak ekonomik gelişmenin ilk koşulu olarak da asayiş ve güvenliğin sağlanması gerekli görülmektedir. Divan-ı Harb'in kurulması ile beraber Süleymaniye ile Kerkük arasında bağlantısı kopuk olan yolda, tekrardan ticaretin canlandığı bildirilmiştir. Önceleri eşkıya ve

mutasarrıfının ardından, Fettah ve beraberindeki Süleymaniyeli 28 tüccar ve esnaf da Reşit Bey ile benzer noktalara dikkat çekerek, Divan-ı Harb'in en azından elindeki işi bitirene kadar Süleymaniye'de kalmasını talep etmiştir. Telgrafta dikkat çekilen önemli bir noktayı vurgulamak gerekirse, Süleymaniye'de kurulan mahkeme adaletin uygulandığını göstermeden Musul'a taşınırsa, hem Süleymaniye'de yaşayan insanların hem de Meşrutiyet hükümetinin aleyhine olacağına dikkat çekilmiştir.²⁹²

Bu talepleri dikkate alan Dahiliye Nezareti, Süleymaniye'deki mahkemenin kaldırılmaması ve Musul'da ayrı bir Divan-ı Harb kurulması konusundaki talepleri Sadaret'e iletmıştır. Musul Vilayeti'nden de Süleymaniye'deki Divan-ı Harb heyetinin o an için bölgeden ayrılması istenmiştir.²⁹³ Yapılan yazışmalar neticesinde Meclis-i Vükela, Süleymaniye'de bulunan Divan-ı Harb'in kaldırılmamasına ve Musul'da da bir mahkeme kurulmasına karar vermiştir.²⁹⁴

Bağdat'taki VI. Ordu Kumandan Vekili Mirliva Şevket Paşa tarafından hazırlanan rapora göre; Barzan Şeyhi ve adamları, Fazıl Paşa tarafından iki ay boyunca geceli ve gündüzlü takip edilmiştir. Yaşanan çatışmalar sonucunda isyanın ileri gelenlerinden olan Faki Abdurrahman ve Hacik olmak üzere birçok isyancı öldürülmüştür. Ayrıca 100 kadar isyancı sağ olarak ele geçirilmiş, Musul'da kurulan Divan-ı Harb'e gönderilmiştir. Artık Musul Vilayeti dahilinde isyancıların tesirinin kalmadığı belirtilmiştir. Vilayetin güvenliğini sağlamak amacıyla da Barzan, Şirvan ve İmadiye'ye askeri kuvvet sevki yapılmıştır.²⁹⁵ Bundan sonra ise sağ olarak ele geçirilen ve halen firarda bulunan kişilerin mahkeme tarafından yargılanması ve cezalandırılması gerekiyordu. Ancak Şeyh Abdüsselam ve adamları, özellikle Nazım Paşa'nın girişimleri ile Osmanlı Hükümeti'nin

mütegallibenin (ileri gelen, eşraf, ağa, şeyh) elinde bulunan imkanlar artık asayişle beraber ahalinin de eline geçmeye başlamıştır. Reşit Bey, daha önceden 80 bin lira civarında gelir elde eden Süleymaniye Sancağı'nın o an 20 bin lira civarında bir geliri olduğunu söylemiştir. Bu durumun nedeni asayişin olmayışı ve memurların mütegallibe tarafından kontrol edilmesidir. Ancak Divan-ı Harb'in teşkili ile sancağın genel durumunda bir iyileşme olmuştur. Bu yüzden mahkemenin Musul'a nakli mevzusu, sancağın geleceği için bir problem olarak görülmektedir. Reşit Bey'e göre; Divan-ı Harb'in Süleymaniye'de kalmaya devam etmesi hükümetin icraatlarına olumlu yansıtacaktır. Divan-ı Harb'in Süleymaniye'de kalması ticaretin ve devlet gelirlerinin artmasında da etkili olacaktır. Mütegallibeyi sınırlayan Divan-ı Harb'in Musul'a taşınması ise eski sıkıntılı durumun geri dönmesine yol açacaktır. Ahali, bu durumun gerçekleşmesi halinde kendilerinin de göç etmeye mecbur olacaklarını belirtmiştir. Reşit Bey, bu durumdan dolayı mahkemenin Musul'a taşınmasını olumlu bulmamaktadır. Ona göre; eğer Musul'da bir Divan-ı Harb gerekli ise bunun çözümü olarak Süleymaniye'dekinin taşınması olmamalıdır. Çünkü ahali üzerinde tekrar mütegallibenin etkisi artacaktır. Hülase Süleymaniye'nin geleceği açısından Divan-ı Harb'in taşınmaması istenmiştir. BOA, DH.MUİ. 1-7/ 7 Lef: 9 (8 Kanun-ı Evvel 1325/21 Aralık 1909).

²⁹² BOA, DH.MUİ. 1-7/ 7 Lef: 11 (13 Kanun-ı Evvel 1325/26 Aralık 1909).

²⁹³ BOA, DH.MUİ. 1-7/ 7 Lef: 8, 10 (15 Kanun- Evvel 1325/28 Aralık 1909).

²⁹⁴ BOA, DH.MUİ. 1-7/ 7 Lef: 3 (26 Kanun-ı Evvel 1325/8 Ocak 1910)

²⁹⁵ İmadiye kazasına Jandarma Binbaşısı Salih Efendi komutasında 40 kişilik bir kuvvet gönderilmiştir. BOA, BEO, 3677/275745 Lef: 5 (17 Kanun-ı Evvel 1325/30 Aralık 1909).

affına mazhar olacaktır. Bu durum tabi ki Divan-ı Harb'in etkinliğini azaltacak bir gelişmeydi.

Dahiliye Nezareti'nden Musul Vilayeti'ne gönderilen yazıda; Barzan eşkıyasından o zamana kadar yakalanan ve Divan-ı Harb'e gönderilen şahıslar hakkında bilgi istenmiştir.²⁹⁶ Fazıl Paşa'dan sonra göreve getirilen Musul Vali Vekili Tevfik Paşa, Musul'da tutuklu bulunanların durumu hakkında bilgi vermiştir. Bu yazısında; Barzan Şeyhi ve diğer ağaların hükümete itaatlerinden dolayı Divan-ı Harb'e sevklerine ihtiyaç kalmamıştır. Ancak, aynı meseleden dolayı aylardan beri hapiste olanlar vardır. Bunlar içinde birçok masum kişi de bulunmaktadır. Bu kişiler hakkında Divan-ı Harb'in kanuni takibatta bulunması uygun olmayacaktır.²⁹⁷ Dahiliye Nezareti, kanuni takipten muaf tutulmaları münasip olması gerekenlerin kaç kişi olduğunu ve suç derecelerini sormuştur.²⁹⁸ Verilen cevaba göre; bu tutuklulardan 2'si jandarma; 1'i yüzbaşı ve 1'i teğmendir. Bu kişiler görevlerini suistimal ile suçlanmaktadır. Geri kalan kişiler o bölgede yaşayan halktan olup bunlardan 2'si hapisanede vefat etmiştir. 5 kişi asayiş ihlalden, 34 kişi askere karşı silah kullanmak, 26 kişi köyleri tahrip etmek, kız kaçırmak ve Meşrutiyet aleyhine teşvik gibi suçlardan tutukludur. 45 kişi ise bir suç işlediklerine dair evrakları olmadığı halde tutukludur. Bu suçluların yargılanması için teşkil edilen Divan-ı Harb-i Örfi reisi ve azalarının çoğunluğu nakil ve emekli olduğundan şimdiye kadar bir işlem yapılamamıştır. Bahsi geçen suçluların hiçbirinin tahkikat yapıp da mahkeme heyeti tarafından suçu sabit olmamıştır.²⁹⁹

Aynı dönemde, Barzan isyancılarının affedilmesi konusunda Musul'da tutuklu bulunan Barzan tutukluları namına Selim adlı kişi Ayan Azası Abdülkadir Efendi'ye mektup göndermiştir.³⁰⁰ Seyyid Abdülkadir de Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta kendisine gönderilen mektup hakkında bilgi vermiştir. Buna göre; Barzan meselesinden dolayı Musul'da tutuklu bulunan Barzanilere affın genişletilmesi hususunda karar alınmış idi. Ancak kendisine gelen telgrafta bu kişilerin hâlâ tutuklu olduğu ve muhakemelerine devam edildiği bildirilmiştir. Tutukluların tahliyeleri talep edilerek cevabın kendisine yazılmasını talep etmiştir.³⁰¹

²⁹⁶ BOA, DH.MUİ. 1-10/39 Lef: 2 (31 Mayıs 1326/13 Haziran 1910).

²⁹⁷ BOA, DH.MUİ. 1-11/26 Lef: 2 (21 Temmuz 1326/3 Ağustos 1910).

²⁹⁸ BOA, DH.MUİ. 1-11/26 (7 Ağustos 1326/20 Ağustos 1910).

²⁹⁹ Arşiv belgesinde toplam sayı 115 olarak verilmiştir. Ancak detaylı olarak verilen sayılarda bunun 114 olduğu görülmektedir. BOA, DH.ŞFR. 664/23 (17 Ağustos 1326/30 Ağustos 1910).

³⁰⁰ BOA, DH.MUİ. 1-11/ 37 Lef: 4 (11 Ağustos 1326/24 Ağustos 1910).

³⁰¹ BOA, DH.MUİ. 1-11/ 37 Lef: 3 (12 Ağustos 1326/25 Ağustos 1910).

İlerleyen süreçte tutuklu şahısların durumu hakkında bilgiler gelmeye devam etmiştir. Buna göre; Barzan meselesinden dolayı tutuklu bulunan 117 kişiden 105'i beraat kazanmıştır. Geri kalan 12 kişi ile Barzan Şeyhi'nin, cinayetle suçlanmalarından dolayı Divan-ı Örfi'ce verilen karara göre yargılanmaları gerekmektedir. Ancak Dahiliye Nezareti bu kişiler hakkında gerek Divan-ı Örfi'ce gerekse adli makamlarca bir tahkikat yapılmasını münasip görmemiştir. Çünkü Bağdat Valisi Nazım Paşa daha önce Dahiliye Nezareti'ne bu yönde telgraf göndermiştir. Alınan karar bildirilerek Musul Vilayeti'nin bu konuda gerekenleri yapması istenmiştir.³⁰² Musul Valiliği ise bu meseleden dolayı birkaç kişinin her türlü takibat ve kanunlardan muaf tutulmaları emri hakkında Divan-ı Harb'in izahat talep ettiğini bildirmiştir.³⁰³ Ancak netice değişmemiş ve Şeyh Abdüsselam öncülüğündeki isyancılar herhangi bir ceza almadan konunun üzeri kapatılmıştır.

Nazım Paşa'nın bölgedeki faaliyetleri neticesinde Barzan, Hemvend ve diğer aşiret isyanları bir şekilde sona ermiştir. Ancak Barzan, Hemvend ve diğer aşiretlerin yargılanması için Musul ve Süleymaniye'deki Divan-ı Harbler hâlâ aktifti. Konu, Nazım Paşa'nın isteği üzerine Dahiliye Nezareti vasıtasıyla Meclis-i Vükela'da görüşüldü. Buna göre; Musul ve Süleymaniye'deki Divan-ı Harblere artık lüzum kalmadığından ilga edilmesi gerektiği kararı alınmıştır.³⁰⁴ Meclis-i Vükela'nın bu kararı Padişah tarafından da onaylanmıştır.³⁰⁵ Alınan karar Sadaret tarafından Harbiye, Dahiliye ve Adliye Nezaretlerine bildirilmiştir.³⁰⁶ Böylece, başta Barzan ve Hemvend isyancıları olmak üzere Musul Vilayeti'nde birçok huzursuzluk ile kargaşaya neden olanlar hakkında herhangi bir hukuki ceza verilememiştir. Süleymaniye Divan-ı Harb'i ilga edilmiş ve yapılan işlemler yarıda kalmıştı. Buradaki evrak ve suçlular Adliye Nezareti makamlarına teslim edilmişti. Bunun üzerine, Adliye Nazırı bu kişiler hakkında ne yapılacağını sordu. Meclis-i Vükela, Hemvend ve Barzanlılar hakkında daha önce alınan kararı hatırlattı. Bu kararda Barzan ve Hemvedliler hakkında takibat yapılmayacağı ancak hal ve hareketlerinin takip edileceği belirtilmişti. Bu kararın tutuklu olan suçluları da kapsayacak şekilde uygulanması gerektiği Adliye Nezareti'ne bildirildi. Bu kişiler

³⁰² BOA, DH.ŞFR. 665/23 (20 Teşrin-i Sani 1326/3 Aralık 1910).

³⁰³ BOA, DH.ŞFR. 665/76 (11 Kanun-ı Sani 1326/24 Ocak 1911).

³⁰⁴ BOA, *İrade, Meclis-i Mahsus* (İ.MMS.) 153/1 Lef:1 (27 Haziran 1328/10 Temmuz 1912). Konu hakkındaki mazbata için bkz. BOA, MV. 227/152. (Tarih bulunmamaktadır.)

³⁰⁵ BOA, İ.MMS. 153/1 Lef: 2 (30 Haziran 1328/13 Temmuz 1912).

³⁰⁶ BOA, BEO, 1 Temmuz 1328/ 14 Temmuz 1912).

hakkında kanuni takibat yapılmaması istendi.³⁰⁷ Böylece, yargılanan tüm suçlular hükümetin affı ile tahliye edilmiş oldu.

Daha önce de ifade edildiği üzere, Şeyh Abdüsselam Barzani, Osmanlı Devleti tarafından affedilmesine rağmen bazı asayiş sorunlarına neden olmaktan geri durmamıştır. Musul İstinaf Müdde-i Umumiliği (Musul Temyiz Mahkemesi Savcılığı) Adliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; Şeyh Abdüsselam ve adamlarının önceki hukuki durumunu anlatıp yeni durum hakkında ne yapılması gerektiğini sormuştur. Şeyh Abdüsselam ve adamlarının isyan kapsamında olan ve tutanaklarda yer alan suçları affedilmiştir. Ancak affedilme ve tahliyeden sonra işleyecekleri suçların af kapsamında olmadığı vurgulanmıştır. İşte Musul Savcılığı bu noktada bir durumu dile getirmiştir. Tahliye meselesinden bir müddet sonra Molla Cebrail'in öldürülmesi üzerine Akra'da başlayan ve Musul İstinaf Dairesine devredilen bir tahkikat başlatılmıştır. Yapılan tahkikatta öldürme suçunu işlemiş olma ihtimalinden dolayı Kartasun bin Muhammed isimli bir kişi tutuklu bulunmaktadır. Şeyh Abdüsselam ve Akra'nın ileri gelenlerinden 8 kişi de bu suça ortaklık etmekten şüpheli bulunmuştur. Bu kişiler hakkında da Akra'ya celp kağıdı (mahkemeye çağrı) gönderilmiştir. Şeyh Abdüsselam ve adamlarına celp kağıdı gönderilmesinin bölgede asayişin bozulmasına neden olabileceği yönünde mahalli idarecilerin görüşleri olmuştur. Bu memurlar arasında; Zibar nahiyesi müdürü Abdülbaki, Akra kaymakamı Abdülaziz, Akra Jandarma Mıntıka Kumandanı Mehmet Reşit de bulunmaktadır. Bu bağlamda katil olarak görülen Kartasun bin Muhammed'in hakkındaki tahkikatın diğerlerinden ayrılmasının uygun olup olmadığı sorulmuştur.³⁰⁸ Adliye Nezareti de bu durumu Sadaret'e sormuştur. Sadaret'ten verilen cevapta; Meclis-i Vükela tarafından kabul edilen af kararının bahsedilen bu suçu da kapsadığı ve Şeyh Abdüsselam ile 8 kişinin hakkında yapılacak takibatın ertelenmesi istenmiştir.³⁰⁹ Molla Cebrail'in öldürülmesinden dolayı tutuklu bulunan Kartasun bin Muhammed'in tahkikatının ayrı olarak görülmesine karar verilmiştir.³¹⁰

2.4. İSYANDA AŞİRETLER VE ŞEYHLER

Şeyh Abdüsselam Barzani'nin 1909 yılındaki isyanında aşiret reisleri ve şeyhlerin konumu üzerine ayrı bir değerlendirme yapmak yararlı olacaktır. Çünkü isyanın ortaya çıktığı Musul ve ayrıca Şeyh Abdüsselam Barzani'nin firar ettiği Van bölgesi, göçebe

³⁰⁷ BOA, MV. 175/53 (7 Mart 1329/ 20 Mart 1913).

³⁰⁸ BOA, BEO, 4146/310944 Lef: 10 (20 Kanun-ı Evvel 1328/2 Ocak 1913).

³⁰⁹ BOA, MV.174/45 (5 Şubat 1328/13 Şubat 1913).

³¹⁰ BOA, BEO, 4146/310944 Lef: 1 (9 Şubat 1328/22 Şubat 1913).

Kürt aşiretlerinin yoğun olarak yaşadığı bölgelerdir. Abdüsselam Barzani, dini nüfuzu ve otoritesi ile birlikte çeşitli vasıtalarla, bahsedilen bölgedeki aşiretler üzerinde etkili olmuştur. Dikkat çekilmesi gereken noktalardan biri de; Şeyh Abdüsselam'ı destekleyen aşiretler arasında Hristiyan grupların da mevcut olmasıydı. Nesturi Hristiyanları bunların başında gelmekteydi.³¹¹ Meseleye diğer taraftan bakacak olursak, Şeyh Abdüsselam'ın nüfuzundan ve etkinliğinden rahatsız olan aşiretler de vardı. Böyle bir ortamda, Osmanlı Devleti'ne sadık kalan ya da bu durumu kendi güçlerini arttırmak amacıyla kullanan aşiretler de olmuştur. Bölgedeki aşiretlerin Osmanlı Devleti'ni ya da Şeyh Abdüsselam'ı desteklemek için kendilerince nedenleri vardı.³¹² Şeyh Abdüsselam İsyanı sırasında, bu olaya taraf olan aşiretler ve gösterdikleri tavrın nedenleri hakkında elde ettiğimiz bilgiler bize, Osmanlı yönetiminin aşiretler üzerinde uyguladığı politikalar hakkında da ipucu verecektir.

Şeyh Abdüsselam'a destek veren aşiret reislerinin başında Piniyaniş Aşireti reisi Sadi Ağa gelmektedir. Aynı zamanda Hakkari'nin Çukurca nahiyesi müdürü olan Sadi Ağa, bölgede nüfuzu olan bir kişidir. Şeyh Abdüsselam'ın Van Vilayeti'ne bağlı Hakkari bölgesine kaçmasında ve burada saklanmasında desteği olmuştur. Sadi Ağa meselesi, Musul ve Van vilayetlerini uzun süre uğraştıran bir mesele haline gelmiştir. Nitekim, Sadi Ağa'nın isyana destek verdiği gerekçesiyle Divan-ı Harb'e sevk edilmesi istenmiştir. Van Vilayeti, Sadi Ağa'nın Çölemerik'te (Hakkari merkez) bulunduğunu Dahiliye Nezareti'ne bildirmiştir. Sadi Ağa 80 yaşını geçmiş ve hasta olduğundan, kış mevsiminde Van vilayet merkezine gelmesi mümkün değildir. Kendisi, hükümetin her türlü emrine itaat edeceğini bildirmiştir. Şimdilik Çölemerik'te (Hakkari merkez) kalmayı talep etmektedir. Van Valisi'ne göre Sadi Ağa'nın Çölemerik'te ikamet etmesinde bir mahzur

³¹¹ Nesturilik, İstanbul Patriği Nestür'un (ö.451) öncülüğünde oluşan bir Hristiyan mezhebidir. Doğu Süryani veya Asuri kilisesi olarak da bilinmektedir. Kadir Albayrak, "Nestürilik", *TDVİA*, C.33, İstanbul 2007, s.15-17. Hristiyan Nesturi aşiretleri, I. Dünya Savaşı öncesinde Van, Hakkari, Musul ve Rumiye bölgelerinde yaşamaktaydı. Esas yurtları ise Hakkari bölgesine tekabül etmektedir. Nesturiler, aşiret yapıları ve yaşam şekillerinden dolayı bazı yazarlar tarafından "Hristiyan Kürtler" olarak tanıtılmıştır. Bununla birlikte bölgedeki Nesturiler ile Kürt aşiretleri arasında zaman zaman çatışmalar da yaşanmıştır. Avrupalılar özellikle 19. yüzyıldan itibaren Nesturiler nezdinde misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuştur. Nesturiler, I. Dünya Savaşı boyunca Ruslar, 1918'den sonra da Musul ve çevresini işgal eden İngilizler ile işbirliği yapmıştır. Davut Hut, *a.g.t.*, s.346-348. Hakkari bölgesinde yaşayan Nesturiler hakkında detaylı bilgi için bkz. W.A. Wigram-Edgar T.A. Wigram, *a.g.e.*, s. 347-380.

³¹² Mesud Barzani, aşiretlerden bazılarının tarafsız kaldığını ve bazılarının ise Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldığını belirtmiştir. Mesud Barzani, *a.g.e.*, s.26. Ancak birçok kaynaktan görüldüğü üzere Şeyh Abdüsselam, Musul ve Van'daki bazı aşiretlerden destek almıştır. Anlaşıldığı kadarıyla Mesud Barzani, bu durumu görmezden gelmektedir.

yoktur. Yolların açılması ile zaten Çukurca ve Çölemerik bölgesine askeri hareket yapılacağı belirtilmiştir.³¹³

Van valisi Bekir Sami Bey'e göre; bölgedeki aşiretler arasında nüfuzu bulunan Sadi Ağa'nın kuvvetli bir müfreze olmadan Musul'a sevkı uygun değildir. Çukurca nahiyesinin müdürü olan Sadi Ağa nahiye ile ilgili işlerin görüşülmesi için birkaç gün evvel Van merkezine gelmiştir. Bekir Sami Bey, Sadi Ağa'nın çok yaşlı olduğunu ve Barzan meselesine katıldığına dair de yeterli delil olmadığını ifade etmiştir. Bekir Sami Bey'e göre, Divan-ı Örfi'ce hakkında kesinleşmiş suç yoksa Musul'a sevkinden şimdilik kaçınılmalıdır. Zira, kendisine taraftar olan aşiretler ve kişilerin, bölgede asayiş bozacak sorunlara yol açabileceği uyarısında bulunmuştur.³¹⁴ Fazıl Paşa ise Sadi Ağa'nın Şeyh Abdüsselam İsyanı'na destek verdiğini, dolayısıyla isyanın büyümesinden sorumlu olduğunu söylemiştir. Asayiş ve huzurun sağlanması için Musul'da bulunan Divan-ı Örfi'nin talebinden dolayı Sadi Ağa'nın Musul'a gönderilmesini talep etmiştir.³¹⁵ Dahiliye Nezareti, durumu Van Vilayeti'ne aktararak bu konudaki görüşünü sormuştur.³¹⁶ Bekir Sami Bey; Sadi Ağa'nın Barzan Şeyhi ile alakasının olamayacağını ve bunun sebebi olarak, aradaki mesafenin uzak olmasını göstermiştir. Bu yüzden Sadi Ağa'nın Musul'a gönderilmesinden faydalı bir netice alınamayacağını bildirdi.³¹⁷ Çukurca nahiyesi müdürü Sadi Ağa'nın Divan-ı Harb'e sevk edilip edilmeyeceği mevzusu Osmanlı Devleti makamları tarafından uzunca bir süre tartışıldı. Van Vilayeti, Sadi Ağa'nın, Barzan Şeyhi ile alakası olmadığı ve hükümete tamamen bağlı olduğu konusunda ısrar etmiştir.³¹⁸

Sadi Ağa meselesi Van ve Musul valileri arasında gerginliğe de neden olmuştur. Van Valisi Bekir Sami Bey, Fazıl Paşa'nın Barzan meselesinde takip ettiği askeri yolun, hayırlı neticelere yol açmayacağı düşüncesindeydi.³¹⁹ Bu arada, Nazım Paşa'nın da etkisiyle Şeyh Abdüsselam ve isyancıların bağışlanma talebi kabul edilmişti. Böylece isyancıların Musul'daki Divan-ı Harb'e gönderilmesine gerek kalmamıştı. Nitekim,

³¹³ BOA, DH.MUİ. 1-9/15 Lef: 18 (23 Kanun-ı Evvel 1325/5 Ocak 1910). Dahiliye Nezareti, Van Vilayeti'nin görüşünü uygun buldu ve durum hakkında Musul Vilayeti'ne de bilgi verdi. BOA, DH.MUİ. 1-9/15 Lef: 17 (29 Kanun-ı Evvel 1325/11 Ocak 1910).

³¹⁴ BOA, DH.MUİ. 98-2/5 Lef: 2 (9 Mayıs 1326/22 Mayıs 1910).

³¹⁵ BOA, DH.MUİ. 98-2/5 Lef: 4 (14 Mayıs 1326/27 Mayıs 1910).

³¹⁶ BOA, DH.MUİ. 98-2/5 Lef: 3 (17 Mayıs 1326/30 Mayıs 1910).

³¹⁷ BOA, DH.MUİ. 98-2/5 Lef: 7 (17 Mayıs 1326/30 Mayıs 1910).

³¹⁸ Bekir Sami Bey, Sadi Ağa ve oğullarının zorla Musul'daki Divan-ı Harb'e götürülmelerinin, Barzan meselesine benzer bir sorunun ortaya çıkmasına sebep olacağından endişe ediyordu. Ayrıca Sadi Ağa'nın, Musul'daki aşiret reislerinden bazılarıyla düşmanlığının olması da tedirginliğe neden olmaktaydı. BOA, DH.MUİ. 98-2/5 Lef: 9 (21 Mayıs 1326/3 Haziran 1910).

³¹⁹ BOA, DH.MUİ. 98-2/5 Lef: 8 (28 Mayıs 1326/10 Haziran 1910).

Dahiliye Nezareti Barzan Şeyhi'nin hükümete itaat etmesinden dolayı Çukurca Ağası Sadi'nin de Musul'daki Divan-ı Harb'e gönderilmesine gerek kalmadığını ilgililere bildirmiştir.³²⁰

Dahiliye Nezareti, bölgedeki aşiretlerin tavrı hakkında Van ve Musul vilayetlerinden bilgi istemiştir.³²¹ Van Valisi Bekir Sami Bey'in, Şemdinli kaymakamlığından aldığı bilgilere göre; Kürdi aşireti reislerinden Mir Şakir ve Molla Mahmud gibi bir takım ileri gelenler adamlarıyla beraber Barzan isyancılarına katılmıştır. Yeterli miktarda kuvvet ve dağ topraklarının bölgeye bir an evvel yetiştirilmemesi halinde Kürdi ve Herki³²² aşiretlerinin tamamı isyancılara katılacaktı.³²³ Böyle bir durumun oluşması aşiretlerin yapısına uygundur. Çünkü devlet otoritesinin kendisini hissettirdiği bölgelerde aşiretlerin isyana kalkışması ya da destek olması pek mümkün değildir. Devlet otoritesi kavramı ise aşiretlerin gözünde genellikle askeri kuvvet ile anlamlı hale geliyordu.

Osmanlı Devleti, Şeyh Abdüsselam İsyanı'na destek veren ve ileride destek verebilecek aşiretleri yakından takip etmeye çalışmıştır. Şeyh Abdüsselam'a destek veren aşiretler arasında, yine Van Vilayeti'ne bağlı Şemdinli ve Yüksekova bölgesi aşiretlerinden bazıları da vardı.³²⁴ Şeyh'in affedilmesi ile beraber isyana destek veren aşiret reisleri de affedilmiştir. Bunlar arasında Yüksekova kazasına bağlı Oramar Aşireti reisi Sino ve oğulları da vardı. Sino ve oğulları Van vilayet merkezine gelerek bundan böyle hükümetin emirlerine boyun eğeceklerine dair teminat vermişlerdir. Dahiliye Nezareti, Barzan Şeyhi ile diğer ağalar hakkında alınan kararın bu kişiler hakkında da geçerli olmasını uygun görmüştür. Bu yüzden Sino ve oğullarının Musul Divan-ı Harbi'ne gönderilmelerine gerek kalmamıştır.³²⁵

³²⁰ BOA, DH.MUİ. 98-2/5 Lef: 5 (9 Haziran 1326/22 Haziran 1910).

³²¹ BOA, DH.MUİ. 1-2/76 Lef: 6 (24 Ağustos 1327/6 Eylül 1909).

³²² Wigram'ın verdiği bilgilere göre; Herki kalıcı bir meskeni olmayan büyük bir göçebe Kürt aşiretidir. Kışları Musul ovasında, yazları ise İran tarafındaki Rumiye'nin daha yüksek ve daha serin yaylalarında kalırlar. Bütün sürüleri ve diğer varlıklarıyla birlikte her bahar Musul'dan Rumiye'ye; her sonbahar ise Rumiye'den Musul'a göç ederlerdi. Herki Aşireti'nin bölgedeki köylüler üzerinde yaptığı gasp ve yağma hareketlerinin bölgedeki köylere büyük zarar verdiğini belirtmiştir. W.A.Wigram-Edgar T.A. Wigram, *a.g.e.*, s.162.

³²³ BOA, DH.MUİ. 1-2/76 Lef: 5 (27 Ağustos 1325/9 Eylül 1909).

³²⁴ Şemdinli ve Yüksekova aşiretlerinden bazıları işlediği suçların cezasını görmediği için şımarmıştır. Bölgede yaşayan Hristiyanlara karşı da olumsuz davranışlar içinde olmuşlardır. Önemli miktara ulaşan vergilerin tahsili ancak hükümetin güç kullanması ile sağlanabilmektedir. Bekir Sami Bey, bu durumun suçlusu olarak daha önceki idareleri göstermiştir. BOA, DH.MUİ. 11-1/ 47 (31 Ağustos 1325/13 Eylül 1909). Dahiliye Nezareti, bu aşiretlerin tedibi için Harbiye Nezareti'nden askeri kuvvet istemektedir. BOA, DH.MUİ. 11-1/ 34 (5 Eylül 1325/ 18 Eylül 1909).

³²⁵ BOA, DH.MUİ. 1-11/26 Lef: 7 (29 Temmuz 1326/11 Ağustos 1910).

Bekir Sami Bey'in gönderdiği telgrafta; Van'daki diğer aşiretlerin konumu hakkında da bilgi verilmiştir. Buna göre; Şeyh Abdüsselam'a katılabilecek aşiretler arasında, Tuhub ve Baz Nesturileri zikredilmektedir. Ayrıca Yüksekova'ya bağlı Oramar ve Doski aşiretlerine dikkat çekilmiştir. Bekir Sami Bey'in gönderdiği telgrafta aşiretlerin aralarındaki ilişkilere dair de önemli ayrıntılar görmekteyiz. Buna göre; Çölemerik'e bağlı Pinyaniş, Tuhub ve Baz aşiretleri ile Musul'a bağlı Pervari aşiretinin reisi Reşit Bey'in arasında husumet vardır. Nesturiler (Baz ve Tuhub) ve Pinyaniş aşireti geçimlerini İmadiye bölgesinden sağlamaktadır. Ancak Pervariler ile aralarındaki husumet yüzünden bu yolu rahat kullanamamışlardır. Nesturiler ve Pinyaniş aşiretinin Şeyh Abdüsselam'a katılmasının sebebi de Piraveşte'ye yol alabilmek yani geçimlerini sağlamaktır. Oramar aşiretinin Abdüsselam'a katılmasının sebebi ise; reislerinden olan Sato'nun gıyaben idama mahkum olmasıdır. Kürdiler ise önceden beri Abdüsselam'ın müritleri olduğundan onun yanında yer almıştır. Van Vilayeti tahkikat sonucunda adı geçen aşiretlerin 6.000 kadar silahlı adam çıkarabileceklerini tahmin etmektedir. Alınması gereken önlemlerden biri olarak Nesturiler ile Pervariler arasında barışın sağlanması gösterilmektedir. Böylece isyancıların kuvveti azalacaktır. Bekir Sami Bey'e göre bu aşiretlerin tamamının itaat altına alınması ancak Kürdi nahiyesine yeterli miktarda kuvvet ve top sevkiyle olabilir. Böylece hem isyancıların Akra'ya geçişlerine engel olunur hem de yıllardır kağıt üstünde kalan vergilerin tahsilatı sağlanmış olur. Askeri hareket için de mevsimin uygun olduğu ve acele edilmesi gerektiği bildirilmiştir.³²⁶ Dahiliye Nezareti Fazıl Paşa'ya Van'daki durumu aktarmış ve isyanın daha fazla yayılmadan kontrol altına alınmasını istemiştir.³²⁷ Görüldüğü üzere, bölgedeki aşiretlerin olaylar karşısında alacağı tavrı belirleyen birçok etken bulunmaktadır. Bekir Sami Bey'in, yazısına karşı Fazıl Paşa'nın cevabında da aşiretlerin rolüne dair önemli detaylar görmekteyiz. Fazıl Paşa cevabında; bozguna uğratılan Barzan isyancılarının Mezuri-i Bâlâ nahiyesindeki Herki ve Kürdi aşiretlerine sığındığını belirtmiştir. İsyancıların başka bölgelere dağılmamaları için de hem Musul hem de Van bölgesinde önlem alınmalıdır. Bu noktada Van Vilayeti'nin, Seyyid Taha Efendi ve devlete bağlı aşiret kuvvetlerini kullanmaları istenmiştir.³²⁸

Osmanlı Devleti, Şeyh Abdüsselam İsyanı'na destek olduğu düşünülen aşiret reisleri hakkında tahkikat yapmıştır. Bu konuda Osmanlı hükümetine, halk tarafından da

³²⁶ BOA, DH.MUİ. 1-2/76 Lef: 4 (27 Ağustos 1327/9 Eylül 1911).

³²⁷ BOA, DH.MUİ. 1-2/76 Lef: 3 (29 Ağustos 1327/11 Eylül 1911).

³²⁸ BOA, DH.MUİ. 1-2/76 Lef: 2 (4 Eylül 1327/17 Eylül 1911).

ihbar mektupları gönderilmekteydi. Ahmet isimli bir kişi Meclis-i Mebusan'a gönderdiği telgrafta, Mirza Ağa'nın, Şeyh Abdüsselam'a yardım ettiğini iddia etmiştir. Dahiliye Nezareti, bu konu hakkında Musul Vilayeti'nin araştırma yapmasını istemiştir.³²⁹ Musul Vilayeti ise aradan uzun bir zaman geçtikten sonra, konu hakkında tahkikat yapıldığını belirterek, Mirza Ağa'nın Şeyh Abdüsselam'a yardım etmediğini bildirmiştir.³³⁰

Diğer yandan, Şeyh Abdüsselam İsyanı'nın bastırılmasında Osmanlı Devleti zaman zaman bölgede bulunan aşiret reisi ve şeyhlerden de yararlanmıştır. Bu bağlamda Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda; Van bölgesine kaçan Şeyh Abdüsselam isyanının bastırılması için Seyyid Taha tarafından 700 kişilik yardımcı kuvvet sevk edilmiş ancak daha fazla kuvvet sevki için cephaneye ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Seyyid Taha Efendi dışında aşiret reisi olan Süleyman Han ve Karanî Ağa da yardımcı kuvvetler oluşturmuştur. Ancak Osmanlı yönetimi, yardımcı kuvvet olarak kullanılan aşiret güçlerinin diğer aşiretlere baskı yapma ve uğrayacakları köylerde yağma girişimlerine karşı dikkatli olmaya çalışmıştır. Eğer bu olumsuzluklar engellenmezse halk nezdinde Osmanlı Devleti'ne karşı olumsuz bir fikir oluşma ihtimali vardı. Bölgedeki devlet görevlilerinin dikkat çektiği önemli bir konu daha vardır. Aşiretler arasında, Osmanlı Devleti'nin kendilerini otorite altına alma noktasında bir "acıklık" gösterebileceği fikri oluşmamalıdır. Van Valisi Bekir Sami Bey, böyle bir ihtimale dikkat çekerek, sadece Seyyid Taha Efendi'nin askeri harekate yardımcı olması noktasında görüş bildirmiştir.³³¹

Osmanlı Devleti, Şeyh Abdüsselam İsyanı'na karşı, bölgede büyük bir nüfuzu olan Seyyid Abdülkadir'den de destek alma arzusundaydı. Bu noktada Seyyid Abdülkadir'den Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda; Fazıl Paşa'nın Şeyh Abdüsselam'a karşı aşiret kuvvetlerinin hazırlanması isteği bildirilmiştir. Ancak Seyyid Abdülkadir bu noktada Dahiliye Nezareti'nin emirlerini beklediğini ifade etmiştir. Seyyid Abdülkadir emir verildiği takdirde mevsimin kış olmasına rağmen hazırlıkların yapılacağı ancak Revanduz bölgesinden yeterli miktarda erzak sevki olmaması halinde sorun oluşabileceğini bildirmiştir.³³² Aslında Seyyid Abdülkadir'in amacı zaman kazanmaktı. Çünkü bu sırada Şeyh Abdüsselam'ın affedilmesi için girişimlerde bulunmaktaydı.

³²⁹ BOA, DH.MUİ. 137/11 (3 Kanun-ı Sani 1325/16 Ocak 1910).

³³⁰ BOA, DH.MUİ. 137/11 Lef: 3 (20 Mayıs 1326/ 2 Haziran 1910).

³³¹ BOA, DH.MUİ. 1-6/14 Lef: 8 (12 Eylül 1325/25 Eylül 1909).

³³² BOA, BEO, 3673/275448 Lef: 9 (21 Teşrin-i Sani 1325/4 Aralık 1909).

Fazıl Paşa, aşiret mensuplarının yardımcı kuvvet olarak kullanılmasında fayda görmekteydi. Paşa'nın, Şeyh Abdüsselam İsyanı başladıktan sonra bu kuvvetleri toparlamasının birkaç amacı vardı. İlki, bahsedilen kuvvetlerin isyanı bastırmada Osmanlı kuvvetlerine yardımcı olmasıydı. Özellikle bölgenin coğrafi yapısı hakkında bilgi sahibi olmaları önemliydi. İkinci ise bölge aşiretlerinin Şeyh Abdüsselam İsyanı'na katılmalarını engellemekti. Hükümet, çeşitli yollarla bölge aşiretlerini yanına çekerek isyancıların sayısının artmasını engellemeye çalışmıştır. Bu nedenlerden dolayı, hareket sırasında yardımcı kuvvetler toplamış ve bunları aktif olarak kullanmıştır. Ancak Paşa, bu kuvvetlerin tam sayısı hakkında bilgi verememektedir. 28 Eylül 1909 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, bu durumun nedeni olarak; henüz hareket bölgesine ulaşmamış olmasını ve arazinin dağlık yapısını ileri sürmüştür. Fazıl Paşa'nın tahmini olarak verdiği rakamlara bakılırsa yardımcı kuvvetler, 400 süvari ve 1.600 piyade olmak üzere 2.000 kişiden oluşmaktaydı. Fazıl Paşa'nın burada verdiği rakamlar sadece Barzan İsyanı'nda kullanılan yardımcı kuvvetler olmayabilir. Çünkü bu dönemde Hemvend Aşireti de isyan halindeydi. Fazıl Paşa, bu isyana karşı da yardımcı kuvvetlerden faydalanmıştı. Osmanlı kuvvetlerine katılan bu aşiret askerlerine günlük maaş verilmekteydi. Fazıl Paşa, günlük olarak; süvarilere 3'er kuruş ve piyadelere de 60'şar para verilmesini önermekle birlikte toplamda 72.000 kuruşluk bir giderden bahsetmiştir.³³³ Musul Valisi'nin bu konudaki talebini, Dahiliye Nezareti olumlu karşılamıştır. Ayrıca Maliye Nezareti'ne yazılan tezkere ile Hemvend ve Barzan eşkiyasının yola getirilmesine yardımcı olan aşiret kuvvetlerinin ihtiyaçları için 5.000 liranın bir an evvel temin edilmesi istenmiştir.³³⁴

Yukarıda sözü edilen yardımcı kuvvetlerin giderlerinin karşılanması noktasında bazı problemler yaşanmıştır. Şöyle ki, Dahiliye Nezareti'nin talebine Maliye Nezareti olumsuz cevap vermiştir. Yardımcı aşiret kuvvetlerine verilecek maaş ve zahirenin Maliye Hazinesi ile alakalı olmadığı belirtilmiştir. Maliye Nezareti, gereken paranın Dahiliye Nezareti'ne ait ödenekten karşılanması gerektiğini ifade etmiştir. Bu arada Musul Vilayeti, askeri hareketin sekteye uğramaması adına giderlerin arttığını belirterek acilen nakit 8.000 lira talep etmiştir. Dahiliye Nezareti ise Musul'dan gelen bu talepleri karşılayamıyor ve Maliye Nezareti de konunun Maliye Hazinesi ile alakalı olmadığına ısrar ediyordu. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti durumu Sadaret'e aktarmıştır.

³³³ BOA, DH.MUİ. 1-2/29 Lef:5 (21 Ağustos 1325/3 Eylül 1909).

³³⁴ BOA, DH.MUİ. 1-2/29 (26 Ağustos 1325/5 Eylül 1909).

Bahsedilen ihtiyaçların karşılanması için Sadaret'in bir karar almasını ya da bahsedilen masrafın Harbiye ve Maliye Nezaretleri bütçesindeki “*masarif-i fevkalade*” ödeneğinden karşılanmasını talep etmiştir.³³⁵ Sadaret de Maliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; gerekli olan 5.000 liranın bir an önce gönderilmesini istemiştir.³³⁶

Süreç içerisinde görüldüğü üzere hareketin süresi ve kapsamı genişledikçe yardımcı kuvvetler için talep edilen miktar da artmıştır. Örneğin, Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen yazıya göre; Barzan isyancılarının yakalanmasında görevlendirilen yardımcı kuvvetlerin bir aylık masrafları 87.785 kuruştur.³³⁷

Yardımcı kuvvetlerin masrafları konusunda Dahiliye Nezareti, daha sonra da Maliye Nezareti'ne başvurmayı sürdürmüştür. Şu durumda yardımcı kuvvetlere günlük bir miktar un verilebildiğini, ancak bununla idare etmelerinin mümkün olmadığını belirtmiştir. Aşiret kuvvetlerinin erzak vb. ihtiyaçları karşılanmadığı takdirde bu kuvvetlerin dağılacığı belirtilerek gereğinin yapılması istenmiştir.³³⁸ Yardımcı aşiret kuvvetlerine verilecek maaş ve erzak konusu, nezaretler arasında uzun süre görüşülen bir konu olmaya devam etmiştir. Bu sırada aşiret kuvvetlerinin masraflarının karşılanması için Meclis-i Vükela kararı bekleniyordu. Neticede şu çözüm yoluna varılmıştır: Meclis-i Vükela karar verinceye kadar gerekli harcamaların VI. Ordu Kumandanlığı tarafından yapılması kararlaştırılmıştır.³³⁹

Maliye Nezareti, Musul Vilayeti'ne mali sene başı olan Mart ayından beri çeşitli tarihlerde askeri hareketin masrafları için ödeme yapıldığını ifade etmiştir. Ayrıca, aşiret kuvvetlerinin yevmiye ve diğer masrafları için Harbiye ve Maliye Nezaretlerinin olağanüstü bütçesinde böyle bir ödeme için karşılık bulunmamaktadır. Bu yüzden gerekli masrafın Dahiliye Nezareti tahsisatından karşılanması gerekmektedir. Böyle bir ödeneğin Dahiliye Nezareti'nin bütçesinde de karşılığı yoksa ne yapılması gerektiğine Sadaret karar vermeli demiştir.³⁴⁰ Sadaret ise Maliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; yardımcı kuvvetlerin masraflarının karşılanması için Dahiliye ve Harbiye Nezareti ile iletişim kurulmasını ve konu hakkında bilgi verilmesini istemiştir.³⁴¹ Görüldüğü üzere, Osmanlı Devleti doğudaki savaşlar ve isyan durumlarında sıkça başvurduğu bir yöntem olarak

³³⁵ BOA, DH.MUİ. 1-6/38 Lef: 3 (15 Eylül 1325/28 Eylül 1909).

³³⁶ BOA, BEO, 3643/273202 (17 Eylül 1325/30 Eylül 1909).

³³⁷ BOA, DH.MUİ. 1-6/38 Lef: 2 (15 Teşrin-i Evvel/28 Ekim 1909).

³³⁸ BOA, DH.MUİ. 1-6/38 (16 Kanun-ı Evvel 1325/29 Aralık 1909).

³³⁹ BOA, BEO, 3663/ 274684 Lef: 2 (15 Teşrin-i Evvel/28 Ekim 1909).

³⁴⁰ BOA, BEO, 3663/ 274684 Lef: 4 (31 Teşrin-i Evvel 1325/13 Kasım 1909) .

³⁴¹ BOA, BEO, 3663/274684 Lef: 1 (2 Teşrin-i Sani 1325/15 Kasım 1909).

aşiret kuvvetlerinin askeri harekatlarda kullanılmasını çeşitli sebepler dolayısıyla uygun bulmuştur. Ancak devletin içinde bulunduğu mali durum, bazı harcamaların ve ihtiyaçların karşılanması noktasında problem yaratmıştır.

2.5. İSYANDA YABANCILARIN (İNGİLİZLERİN) ROLÜ

Musul ve genel olarak Irak coğrafyası, Avrupalı güçlerin nüfuzu altına almaya çalıştığı bölgelerin başında gelmekteydi. Her ülkenin bölge üzerinde farklı menfaat ve beklentileri vardı. Bu doğrultuda, Şeyh Abdüsselam'ın 1909 yılındaki isyanında İngilizlerin, 1914 yılındaki isyanında ise Rusların etkili olduğu görülmektedir. Bu bağlamda bölge üzerinde İngiliz ve Rus politikalarına kısaca değinmekte yarar vardır. Ancak, konu gereği burada sadece İngiliz politikaları hakkında bilgi verilecek; Rusların bölge ve Şeyh Abdüsselam'la olan irtibatlarına ise bir sonraki bölümde yer verilecektir.

İngiltere ve Rusya gibi 19. yüzyılın emperyalist devletleri Osmanlı Devleti'nde yaşayan çeşitli unsurları kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti de bu faaliyetleri engellemeye gücü ölçüsünde gayret etmiştir. İngilizler, Ruslar gibi, hem Ermenileri hem de Kürtleri diplomatik bir malzeme olarak kullanmıştır. Ancak iki ülke arasında bölgede uygulanan yöntemler konusunda birtakım farklılık vardır. İngiltere, Rusya gibi bölgeleri doğrudan işgal etme yerine, yerel güç odakları vasıtasıyla nüfuzunu artırma yöntemini kullanmıştır. Ancak şartların gerektiği durumlarda işgal seçeneğini kullanmaktan da çekinmemiştir. İngiltere, daha çok Rusya'nın güneye doğru ilerleyişine engel olmak için, Ermeniler ve Kürtler üzerindeki nüfuzunu arttırmaya çalışmıştır.³⁴² İngiliz politikasının temelinde, stratejik ve ekonomik bir hedef olarak Orta Doğu'daki Irak/Mezopotamya petrollerine sahip olmak amacı da vardır. Musul ve çevresi, coğrafi konumu ve bünyesinde barındırdığı farklı etnik-dini gruplardan dolayı stratejik öneme sahipti. İngiltere'nin Ortadoğu politikasının şekillenmesinde, ekonomik nedenlerin yanı sıra sömürgesi olan Hindistan'ın ve Hindistan yolunun güvenliğini sağlamak önemli bir yere sahiptir.³⁴³

1909'daki Şeyh Abdüsselam İsyanı'nda İngilizlerin rolü ve faaliyetleri, Osmanlı arşiv belgelerinde de konu edilmiştir. Şöyle ki, Fazıl Paşa, Şeyh Abdüsselam'ın ayaklanmasından sonra bölgeye gitmiş ve asayişini sağlamıştı. Konu hakkında, Dahiliye Nezareti'ne bilgi verirken önemli bir detaydan bahsetmiştir. Osmanlı kuvvetleri Barzan'a

³⁴² İngilizlerin I. Dünya Savaşı öncesinde irtibata geçtiği aşiret reislerinden biri Seyit Taha'dır. 1910'lardan itibaren Şeyh Abdülkadir de İngiltere ile ilişki içinde olmuştur. Erdal Aydoğan, *a.g.e.*, s.164-166.

³⁴³ Cengiz Eroğlu vd., *a.g.e.*, s.11. İngiltere'nin Irak'a ve Ortadoğu'ya girişi ve genel stratejileri hakkında detaylı bilgi için bkz. Nurcan Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?*, Kronik Kitap, İstanbul 2018.

girdiklerinde Şeyh'e ait bazı evrakları ele geçirmişti. Fazıl Paşa, burada ele geçen belgelere dayanarak, isyanın gerçekleşmesinde yabancı devletlerin teşvikinden bahsetmiştir.³⁴⁴

Paşa'nın bu şüphelerinde haklı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Şeyh Abdüsselam İsyanı devam ettiği sırada, Musul'daki İngiliz konsolosunun faaliyetleri bu tespiti desteklemektedir. Öyle ki, Bağdat'ta bulunan VI. Ordu Kumandan Vekili Şevket Paşa İngiliz konsolosunun faaliyetlerini yakından takip ederek bir de rapor hazırlamıştı. Buna göre, Musul Konsolosu'nun bu dönemdeki amacı Şeyh Abdüsselam ile görüşmekti. Bu amaçla Akra'ya kadar gelmiş, ancak Barzan bölgesine gitmemiştir. İngiliz Konsolosun, bölgeye gelmeden önce Şeyh Abdüsselam'a haber verdiği Şeyh'in evinde ele geçirilen mektuplardan anlaşılmıştır. Bunlar arasında, Şeyh Abdüsselam'ın İngiliz konsolosundan yardım talebinde bulunduğu 24 Ağustos 1909 tarihli ve mühürlü bir mektup da vardır.³⁴⁵

19. yüzyılda Osmanlı vilayetlerinde görev yapan konsolosların ve yabancı temsilcilerin başına buyruk hareketleri, mülki ve askeri görevlileri rahatsız etmekteydi. Şevket Paşa'ya göre bölgede seyahat edecek konsolos ve yabancı ülke vatandaşları, seyahatleri hakkında resmi görevlilere bilgi vermelidir. Konsolos ve yabancıların bu kadar serbestçe dolaşması, bu kişilerin faaliyetlerinin kayda alınmaması, vilayette çeşitli sorunlara neden olmaktadır. Diğer yandan bölge, sosyal yapısı itibarıyla bu tarz asayişsizliklere uygundur. İngiliz Konsolosunun tek başına vilayetin çeşitli yerlerinde seyahate devam etmesinin de bazı sorunlara neden olabileceği belirtilmiştir. Ayrıca seyahat edecek yabancıların her türlü saldırıdan korunmaları için gidecekleri ve gezecekleri bölgeleri tebliğ etmesi gerektiği vurgulanmıştır.³⁴⁶ Ancak tüm uyarılara

³⁴⁴ BOA, DH.MUİ. 1-3/ 41 Lef: 8 (1 Eylül 1325/14 Eylül 1909).

³⁴⁵ Şevket Paşa, Sadaret'e gönderdiği yazıda İngiliz konsolosunun Musul'daki seyahatleri hakkında bilgi vermiştir. İngiliz Konsolosu Temmuz (1909) ayında kekle Bağdat'a gelmiştir. Birkaç gün burada ikamet ettikten sonra Salahiye yoluyla Musul'a gideceğini ve Salahiye'ye vardığında Bazyan yoluyla Süleymaniye'ye gitmek arzusunda olduğunu Salahiye'de bulunan Tabur Kumandanlığı'na beyan etmiştir. Ancak VI. Ordu Kumandanlığı, bahsi geçen güzergahın güvenlik açısından sıkıntılı olduğunu dikkate alarak olumsuz cevap vermiştir. Konsolos daha sonra Kerkük'e giderek birkaç gün orada ikamet etmiştir. Ardından Çemçemal yoluyla Süleymaniye'ye, oradan da Bane ve Serdeşt yönüne gittiği haber alınmıştır. Konsolos buralarda hayli zaman geçirdikten sonra Osmanlı kuvvetlerinin Barzan İsyanı'nı bastırmak amacıyla gittiği yolu takiben Kürdinemek'e ve ardından da Akra'ya gelmiştir. Konsolosun amacı Barzan'a kadar gelmekti ancak hangi sebepten olduğu bilinmemekle beraber İmadiye istikametiyle Tiyyari'ye doğru hareket ettiği haber alınmıştır. İngiliz konsolos, bölgede askeri hareketin devam etmesi ve bölgeye giderse daha fazla dikkat çekme riskine karşı Barzan'a gitmemiş olabilir. İngiliz Konsolosu, Şeyh Abdüsselam ile görüşmek arzusunda olmakla birlikte o dönem isyan halinde olan Hemvend Aşireti ile de yakın temas halindedir. BOA, BEO, 3672/275394 Lef: 4 (24 Eylül 1325/7 Ekim 1909).

³⁴⁶ Mesela iki İngilizin kıyafet değiştirmiş şekilde Suriye Vilayeti'ne yakın aşiretler arasında dolaştığı ve bunların da takip edilmesi gerektiği bildirilmiştir. BOA, BEO, 3672/275394 Lef: 4 (24 Eylül 1325/7 Ekim 1909).

rağmen yabancı devlet konsolos ve vatandaşları çeşitli amaçlarla bu tarz girişimlerine devam etmiştir.

Osmanlı Devleti, Şeyh Abdüsselam İsyanı'nda İngilizlerin parmağı olduğu konusunda bazı deliller ele geçirdikten sonra harekete geçmiştir. Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne bu konuda önemli bir yazı gönderilmiştir. Yazıda; İngiltere Musul Konsolosu'nun isyan çerçevesinde, faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir. Konsolosun, askeri hareketin olduğu bölgelerde dolaşması ve özellikle de bir isyancı ile iletişimde bulunması uygun görülmemektedir. Durumun İngiltere Sefareti'ne münasip bir dille tebliğ edilmesi istenmiştir.³⁴⁷ Hariciye Nezareti'nin girişimleri neticesinde İngiltere Maslahatgüzarı, bu konuda konsolosun uyarıldığını ve görev yerinin değiştirildiğini bildirmiştir.³⁴⁸ Anlaşıldığı kadarıyla, Osmanlı Devleti'nin girişimleri bir süre geçtikten sonra olumlu netice vermişti. Fazıl Paşa, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; İngiliz Konsolos Wilkie Young'ın bölgeden ayrıldığını ve yerine tayin edilen Grik'in görevine başladığını bildirmiştir.³⁴⁹

Şeyh Abdüsselam bölgedeki İngiliz konsolosları yanında Hristiyan misyonerler ile de irtibat kurmuştur. Daha önce genişçe bahsettiğimiz W.A. Wigram-Edgar T.A. Wigram, bizzat Şeyh Abdüsselam ile görüşen İngiliz misyonerlerdir. Hazırladıkları kitapta Şeyh Abdüsselam'ın yabancılarla olan ilişkisine ve niyetine dair dair önemli detaylar verilmiştir. Şeyh Abdüsselam, Wigram'a (İngiltere'yi kastederek) : *“Hindistan'a gittiniz, sizi istemedikleri halde orada kaldınız. Oysa biz sizi istiyoruz, neden bize gelmiyorsunuz? Burada her yerde hoşnutlukla karşılanırsınız.”* diyerek sitem etmişti. Wigram, bu türden düşüncelerin neredeyse tüm önde gelen aşiret reislerinde olduğunu söylemiştir. Bu aşiretler, ulusu ve inancı ne olursa olsun, herhangi güçlü bir hükümeti takdir ederlerdi. Şeyh Abdüsselam, Wigram'ın birkaç ay sonra İngiltere'ye döneceğini öğrendiğinde maiyetiyle birlikte ona eşlik etmeyi istemiştir. Şeyh, Canterbury Başpiskoposluğu'na uğrayacak ve Başpiskopos'tan köylerinde okul kurmasını rica edecekti. Sonra da Kürdistan'ın kurulması noktasında Kral George'dan yardım isteyecekti. Wigram, bu önerilerin çok ciddi bir şekilde yapıldığını söylemiştir.³⁵⁰ Wigram, Şeyh Abdüsselam'ın lakabının, bölgedeki Hristiyanlara iyi davrandığı için “Hristiyanları Şeyhi” olarak bilindiğini de belirtmiştir.³⁵¹ Kanaatimizce bu bilginin

³⁴⁷ BOA, BEO, 3653/273924 (16 Teşrin-i Evvel 1325/29 Ekim 1909).

³⁴⁸ BOA, BEO, 3672/275394 Lef: 2 (18 Teşrin-i Sani 1325/1 Aralık 1909).

³⁴⁹ BOA, DH.MUİ. 42/57 (19 Kanun-ı Sani 1325/1 Şubat 1910).

³⁵⁰ W.A.Wigram-Edgar T.A. Wigram, *a.g.e.*, s.184-185

³⁵¹ W.A.Wigram-Edgar T.A. Wigram, *a.g.e.*, s.193.

doğruluk payı vardır. Çünkü Şeyh Abdüsselam isyan ettikten sonra Hristiyan aşiretlerine sığınmıştır. Wigram, bölgede görev yapan İngiliz konsoloslarından birinin Barzan'a kadar geldiğini ifade etmiştir.³⁵² Ancak bahsedilen İngiliz Konsolosu'nun ismi ve bölgeye geliş tarihi hakkında bilgi vermemiştir. Wigram, Şeyh Abdüsselam'ın İngiliz taraftarı olduğunu ve Şeyh'in bölgede yaşayan ve Rus yanlısı olan kişilerden nefret ettiğini dile getirmiştir.³⁵³ Bu değerlendirmelere rağmen, Şeyh Abdüsselam'ın bahsedilen bu tavrı politik de olabilir. Çünkü Şeyh Abdüsselam birkaç yıl sonra bu kez de Ruslardan destek alarak 1914'teki isyanını başlatacaktır. Aslında bu durum, bölgedeki eşraf, aşiret reisi ve tarikat şeyhlerinin temsil ettiği yerel aktörlerin menfaatleri doğrultusunda ne gerekiyorsa onu yapmak suretiyle “çok yönlü” ve “güç” merkezli politika güttüklerinin bir kanıtıdır. Zaten, Ortadoğu'da siyasi, coğrafi, ekonomik ve sosyo-kültürel şartların belirlediği ve yüzyıllardır devam eden geleneksel aşiret davranışı da bu merkezdedir.

Wigram, Şeyh Abdüsselam'ın gözlerinde problem olduğunu ve bu konuda kendilerinden yardım istediğini de söylemiştir. O an için Şeyhe yardım edemediklerini ancak kısa bir süre sonra Musul'daki hastaneden bir İngiliz doktor getirtip, bu konuda Şeyhe yardımcı olduklarını belirtmiştir. İngiliz doktoru Şeyhi ameliyat etmek istemiş ancak Şeyh Abdüsselam bu ameliyatın önce maiyetindekilerden birine uygulanması noktasında inat ettiği için bu işlem gerçekleşmemiştir. İngiliz doktor, bu yüzden başka bir tedavi uygulamak zorunda kaldı.³⁵⁴ Görüldüğü üzere İngilizler, Şeyh Abdüsselam ile son derece yakın bir temas içinde olmuştur. Netice itibariyle yerli ve yabancı kaynaklar, İngilizler ve Şeyh Abdüsselam arasındaki ilişkinin önemli bir seviyede olduğunu göstermektedir.

³⁵² W.A.Wigram-Edgar T.A. Wigram, *a.g.e.*, s.175.

³⁵³ W.A.Wigram-Edgar T.A. Wigram, *a.g.e.*, s.177.

³⁵⁴ W.A.Wigram-Edgar T.A. Wigram, *a.g.e.*, s.185-186.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞEYH ABDÜSSELAM'IN İKİNCİ İSYANI (1914)

Tezimizin bu bölümünde, Şeyh Abdüsselim'in 1914 yılında başlattığı ikinci isyanın nedenleri üzerinde durularak, çatışmaya giden süreç ele alınacaktır. Daha sonra da isyan safahatı ve sürecine dair genel bir değerlendirme yapılacaktır.

3.1. İKİ İSYAN ARASINDA YAŞANAN GELİŞMELER

Önceki bölümde izah edildiği üzere, Şeyh Abdüsselim ve adamları 1909 yılında Musul bölgesinde önemli bir isyan başlatmış ancak 1910 yılında Bağdat Valisi Nazım Paşa'nın etkisiyle isyancılar hakkındaki kanuni takibat durdurulmuştur. Şeyh Abdüsselim, 1910-1913 arasında genel anlamda Osmanlı Devleti'ne büyük bir problem çıkarmamıştır. Hatta Şeyh Abdüsselim, Safvet Bey vasıtasıyla Osmanlı Hükümetine gönderdiği mektupta, Balkan Savaşlarından (1912-1913) dolayı kendisinin ve müritlerinin üzüntü içinde olduğunu ifade etmiştir. Şeyh, 12.000 kişiyle birlikte bu savaşa katılma arzusunda olduğunu eklemiş ve Sadaret'in bu konudaki cevabını Akra'da beklediğini yazmıştır.³⁵⁵ Sadaret ise mesafenin uzak olmasından dolayı oradan kuvvet göndermenin uygun olmayacağını dile getirerek Şeyh'e teşekkür etmiştir.³⁵⁶ Tezimizin önemli kaynağı olan Wigram da isyancıların affedilmesinden sonra Osmanlı Devleti'ne önemli bir problem çıkarmadığını, aksine hükümetle iyi ilişkiler geliştirdiğini belirtmiştir.³⁵⁷

Wadie Jwaideh de Şeyh Abdüsselim'in affedilmesinden sonra bölgede olumlu gelişmelerin yaşandığını bildirmiştir. Wadie Jwaideh, Barzan'da bir okul açıldığını ve Musul'dan bu okula iyi bir öğretmen gönderildiğini ifade etmiştir.³⁵⁸ Osmanlı Arşivi'nde, bu bilgiyi doğrulayabileceğimiz önemli bir belge bulunmaktadır.³⁵⁹

³⁵⁵ BOA, BEO, 4118/308812 Lef: 2 (13 Teşrin-i Sani 1328/26 Kasım 1912).

³⁵⁶ BOA, BEO, 4118/308812 Lef: 1 (15 Teşrin-i Sani 1328/28 Kasım 1912).

³⁵⁷ Hatta Wigram, bu dönemde Şeyh Abdüsselim'in vergi tahsildarı olarak atandığını ifade etmiştir. Bu olay ise şöyle gerçekleşmişti. Herkiler bazı Hristiyan köylerine de saldırarak hayvanlarını çalmıştı. Şeyh Abdüsselim'in zaten daha önceden beri Herkilere karşı husumeti vardı. Bu noktada Wigram'ı ziyaret eden Şeyh, Hükümetin çalışan hayvanları getirecek askeri gücü olmadığını eğer Musul valisine vergilerin toplanması görevinin kendisine verilmesi noktasında aracı olunursa çalışan hayvanların bir kısmını geri getirebileceğini söyledi. Wigram daha sonra Şeyh Abdüsselim'in vergi tahsildarı olarak atandığını ve Şeyh'in, Herkilere pusu kurarak çalınan hayvanların bir kısmını ve tahsil edilemeyen vergileri aldığını ifade etmiştir. W.A.Wigram-Edgar T.A. Wigram, *a.g.e.*, s.188-190.

³⁵⁸ Wadie Jwaideh, *a.g.e.*, s.227.

³⁵⁹ Bu belge Akra kazasının Zibar nahiyesine bağlı Barzan mektebi için düzenlenen bir imtihan cetvelidir. Mektep muallimi, Barzan imamı ve müderrisi tarafından düzenlenen imtihan cetveli 26 Temmuz 1913 tarihli. 1912-1913 ders dönemi için düzenlenen bu cetvelde öğrencilerin isimleri, gördüğü dersler, aldığı notlar ve doğum yeri gibi bilgiler yer almaktadır. BOA, *Maarif Nezareti, Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi* (MF. İBT.) 443/36 Lef:1, 2, 3 (13 Temmuz 1329/26 Temmuz 1913).

İlişkilerin nispeten iyi olduğu bu dönemde Musul Valisi Muharrem Bey idi. Muharrem Bey, daha önce Biga mutasarrıflığı yapmış, 15 Aralık 1912 tarihli Meclis-i Vükela kararı ve padişah onayı ile Musul'a vali tayin edilmiştir.³⁶⁰ Muharrem Bey bu görevini 29 Temmuz 1913 tarihine kadar devam ettirmiştir.

Görüldüğü üzere, Şeyh Abdüsselam'ın affedilmesinden sonraki süreçte Osmanlı Devleti ile Şeyh Abdüsselam arasında önemli bir sorun yaşanmamıştır. Ancak bu durum kalıcı olmamıştır. Çünkü Şeyh, her şeye rağmen bölgedeki nüfuzunu genişletme amacından vazgeçmemiştir. Şeyh Abdüsselam'ın bölgedeki nüfuzunu arttırmaya çalıştığına dair İngiliz belgelerinde de önemli bilgiler bulunmaktadır. 1911 tarihli bir belgeye göre; Şeyh Abdüsselam Zap Nehri'nin kuzey ve Oramar'ın güneybatı kısmında yaşayan Rikan ve Nirya aşiretleri üzerinde nüfuz kurmaya çalışıyordu. Osmanlı Devleti ise Şeyh Abdüsselam'ın bölgedeki nüfuzunun artmasını engellemek ve aşiretler arasındaki gücü dengelemek için bahsedilen aşiretlere olumlu yaklaşılmaktaydı.³⁶¹

Osmanlı Devleti'nin Şeyh Abdüsselam'a karşı olumsuz tavır takınmasının muhtemel nedenlerinden ilki bir telgraf hadisesidir. Bu konu birçok kaynakta zikredilmesine rağmen söz konusu telgrafın orijinal metnine ulaşılammıştır. Şeyh Abdüsselam'ın ve genel olarak Musul Vilayeti'ndeki şeyh ve ağaların, 1908 sonrasında tedricen iktidara yerleşen ve merkezîyetçi yönetim politikalarına ağırlık veren İttihat ve Terakki'den rahatsız olduklarını daha önce ifade etmiştik. Wadie Jwaideh, Kürt milliyetçiliğini konu aldığı eserinde, Şeyh Abdüsselam Barzani ve isyan hareketleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu minvalde, Musul bölgesindeki birkaç Kürt şeyh ve ileri geleninin Bâbîâlî'ye ve Meclis-i Mebusan'a gönderdiği bir telgraftan bahseder. Bu telgrafta yazılanların içeriğine bakıldığında, telgrafı kaleme alanlar üzerinde Kürt milliyetçi fikirlerin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Osmanlı'daki farklı etnik unsurların reform talebiyle ortaya çıktığı II. Meşrutiyet döneminde, Kürt bölgelerinde bazı reformların uygulanmasını isteyen bu telgraf, Şeyh Abdüsselam ve toplantı yapılan evin sahibi Duhoklu Şeyh Nur Muhammed Brifkani³⁶² tarafından kaleme alınmıştır. Wadie

³⁶⁰ BOA, BEO, 4125/309301 (4 Kanun-ı Evvel 1328/17 Aralık 1912).

³⁶¹ *Public Record Office* (PRO), Londra, *Foreign Office* (FO), 195/2368, "Summary of Events in Turkish Iraq during the month of April 1911". 30 Mayıs 1911.

³⁶² Brifkaniler Irak'ın Duhok kentinde yaşayan bir şeyh ailesidir. Murat Özeydin, "Birifkân Seyyidlerinden Seyyid Nûreddin Birifkânî", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl:16, S.53, Güz 2012, s.159-190. Şeyh Nur Muhammed de bu aileye mensup bir Nakşibendi şeyhidir. Yaşadığı dönemde özellikle Duhok'ta nüfuzunu arttırmaya çalışmış ve zaman zaman Musul Vilayeti'nde asayiş sorunlarına neden olmuştur. Davut Hut, *a.g.t.*, s.326, 347, 368. Nur Muhammed'in faaliyetleri ve bölgedeki düzeni bozan hareketleri hakkında Osmanlı Arşivi'nde birçok belge bulunmaktadır bkz. BOA, BEO 1242/93107, 2037/152722, BOA, DH.ŞFR. 231/32, 238/60, BOA, DH.TMIK.M. 126/49, 138/50, BOA, *Hariciye Nezareti, Siyasi* (HR.SYS.) 1902/52, 1902/53, BOA, *Hariciye Nezareti, Tahrirat Evrakı* (HR.TH.) 230/82, 231/29, BOA, MV. 105/91.

Jwaideh, söz konusu taleplerin hem milliyetçi hem de dini hassasiyetler barındırdığını ifade etmiştir.³⁶³ McDowall'a göre ise bu talepler, Şeyh Abdüsselam'ın bir aşiret reisi olmanın ötesinde şeyler istediğini ve Şeyh'in İstanbul'daki Kürt milliyetçileriyle ilişkide olduğunu gösteriyordu.³⁶⁴

Yazıldığı ileri sürülen telgrafa göre bazı Kürt ileri gelenlerinin, Osmanlı Hükümeti'nden bir bakıma mahalli özerkliği isteyen talepleri şunlardı:

- 1- 5 Kürt kazasında resmi dil olarak Kürtçenin kabul edilmesi.³⁶⁵
- 2- Kürt bölgelerinde eğitim dilinin Kürtçe olarak kabul edilmesi.
- 3- Kürtçe konuşan kaymakam, nahiye müdür ve memurların atanması.
- 4- İslam'ın devlet dini olduğu gerçeğinden yola çıkarak, hukuk işlerinin ve adaletin Şer'i hükümlere uygun yürütülmesi.
- 5- (Kendi bölgelerinde görev yapan) Kadı ve müftülerin Şâfi mezhebine mensup kişilerden seçilmesi.
- 6- Vergilerin Şeriat'a uygun olarak konulması ve Şer'i hükümlerde bildirilen miktarlarla uyuşmayan veya bu miktarlardan büyük olan bütün vergilerin silinmesi.
- 7- Çalışma hizmetinden kurtulmak için alınan vergilerin, bu vergilerin 5 Kürt kazasındaki yolların tamiri ve düzeltilmesinde kullanılması koşuluyla yürürlükte kalması.³⁶⁶

Wadie Jwaideh, eserinde bu telgrafi, kesin bir tarihini vermemekle birlikte II. Meşrutiyet sonrası gelişen olaylar bağlamında değerlendirmiştir.³⁶⁷ Telgrafın hazırlandığı toplantıya katılan kişilerin tamamı hakkında bilgi verilmemiştir. Çalışmayı hazırlarken Şeyh Abdüsselam'a dair Osmanlı Arşivi'nde bulunan yüzlerce belgeyi inceledik ancak

³⁶³ Wadie Jwaideh, *a.g.e.*, s.216.

³⁶⁴ David McDowall, *a.g.e.*, s.151.

³⁶⁵ Burada bahsedilen 5 Kürt kazasının hangileri olduğu açıklanmamaktadır. Başka bir kaynakta bu madde: "Kürt bölgelerinde Kürtçe'nin resmi dil olarak kabul edilmesi." şeklindedir. Mesud Barzani, *a.g.e.*, s.25.

³⁶⁶ Bu telgrafın kopyaları Seyyid Abdülkadir'e, Emin Ali Bedirhan'a ve Şerif Paşa'ya da yollanmıştı. Toplantıya katılanların bir kısmı, telgrafın resmîyetine aykırı olduğu gerekçesiyle özel kişilere gönderilmesine karşı çıkmıştı. Ancak Şeyh Abdüsselam'ın isteği üzerine adı geçen üç kişiye de bu telgrafın birer kopyası gönderildi. Wadie Jwaideh bu bilgileri Siddig Damaluji, *İmarat Bahdinin al-Kurdiyah Aw İmarat al-İmadiyah*, al-İttihad al-Jadidah Press, Musul 1952, s.96. adlı eserden aktarmıştır. Wadie Jwaideh, *a.g.e.*, s.215-216.

³⁶⁷ Mesud Barzani, bu telgrafın –hatalı olarak- 1907 tarihli olduğunu ifade etmiştir. Mesud Barzani, Bâbîâlî'nin telgrafi aldıktan sonra bunu devlete karşı bir isyan olarak değerlendirdiğini ifade etmiştir. 1907 yılının sonlarında Dağıstanlı Fazıl Paşa'nın kuvvetleriyle beraber harekete geçtiğini ve telgrafta imzası olan diğer aşiretlerin mukavemetle bulunmadığını iddia etmiştir. Mesud Barzani, *a.g.e.*, s.25-26. Tarihi olayların gelişimine baktığımızda Mesud Barzani tarafından verilen bilgiler maddi olarak yanlıştır.

böyle bir telgrafa rastlamadık. Bununla birlikte Şeyh Abdüsselam'ın 1914 yılındaki isyanına dair belgeler arasında, bu olaya atıf yapıldığını düşündüğümüz bir belge mevcuttur. Bu belgenin düzenlenme amacı; Süleyman Nazif'in Şeyh Abdüsselam İsyanı'na destek olan memurların yargılanmasını Dahiliye Nezareti'nden talep etmesidir. Süleyman Nazif'in Dahiliye Nezareti'ne şikayet ettiği kişi ise Süleyman Bey adında biridir. Bu kişi bir dönem II. Abdülhamit'in yaverlerindendi. Süleyman Bey, II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra rütbesinin miralaylıktan (albay) mülazımlığa (teğmen) düşürülmesinden dolayı istifa etmiştir. Süleyman Bey, daha sonra Kamil Paşa³⁶⁸ Hükümeti döneminde (29 Ekim 1912 - 23 Ocak 1913) Duhok kaymakamlığına tayin edilmiştir. Kamil Paşa hükümetinin sona ermesinden sonra Süleyman Bey, Şeyh Abdüsselam ile bazı ileri gelen Kürt şeyh ve ağalarını Duhok'a davet etmiştir. Süleyman Nazif'in verdiği bilgilere göre; bu toplantıda Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına yol açacak bazı "haince" teklifler dile getirilmiştir.³⁶⁹ Yazıldığı ifade edilen bu telgraf elimizde olmamakla birlikte bahsettiğimiz belgeden dolayı böyle bir telgrafın yazılmış olma ihtimali yüksektir. Telgrafın, Şeyh Nur Muhammed'in evinde kaleme alındığı bilgisi kaynaklarda geçen ortak bilgidir. Eğer bu telgraf gerçek ise Osmanlı yönetiminin bu durumdan rahatsız olması ve Şeyh Abdüsselam'ı, devletin bütünlüğüne bir tehdit olarak görmesi beklenen bir durumdur.

Konuyu biraz daha derinlemesine incelediğimizde, Şeyh Abdüsselam'ın 1913 yılındaki faaliyetleri Osmanlı Devleti'nin daha fazla dikkatini çekmeye başlamıştı. 1913 yılında Van'da bulunan XI.Kolordu Kumandanı Cabir Paşa, Şeyh Abdüsselam ile ilgili Harbiye Nezareti'ne önemli bir yazı göndermiştir. Cabir Paşa, bu belgede sadece Şeyh Abdüsselam ile ilgili değil Abdürrezzak Bedirhan ile ilgili de bilgi veriyordu. Belgede yer alan ifadelerle göre; Van'da bulunan Rusya Konsolosu Cabir Paşa'nın makamına gelerek Barzan'da yaşayan Nesturiler hakkında görüşmüştür. Bölgede yaşayan Nesturilerin Rus Konsolosa gönderdikleri yazıda; Şeyh Abdüsselam'ın 50 kişiyi esir aldığı ve 50.000 koyuna el koyduğu ifade ediliyordu. İddiaya göre Şeyh, bu malları etrafına topladığı adamlar için kullanacaktı. Rus Konsolos, Nesturilerin güvenliğinin

³⁶⁸ Kamil Paşa, Osmanlı Devleti'nde dört kez sadrazamlık görevinde bulunmuş önemli bir devlet adamıdır. Kamil Paşa'nın 1.Sadrazamlığı 25 Eylül 1885-4 Eylül 1891, 2.Sadrazamlığı 3 Ekim 1895-7 Kasım 1895, 3.Sadrazamlığı 7 Ağustos 1908-14 Şubat 1909 tarihleri arasındadır. Atilla Çetin, "Kıbrıslı Kâmil Paşa", *TDVİA*, s.392-394. Kamil Paşa'nın son ve 4.Sadrazamlığı ise 29 Ekim 1912'de başlar ve 23 Ocak 1913 yani Bâbü'lî Baskını ile sona erer. Sinan Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, İsis, İstanbul 1999, s.98.

³⁶⁹ Dönemin kaymakamı Süleyman Bey'in el yazısıyla hazırlanan metin, Şeyh Muhammed Nur'un evrakı arasında bulunmuştur. Süleyman Nazif, eski kaymakam Süleyman Bey'in İstanbul'da bulunduğunu ve yurt dışına kaçışının engellenmesi gerektiğini de belirtmiştir. BOA, DH.ŞFR. 433/129 (5 Temmuz 1330/18 Temmuz 1914).

tehlikede olduğunu ve bu konuda İstanbul'daki Rus Sefareti'ne bilgi vereceğini söylemiştir. Cabir Paşa ise Barzan bölgesinin Musul'a bağlı olduğunu, olay hakkında bilgisi olmadığını ancak meseleyi araştıracağını ifade etmiştir. Rus Konsolosu, sözlerine devam ederek, Şeyh Abdüsselam'ın kötü bir adam olduğunu hatta Şeyh'in, Rumiye'deki Rus Konsolosu'ndan himaye talep ettiğini söylemiştir. Şeyh Abdüsselam'ın bu girişiminin Abdürrezzak tarafından teşvik edildiğini belirtmiş ve Abdürrezzak'ın İran'dan çıkarılması gerektiğini dile getirmiştir. Cabir Paşa ise, Rus Konsolosun anlattıklarının doğruluğuna tam anlamıyla inanmadığını vurgulamıştır. Ancak Abdürrezzak'ın İran'da ikamet ettirilmemesi noktasında Hariciye Nezareti'nin Rusya nezdinde girişimlerde bulunmasını önermiştir. Ayrıca Şeyh Abdüsselam'ın yaptığı iddia edilen yağma olayı hakkında Musul Vilayeti'nden bilgi istenilmesini talep etmiştir.³⁷⁰ Cabir Paşa'nın aktardığı bilgiler üzerinde düşünmek gerekir. Öncelikle Musul'da gerçekleştiği iddia edilen bir olayın Van'daki görevlilere sorulması olağan değildir. Rus Konsolosu, bu bilgileri vererek Osmanlı idarecilerini yönlendirmeye çalışmış olabilir. Osmanlı Devleti, ismi geçen Abdürrezzak Bedirhan'ı zaten yakından takip ediyor ve Rusya'dan himaye gördüğünü biliyordu. Şeyh Abdüsselam'ın Ruslarla Abdürrezzak vasıtasıyla iş birliği arayışında olduğunu da daha önce ifade etmiştik. Peki bu bilgileri Rus Konsolos neden Osmanlı idarecilerine aktarmış olabilir? Kanaatimizce, bunun muhtemel birkaç nedeni vardır. Rusya bu dönemde Doğu Anadolu üzerinde politikalarını yoğunlaştırmış ve Osmanlı idarecileri bu durumu yakından takip ediyordu. Ruslar, Osmanlı Devleti'nin dikkatini Şeyh Abdüsselam'a çekerek bölgede bir kargaşanın çıkmasını istemiş olabilir. Zira, Osmanlı Devleti'nin Şeyh Abdüsselam sorununa dikkatini ve enerjisini yöneltmesi Rusya'nın işini ve faaliyetlerini kolaylaştıracaktır. Şeyh Abdüsselam ve Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya gelmesi ise Rusya'nın menfaatine olacaktır. Rusya'nın diğer amacı da Osmanlı Devleti'ne karşı psikolojik bir üstünlük sağlamak olabilir. Osmanlı vatandaşı ve Musul Vilayeti'nde bölgesel nüfuza sahip olan birinin Rusya himayesini talep etmesi şüphesiz Osmanlı Devleti açısından istenen bir durum değildir. Böylelikle Rusya, bölgede yaşayanların gözünde güç merkezinin kendisi olduğu propagandasını yaparak Osmanlı Devleti'ni tedirgin etmeyi, hatta gözdağı vermeyi amaçlamış olabilir.

³⁷⁰ BOA, BEO, 4171/312769 Lef: 2 (27 Nisan 1329/10 Mayıs 1913). Cabir Paşa'nın talebi üzerine Harbiye Nezareti durumu Sadaret'e ve Dahiliye Nezareti'ne aktarmıştır. BOA, BEO, 4171/312769 Lef: 1 (28 Nisan 1329/11 Mayıs 1913)

Konuya bir diğerk açıdan baktığımızda ise, önceki bölümde belirtildiğı üzere, yerel Nesturi Hristiyanlarla onlara sığınacak kadar arası iyi olan bir şeyhin daha sonra onları tamamen karşısına alacak böyle bir harekete girişmiş olması, kendi içinde bir tezat gibi gözüktüğünden hesaba katılması gereken bir durumdur. Ayrıca, aşiret yapısının etkili olduğu bölgelerde bu tür kavga, gasp ve yağma gibi olguların olağan karşılanması gerektiğı de unutulmamalıdır. Yaşar Kaplan'a göre; bölgedeki aşiretler arasında bu tarz olaylar yaygındır. Ancak bu kadar çok sayıda hayvanın çalınması mümkün olmadığı gibi bu olayın Şeyh Abdüsselam'ın insiyatifi dışında gerçekleştiğı ifade edilmiştir.³⁷¹

Dahiliye Nezareti, Şeyh Abdüsselam hakkındaki bu iddialar üzerine Sadaret'e bilgi vermiştir. Buna göre; esir alınma hakkında Musul Vilayeti'nin bilgisi olmadığı, ancak gasp edilen malların ve hayvanların geri verilmesine çalışıldığı, bu amaçla da özel bir komisyonun kurulduğu bildirilmiştir Sadaret'ten Harbiye Nezareti'ne gönderilen yazıda; Nesturilerden Tuhub aşiretine ait olup Barzan Şeyhi tarafından gasp edilen mal ve hayvanların bir kısmı Nesturi Patrik Vekili'nin hazır bulunduğu şekilde sahiplerine teslim edilmiştir. İmadiye bölgesindeki Nesturilerden Aşutilere ait olup gasp edilen malların iade edilmesi ve faillerinin yakalanmasına çalışıldığı bildirilmiştir.³⁷² Bir süre sonra Sadaret'ten Harbiye Nezareti'ne gönderilen yazıda; Aşutilerin çalınan hayvanlarından 600 tanesinin Şeyh Abdüsselam'ın desteğıyle sahiplerine geri verildiğı ifade edilmiştir.³⁷³

Süreç içerisinde Osmanlı Devleti, Şeyh Abdüsselam'ın bölgedeki faaliyetlerinden artık iyice rahatsız olmaya başlamıştı. Sadaret, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; Barzan Şeyhi'nin nüfuzunu giderek arttırdığı ve hükümetin bölgedeki etkisini azalttığı uyarısında bulundu.³⁷⁴ Musul'da bir otorite zafiyeti olduğu da görülmektedir. Bu noktada Harbiye Nezareti, Musul Vilayeti'nde işleri yoluna koyacak ve idareye muktedir bir valinin tayin edilmesi talebinde bulundu. Böylece bölgede yaşanan sıkıntı ve şikayetlere bir son verilmesi amaçlanmıştır. Harbiye Nezareti'nin bu talebi Sadaret tarafından Dahiliye Nezareti'ne aktarıldı ve bu konuda gerekenin yapılması istendi.³⁷⁵

Bu dönemde Şeyh Abdüsselam ile ilgili meseleler giderek artıyor ve önem kazanıyordu. Musul'daki XII. Kolordu Kumandanı Esad Paşa, bu minvalde Harbiye

³⁷¹ Yaşar Kaplan, "a.g.m.", s.196.

³⁷² Tuhubilerden 14 ve Aşutilerden de 1 kişinin hayatını kaybettiğı söylenmekle beraber bu konuda kesin bir delile ulaşılamamıştır. BOA, BEO, 4177/313239 (16 Mayıs 1329/29 Mayıs 1913).

³⁷³ BOA, BEO, 4189/314115 (18 Haziran 1329/1 Temmuz 1913).

³⁷⁴ BOA, BEO, 4192/314393 (24 Haziran 1329/7 Temmuz 1913).

³⁷⁵ BOA, BEO, 4197/314739 (7 Temmuz 1329/20 Temmuz 1913).

Nezaretî'ne bir yazı göndermiştir. Buna göre, Osmanlı tebaasından olan Abdullah Bey ile Seyyid Taha arasında Mergevar bölgesinde çatışma çıkmıştı. Bu çatışmadan dolayı firar eden Abdullah Bey, Bradost reislerinden ve Şeyh Abdüsselam'dan yardım istemiştir. Ancak bahsedilen bölgeye Şeyh Abdüsselam'ın müdahale etmesi önemli diplomatik sorunlara yol açabilirdi.³⁷⁶ Bu yüzden Şeyh Abdüsselam'ın bu meseleden uzak durması istenmiştir. Bu sırada Abdullah Bey, Şeyh Abdüsselam'dan tekrar yardım istemiş ve hanesini Barzan'a taşımak istediğini bildirmiştir. Sadaret bu gelişmeler üzerine Uşnu'da yaşayan ve Osmanlı tebaasına mensup Abdullah Bey'in hukukunun korunması için gerekli girişimlerin yapılarak durumun takip edilmesini istemiştir.³⁷⁷ Bu durum, Osmanlı yönetiminin de dikkatini çektiği üzere, Şeyh Abdüsselam'ın nüfuzunun arttığını gösteriyordu. Çünkü Osmanlı tebaasına mensup bir kişi resmi kurumlardan değil de Şeyh Abdüsselam'dan yardım istemiştir.

Bölgede gelişen olaylar ve ortaya çıkan otorite boşluğu Osmanlı Devleti'ni yeni tedbirler almaya zorladı. Bu minvalde daha önce Harbiye Nezaretî'nin de talep ettiği üzere Musul Valisi Muharrem Bey'in görevine son verildi. Dahiliye Nazırı Talat Paşa, Sadaret'e gönderdiği yazıda; Muharrem Bey'in Musul'daki asayiş ve düzeni sağlama noktasında yetersiz kaldığını ifade etmiştir. Bundan dolayı Muharrem Bey'in azledilmesi ve yerine asaleten uygun biri tayin edilene kadar Musul XII. Kolordu Kumandanı Esad Paşa'nın vekaleten vali olarak atanması talep edilmiştir. Böylece Meclis-i Vükela'nın kararı ve Padişah Mehmet Reşat'ın da onayı ile Esad Paşa vekaleten Musul valisi oldu.³⁷⁸ Ancak, Esad Paşa'nın Musul Vali Vekili olduğu dönemde de vilayette bazı sorunlar yaşandığını görmekteyiz. Süleymaniye Mutasarrıfı Fehmi Bey, Dahiliye Nezaretî'ne gönderdiği yazıda Esad Paşa'nın yönetiminden şikayet ediyordu. Fehmi Bey, Esad Paşa'nın kötü uygulamaları ile Süleymaniye'deki işlerin ehliyetsiz kişiler yüzünden bozulmasından dolayı ya görev yerinin değiştirilmesini ya da azlini talep etmiştir.³⁷⁹

³⁷⁶ Osmanlı Devleti ve İran yüzyıllar boyunca sınır komşusu olarak varlıklarını devam ettirmekteydi. İki devlet arasında zaman zaman sınır problemleri de yaşanmaktaydı. Bu dönemde yaşanan sınır meselesi özellikle İngiltere ve Rusya'nın müdahil olmasıyla uluslararası bir mesele haline geldi. Yapılan müzakereler neticesinde 4/17 Kasım 1913 tarihinde İstanbul'da, Osmanlı-İran sınırını belirleyen Tahdit-i Hudut Protokolü imzalanmıştır. Bu protokolü imzalayanlar arasında İngiltere ve Rusya'nın temsilcileri de bulunmaktadır. Osmanlı Devleti ve İran arasındaki sınır meselesi 1913 İstanbul Protokolü ile çözülmüş görünse de I. Dünya Savaşı (1914-1918) nedeniyle uygulanamamıştır. Detaylı bilgi için bkz. Cevdet Küçük, "İran-İrak Hududunu Belirleyen 1913 İstanbul Protokolü", *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan*, ayrı basım, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1981, s.243-267. Melike Sarıkoğlu, *Osmanlı-İran Hudut Sorunları (1847-1913)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

³⁷⁷ BOA, BEO, 4200/314954 Lef: 1,2,3,4 (14 Temmuz 1329/27 Temmuz 1913).

³⁷⁸ BOA, İ.MMS. 168/8 Lef:1, 2, 4 (16 Temmuz 1329/29 Temmuz 1913).

³⁷⁹ Fehmi Bey, Esad Paşa'nın idaresi yüzünden vilayetteki işlerin bozulduğunu ifade ediyordu. Özellikle askeri memurların mülki idareye müdahalesinden son derece rahatsızdır. Bu durumun devam etmesi hatta Esad Paşa'nın Musul XII. Kolordu Kumandanlığı'nda kalmasının vilayetteki idareye çok büyük zarar vereceğini ifade etmiştir.

Dahiliye Nezareti ise vazifesine kimseyi müdahale ettirmeksizin memuriyetine devam etmesini istemiştir.³⁸⁰

Musul Vali Vekili Esad Paşa'nın görevi döneminde önemli bir gelişme daha yaşanmıştır. Bu da yaşanan sorunların odağında görülen Şeyh Abdüsselam'a ilginç bir şekilde nişan verilmesi olayıdır. Bu olayın Esad Paşa'nın girişimleri ile gerçekleştiğini düşünüyoruz.³⁸¹ Dahiliye Nezareti, Sadaret'e gönderdiği yazıda; Barzan Şeyhi Abdüsselam'ın vatana olan sadakat ve hükümetin emirlerine olan itaatini arttırmak amacıyla uygun bir nişanla taltif edilmesini talep etmiştir. Şeyhin 4. rütbeden Osmanî nişanı ile taltif edilmesinin uygun olduğu ve bu konuda gerekenin yapılması talep edilmiştir.³⁸² Padişah Mehmet Reşat'ın iradesiyle, Şeyh Abdüsselam'a 4. rütbeden Osmanî nişanı verilmiştir.³⁸³ Osmanlı Hükümeti'nin Şeyh Abdüsselam'dan rahatsız olmaya başladığı bir dönemde böyle bir nişanla ödüllendirilmesi ilginç bir gelişmedir. Bu olayın gerçekleşmesinde Esad Paşa'nın girişimleri ve Osmanlı Devleti'nin bu nişan ile Şeyh Abdüsselam'ı kendine sadık hale getirmeyi amaçladığı düşünülebilir.

Görüldüğü üzere, Esad Paşa'nın Musul Valiliği de bölgede beklenen olumlu etkiyi yapmamıştı. Zaten Esad Paşa bu görevi vekaleten gerçekleştiriyordu. Bölgedeki düzeni sağlayacak ve gelişmeleri Osmanlı Devleti lehine takip edebilecek muktedir bir yöneticiye ihtiyaç vardı. Böyle bir dönemde Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın önerisi, Meclis-i Vükela'nın kararı ve Sultan Mehmet Reşat'ın da onayı ile Süleyman Nazif,³⁸⁴ 16 Eylül 1913'te Musul Valisi tayin edilmiştir.³⁸⁵ Süleyman Nazif'in Musul Valisi olması, bölgede önemli gelişmelerin yaşanmasına yol açacaktır. Çünkü Süleyman Nazif, özellikle Irak bölgesi için önemli bir idarecidir. İttihat ve Terakki'nin bu tarihlerde ağırlık

Eğer Esad Paşa görevine devam ederse kendisinden sonra gelecek kişinin vilayet işlerini yoluna koymada büyük zorluk yaşayacağını da belirtmiştir. BOA, *Dahiliye Nezareti, Mütenevvia Evrakı* (DH.MTV.) 60/64 Lef: 2 (15 Ağustos 1329/28 Ağustos 1913).

³⁸⁰ BOA, DH.MTV. 60/64 Lef:1 (18 Ağustos 1329/31 Ağustos 1913).

³⁸¹ XII. Kolordu Kumandanı Esad Paşa'nın faaliyetleri hakkında ilerleyen bölümlerde detaylı bilgi verilecektir.

³⁸² BOA, *Irade, Taltifat* (İ.TAL.) 484/45 Lef: 1 (31 Temmuz 1329/13 Ağustos 1913).

³⁸³ BOA, İ.TAL. 484/45 Lef: 2 (4 Ağustos 1329/17 Ağustos 1913).

³⁸⁴ Süleyman Nazif, 1869 yılında Diyarbakır'da doğdu. Nazif, Osmanlı devlet adamı ve edebiyatçısı Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa'nın oğludur. Süleyman Nazif de hem devlet adamı hem de edebiyatçı kimliği ile tanınmaktadır. Arapça, Farsça ve Fransızca dillerini bilmektedir. İttihat ve Terakki'nin önemli simalarından biridir. Bundan dolayı II. Meşrutiyet sonrasında önemli vilayetlerde valilik yapmıştır. Nazif, bu kritik süreçte Basra (1909), Kastamonu (1910), Trabzon (1911). Musul (1913) ve Bağdat (1914) valiliklerinde bulundu. I. Dünya Savaşı'nın ardından Anadolu'da başlayan Milli Mücadele hareketine önemli destekler sunmuştur. Yazılarında işgal kuvvetlerini sert bir dille eleştirmiştir. 1920 yılında İstanbul'daki İngiliz kuvvetleri tarafından yakalanarak Malta'ya sürüldü. 1921'de İstanbul'a döndükten sonra Peyam-ı Sabah ve Resimli Gazete'de yazdığı siyasi ve edebi yazılarla hayatına devam etmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde de yazı faaliyetlerine devam eden Süleyman Nazif, 4 Ocak 1927'de vefat etmiştir. Kabri Edirnekapi mezarlığındadır. Süleyman Nazif'in hayatı, görüşleri ve eserleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Muhammet Gür, *Kendi İçinde ve Kendine Göre Süleyman Nazif*, Dergah Yayınları, İstanbul 2020. Muhammet Gür, "Süleyman Nazif", *TDVİA*, C.38, İstanbul 2010, s.92-94. Ulaş Bingöl, "Süleyman Nazif Bibliyografyası", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:8, S.15, Nisan 2016, s.145-152.

³⁸⁵ BOA, İ.MMS. 170/4 Lef: 2, 4 (3 Eylül 1329/16 Eylül 1913).

verdiği merkeziyetçi politikalarının Irak coğrafyasında uygulanmasında önemli bir devlet adamı olarak ön plana çıkmıştır. Irak bölgesinin üç vilayetinde de (Basra, Musul, Bağdat) görev yapmıştır.³⁸⁶

Süleyman Nazif ile ilgili dikkat çekilmesi gereken önemli bir nokta daha vardır. Şöyle ki, Süleyman Nazif'in Basra Valiliği (1909-1910), Şeyh Abdüsselam'ın 1909'daki ilk isyanına denk gelmektedir. Süleyman Nazif, o dönemin Bağdat Valisi Nazım Paşa ile bazı sorunlar yaşıyordu. Bu durumun birkaç nedeni vardı. Süleyman Nazif'in İttihatçı olması ve Nazım Paşa'nın ise İttihat ve Terakki muhalifi davranışlar sergilemesi bu nedenlerin ilk sırasında gelmektedir. Konumuz açısından daha önemli olan ise; Nazım Paşa'nın başını çektiği bazı mahalli idarecilerin o dönem isyan halinde olan aşiret reislerini affetme eğilimi idi.³⁸⁷ Süleyman Nazif ise, isyan eden aşiret reislerinin affına kesinlikle karşı çıkıyordu.³⁸⁸ Bu durum, Süleyman Nazif'in Şeyh Abdüsselam'ın faaliyetlerine bakışında dikkate almamız gereken bir husustur.³⁸⁹

1914 yılına doğru Şeyh Abdüsselam ile Osmanlı Hükümeti'nin arası iyice açılmaya başlamıştı. Şeyh Abdüsselam İsyanı öncesi süreç ile ilgili değinmemiz gereken 2 konu daha vardır. Bunların ilki Ruslar'la ilgilidir. Yerli ve yabancı kaynaklarda zikredildiği üzere Şeyh Abdüsselam'ın bu ikinci isyana kalkışmasının bir nedeni de Ruslar ile olan ilişkisidir.³⁹⁰ Onun Ruslar ile ortaklık kurması özellikle I. Dünya Savaşı (1914-1918) öncesinde, Osmanlı Devleti'nin tepkisine neden olmuştur.³⁹¹ İsyan süreci hakkında bilgileri aktardığımızda Rusların desteği ve teşvikini daha net bir şekilde ortaya koyacağız. Mehmet Perinçek, *Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları* isimli eserinde, Şeyh Abdüsselam İsyanı'nın Rus kaynaklarına yansıyan yönüne değinmiştir.³⁹² Mehmet Perinçek'in Rus arşiv belgelerine dayandığı bilgilere göre, Şeyh Abdüsselam Barzani, 1912 yılının sonlarında himayesi altına girmek için Ruslara başvurdu. Şeyh

³⁸⁶ Burcu Kurt, "Irak'ta 'Muktedir' ve 'Müşteki' Bir İttihatçı: Süleyman Nazif Bey'in Basra Valiliği", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C.7, S.2, 2012, s.157.

³⁸⁷ Şeyh Abdüsselam ve adamlarının affedilmesi konusunda Nazım Paşa'nın rolünü detaylı olarak ele almıştık. Bkz. 2. Bölüm.

³⁸⁸ Burcu Kurt, "a.g.m.", s.167, 173-174.

³⁸⁹ Barzaniler hakkında önemli bir eser yazan Mesud Barzani, Şeyh Abdüsselam'ın isyanını 1913 tarihinde Musul valiliğine atanan Süleyman Nazif'in tavırlarına bağlamaktadır. Ancak herhangi bir somut olaydan bahsetmemektedir. Mesud Barzani, *a.g.e.*, s.27. Bu eser gerçek anlamda bir tarih kitabı olmamakla birlikte Barzaniler hakkında temel başvuru kitaplarından biridir. Eserin müellifinin aileye mensubiyeti ve yazılış amacı dikkate alındığında bazı "şahsi ve politik" ifadelerin olduğu, aileyi ve böylece kendini yüceltme amacı bulunduğu bir gerçektir. Yine de birçok çalışmada kaynak olarak kullanılması ve önemli detaylar barındırması yönüyle eserin önemi yadsınmaz.

³⁹⁰ Wadie Jwaideh, *a.g.e.*, s.227, David McDowall, *a.g.e.*, s.151, Önder Duman, "a.g.m.", s.260.

³⁹¹ Rusların Şeyh Abdüsselam ve genel olarak Kürtlerle olan ilişkisi "Rusya'nın Kürt Politikası ve Şeyh Abdüsselam Barzani ile ilişkisi" bölümünde detaylı olarak ele alınacaktır.

³⁹² Mehmet Perinçek, *Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları*, Kaynak Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2014.

Abdüsselim, Seyyid Taha'ya gönderdiği mektupta da Rusların Kürtlerin kurtarıcısı olacağını, Ruslarla iyi ilişkiler kurması gerektiğini dile getirmiştir. Rus belgelerine göre, Şeyh Abdüsselim, Rusya'nın Doğu Anadolu'yu, İngiltere'nin de Irak'ı işgal edeceğinden hareketle Kürt aşiretlerine, iki güç arasında konumlanma çağırısında bulunmuş ve bu şekilde Musul Kürtlerinin özerkliğe kavuşacağı propagandasını yapmıştır.³⁹³ Ruslar ve İngilizler, yıllardır menfaatleri doğrultusunda, Osmanlı Devleti'nde yaşayan çeşitli unsurları kullanmaktan geri durmuyordu.³⁹⁴ Özellikle I. Dünya Savaşı'nın yaklaştığı bir dönemde, stratejik olarak önemli görülen bölgelerde yerel destekçiler sağlamak, önemli bir avantaj olabilirdi. Mehmet Perinçek'in kitabında bu minvalde bilgiler bulunmaktadır. Kafkas Askeri Bölgesi Kurmay Başkanlığı'ndan Tümgeneral Yudenic, 27 Mayıs 1913 tarihinde Tiflis'ten Rus Genelkurmayı'na gönderdiği raporda; ayrılıkçı Kürt aşiretleri içinde iki eğilimin olduğunu belirtmiştir. Aşiretlerin bir kısmı İngiliz, diğeri ise Rus güdümündeydi. Aynı raporda yer alan, Rusya'nın Musul'daki konsolos yardımcısı Kirsanov'un ifadelerine göre Barzaniler, İngiliz taraftaydı.³⁹⁵ Şeyh Abdüsselim'in 1909'daki isyanı sırasında İngilizler ile ilişkide olduğunu daha önce ortaya koymuştuk. Ancak bu süreçte aşiretlerin de bazı politik tecrübeler kazandığı bir gerçektir. Kendilerini daha fazla destekleyecek ve menfaat sağlayacak "emperyalist" bir güç bulduklarında kolayca taraf değiştirebilirlerdi. Ya da birden fazla "emperyalist" güç ile iş birliği yapabilirlerdi.³⁹⁶ Kendilerine menfaat sağlamak ve nüfuzlarını arttırmak amacıyla da, dağılma aşamasına gelen Osmanlı Devleti'ndeki mevcut İTC yönetiminin zaman zaman mahalli şartları hesaba katmadan merkezîyetçi ve otoriter yönetim anlayışına sarıldığı bir dönemde, en azından mahalli muhtariyet elde etmek amacıyla büyük devletlerin gücünü kullanmak istiyorlardı. Bu durum aslında emperyalist rakipler olarak İngiltere ve Rusya'nın, kendi menfaatleri için kullandıkları etkili Kürt aşiretlerini birbirine kaptırmak istememelerinin de bir sonucuydu. İleride detayları görüleceği üzere Ruslar, bu çekişmede Şeyh Abdüsselim'i kendi yanlarına çekmeyi başaracaktır.

Şeyh Abdüsselim'in faaliyetlerinin 1914 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı silahlı bir eyleme dönüşmesinde etkili olan faktörlerden biri de İttihat ve Terakki'ye muhalif unsurların Musul Vilayeti'ndeki faaliyetleridir. İttihat ve Terakki'ye karşı bölgedeki

³⁹³ Mehmet Perinçek, *a.g.e.*, s.24-25.

³⁹⁴ Yabancı güçlerin Osmanlı Devleti'nde nüfuz elde etme noktasında Kürt, Ermeni ve Süryani unsurlara yönelik faaliyetleri için bkz. Salâhi R. Sonyel, "Osmanlı İmparatorluğunun Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları (1908-1918)", *Belleten*, C.LXI, S.231, Ankara 1997, s.387-428.

³⁹⁵ Mehmet Perinçek, *a.g.e.*, s.25.

³⁹⁶ İddiaya göre; Şeyh Abdüsselim, Ruslarla iş birliği yaptığı sırada bir yandan da İngilizlerle de temas içerisindeydi. Mehmet Perinçek, *a.g.e.*, s. 23.

muhallif organizasyonun kilit ismi ise Safvet Bey'dir. Safvet Bey'in, Şeyh Abdüsselam'ın 1909 İsyanı'ndaki rolüne daha önce değinmiştik. Bu bağlamda Safvet Bey ve onun organize ettiği İttihat ve Terakki muhalifi girişimleri ayrı bir başlık altında inceleyeceğiz.

Cezmi Eraslan'a göre; Osmanlı Devleti'nin, Musul'un da içinde bulunduğu, Arap vilayetlerindeki nüfuzuna darbe indiren iki gelişme yaşanmıştır. Bunlardan ilki İtalyanların 1911'de Trablusgarp'ı işgali ve ikincisi de Osmanlı Devleti açısından büyük bir hezimetle sonuçlanan 1912-1913 Balkan Savaşları'dır. Alınan bu mağlubiyetler Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün iç ve dış tehditlerle karşı karşıya bulunduğunu, dahası dağılıp yıkılmasının da yakın bir gelecekte gerçekleşebileceğini net bir şekilde ortaya koymuştur.³⁹⁷ Kürt milliyetçiliği üzerine önemli bir otorite olan Wadie Jwaideh, Balkan Savaşları'nın kaybedilmesinin bir kısım Kürtlerin Osmanlı Devleti'ne duyduğu güven ve bağlılığın azalmasına neden olduğunu ifade etmiştir. Bu gelişmelerden sonra bazı Kürt ileri gelenlerinde Osmanlı Devleti'nin yakın bir gelecekte parçalanabileceği fikri oluşmuştur. Böyle bir durumda kendi geleceklerinin nasıl şekilleneceği konusu Kürtler arasında tartışılmaya başlandı.³⁹⁸ Osmanlı Devleti'nin içerisinde böyle tartışmalar devam ederken bir taraftan da dünya kamuoyunda da bir savaşın ayak sesleri duyuluyordu. Büyük devletler kendi aralarındaki menfaatleri ve rekabetleri doğrultusunda Osmanlı coğrafyasını parçalamak, ele geçirmek ve nüfuz altına almak istiyordu. Osmanlı Devleti'nde yaşanan kaos durumu ve siyasi belirsizlikleri de kullanarak kendilerine yerel müttefikler edinerek konumlarını güçlendirmeye çalıştılar. İmparatorlukta yaşayan bazı yerel unsurlar da yabancı devletlerin desteğini alarak siyasi ve ekonomik beklentileri doğrultusunda harekete geçmek için uygun fırsatı kolluyordu. Osmanlı Devleti ise, özellikle Balkan Savaşları sonucunda büyük bir yara aldığı farkındaydı. Büyük toprak ve ekonomik kayıpların neden olduğu prestij kaybının somut hale gelmesinin ardından toprak bütünlüğünü koruma refleksiyle iç ve dış pek çok sorunla mücadele ediyordu. İşte böyle bir siyasi, ekonomik ve ideolojik atmosferde Şeyh Abdüsselam ikinci defa Osmanlı Devleti'nin aleyhinde faaliyetlere girişti. Görüldüğü üzere Şeyh Abdüsselam'ın 1909'daki isyanında olduğu gibi 1914 yılındaki isyanında da bu süreci etkileyen iç ve dış dinamikler bulunmaktaydı. Şeyh Abdüsselam'ın siyasi ve askeri faaliyetlerine geçmeden önce Rusya'nın Kürt politikası hakkında detaylı bilgi vermek gerekir. Çünkü, daha önce

³⁹⁷ Cezmi Eraslan, "Irak'ta Türk-İngiliz Rekabeti: 1876-1915", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.35, İstanbul 1994, s.243.

³⁹⁸ Waide Jwaideh, *a.g.e.*, s.220.

de ifade edildiği üzere, Şeyh Abdüsselam'ın ikinci isyanında belirleyici dış aktörün Rusya olduğu görülmektedir.

3.2. RUSYA'NIN KÜRT POLİTİKASI VE ŞEYH ABDÜSSELAM İLE İLİŞKİSİ

Bu kısımda Rusya'nın Kürt politikası ve bu politika bağlamında Şeyh Abdüsselam ile olan ilişkisine değinilecektir. Şeyh Abdüsselam'ın her iki ayaklanmasında da yabancı desteği ve teşviki söz konusu olmuştur. 1909'daki isyanı işlediğimiz 2. Bölüm'de İngiltere'nin bu konudaki girişimlerine değinmiştik. 1914'te meydana gelen ikinci isyanda ise, Rusya'nın etkili olduğuna dair belge ve bilgiler karşımıza çıkmaktadır.

Tarihi süreç içerisinde Osmanlı Devleti ve Çarlık Rusyası yüzyıllar boyunca rekabet içinde olmuşlardır. Bu rekabet hali, dönem dönem büyük ve sonuçları Osmanlı Devleti açısından ağır olan savaşları da beraberinde getirmiştir. Rusya'nın tarih boyunca gündemde tuttuğu hedefler temelde; Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında bulunan Balkanlar, Boğazlar ve Doğu Anadolu bölgesinde hakimiyet sağlamak suretiyle nihai hedefi olan Akdeniz'e inmektedir. Doğu Anadolu ve Kuzey Irak bölgesi ise Kürt nüfusunun yoğunlukta olduğu bölgelerdir.³⁹⁹

Rusların bu bölgelerdeki Kürtlerle teması, güneye doğru Kafkasya'yı ele geçirmeye başladığı 1800'lerden itibaren artarak devam etmiştir. Bu süreçte Ruslar, kendi menfaatlerine hizmet edecek yerel güçleri desteklemiş ve bazılarını da Rusya'da eğiterek silahlandırmıştı. Amaçlarına ulaşmak için bölgeye iyi eğitilmiş ajanlarını göndermiş, kurduğu konsolosluk ağı ile sistematik biçimde politika ve propaganda faaliyetleri yürütmüştür.⁴⁰⁰ Rusya, amaçları doğrultusunda sadece askeri yollara başvurmamış günümüzün “yumuşak güç” (*soft power*) unsurları olarak ifade edilen kültürel, ekonomik ve sosyal alanlarda da bölgedeki nüfuzunu arttırmıştır. Bu bakımdan, gerçek anlamda Kürdoloji çalışmalarının Rusya'da başlamış olması tesadüf değildir.⁴⁰¹ Rusya, hedefleri

³⁹⁹ Rusya'nın hedefleri ve uyguladığı politikalar hakkında detaylı bilgi için bkz. Suat Akgül, *Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası (1918'e Kadar)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1995. Fatih Ünal, “Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devleti'ne Karşı Kullanma Çabaları”, *Karadeniz Araştırmaları*, C.5, S.17, Bahar 2008, s.133-152. Tübet Abak, “Osmanlı Rus İlişkilerinde Kürt Sorunu Üzerine Genel Bir Değerlendirme (1908-1914)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:14, S.27, Bahar 2018, s.3-22.

⁴⁰⁰ Nejla Günay, “Rusya'nın Osmanlı Unsurları Üzerindeki Çalışmaları ve 1914 Bitlis Ayaklanması”, *Akademik Bakış*, C.10, S.20, 2017, s.52.

⁴⁰¹ Erdal Aydoğan, *a.g.e.*, s.168-169. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Burcu Özdemir-Ayna Askeroglu Arslan, “Rusya'nın Kürdoloji Çalışmaları (1787-1947)”, *İnsan&İnsan*, Yıl:5, S.17, Yaz 2018, s.194-213.

doğrultusunda, Kürtlerin yaşadığı bölgelerde ana belirleyici yapılardan biri olan aşiretleri kendi yanına çekmek için yoğun çaba harcamıştır.⁴⁰²

Konumuz açısından ise, Rusya'nın II. Meşrutiyet sonrası uyguladığı politikaların niteliği daha bir önem kazanmaktadır. Rusya, Meşrutiyet tecrübesini (1906-1911) büyük bir kaos ortamı içinde yaşayan İran'da başlayan iç karışıklıkların ardından 1909'dan sonra İran'ın Tebriz, Hoy, Dilman ve Rumiye bölgelerine askeri kuvvet yerleştirmişti.⁴⁰³ Böylece, bölgedeki aşiretler üzerinde daha etkili olmaya ve onları yönlendirmeye başladı.

Osmanlı Devleti ise, daha önce ifade edildiği üzere, 1911 Trablusgarp ve 1912-1913 Balkan Savaşları'nda mağlup olarak önemli oranda güç ve prestij kaybetti. Rusya özellikle Balkan Savaşları'ndan sonra doğudaki çalışmalarına da hız verdi. Rus konsolosları aracılığıyla bölgedeki Kürt liderleri Tiflis'e, St.Petersburg'a davet ederek Osmanlı'ya karşı isyan etmelerini ve Rusya ile işbirliği yapmalarını sağlamaya çalıştı.⁴⁰⁴ Rusların bu anlamda kullandığı önemli bir argüman da Kürtler arasında bu dönemde gelişmeye başlayan milliyetçilik akımıdır. Ruslar, milliyetçi duyguların Kürtler arasında yaygınlık kazanmasını bir fırsat olarak görmüş ve bu tarz girişimlerden desteğini esirgememiştir.⁴⁰⁵

Rusların bölgede iş birliği yaptığı birçok Kürt lider vardı. Ancak bunlar arasında en nüfuzlu olanları Abdürrezzak Bedirhan, Simko (İsmail Ağa), Seyyid Taha⁴⁰⁶ gibi şahıslardır. Bu kişiler I. Dünya Savaşı öncesinde ve sürecinde Osmanlı Devleti'nin uğraşmak zorunda kaldığı önemli sorunlar meydana getirmiştir.⁴⁰⁷ Bahsedilen kişileri, konumuz açısından daha önemli kılan ise Şeyh Abdüsselam ile çeşitli ilişkiler geliştirmeleridir.

Kürtler nezdinden önemli bir nüfuzu olan ve Rusya ile önemli ilişkiler geliştiren Abdürrezzak Bedirhan, Simko ve Seyyid Taha hakkında bazı bilgiler vermek yararlı olacaktır. Özellikle Abdürrezzak Bedirhan, Rusların bölgedeki Kürtler üzerinde

⁴⁰² Ruslar, Hamidiye Alayları'nı Rus politikalarına karşı büyük bir engel olarak görmüştür. Bu yüzden aşiret reislerini rüşvet, hediye gibi yollarla kazanmaya çalışmıştır. Ayrıca Rusya, her zaman Osmanlı Devleti'nden daha güçlü olduğu izlenimini vermeyi ihmal etmemiştir. Erdal Aydoğan, *a.g.e.*, s.171.

⁴⁰³ Fatih Ünal, *"a.g.m."*, s.139.

⁴⁰⁴ Erdal Aydoğan, "Yeni Belgeler Işığında Bitlis Vukuatı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.49, Erzurum 2013, s.310. Abdürrezzak Bedirhan'ın hayatı ve faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Abdurrezak Bedirhan, *Otobiyografya*, Peri Yayınları, Çev. Hasan Cunî, İstanbul 2000. Bayram Ayna, "Rusların Kürt Aşiretleriyle İlişkilerinde Abdürrezzak Bedirhan'ın Faaliyetleri (1906-1915)", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:5, S.20, Şubat 2018, s.137-153.

⁴⁰⁵ Kürt milliyetçiliği konusunda bkz. Hakan Özoğlu, *"a.g.e."*, Wadie Jwaideh, *a.g.e.*

⁴⁰⁶ Abdürrezzak Bedirhan, Seyyid Taha'nın 1912 yılında Tiflis'e geldiğini ve kendisiyle birlikte bölgedeki Rus temsilcilerle görüşmeler yaptığını belirtmiştir. Abdurrezak Bedirhan, *a.g.e.*, s.32

⁴⁰⁷ Erdal Aydoğan, *a.g.e.*, s.172-173.

uyguladığı politikanın baş aktörlerden biriydi. Erdal Aydoğan'ın eserinde Abdürrezzak Bedirhan ve faaliyetleri hakkında önemli bilgiler yer almaktadır.⁴⁰⁸ Öncelikle, Osmanlı Devleti'nin Doğu vilayetlerinde Rusların emelleri doğrultusunda Kürtleri organize etme noktasında Abdürrezzak Bedirhan'ın⁴⁰⁹ önemli bir rolü olmuştur. Onun, Kürtler arasında büyük saygı duyulan ve nüfuzu bulunan Bedirhanî ailesinden olması önemini arttırmaktaydı. Bu bakımdan, Abdürrezzak Bedirhan'ın, 1909 yılında St. Petersburg'a bağımsız bir Kürt devleti projesi ile gittiği iddiası⁴¹⁰ kayda değerdir. Çünkü, daha sonraki eylemleri bu iddiayı teyit edecek niteliktedir.

Abdürrezzak Bedirhan, II. Meşrutiyet'in ardından İstanbul'dan ayrılıp önce Tiflis'e oradan da Rus yetkililerin yönlendirmesiyle İran'a geçmiştir. Amacı, Osmanlı sınırına yakın Kürt aşiretleriyle temasa geçmekti.⁴¹¹ Abdürrezzak tarafından kaleme alınan eserde, Ruslarla olan ilişkisine dair önemli ayrıtlar yer almaktadır. Kendisi, gençliğinden itibaren Rusların, Kürtlerin geleceğinde söz sahibi olması gerektiği düşüncesindeydi. Dahası, iş birliği yaptığı dönemde Ruslardan silah, para ve cephane gibi her türlü desteği aldığını ifade etmiştir. Bölgedeki Rus konsoloslarıyla da yakın iş birliği kurmakla kalmayıp I. Dünya Savaşı sırasında Ruslarla birlikte Van'ı ele geçirme planları dahi yapmıştır.⁴¹²

Osmanlı Devleti çeşitli yollarla Abdürrezzak Bedirhan'ın faaliyetlerini engellemeye çalışıyordu. Nitekim, Abdürrezzak'ın propaganda faaliyetlerine cevap vermek amacıyla Van'da *Çaldıran* isiminde bir gazete neşredilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla Abdürrezzak ele geçirilmeye çalışılmış ancak bu konuda başarı

⁴⁰⁸ Erdal Aydoğan, *a.g.e.*, s.179-188.

⁴⁰⁹ Abdürrezzak Bedirhan, Necip Paşa'nın oğlu olup Ali Şamil Paşa'nın da yeğenidir. Ailesi, Tanzimat'ın ilanından sonraki idari ve mali merkezileşme politikalarına bir tepki olarak iki kez isyan eden ünlü Kürt aile ve temsilcisi Bedirhan Bey'den gelmektedir. Bu isyanlar üzerine, Sultan Abdülmecit zamanında ailenin büyük bölümü topluca İstanbul'a sürgün edilmiş; çocuklarının özellikle Galatasaray Sultanisinde okuması sağlanarak idari-bürokratik ve entelektüel hayata dahil olmaları sağlanmıştır. Aileden Abdürrezzak Bedirhan 1864 yılında doğmuş ve o da ilerleyen yıllarda Fransızca eğitim alarak Hariciye Nezareti'nde tercümanlık yapmıştır. İlerleyen zamanda Osmanlı Devleti'nin Petersburg Konsolosluğu'nda görev yaptıktan sonra Tahran Konsolosluğu'na görevlendirildiği sırada bu göreve gitmeyerek Tiflis'e geçmiştir. Burada bir süre kaldıktan sonra Batum'a geçmiş ve dönemin hükümdarı II. Abdülhamit, Abdürrezzak'ın ailesini devreye sokarak onun İstanbul'a dönmesini sağlamıştır. Hariciye Nezareti'nde işe başladığı sırada İstanbul Şehremini Rıdvan Paşa'nın 1906 yılındaki bir suikast sonucunda öldürülmesinden sorumlu tutularak -ikinci kez olmak üzere- bütün Bedirhan ailesiyle birlikte Trablusgarp'a (Libya) sürgün edilmiştir. 26 ay burada hapis yattıktan sonra II. Meşrutiyet'in ilanı ile genel af tanınarak tekrar İstanbul'a gelmiştir. Erdal Aydoğan, *a.g.e.*, s.179-180.

⁴¹⁰ Waide Jawideh, *a.g.e.*, s.243.

⁴¹¹ Abdürrezzak Bedirhan amaçlarına ulaşmak için teşkilatlanma faaliyetlerine de önem vermiştir. Rusya'nın desteğiyle genel bir isyan hareketine girişmeyi düşünen Kürt grupları Abdürrezzak Bedirhan öncülüğünde *İrşâd* adında bir örgüt kurmuşlardı. Osmanlı Devleti bu örgüte karşı tedbirler kapsamında bu örgütü kapatmasına rağmen kalıcı tedbirler alamadı. Bahsi geçen gruplar yine Abdürrezzak Bedirhan öncülüğünde olarak *Cihandanî Cemiyeti*'ni kurdu. Osmanlı Devleti de Doğu Anadolu bölgesi başta olmak üzere, bu gelişmeler karşısında bazı tedbirler almaktaydı. Bazı Kürt ileri gelenlerini para ve unvanlarla taltif etmek gibi çeşitli yöntemlerle aşiret reislerinin sadakatini kazanmaya çalıştı. Erdal Aydoğan, *a.g.e.*, s.177.

⁴¹² Abdürrezzak Bedirhan, *a.g.e.*, s.24, 27-29, 44, 49.

sağlanamamıştır. Osmanlı Devleti, Abdürrezzak'ın etkinliğini ve zararlı faaliyetlerini azaltmak amacıyla, af teklifinde dahi bulunmuştur.⁴¹³ Ancak Abdürrezzak bu teklife yanaşmadı. Rusya da elindeki bu fırsatı kaybetmek istemediği için Abdürrezzak'ı koruma altına almıştır. Abdürrezzak Bedirhan'a "Sultanü'l-Aşair" (*Aşiretlerin sultanı*) unvanı vererek Kürt aşiretlerini onun etrafında tutmaya çalışmıştır.

Bu sırada, İngiltere de Rusya ve Abdürrezzak Bedirhan arasındaki ilişkiyi yakından takip ediyordu. 1913 tarihli bir İngiliz raporuna göre; Abdürrezzak, Rusya'da bulunuyor ve "Kürdistan Prensi" olmayı amaçlıyordu. Amacını gerçekleştirmek ve bölgedeki Kürtler üzerinde nüfuz kurmak için de Rusya'dan yardım alıyordu. Bu raporda İngiltere'nin Kürtler üzerindeki politikasına dair ayrıntılar da mevcuttur. Buna göre Bedirhan ailesinin diğer mensupları Abdürrezzak Bedirhan ile aynı fikirde değildir. Onlar ne Ruslara ne de Almanlara güveniyordu. Rapora göre; ailenin diğer mensupları İngiltere ve politikasına güvenmekte ve İngiltere ile bir anlaşmaya varma noktasında istekli görünmektedir. Bu minvalde İngiliz yetkililerle görüşüp düşüncelerini aktarmak, İngiltere'nin bakış açısını öğrenmek ve desteğini istemektedirler. İngiltere de I. Dünya Savaşı sonrası muhtemel senaryolara hazırlık yapmaktadır. Rapora göre; İngiltere'nin şu iki duruma hazırlıklı olması gerekiyordu. İlki, eğer I. Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı Devleti'nin doğu bölgelerini kaybetmesi halinde Bedirhaniler'in diğer üyeleri bağımsız Kürdistan kurulması noktasında özendirilecekti. Bu konuda, Abdürrezzak Bedirhan dışındaki Bedirhaniler, ne Rusya'ya ne de Almanya'ya değil, sadece İngilizlere güvenecekti. İngilizlerin hazırlıklı olması gereken ikinci durum da; Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün büyük devletler tarafından korunması noktasında anlaşmasıdır. Böyle bir durumda da yine Bedirhaniler, Osmanlı Devleti'nin Kürtler konusunda reform yapması için İngilizlerin yardımını bekleyecektir. Bu noktada da Kürtlere destek sağlanmalıdır.⁴¹⁴

İngilizler Osmanlı Devleti'ne muhalif Kürt hareketine Rusların desteğini ve Osmanlı Devleti'nin girişimlerini ilerleyen süreçte de dikkatli bir şekilde takip etmiştir. Bu süreçte Rusya, Tiflis'te yayınlanan "Kafkas" adlı gazete ile Osmanlı Devleti hakkında asılsız haberler yaymakta idi. Van Vilayeti de bu konuda halkı aydınlatmak ve karşı propaganda faaliyetlerini yürütmek amacıyla Çaldıran isminde bir gazete çıkarmıştı.⁴¹⁵

⁴¹³ Abdurrezak Bedirhan, *a.g.e.*, s.33, 40.

⁴¹⁴ PRO, FO, 195/2449, "İnclosure in consul Fontana's Despatch to Sir G.Lowtger No:17 of 25.03.1913 Mr. A.N. Andrus (American Missionary at Mardin) to the Acting British Vice Consul at Diarbekir".

⁴¹⁵ PRO, FO, 195/2458 "His Britannie Majesty's Ambassador, Costantinapole", Erzurum, 20 Haziran 1914.

Osmanlı Arşivi'nde Abdürrezzak Bedirhan ve faaliyetlerine dair birçok belge bulunmaktadır. Bu noktada Abdürrezzak'ın 1914 Bitlis İsyanı ve aynı yıl Hoy'da gerçekleştirilen Kürt Konferansı'ndaki rolüne de değinmek gerekir. Çünkü bahsedilen iki olay, Şeyh Abdüsselam Barzani İsyanı ile aynı dönemde gerçekleşmiş olduğundan birbiriyle bağlantılı olduğunu düşündüğümüz olaylardır.

Bitlis İsyanı 1914 yılının ilk aylarında gerçekleşen önemli bir olaydır. Ayaklanmanın liderleri Molla Selim, Şeyh Şahabeddin ve Seyyid Ali isimlerinde üç kişidir. Ancak isyanın planlanması ve hayata geçirilmesinde Abdürrezzak Bedirhan ile Rusların etkili olduğu görülmektedir. İsyân, bölgedeki askeri ve mülki idareciler tarafından bastırılmış ve birçok kişi yargılanmıştır. Sonuçta isyancılara, idam, hapis, sürgün gibi çeşitli cezalar verilerek bölgede asayiş sağlanmıştır.⁴¹⁶

Bu şekilde 1914 Bitlis İsyanı bastırılmış olmasına rağmen yankıları hala devam etmekteydi. Rusların bu dönemdeki en büyük hedefi ise, Abdürrezzak Bedirhan başta olmak üzere yanına çektiği nüfuzlu kişiler sayesinde büyük bir Kürt isyanı çıkarmaktı. Bu amaçla 1914 yılında İran'ın Hoy şehrinde bir Kürt Konferansı tertip edildi. Osmanlı Devleti ise gelişmeleri yakından takip ederek karşı önlemler almaya çalışıyordu. Hoy'daki Rusya Konsolosu Çerkof'un himayesinde Simko, Said Bey, Horasanlı Hasan Ağa ve Seyyid Taha'nın temsilcisi Mecid gibi kişilerin de katıldığı bu Kürt Konferansı'nda aşağıdaki önemli kararlar alındı:

- 1- Bitlis İsyanı Kürtlerde ihtilal fikri uyandırmış ve isyana liderlik eden şeyhlerin idam edilmesi ise intikam duygusuna neden olmuştur. Bu durumdan istifade ederek genel bir isyana girişilmesinde karar kılınmıştır.
- 2- Ruslardan tedarik edilen 520 silah sayesinde Said, Simko, Cihangir ve Hacı Kulu Han'ın iş birliği ile çeteler oluşturulacak ve çeteler Osmanlı sınırına gönderilecektir.
- 3- Osmanlı Devleti'ne bağlı olan aşiret reisleri ortadan kaldırılacaktır.

⁴¹⁶ 1914 Bitlis İsyanı hakkında geniş bilgi için bkz. Ayşe Yanardağ, *1914 Bitlis İsyanı*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2005. Mehmet Demirtaş, "1914 Tarihli Bitlis İsyanının Osmanlı Arşiv Belgelerindeki Yansımaları-Cezalar, Mükafatlar", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.7, S.2, Aralık 2018, s.432-492. Mehmet Demirtaş, "Tanin, Peyam ve Sabah Gazeteleri Örneğinde 1914 Tarihli Bitlis Ayaklanmasının Dönemin Gazetelerindeki Yansımaları", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.13, S.3, Eylül 2015, s.179-198. Erdal Aydoğan, "a.g.m.", s.309-322. Tibet Abak, "Rus Arşiv Belgelerinde Bitlis İsyanı (1914)", *Toplumsal Tarih*, S.208, Nisan 2011, s.64-73. Nejla Günay, "a.g.m.", s.49-68.

- 4- Bitlis İsyanı'nı, şeyhlerin idamını ve talep edilen ıslahatları anlatan risaleler hazırlanacaktır. Hazırlanan risaleler Osmanlı Devleti'nde yayılacaktır.
- 5- Osmanlı sınır birliklerinin ve özellikle müfreze karakollarının basılarak silahları gasp edilecektir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde yaşayan Kürtler arasında Kürtlük bilincinin uyandırılması ve ülkeye yaygınlaştırılmasına çalışılacaktır.
- 6- Ermenilere ve Nesturilere kesinlikle dokunulmayacak ve doğrudan doğruya hükümet hedef alınacaktır.

Van Valisi Tahsin (Uzer) Bey, alınan bu kararların uygulanması için hazırlık yapıldığını Harbiye Nezareti'ne bildirmiştir. Görüldüğü üzere Rus Konsolos Çerkof, Abdürrezzak Bedirhan ve Simko'ya her türlü desteği sağlıyordu. Tahsin Bey konuyu yakından takip ederek Osmanlı-İran sınırında bazı tedbirler almıştır.⁴¹⁷

Bölgedeki askeri ve mülki görevliler konuyu yakından takip etmeye devam etmiştir. Elazığ'da bulunan XI. Kolordu Kumandanı Galip Paşa da bunlardan biridir. Verdiği bilgilere göre; Ruslar, Abdürrezzak Bedirhan'a "Umum Aşair-i İraniyan Reisi" resmi unvanı vermiştir. Ayrıca kendisine yıllık 16.000 ruble ödenek tahsis edilmiştir. Galip Paşa, Van Valisi'nin içeriğinden bahsettiği Hoy'daki Kürt Konferansının amacının, daha önce ifade edildiği üzere, genel bir Kürdistan ayaklanması çıkarmak olduğunu vurgulamıştır. Paşa bu konuda önemli bir detaydan da bahsetmektedir. Kürt Konferansı'nı organize edenlerin Bitlis İsyanı'nı kullanarak Avrupalı devletlere müracaat edeceğini ve bu yolla Osmanlı Devleti'ni baskı altına almaya çalışacaklarını bildirmiştir. Ayrıca Rusların, "Hudud-ı İraniye Süvarileri" adı altında İran aşiretlerini silahlandırmakta olduğunu, Abdürrezzak ve Simko'nun etkisiyle birçok aşiretin bunlara katıldığını ifade etmiştir.⁴¹⁸ Bu gelişmeler karşısında Harbiye Nazırı Enver Paşa,

⁴¹⁷ Bu bağlamda Osmanlı topraklarına sokulacak çetelerin jandarma tarafından takibi ve ortadan kaldırılması gerçekleştirilecektir. Osmanlı Devleti'ne sadık aşiretlerden istifade edilecektir. Saldırıların yapılabileceği bölgelerde askeri hareket gerçekleştirilecek ve zararlı yayınlar engellenecektir. Önemli mevkilerde karakollar kurulacak ve karakollardaki askeri kuvvetlerin sayısı artırılacaktır. Kaymakamlar, nahiye müdürleri ve jandarma subayları bu konuda bilgilendirilmiştir. Sınır birliklerinin saldırıdan korunması ve eşkıyaların sınırdan uzak tutulması için askeri makamlarla iş birliği yapılacaktır. Van, Hakkari, Gevaş, Şemdinli taburlarındaki asker sayısı artırılacak ve Barzan'a gönderilen iki tabur Hakkari bölgesinde bulundurulacaktır. Ayrıca Hakkari merkezinde bir top bataryasının bulundurulması ve üç dört aylığına Erzurum'dan üç nizamiye taburunun getirilmesi gibi tedbirler de düşünülmüştür. BOA, *Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Emniyet Şubesi Evrakı* (DH.EUM.EMN.) 74/21 (8 Mayıs 1330/21 Mayıs 1914).

⁴¹⁸ BOA, DH.EUM.EMN. 74/21 (10 Mayıs 1330/23 Mayıs 1914).

bahsedilen tehlikelere karşı sınır birliklerinin takviye edileceğini ve sınır civarında yaşayan, Osmanlı Devleti'ne sadık aşiretlerin silahlandırılacağını bildirmişti.⁴¹⁹

Abdürrezzak Bedirhan'ın girişimlerinin Kürtlerin bir kısmı üzerinde etkili olduğu da bir gerçektir. Ancak Abdürrezzak, ilerleyen süreçte Ruslardan umduğunu bulamayacak ve hayal kırıklığına uğrayacaktır. Kendisinin ifade ettiği üzere, Rus subayları Kürtlerden çok Ermenileri dikkate alıyordu. Ayrıca Ruslar, Abdürrezzak'tan bekledikleri faydayı sağlayamayınca, Abdürrezzak'ın kendilerinin işine yaramayacağı kararına vardılar. Hatta, bazı Rus komutanlar ile Abdürrezzak arasında sert tartışmalar yaşandı ve Abdürrezzak'ın adamlarından bazıları Ruslar tarafından tutuklandı. 1915 yılına gelindiğinde ise Rus General Nikolayev, Abdürrezzak'a: “*Artık karar aldık, senin Rus güçlerinin içinde işin kalmadı. Özgürsün. İstedğin yere gidebilirsin*” dedi.⁴²⁰ Çünkü Rusların bu dönemdeki asıl müttefiki Ermenilerdi. Ruslar, Kürtleri ise Osmanlı Devleti'ni askeri anlamda oyalamak için kullandıkları bir unsur olarak görmüştür.⁴²¹ Bu noktada şunu da vurgulamak gerekir ki, Ruslarla iş birliği yapan Kürt grupları olduğu gibi Osmanlı Devleti'ne sadık kalan ve kaderini onunla birlikte gören büyük bir Kürt nüfusu da vardı. Zaten İttihat ve Terakki'nin Kürtlere yönelik çalışmalarının temeli, onları Osmanlı Devleti saflarında tutmaktı. Nitekim, Kürtlerin çoğunun I. Dünya Savaşı'nda, Osmanlı Devleti yanında savaşa girmesi sağlandığı gibi daha önce Rusların safında olan bazı Kürt grupları da Osmanlı tarafına geçmiştir.⁴²²

Rusların iş birliği yaptığı diğer önemli kişi ise; özellikle İran'daki Kürt aşiretleri arasında büyük nüfuzu olan, Simko lakaplı İsmail Ağa Şikakî'dir.⁴²³ Simko İran'da sahip olduğu nüfuz sayesinde o dönem gelişen olaylarda önemli bir rol oynamıştır. Simko, öncelikle Abdürrezzak Bedirhan, Seyyid Taha ve Şeyh Abdüsselam Barzani ile önemli ilişkiler geliştirmiştir. Hatta 1912 yılında XI. Kolordu Kumandanı Cabir Paşa, Abdürrezzak Bedirhan ve Seyyid Taha'yı ele geçirmişti. Ancak bu kişiler Van'a

⁴¹⁹ BOA, DH.EUM.EMN. 74/21 (11 Mayıs 1330/24 Mayıs 1914).

⁴²⁰ Abdurrezak Bedirhan, *a.g.e.*, s.56, 58, 60-61,71.

⁴²¹ Tibet Abak, “Rus Arşiv Belgelerinde Bitlis İsyanı (1914)”, s.72.

⁴²² Erdal Aydoğan, *a.g.e.*, s.178.

⁴²³ Simko (İsmail Ağa), İran'da yaşayan en büyük Kürt aşiretlerinden biri olan Şikak Aşireti'nin lideriydi. Şikak Aşireti, birçok taifeden oluşan çok büyük bir aşiretti. Bu taifelerden Abdüvî, Mâmedî ve Kardar en büyük olanlarıdır. Fatih Ünal, *a.g.m.*, s.174. 1905 yılında Şikak Aşireti'nin lideri olan Simko, Osmanlı-İran sınırında uzun yıllar boyunca etkili olmuştur. Simko, siyasi şartlara göre bu uzun süre içerisinde Rusya, İngiltere, Osmanlı ve İran ile zaman zaman iş birliği yapmış zaman zaman da çatışmıştır. Simko (İsmail Ağa) ve lideri olduğu Şikak Aşireti hakkında detaylı bilgi için bkz. Fatih Ünal, “Şikak Aşireti ve Reisi Simko Lakaplı İsmail Ağa'nın Faaliyetleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.44, İstanbul 2006, s.169-198. Mehmet Kaya, “Simko İsyanının Türk-İran İlişkileri Üzerindeki Etkileri (1905-1930)”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:7, C.7, S.14, Güz 2017, s.201-210. Martin van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, s.181-220.

götürülürken Simko tarafından kurtarılmıştır.⁴²⁴ Seyyid Taha bu olaydan sonra İran'a geçti ve Ruslarla iş birliğini geliştirdi. Şeyh Abdüsselim ile olan ilişkisine ise ilerleyen bölümlerde detaylıca değinilecektir.

Rusların Kürt politikası ve iş birliği yaptığı nüfuzlu Kürt liderler hakkında bilgi verdikten sonra Şeyh Abdüsselim'in konumuna ve faaliyetlerine değinmek gerekirse, bu dönemde İngilizler, Şeyh Abdüsselim'in faaliyetlerini yakından takip ediyordu. 1912 yılının sonuna doğru alınan bilgilere göre; bölgedeki birçok ileri gelen gibi, Şeyh Abdüsselim da Ruslar tarafına geçme niyetindeydi.⁴²⁵ Abdürrezzak Bedirhan ise, Ruslarla iş birliği yapmakla birlikte hedeflerine ulaşmak için yerel aşiretlerin desteğine ihtiyaç duymaktaydı. Bu amaçla, bölgedeki güçlü Kürt liderlerine mektuplar göndererek kendisine destek vermelerini istedi. İşte Abdürrezzak'ın desteğini talep ettiği kişilerden biri de Şeyh Abdüsselim Barzani'dir.⁴²⁶ Şeyh Abdüsselim'in da Abdürrezzak ve dolayısıyla da Ruslarla iş birliğini kabul ettiği anlaşılmaktadır. Daha önce Abdürrezzak Bedirhan hakkında bilgi verirken İrşâd Cemiyeti'ni kurduğundan bahsetmiştik. Cemiyet, Ruslarla ilişkilerin daha da geliştirilmesi için Abdüsselim Barzani'yi Tiflis'e göndermişti. Şeyh Abdüsselim burada Rus yetkililerle görüşmüş ve gerekli desteği alarak Musul'a dönmüştür.⁴²⁷ Mehmet Perinçek'in Rus arşivlerine dayanarak aktardığı bilgiler bu iddiayı doğrulamaktadır. Buna göre; Şeyh Abdüsselim 1914 yılında İran Azerbaycan'ı üzerinden Tiflis'e gitmiş ve burada Rus yetkililerle görüşerek, Osmanlı Devleti'ne karşı savaşta Ruslardan yardım sözü almıştı. Hatta Ruslar, Şeyh Abdüsselim'a 150 ruble maaş bile bağlamıştı.⁴²⁸

Görüldüğü üzere 1914'teki Şeyh Abdüsselim Barzani İsyanı, Rusya'nın uyguladığı Kafkasya, Doğu Anadolu ve Kürt politikalarından bağımsız görülemez. İsyân öncesinde yaşanan gelişmeler, aktörler arasındaki ilişkiler ve isyan sürecinde gelişen olaylar, bu tespitimizi doğrulamaktadır. Bununla birlikte, Şeyh Abdüsselim İsyanı'nı sadece Rusların teşvikine bağlamak da sağlıklı bir analiz olmayacaktır. Daha önce belirtildiği üzere, 1911 Trablusgarp Savaşı ve 1912-1913 Balkan Savaşları'ndan alınan ağır mağlubiyetler Osmanlı Devleti'nin bütünlüğüne ve bekasına dair soru işaretlerini çoğaltmıştır. Bir de yaklaşan I. Dünya Savaşı göz önüne alındığında, ortaya çıkan durum politik hesapları daha da arttırmıştır. Şeyh Abdüsselim ve genel olarak Barzaniler ise,

⁴²⁴ Fatih Ünal, "Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devleti'ne Karşı Kullanma Çabaları", s.145.

⁴²⁵ Salâhi R. Sonyel, "a.g.m.", s.396-397.

⁴²⁶ Abdurrezak Bedirhan, a.g.e., s.34

⁴²⁷ Erdal Aydoğan, a.g.e., s.183.

⁴²⁸ Mehmet Perinçek, "a.g.e.", s.23. Ancak Mehmet Perinçek bu olay hakkında tam bir tarih vermemektedir.

tarihi süreç içerisinde otorite boşluğundan yararlanmayı ve güçlerini arttırmayı temel hedef haline getirmişti. Şeyh Abdüsselam'ın 1914'teki isyanının işte böyle bir iç ve dış politik düzlemin sonucu olduğunu düşünüyoruz. Yeri geldikçe isyanın iç ve dış boyutlarına değinilecek, olay birçok açıdan aydınlatılmaya çalışılacaktır.

3.3. ŞEYH ABDÜSSELAM İSYANI'NDA İTTİHAT VE TERAKKİ'YE MUHALİF YAPILARIN ETKİSİ: SAFVET BEY'İN FAALİYETLERİ

Bu kısımda, daha önce de hakkında kısaca bilgi verdiğimiz Safvet Bey'in bu meselede oynadığı önemli rol üzerinde durulacak; öncelikle, İttihat ve Terakki karşıtı muhalefete ve ardından da Safvet Bey'in faaliyetlerine değinilecektir.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte İttihat ve Terakki, Osmanlı Devleti'nde giderek etkinliğini ve iktidarını arttırmış ve bu süreç sonucunda devleti idare eden tek yetkili güç haline gelmiştir. Ancak, İttihat ve Terakki'nin destekçileri olduğu kadar bu yapıya muhalif gruplar da vardı.⁴²⁹ Bununla birlikte, oluşan muhalif gruplardan hiçbirisi Hürriyet ve İtilaf Fırkası kadar etkili olmamıştır.⁴³⁰ İşte, iki fırka arasında yaşanan siyasi mücadele ve rekabetin yansıdığı yerlerden biri de Musul Vilayeti olmuştur. Yaşar Kaplan'a göre; Şeyh Abdüsselam 1911-1913 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde meydana gelen siyasi gelişmeleri yakından takip etmiştir. Akıllı ve kurnaz olduğu anlaşılan Şeyh, İttihat ve Terakki hareketi ile ona muhalif olanların toplanmış olduğu Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasındaki fikir ayrılıklarını görmüştü. Öyle anlaşılmaktadır ki, Hürriyet ve İtilaf Fırkasının sahiplendiği, yerel idarelerin güçlendirilmesini öngören “adem-i merkeziyet” (*decentralization*) anlayışını Şeyh Abdüsselam da benimsemişti. Bu bağlamda Musul Vilayeti'ne gönderilen Hürriyet ve İtilaf Fırkasına yakın mahalli yöneticilerle iyi ilişkiler geliştirmiştir. Bu kişiler arasında Nazım Paşa, Esad Paşa ve Safvet Bey zikredilmektedir.⁴³¹ Yaşar Kaplan'ın bu değerlendirmeleri makul olabilir. Çünkü İttihat

⁴²⁹ Bkz. Suat Zeyrek, “II. Meşrutiyet Döneminde İktidar-Muhalefet Çekişmeleri Üzerine Genel Bir Bakış”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/2, 2013, s.25-58.

⁴³⁰ Hürriyet ve İtilaf Fırkası 21 Kasım 1911 tarihinde kuruldu. Fırka, esas itibarıyla Osmanlı Demokrat Fırkası, Ahali Fırkası ve Mutedil Hürriyetperveran Fırkası gibi farklı siyasi oluşumların birleşmesiyle ortaya çıkmıştı. İttihat ve Terakki'nin giderek artan gücünü ve otoriterliğini dizginlemek amacıyla muhalifler, bu fırka altında toplanarak güç birliği yapmıştır. Fırka, bu konuda da zaman zaman başarılı olmuş ve İttihat ve Terakki'ye karşı etkili bir muhalefet yürütmüştür. Ancak İttihat ve Terakki'nin gerçekleştirdiği Bâbüali Baskını'nın (23 Ocak 1913) ardından belli başlı mensupları yurt dışına sürüldüğü veya kaçtığı için fırkanın varlığı sona ermiştir. Bununla birlikte Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yurt dışına kaçan mensupları İttihat ve Terakki'ye muhalefete devam ettiler. Hatta I. Dünya Savaşı (1914-1918) sürecinde İttihat ve Terakki'ye olan düşmanlıkları neticesinde İtilaf devletleriyle dahi iş birliği yapmaktan çekinmediler. Al Birinci, “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, *TDVİA*, C.18, İstanbul 1998, s.507-511. Hürriyet ve İtilaf Fırkası hakkında detaylı bilgi için bkz. Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, Dergah Yayınları, İstanbul 2012. Gülşah Al, *II. Meşrutiyet Dönemindeki En Büyük Muhalefet Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2006.

⁴³¹ Yaşar Kaplan, “a.g.m. ”, s.193-194.

ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasındaki rekabet zaman zaman çok şiddetleniyordu. Bu bağlamda birbirinin gücünü azaltmak için çeşitli yollara başvurmaktan geri durmuyorlardı.

Safvet Bey, daha önce ifade edildiği üzere Şeyh Abdüsselam'ın 1910 yılında teslim alınması ve affedilmesinde önemli bir rol oynamıştı. Üstelik de kudretli Nazım Paşa'nın en yakın adamlarından biriydi. Paşa, 1912 Temmuz'unda Harbiye Nazırlığı'na atandığında, İstanbul'un asayışı ve önemli siyasi meselelerin takibinde kritik bir görev olan İstanbul Muhafızlığı'na Safvet Bey'i getirmişti. Ancak 23 Ocak 1913'teki Bâbîâlî Baskını ile Nazım Paşa öldürülmüş, İttihat ve Terakki'ye muhalif birçok kişi devlet görevinden uzaklaştırılmıştır. Gelişmelerin seyrine bakıldığında Safvet Bey de bu kişilerden biridir. Muhaliflerin gücü azalmasına rağmen İttihat ve Terakki'ye olan muhalefetleri çeşitli şekillerde devam ediyordu. Mahmut Şevket Paşa'nın, 11 Haziran 1913 tarihinde suikast sonucu hayatını kaybetmesi üzerine İttihat ve Terakki, muhaliflere karşı daha sert tedbirlere başvurdu.⁴³² Anlaşıldığına göre; Safvet Bey, bu dönemde hem İttihat ve Terakki'ye etkin bir şekilde muhalefet etmiş hem de Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinde rol almıştır. Nitekim, Mahmut Şevket Paşa suikastinden sonra kurulan İstanbul Divan-ı Harb-i Örfisi'nce de yargılanmıştır. Sonuçta, eski İstanbul Merkez Kumandanı Safvet Bey, Mülkiye Ceza Kanunnamesi'nin 57. ve 66. Maddeleri gereğince gıyaben (yokluğundan dolayı arkasından) idam ve mal varlığının haczi cezasına çarptırılmıştır. 3 Ocak 1914 tarihli belgeye göre Safvet Bey'in idam cezasına çarptırılmasının nedenleri; hükümet aleyhine beyannameler düzenlemek, bunları Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerine yaymak⁴³³, Mahmut Şevket Paşa suikastinde dahli olmak ve bu meseleden dolayı yabancı ülkelere kaçanları örgütlemek şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca, hükümet aleyhinde bir ihtilal için faaliyetlerine devam ettiği mahkeme kararında belirtilmiştir. Dahiliye Nezareti, vilayetlere gönderdiği yazıda; kararın padişah tarafından onaylandığını, bütün vilayetlerin Safvet Bey'e dikkat etmesini ve en kısa zamanda yakalanmasını istemiştir.⁴³⁴

⁴³² Mahmut Şevket Paşa ve uğradığı suikast hakkında detaylı bilgi için bkz. Kemal Aykut, *Mahmut Şevket Paşa ve Dönemi*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Eskişehir 1998. Mustafa Çadırcı, *Mahmut Şevket Paşa Suikastı ve Suikastın İstanbul Basınındaki Yansımaları*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2018.

⁴³³ Safvet Bey'in bu tarz faaliyetleri Dahiliye Nezareti tarafından takip edilmekteydi. Hüdavendigâr (Bursa) Vilayeti'ne gönderilen yazıda; eski İstanbul merkez kumandanı Safvet Bey'in halkı hükümet aleyhine kışkırtmak için Mısır'da bastırdığı beyannameleri Bursa'da Tohumcu Azmi vasıtasıyla dağıttığını ve gerekenlerin yapılmasını istedi. BOA, *Dahiliye Nezareti, Siyasi Kısım Evrakı* (DH.SYS.) 111/18 (23 Mayıs 1329/5 Haziran 1913).

⁴³⁴ BOA, *Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Muhaberat ve Tensikat Müdüriyeti Evrakı* (DH.EUM.MTK) 74/60 (21 Kanun-ı Evvel 1329/3 Ocak 1914).

Safvet Bey'in firari olduğu bu dönemde yurt içi ve yurt dışındaki faaliyetleri, Osmanlı Devleti'ni rahatsız etmekteydi. Özellikle de Abdürrezzak Bedirhan, Seyyid Taha ve Ruslarla olan münasebetleri yakından takip edilmekteydi.⁴³⁵

Yukarıda vurgulandığı üzere, Safvet Bey ve muhaliflerin bu dönemdeki önemli faaliyetlerinden biri İttihat ve Terakki karşıtı beyannameler neşredip, bunları Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerine yaymaktı. İttihat ve Terakki karşıtı bu beyannameler Musul ve çevresindeki vilayetlerde de görüldüğünden konu yakından takip edilmiştir.

Bu yönde Erzurum Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne önemli bir yazı gönderilmiştir. Yazıda ifade edildiğine göre; “Ordu ve Donanmaya Selamet-i Din ve Vatanı Arayanlara Hitab” başlığı altında Halaskâran Cemiyeti⁴³⁶ damgasını ve dış tarafında Safvet Bey'in imzasını taşıyan bir beyanname, Erzurum'da yaşayan Hacı Akif Ağa'ya gönderilmişti. Erzurum Valisi, yapılan tahkikata nazaran beyannamedeki imzanın binbaşı olarak görev yaptığı dönemde Erzurum'da bulunan ve II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine Trabzon'da görev yapan Safvet Bey'e ait olduğunu ifade etmiştir. Yapılan araştırma sonucunda Safvet Bey'in Erzurum bölgesinde bu gibi işlerle şöhret kazanmış biri olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Kendisine beyanname gönderilen Hacı Akif Ağa'nın ise hükümete sadık biri olduğu belirtilmiştir. Erzurum Vilayeti, bu konuda tedbir olarak bir öneride bulunmuştur. Buna göre Dahiliye Nezareti'nin izni olursa beyannamedeki imza sahibi yani Safvet Bey'in bilgileri basın vasıtasıyla halka duyurulsun ve bu olayın kötü tesiri ortadan kaldırılsın. Bunun kabul edilmemesi halinde ne yapılması gerektiği de sorulmuştur.⁴³⁷ Dahiliye Nezareti, Erzurum Vilayeti'nin bu teklifine olumlu bir cevap vermemiştir.

⁴³⁵ Safvet Bey'in yurt içi ve yurt dışı faaliyetleri hakkında Osmanlı Arşivi'nde çok sayıda belge bulunmaktadır. Bkz. BOA, BEO 4236/317631, 4241/318048, 4266/319908, BOA, DH.MTV. 32/16, BOA, DH.ŞFR. 41/120, BOA, HR.SYS. 693/1, 694/1, 1805/69.

⁴³⁶ Halaskâr Zabitan (Kurtarıcı Subaylar), Erkan-ı Harb Binbaşısı Gelibolulu Kemal öncülüğünde İttihat ve Terakki muhalifi subayların oluşturduğu gruptur. Mayıs-Haziran 1912'de oluşmuş ve Temmuz ayından itibaren siyasi sahnede kendilerini hissettirmişlerdir. 25 Temmuz 1912'de bir beyanname yayımlayarak var olma sebeplerini ve taleplerini ortaya koymuştur. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Prens Sabahaddin ve Nazım Paşa gibi isimler bu grup ile iyi ilişkiler kurmuştur. Halaskâr Zabitan'ın faaliyetleri önemli etkiler yaratmıştır. Dönemin Sadrazamı Mehmed Said Paşa istifa etmiş ve Halaskâr Zabitan'ın desteğiyle Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti kurulmuştur. Ayrıca Halaskâr Zabitan'ın baskısıyla İttihatçıların çoğunlukta olduğu meclis dağıtılmıştır. İttihat ve Terakki'nin güç kaybetmesine neden olan Halaskâr Zabitan'ın etkinliği 23 Ocak 1913'teki Bâbüalî Baskını ile sona ermiştir. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Ayşim Petek Yörükoğlu, *İttihat Terakki İktidarı ve Halaskaran-ı Zabitan Grubu (1908-1913)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014. Kenan Olgun, “Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası Halaskâr Zabitan Grubu ve Faaliyetleri”, *İlmi Araştırmalar*, S.7 İstanbul 1999, s.157-175. Selim Sezer, “Meclis-i Mebusan'ı Kapattıran Muhtıra: Halaskâr Zabitan Bildirisi”, Haz. Mehmet Ö. Alkan, *Osmanlı'dan Günümüze Darbeler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017, s.41-52.

⁴³⁷ BOA, Dahiliye Nezareti, *Kalem-i Mahsus Evrakı* (DH.KMS.) 3/34 Lef: 10 (3 Teşrin-i Sani 1329/16 Kasım 1913).

Bahsedilen beyannamelerin Erzurum'un ardından Diyarbakır Vilayeti'nde de ortaya çıktığını görüyoruz. Diyarbakır Vilayeti'nin bildirdiğine göre; Diyarbakır ileri gelenlerinden Pirinçizade Feyzi Bey'e Musul'dan bir beyanname gelmiş ve adı geçen kişi de bu beyannameyi Diyarbakır valisine iletmıştır. Diyarbakır Valisi gereken tahkikatın yapılması için ele geçirilen beyannameyi Dahiliye Nezareti'ne göndermiştir. Ayrıca beyanname, Diyarbakır'a Musul'dan gönderildiği için Musul Vilayeti'ne de durumu anlatan bir yazı gönderilmiştir.⁴³⁸

Diyarbakır'da ele geçirilen beyanname ile Erzurum'da ele geçirilen beyanname benzer özellikler taşımaktadır. Diyarbakır Valisi tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen beyannamenin ortasında kırmızı renkli ve H.1331 (1912-1913) tarihini taşıyan Osmanlı Halaskâran Cemiyeti mührü bulunmaktadır. Beyanname matbu ve imzasız olarak hazırlanmıştır. "Ordu ve Donanmaya Selamet-i Din ve Devleti Arayanlara Hitab" başlığını taşıyan ve üzerinde 4 numara yazan iki sayfalık beyannamede, İttihat ve Terakki Hükümeti'ne karşı son derece sert eleştiriler dile getirilmiştir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile İttihat ve Terakki arasında var olan siyasi mücadelenin hangi seviyelere çıktığını gördüğümüz beyannamenin içeriğini detaylı bir şekilde incelemekte fayda vardır. Beyannamede, İttihat ve Terakki'ye yöneltilen eleştirilerin birçoğu dini referanslıdır. Buna göre, İttihat ve Terakki mensubu olan askeri ve mülki memurların öldürülmeleri dini bir vazife olarak görülmektedir. İttihatçıların, ahalinin parasını aldığı ve halkı fakir bıraktıkları iddia edilmiştir. Ayrıca Osmanlı topraklarının Yahudi Siyonistlere satıldığı, halkın köyünden ve toprağından edileceği ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti'ndeki bütün ayrıcalıkların yabancılara verildiği ve Müslümanların hakim unsur olmaktan çıkacağı belirtilmiştir. İttihatçıların Müslümanları birbirine düşürdüğü ve insanlara zulmettiği suçlamaları da yapılmıştır. Beyannamede ilginç olan noktalardan biri; İttihatçıları öldürmeyi dini bir vazife olarak gören anlayış, Hristiyanlara dokunulmaması ve haklarının korunması gerektiğini telkin etmesidir. İttihatçılara yönelik suçlamaların odak noktası ise, siyonist ve mason olarak nitelendirilmeleridir. Böylece, İttihatçılar tarafından

⁴³⁸ Diyarbakır Valisi, beyannamenin sağ tarafındaki numaranın 4 olmasından dolayı beyannamenin öncesinin de olma ihtimaline dikkat çekmiştir. Bununla birlikte bu beyannamenin birinci ve tek olduğu halde tesirini arttırmak için böyle bir yol izlenmiş olabileceğini de ifade etmiştir. Ancak her ne şekilde olursa olsun bu tarz beyannamelerin bölgede yayılması problem yaratabilirdi. Bu yüzden bu duruma bir an önce müdahale edilmeliydi. Diyarbakır Valisi'ne göre beyannamedeki yazıya bakarak bunun bu bölgeden tedarik edilmeyerek İstanbul'dan gönderilmiş olma ihtimali vardı. Bu noktada Erkan-ı Harbiye Kolağası Hilmi Bey'e dikkat çekmiştir. Çünkü Hilmi Bey, Halaskâr Zabitan'ın kurucuları arasında yer almış ve bir süre önce Musul Vilayeti'ne gönderilmişti. Beyannamede yer alan "Halaskâr Zabitan Cemiyeti" mührünün onun sayesinde bölgeye getirilmiş olabileceğini ifade etmiştir. Hilmi Bey'in bölgedeki etkinliğini azaltmak için de Musul'dan Van veya Diyarbakır'a nakledilmesini önermiştir. BOA, DH.KMS. 3/34 Lef: 11 (4 Teşrin-i Sani 1329/17 Kasım 1913).

asılarak öldürülen kişiler şehit olarak görülmekte ve intikamlarının alınması talep edilmektedir. Beyannamenin sonunda yer alan “İlavesi” kısmında da İttihat ve Terakki Cemiyeti “Hayırsız ve Dinsiz Kumpanyası” olarak tanımlanmaktadır. Bu cemiyete mensup olanlar ortadan kaldırdıktan sonra hükümet işlevsiz kalacaktır. Ondan sonra da memleketi iyi idare edebilecek belediye reisi ve azaları seçilerek güvenilir bir Heyet-i Vükela (Hükümet) yönetime gelinceye kadar halkın asker ve vergi vermemesi istenmiştir. Son olarak da İstanbul’dan sürülmüş şahısların hapisanelerden çıkarılmaları için gerekenlerin yapılması istenmiştir.⁴³⁹

Görüldüğü üzere, söz konusu beyannamede özellikle halkın dini duygularını harekete geçirip İttihatçılara yönelik olumsuz bir bakış açısı ortaya konmaya çalışılmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki, bu beyannamelerin halk nezdinde ne kadar rağbet gördüğü ve ne gibi tepkilere yol açtığı ayrı bir çalışmanın konusudur. Her ne olursa olsun İttihat ve Terakki’nin bu tarz yayınların dağıtımından son derece rahatsız olduğu ortadadır.

Şeyh Abdüsselam Barzani İsyanı bağlamında ise bu beyannamelerle ilgili olarak Musul’daki gelişmeleri ayrıca incelememiz gerekir. Bahsedilen beyannameler Musul Vilayeti’nde de karşımıza çıkmaktadır. Böyle bir beyanname Süleymaniye Sancağı’nda tesadüfen ele geçirilmiştir.⁴⁴⁰ Süleyman Nazif, daha sonra gönderdiği telgrafta bu beyanname hakkında önemli detaylar vermiştir. Beyanname, 11 Kasım 1913 tarihinde Süleymaniye’deki Hemvend Aşireti’nin ileri gelenlerinden Mahmud Hızır Ağa adına mavi renkli bir zarfın içinde Musul Postanesi’ne bırakılmıştır. Süleyman Nazif, Dahiliye Nezareti’ne gönderdiği yazıda; beyannamenin şekil ve içerik özellikleri hakkında bilgi vermiştir.⁴⁴¹ Beyannamenin ele geçirilmesi üzerine ilgili kurumların konuyu soruşturmaya başladığını bildirmiştir. Bu beyannamelerin Musul Postanesi vasıtasıyla çevre vilayetlere de gönderildiğine dair bilgilerin olduğunu ve bu konunun da araştırıldığını belirtmiştir.⁴⁴² Nazif’e göre; bu beyannameler toplumda önemli bir etki

⁴³⁹ Beyanname metni için bkz. BOA, DH.KMS. 3/34 Lef: 12 (Tarih yok)

⁴⁴⁰ Beyanname Hemvend reislerinden Mahmud Hızır’a yazılmıştır. Süleymaniye’deki iki polis komiseri tarafından tesadüfen alınarak Mahmud Hızır’ın akrabası olan polis Emin Efendiye verilmesi sonucu işin aslı ortaya çıkmıştır. Süleyman Nazif, Dahiliye Nezareti’ne gönderdiği telgrafta; yazının üslubundan beyannamenin aşiret reislerine yazıldığını ve mektubun komiser tarafından saklandığını bildirmiştir. BOA, DH.KMS. 3/34 Lef: 9 (3 Teşrin-i Sani 1329/16 Kasım 1913).

⁴⁴¹ Şekil ve içerik özellikleri bakımından Diyarbakır Valisi tarafından Dahiliye Nezareti’ne ulaştırılan beyanname ile aynı olduğu için tekrar detaylara girilmemektedir.

⁴⁴² Beyanname ve üzerinde bulunan el yazıları ile ilgili polis dairesince yapılan tahkikat sonucunda yazının, ordudan emekli Abdullah Efendi adında bir kişinin el yazısına çok benzediği anlaşılmıştır. Bunun üzerine Abdullah Efendi’nin geçmişi hakkında araştırmalar yoğunlaşmıştır. Abdullah Efendi’nin bir iki sene önce Musul’da bir gazete neşrettiği ve devlet memuriyetinden atılan Safvet Bey ile ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Adli makamlar nezaretinde Abdullah Efendi’nin evinde ve çalıştığı askeri hastanede arama yapılmıştır. Ele geçirilen evraklardaki el yazısı ile zarfın üzerindeki yazı ve beyannameye ilave olunan satırlardaki yazının birbirine benzediği anlaşılmıştır. Tahkikatın derinleştirildiği ve Musul Vilayeti’nde yaşayanların çoğunluğunun Osmanlı hükümetine

yapmamıştı ve Musul Vilayeti'nin çoğunluğu hâlâ Osmanlı hükümetine sadıktır. Süleyman Nazif, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; bu konuyla ilgili tahkikata bizzat katılmak istediğini ve bu yönde Adliye Nezareti tarafından Musul Vilayeti İstinaf Müdde-i Umumiliği'ne emir verilmesini talep etmiştir. Dahiliye Nezareti bu talebi olumlu karşılamıştır.⁴⁴³

Osmanlı Devleti firari durumda olan Safvet Bey'in faaliyetlerini yakından takip etmekteydi. Konumuz açısından daha önemli olan nokta ise Safvet Bey'in 1913 yılının Aralık ayında Şeyh Abdüsselam ile görüşmesidir. Zaten birkaç ay sonra da Şeyh Abdüsselam ve Osmanlı kuvvetleri arasında çatışmalar başlayacaktır. Safvet Bey, bu görüşmeden sonra Seyyid Taha ile görüşmek üzere gittiği İran'ın Uşnu şehrinde tespit edilmiştir. Osmanlı Devleti bu gelişme üzerine İran Devleti nezdinde girişimlerde bulunmasına rağmen bir sonuç alınamamıştır. Osmanlı-İran sınırı meselesi bu dönemde önem arz ettiği için Van Vilayeti de durum hakkında bilgilendirilmiştir.⁴⁴⁴

Safvet Bey bölgede çeşitli faaliyetlerde bulunmasına rağmen Osmanlı Devleti onu yakalayamıyordu. Akra kaymakamlığı onun Barzan civarında olduğuna dair haber almıştı.⁴⁴⁵ Dahiliye Nezareti ise Safvet Bey'in önceden o bölgede bulunduğunu ve Barzan Şeyhi'nin yanına gittiğini doğrulamıştır. Ancak Safvet Bey'in şu anda Batum'da olduğu ifade edilmiştir.⁴⁴⁶

1914 yılının Mart ayında Petersburg Sefareti ve Tiflis Şehbenderliği'nin⁴⁴⁷ bildirdiğine göre; Abdürrezzak ve Safvet Bey Tiflis'e gitmişti. Adı geçen kişiler ile Rusların faaliyetleri arasında bir münasebet olup olmadığı ise Petersburg Sefareti ve Tiflis Şehbenderliği tarafından araştırılmaktaydı.⁴⁴⁸

sadık konumda olduğu ifade edilmiştir. BOA, DH.KMS. 3/34 Lef: 14,15,16,17 (13 Teşrin-i Sani 1329/26 Kasım 1913). Safvet Bey ve Abdullah Efendi ilişkisi İngiliz belgelerine de yansımış, Osmanlı belgelerinde paralel bilgiler aktarılmıştır. İngilizlerin raporuna göre; Abdullah Efendi'nin evinde devlete ihanet niteliğinde dokümanlar bulunmuş ve sonrasında da Süleyman Nazif'in emriyle tutuklanmıştır. Ardından da yargılanmak üzere İstanbul'a gönderilmiştir. Rapora göre; Abdullah Efendi, Safvet Bey'in yakın arkadaşı ve ordudan emekli bir Kürt'tür. *India Office Records* (IOR), British Library-London, L/P&S/10/212 File: 211/1912, "Summary of events in Turkish Iraq for the Months of March and April, 1912". J.G.Lorimer, Bağdat, 6 Mayıs 1912.

⁴⁴³ BOA, DH.KMS. 3/34 Lef: 8, 18 (13 Teşrin-i Sani 1329/26 Kasım 1913).

⁴⁴⁴ BOA, DH.KMS. 3/34 Lef: 19, 20 (21 Teşrin-i Sani 1329/4 Aralık 1913).

⁴⁴⁵ BOA, DH.KMS. 3/34 Lef: 26 (23 Kanun-ı Sani 1329/5 Şubat 1914).

⁴⁴⁶ BOA, DH.KMS. 3/34 Lef: 25 (27 Kanun-ı Sani 1329/9 Şubat 1914). Bölgedeki mahalli yöneticiler Safvet Bey'i takip ediyordu. Ancak elde edilen bilgiler geç ulaşmaktaydı. Mesela Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda; Safvet Bey'in o sırada Batum şehrinde olduğu bildirilmiştir. İstilaat Müdürü (Araştırma/Soruşturma)'nın verdiği bilgiye göre; Safvet Bey, Bitlis Vilayeti'nden gelen telgraftan önce Batum şehrinde ayrılıp Avrupa'ya gitmişti. BOA, DH.KMS. 3/34 Lef: 28 (13 Şubat 1329/ 26 Şubat 1914).

⁴⁴⁷ Şehbender, Osmanlı Devleti'nde önceleri tüccarlar arasındaki sorunları çözmekle görevli memur iken daha sonra konsolosluğa dönmüşen dış temsilcinin unvanıdır. Ali İbrahim Savaş, "Konsolos", *TDVİA*, C.26, Ankara 2002, s. 178-180.

⁴⁴⁸ BOA, BEO, 4266/319908 Lef:1 (23 Şubat 1329/8 Mart 1914).

Osmanlı Devleti'nin Safvet Bey'i arama faaliyetlerinde zaman zaman bilgi kirliliği ve geç haber alma durumlarının oluştuğunu da görmekteyiz. Safvet Bey hakkında Bitlis⁴⁴⁹, Sinop⁴⁵⁰ ve Van'daki⁴⁵¹ idarecilerden zaman zaman yanlış ve doğru olsa da geç kalınmış haberler gelmekteydi. Bu süreçte Safvet Bey, yaklaşık üç boyunca Batum, Paris ve Kahire gibi yerlerde bulunmuş ve Osmanlı topraklarına girmemiştir. Hatta 1914 yılının Nisan ayında Atina'da bulunmaktaydı. İstilaat (Araştırma/Soruşturma) Müdürü'nün de belirttiği üzere vilayetlerce asılsız haberler yüzünden gereksiz yere bilgi kirliliği oluşuyordu. Hakkında her hafta bilgi alınan Safvet Bey'in Atina'dan ayrılması halinde gideceği yerin de bilinmesinin imkan dahilinde olduğu vurgulanmıştır. Hatta Dahiliye Nezareti, Safvet Bey hakkında gelecek haberlere itibar etmemeleri için Van, Bitlis, Musul, Erzurum, Trabzon Vilayetlerine bir yazı göndermiştir.⁴⁵²

Dahiliye Nezareti'nin uyarılarına rağmen Safvet Bey hakkında asılsız bilgiler gelmeye devam etmiştir.⁴⁵³ Görüldüğü üzere Safvet Bey Osmanlı Devleti içinde ve dışında kurduğu ilişkilerle idarecileri uzun bir süre uğraştırmıştır.⁴⁵⁴

Şeyh Abdüsselam'a karşı Süleyman Nazif tarafından gerçekleştirilen askeri hareketin başarılı olduğunu ve Şeyh'in İran'a kaçmak zorunda kaldığını daha önce ifade etmiştik. Bu aşamada Barzan'ı kontrol altına alan Osmanlı kuvvetleri bölgede incelemelerde bulunmuştur. Bu minvalde Şeyh'in evinde bulunan birçok evrak da ele geçirilmiştir. Süleyman Nazif'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıya göre, Şeyh Abdüsselam'ın ele geçirilen evrakları arasında Safvet Bey'e ait bazı mektup ve

⁴⁴⁹ Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda; Safvet Bey'in o sırada Batum şehrinde olduğu bildirilmiştir. İstilaat Müdürü'nün verdiği bilgiye göre; Safvet Bey, Bitlis Vilayeti'nden gelen telgraftan önce Batum şehrinde ayrılıp Avrupa'ya gitmiştir. BOA, DH.KMS. 3/34 Lef: 28 (13 Şubat 1329/26 Şubat 1914).

⁴⁵⁰ Sinop Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda; firari Safvet Bey'in Bayburt'ta Binbaşı Şefik Bey'in yanında saklandığı belirtilmiştir. Bu bilgiyi Sinop Mutasarrıfına veren kişi ise zamanında Hüriyet ve İtilaf Teşkilatında yer alan ve daha sonra da muhbirlik yapan biridir. Mutasarrıf bu bilginin doğruluğu hakkında tahkikat yapılmasını istemiş ancak bilginin gerçek olmadığı ortaya çıkmıştır. İstilaat Müdürü, Dahiliye Nezareti'ne verdiği bilgiye göre; Safvet Bey bu dönemde Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunmamaktaydı. BOA, DH.KMS. 3/34 Lef: 40, 41 (16 Mart 1330/29 Mart 1914).

⁴⁵¹ Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda; Safvet Beyin Behdın (Musul Vilayeti'nin kuzeyi) bölgesinde olduğuna dair bilgi alındığı ifade edilmiştir. İstilaat Müdürü bu bilginin de doğru olmadığını ifade etmiştir. BOA, DH.KMS. 3/34 Lef: 45 (20 Mart 1330/2 Nisan 1914).

⁴⁵² BOA, DH.KMS. 3/34 Lef: 45 (20 Mart 1330/2 Nisan 1914).

⁴⁵³ Harbiye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda; Safvet Bey'in Mergevar dahilindeki Rajan köyünde Seyyid Taha nezdinde bulunduğu ve faaliyetine devam ettiği bildirilmiştir. Elazığ'da bulunan XI. Kolordu Kumandanlığı tarafından Harbiye Nezareti'ne verilen bu bilgi de doğru değildir. İstilaat Müdürü tarafından verilen bilgiye göre Safvet Bey üç aydan beri Osmanlı Devleti sınırları dışındadır ve 20 günden beri Atina'da bulunmaktadır. Dahiliye Nezareti, Safvet Bey'in Osmanlı sınırları içinde bulunduğu dair ihbarlara itibar edilmemesini tekrar vurgulamıştır. BOA, DH.KMS. 3/34 Lef: 49, 50 (2 Nisan 1330/15 Nisan 1914).

⁴⁵⁴ Safvet Bey hakkında İngiliz belgelerinde de bilgi bulunmaktadır. Rapora göre; Safvet Bey'in yerini bildirene ve yakalanmasına yardım edene 200 sterlin ödül verilecektir. IOR, L/P&S/10/212 File: 211/1912, "Summary of events in Turkish Iraq for the Months of March and April, 1912". J.G.Lorimer, Bağdat, 6 Mayıs 1912. Osmanlı belgelerinde ödülle ilgili bir bilgi geçmemekle birlikte Safvet Bey hakkında bu kadar ihbarda bulunulmasının sebebi ifade edilen bu ödül olabilir.

beyannameler de bulunmaktaydı. “Vatandaşlar Cemiyeti” adı altında oluşturulan yapının nizamnamesi de ele geçirilmiştir.⁴⁵⁵

Görüldüğü üzere Safvet Bey, İttihat ve Terakki’ye karşı muhalefette önemli bir figürdür. Bununla birlikte, birçok kanıt Safvet Bey’in Şeyh Abdüsselam ile yakın ilişkileri olduğunu göstermektedir. Jwaideh’e göre; Safvet Bey Şeyh Abdüsselam’a, Seyyid Taha ve Abdürrezzak Bedirhan’ı örnek alarak, kendisinin eşliğinde Rus tarafına geçmesini önermiştir.⁴⁵⁶ Abdürrezzak Bedirhan da hatıralarında Safvet Bey ile İran’ın Hoy kentinde görüştüğünü ve görüşme bittikten sonra Safvet Bey’in Şeyh Abdüsselam’ın yanına geçtiğini ifade etmiştir.⁴⁵⁷ Netice itibariyle Saffet Bey, İttihat ve Terakki muhalifleriyle iş birliği yapmış ve Rus konsolosların himayesinden faydalanarak Kürtleri isyana teşvik etmiştir.⁴⁵⁸ Safvet Bey’in faaliyetlerini dikkate aldığımızda, İttihat ve Terakki muhalifi unsurların Şeyh Abdüsselam İsyanı’yla çeşitli şekillerde bağlantısı olduğunu görüyoruz.

3.4. ŞEYH ABDÜSSELAM’A KARŞI YÜRÜTÜLEN ASKERİ HAREKAT

Bu kısımda, Osmanlı kuvvetleri ile Şeyh Abdüsselam arasında yaşanan askeri gelişmeler ele alınacaktır. Daha önce detaylı bir şekilde ifade edildiği üzere Şeyh Abdüsselam’ın özellikle 1913 yılındaki faaliyetleri, Osmanlı yönetimini son derece rahatsız etmişti. Osmanlı Devleti, bölgede oluşan otorite boşluğunu gidermek amacıyla İttihat ve Terakki’nin önemli isimlerinden biri olan Süleyman Nazif’i Musul Valisi olarak tayin etmişti. Süleyman Nazif de Şeyh Abdüsselam’ın faaliyetlerini yakından takip ederek Şeyh’in nüfuzunu azaltmak için girişimlerde bulunmuştur.

Süleyman Nazif özellikle Ruslar ve Şeyh Abdüsselam arasındaki ilişkiyi tehlikeli buluyordu. Dahiliye Nezareti’ne gönderdiği yazıda; Rusya’nın özellikle konsolosları vasıtasıyla Şeyh Abdüsselam gibi kişileri kullanarak Osmanlı Devleti’ni zayıflatmaya çalıştığını belirtmiştir. I. Dünya Savaşı’nın başlaması ve seferberliğin ilanı ile Rusların hem Osmanlı hem de İran topraklarında bu tarz faaliyetlerini arttıracaklarını ifade etmiştir.⁴⁵⁹

1914 yılında bir süredir var olan gerginlik askeri çatışmalara dönüşmüştür. Ancak isyanın/çatışmaların başlangıç olayına dair elimizde kesin ve detaylı bilgiler

⁴⁵⁵ BOA, DH.ŞFR. 424/21 (2 Nisan 1330/ 15 Nisan 1914).

⁴⁵⁶ Wadie Jwaideh, *a.g.e.*, s.228.

⁴⁵⁷ Abdurrezak Bedirhan, *a.g.e.*, s.35

⁴⁵⁸ Tibet Abak, “Rus Arşiv Belgelerinde Bitlis İsyanı (1914)”, s.71.

⁴⁵⁹ BOA, DH.ŞFR. 452/4 (22 Teşrin-i Sani 1330/5 Aralık 1914).

bulunmamaktadır. İsyân sürecine dair askeri gelişmeleri takip ettiğimiz Osmanlı Arşivi'nde bulunan kayıtlar, Mart 1914'ten itibaren yoğunlaşmaktadır.

Wadie Jwaideh, isyan sürecinin başlangıcın şöyle ifade ediyor: “... Süleyman Nazif, hiç şüphesiz şeyhleri eski düzenin kalıntıları olarak görüyordu ve yeni düzende bu gibi kimselerin yerinin olamayacağını düşünüyordu. Yeni valinin ilk icraatlarından biri, Şeyh Abdüsselam'ı Musul'a huzuruna çağırtmak oldu. Buna uymayıp isyana kalkışan Şeyh'in üzerine düzenli alaylardan oluşan kuvvetler ve aşiretlerden toplanan askerlerden meydana getirilmiş bir ordu gönderildi.”⁴⁶⁰ David McDowall ise Şeyh Abdüsselam'ın Abdürrezzak Bedirhan ve Seyyid Taha ile birlikte Ruslarla iş birliği haberinin duyulmasının ardından Mart ayında Osmanlı kuvvetlerinin harekâta başladığını ifade etmektedir.⁴⁶¹

Yaşar Kaplan ise bölgede yaşanan çatışmaların, Osmanlı Devleti'nin Şeyh Abdüsselam'ın nüfuzundan rahatsız olduğu için başladığını ifade etmektedir. Kaplan'a göre; Şeyh Abdüsselam'ın sahip olduğu güç, Osmanlı Devleti açısından bir tehdit olarak algılanmış ve Süleyman Nazif bu gücü kırmak için çalışmalara başlamıştır.⁴⁶²

Devletin Şeyh Abdüsselam'ın nüfuzundan rahatsız olduğu doğrudur. Ancak bu rahatsızlık sebepsiz yere değildi. İfade edildiği üzere, Şeyh Abdüsselam Musul'daki nüfuzunu günden güne arttırmaya başlamıştı. Ayrıca Ruslarla ittifak kurduğunu da ifade etmiştik. Diğer yandan, Abdürrezzak Bedirhan, Seyyid Taha ve Simko'nun bölge Kürtleri üzerinde emelleri sonuç vermiş, Mart 1914'te Bitlis İsyânı başlamıştı. Şeyh Abdüsselam'a karşı askeri harekâtın da Mart ayında başlamasının bir tesadüf olmadığını düşünüyoruz. Bunun yanında, 1913-1914 yıllarında Musul Vilayeti'nde İttihat ve Terakki karşıtı faaliyetler giderek arttığı ve Şeyh Abdüsselam'ın Safvet Bey üzerinden İttihat ve Terakki karşıtı yapı ile ittifak kurduğu anlaşılmaktadır. Tüm bu gelişmelere baktığımızda zaten Şeyh Abdüsselam'ın, Osmanlı Devleti'ne karşı bir isyan hazırlığında olduğunu görmekteyiz. Ancak Osmanlı Devleti özellikle Süleyman Nazif'in girişimleri ile bu duruma karşılık hazırlık yapmış ve bu tehlikeyi ortadan kaldırmak için daha kararlı bir tavır sergilemiştir. Şeyh Abdüsselam üzerine yapılan harekâta geçmeden önce dönemin Van Valisi Tahsin (Uzer) Bey⁴⁶³ hakkında da kısaca bilgi vermekte fayda vardır. Mahir

⁴⁶⁰ Wadie Jwaideh, *a.g.e.*, s.228.

⁴⁶¹ David McDowall, *a.g.e.*, s.151.

⁴⁶² Yaşar Kaplan, “*a.g.m.*”, s.197-198.

⁴⁶³ Tahsin Bey, 1877'de Selanik'te doğmuştur. Babası Hacı İbrahim Efendi, annesi Hatice Hanım'dır. Selanik'te başladığı eğitimi, İstanbul'daki Mülkiye Mektebi ile devam etmiştir. Henüz 19 yaşında, Rumeli'de bulunan Pürsican'da nahiye müdürü olarak göreve başladı. Ardından Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerinde devlet

Aydın'a göre; Tahsin Bey sadece o dönemin Van valisi değil aynı zamanda bölgede İttihat ve Terakki'nin siyasi temsilcisi konumundaydı. Tahsin Bey'in Van'a tayin edilmesi de tesadüf değildir. Van, Ermeni komitelerinin en önemli merkezlerinden biriydi. Ayrıca İran'a sınır olması nedeniyle Osmanlı Devleti'ne karşı bu bölgeden gelebilecek saldırıların ilk muhatabı da Van olacaktır.⁴⁶⁴ Van Vilayeti, Ruslar tarafından kışkırtılan bazı Kürt isyanlarının da görüldüğü bir bölgeydi. Nitekim, Tahsin Bey de, Van'da bulunduğu sırada çeşitli isyan ve asayiş sorunlarıyla uğraşmak zorunda kalmıştır.⁴⁶⁵ Musul ve Van valilerinin İttihat ve Terakki'nin önemli isimlerinden olmaları süreci incelerken dikkat edilmesi gereken bir husustur. Bu noktada bölgedeki merkezi otoritenin sağlanmasında Van ve Musul valilerinin faaliyetleri büyük önem taşımaktadır.

Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgeler, Musul'da yaşanan olayları Mart 1914'ten itibaren detaylı şekilde takip etmemize olanak sağlamaktadır. Buna göre, Süleyman Nazif'in, askeri harekate geçmeden önce bazı tedbirler aldığı görülmektedir. Öncelikle bölgedeki kuvvetlerin para, erzak ve hayvan gibi ihtiyaçları karşılanmıştır. Şeyh Abdüsselam'ın destekçilerinden bazıları etkisiz hale getirilmiştir.⁴⁶⁶ Ayrıca Barzan Şeyhi'nin etrafındaki aşiretlerin Osmanlı hükümetine sadakatleri sağlanmış, hatta askeri harekate destekleri bile temin edilmiştir. Süleyman Nazif, yapılan bu girişimle Şeyh Abdüsselam'ın etrafında 100-200 civarında adamı* kaldığını ifade etmiştir. Ayrıca, mevcut askeri kuvvetlerin Şeyh Abdüsselam ve adamlarını etkisiz hale getirmeye yeteceğini ancak başarının gerçekleşmesi için "kasıtlı bir ihanet" olmaması gerektiğini belirtiyordu.⁴⁶⁷ Bu gelişmeler yaşanırken Süleyman Nazif, Musul vilayet merkezindeydi.

görevinde bulundu. 1910'da atandığı Drama Mutasarrıflığı görevinden 1912'de azledildi. Aynı yıl Beyoğlu Mutasarrıflığı'na tayin edildi. Bursa Vali Vekili olarak görev yaptığı 1913 yılında Van'a vali olarak görevlendirildi. 1915'te Ermeni Tehciri'nin yaşandığı dönemde, Erzurum valisi olarak 3.Ordu'nun iase hizmetini yürüttü. I. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru Suriye valisi olarak görev yapmış ve son valilik görevini Aydın'da ifa etmiştir. 1919'da Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na İzmir mebusu olarak seçildi. 1920'de İngilizler tarafından Malta'ya sürgün edilenler arasında Tahsin Bey de bulunmaktaydı. Malta'dan dönüşünden sonra Milli Mücadele'ye taraftar olarak Ankara'ya geldi ve mebusluk görevini burada devam ettirdi. 1935 yılında Üçüncü Umumi Müfettişlik görevine başlayan Tahsin Bey, vefat ettiği sene olan 1939 yılına kadar bu görevde bulundu. Tahsin Bey'in hayatı ve özellikle Van'daki faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Dönem Osmanlı Yönetimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3.Baskı, Ankara 1999. Mustafa Şahin, *Hasan Tahsin Uzer'in Mülki İdareciliği ve Siyasetçiliği*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, Erzurum 2010. Ender Korkmaz, *Tahsin Uzer'in Yaşamı ve Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

⁴⁶⁴ Mahir Aydın, "Savaşın Bitirdiği Doğu Açılımı: Tahsin (Uzer) Bey'in Van Valiliği (1913-1914)", Hedda Reindl-Kiel, Seyfi Kenan, *Deutsch-Türkische Begegnungen Alman-Türk Tesadüfleri Festschrift für Kemal Beydilli Kemal Beydilli'ye Armağan*, Berlin 2013, s.539.

⁴⁶⁵ Tahsin Uzer, "a.g.e.", s.335

⁴⁶⁶ Mesela Şeyh Abdüsselam'ın önemli adamlarından 8 tanesi 21 Mart 1914 tarihinde öldürülmüştür. BOA, DH.ŞFR. 424/88 (10 Nisan 1330/23 Nisan 1914).

* Osmanlı belgelerinde Şeyh Abdüsselam'ın adamlarından "divane" olarak bahsedilmektedir.

⁴⁶⁷ Süleyman Nazif, bazı mahalli görevlilerin Şeyh Abdüsselam ile ilişkide olduğunu düşünüyordu. Bu yüzden de askeri harekate başlamadan önce bu konuya dikkat çekmiştir. Süleyman Nazif'in bu konudaki düşüncelerinin çok da yersiz olmadığı ortaya çıkacaktır. Bkz. "XII. Kolordu Kumandanı Esad Paşa Hakkında Yapılan Tahkikat".

Akra'ya yapılmakta olan telgraf hattının 12 gün içerisinde tamamlanma ihtimali olduğunu ve bu telgrafla haberleşme imkanı sağlandıktan sonra Akra'ya gideceğini bildirmiştir.⁴⁶⁸

Osmanlı Devleti bir yandan da askeri hareket başladıktan sonra Şeyh Abdüsselam'ın Van bölgesine kaçışına engel olmak için tedbirler almaktaydı. Bu noktada Dahiliye Nezareti, Van Vilayeti'ne gönderdiği yazıda; Şeyhin Van bölgesine firar etme ihtimali hususunda gereken önemlerin alınmasını istemiştir.⁴⁶⁹ Bu sırada Van Valisi Tahsin Bey de gelişmeleri yakından takip ediyordu. Musul'da Şeyh Abdüsselam ile ilgili gelişmeler yaşanırken Osmanlı-İran sınırı da hareketlenmişti.⁴⁷⁰ Tahsin Bey, Şeyh Abdüsselam'ın girişimlerinin farkındaydı ve Şeyh'in üzerine bir askeri hareket yapılmasını destekliyordu. Ancak Şeyh'in üzerine askeri bir harekate başlamak için mevsimin uygun olmadığını düşünüyordu. Tahsin Bey'e göre; Musul XII. Kolordusu daha önceden Van Vilayeti ile iletişime geçmeli ve hareket ona göre devam etmeliydi. Çünkü Dahiliye Nezareti'nin bu harekate destek verilmesi emrine rağmen Van'daki kuvvetler yolların karla kaplı olmasından dolayı bölgeye intikal edememiştir. Bu dönemde Van Vilayeti de gerçekten sıkıntılı bir süreç içerisindeydi.⁴⁷¹

Osmanlı Devleti hareket için hazırlı yaparken Şeyh Abdüsselam da gelişmeleri takip ediyordu. Tahsin Bey'in ifadesine göre; Şeyh Abdüsselam, Rikan nahiyesi aşiretlerinin yaşadığı köyleri tahliye ettirerek onları Yüksekova kazasının Oramar nahiyesi sınırına göndermiştir. Şeyh'in bu hareketinden Osmanlı kuvvetlerine karşılık vereceği anlaşılmaktadır. Tahsin Bey, bahsettiği olumsuzluklardan dolayı askeri hareketin Mayıs ayına ertelenmesini ya da bu hareketin Musul XII. Kolordusu tarafından

⁴⁶⁸ BOA, DH.ŞFR. 421/18 (1 Mart 1330/14 Mart 1914).

⁴⁶⁹ BOA, DH.ŞFR. 39/6 (2 Mart 1330/15 Mart 1914).

⁴⁷⁰ Tahsin Bey, bu konudaki gelişmeler hakkında önemli bilgiler göndermiştir. İlkbaharın yaklaşmasıyla Seyyid Taha ve Said Bey gibi kişiler Rusların teşvikiyle ve desteğiyle silahlanmaya başlamıştı. Ruslar bir yandan da propaganda faaliyetlerinde bulunuyordu. Bu dönemde bazı Osmanlı askerleri hastalıklar yüzünden hayatını kaybetmişti. Ruslar bu durumu fırsat bilerek Van Vilayeti'nde veba vardır ve Osmanlı askeri kırılmıştır, gibi ifadeler içeren beyannameleri sınır civarındaki köylerde dağıtmaktaydı. Rusların bunu yapmalarındaki amacı; Osmanlı Devleti'nde iç karışıklık çıkarmak ve devlete sadık olan Kürtleri umutsuz bırakmak idi. Daha tehlikeli olan ise bölgede başlayacak herhangi bir isyan ya da eşkıyalık girişimine Osmanlı Devleti'nin karşı koyacak gücü olmadığı yönünde bir şüphe oluşturmaktı. Tahsin Bey, bu gelişmelere karşı tedbirli olmanın gerekliliğine vurgu yapmıştır. BOA, DH.KMS. 3/34 Lef: 30 (24 Şubat 1329/9 Mart 1914).

⁴⁷¹ Tahsin Bey'in ifadelerine göre Van Vilayeti jandarma kuvvetleri hastalıktan büyük zarar görmüş ve 100 civarında asker hayatını kaybetmişti. Askeri kadrolarda da açık bulunmaktaydı. Alay kumandanı, bölük ve takım kumandanlarının olmadığı ve kendisinin jandarmaya kumanda ettiğini ifade etmiştir. Subay eksikliğinin giderilmesi ve gönderilmesi vaat edilen 500 jandarmanın bir an önce Van'a ulaştırılması gerektiğini Dahiliye Nezareti'ne bildirmiştir. BOA, DH.KMS. 3/34 Lef: 30 (24 Şubat 1329/9 Mart 1914). Dahiliye Nezareti ise Van'a tayin edilen subayların yolda olduğunu ve 500 kişilik jandarma kuvvetinin de havalanın müsait olmasından sonra bölgeye intikal edeceğini bildirmiştir. BOA, DH.KMS. 3/34 Lef: 29 (25 Şubat 1329/10 Mart 1914).

tek başına yapılması gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁷² Musul Vilayeti de XII. Kolordu'nun harekatı tek başına yapabileceğini belirtmiştir.⁴⁷³

Tahsin Bey kendi görüşünü dile getirmeye devam ediyordu. Ona göre; bu durumda Van'dan iki taburun o zamanda gönderilmesi uygun değildir. Taburların o gün yola çıkması halinde Şemdinli'ye ulaşması 20 gün veya 1 ayı bulabilir, yollarda köy ve konak olmadığı için hasta askerler yollarda hayatlarını kaybedebilirdi. Tahsin Bey, Şeyh Abdüsselam'ın kesinlikle Van tarafına geçemeyeceğini ifade etmiştir. Geçse bile Şemdinli ve Yüksekova'daki askeri kuvvetlerin yanında sınır bölükleri mevcuttu. Musul Vilayeti'nce de buradan tabur sevkine gerek kalmadığına göre en azından taburların gönderilmesinin 20 gün ertelenmesi, askerlerin sağlığı için talep edilmiştir.⁴⁷⁴

Van'dan Musul sınırına asker göndermenin önündeki tek engel mevsim şartları ve hastalıklar değildi. Bir de askerlerin ihtiyacının karşılanması için maddi kaynak gerekiyordu. Van Fırka Kumandanlığı, Musul sınırına sevki talep edilen 2 tabur asker ile top ve mitralyöz bölüğünün ihtiyaçları için 5.000 liranın gerektiğini bildirmiştir. Van Vilayeti ise bu parayı veremeyeceğini ve sadece askerlerin erzakının temin edilebileceğini ifade etmiştir. Fırka Kumandanlığı ise ihtiyaçların karşılanmaması halinde askeri sevkiyatın gecikmesinin sorumluluğunu almayacağını bildirdi. Tahsin Bey ise bahsedilen kuvvetlerin sadece nakliye masrafının 2.000 lira olduğunu ve askeri harekatın gecikmemesi için 10.000 liranın gerekli olduğunu ifade etmiştir. Ancak Harbiye Nezareti, bu iş için 2.000 liranın yeterli ve bahsedilen kuvvetlerin sevkinin zaruri olduğunu bildirdi. İhtiyaçların karşılanması için de Van Vilayeti'ne 2.000 lira gönderildi.⁴⁷⁵ Günler geçmesine rağmen Barzan'a gönderilecek askeri kuvvetler bir türlü bölgeye ulaşmadı.⁴⁷⁶

Bölgede harekat hazırlıkları devam ederken Dahiliye Nazırı Talat Paşa, Şeyh Abdüsselam'a karşı yapılacak harekat hakkında bilgi istemiştir.⁴⁷⁷ Süleyman Nazif'in XII. Kolordu Kumandanlığı'ndan aldığı bilgiye göre; Akra ve Revanduz'dan gelecek kuvvetlerin Barzan'a ulaşmasıyla askeri harekat başlayacaktı. Şeyh Abdüsselam'ın ise askeri harekata engel olmak için girişimlerde bulunduğunu, ancak bu girişimlerin sonuç vermeyeceğini ifade etmiştir.⁴⁷⁸

⁴⁷² BOA, DH.KMS. 3/34 Lef: 30 (24 Şubat 1329/9 Mart 1914).

⁴⁷³ BOA, DH.KMS. 3/34 Lef: 34 (25 Şubat 1329/10 Mart 1914).

⁴⁷⁴ BOA, DH.KMS. 3/34 Lef: 34 (25 Şubat 1329/10 Mart 1914).

⁴⁷⁵ BOA, DH.KMS. 3/34 Lef: 32, 33 (26 Şubat 1329/11 Mart 1914).

⁴⁷⁶ BOA, DH.ŞFR. 422/63 (16 Mart 1330/29 Mart 1914).

⁴⁷⁷ BOA, DH.ŞFR. 39/18 (5 Mart 1330/18 Mart 1914).

⁴⁷⁸ BOA, DH.ŞFR. 421/63 (5 Mart 1330/18 Mart 1914).

Görüldüğü üzere, yapılan hazırlıklara rağmen çeşitli sebeplerle, askeri hareketin başlaması gecikmişti. Süleyman Nazif ise askeri hareketin bir an önce başlamasını istiyordu. Çünkü, Şeyh Abdüsselam'ın diğer aşiretlerden aldığı destek kesildiğinden bu dönemde Şeyh'in 200 civarında adamı kalmıştı. Dolayısıyla, hareketin gerçekleşmesi için ortam uygundu. Süleyman Nazif'e göre; askeri makamların gereksiz yere gecikmesi ve yavaş hareket etmesi, halkın Şeyh'in bu sefer de affedileceğine dair düşünceye kapılmasına neden olmaktaydı.⁴⁷⁹ Kendisi de bir Kürt olan Süleyman Nazif bölgedeki toplumsal yapıyı çok iyi tanıyordu. Ona göre; tereddüt ve kararsızlık duygusu bölgede yaşayan Kürtler üzerinde kötü tesirler bırakacaktı. Askeri makamların çözümünü geciktirdiği bu meseleyi, Barzan Şeyhi'ne ümit verecek şekilde uzatmamak gerekiyordu. Bu noktada XII. Ordu Kumandanlığı'na bir an önce hareket emrinin verilmesini istemiştir. Süleyman Nazif'in değerlendirmeleri Dahiliye Nezareti tarafından Harbiye Nezareti'ne iletilmiştir.⁴⁸⁰

Süleyman Nazif, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; Musul'daki asayiş ve "Kürt tehlikesi"⁴⁸¹ hakkındaki değerlendirmelerine devam etmektedir. Bu bağlamda askeri görevlileri sert bir dille eleştirmektedir. Buna göre, vilayet dahilindeki askeri kuvvetlerin neredeyse tamamı Barzan'a sevk edilmiş olarak âtıl bir vaziyette beklemekteydi. Hatta Süleymaniye gibi uzak bölgelerden dahi Barzan'a asker gönderilmişti. Vilayetin diğer bölgelerinin askeri kuvvetten mahrum bırakılması ise, oralarda çıkacak bir hadisenin büyümesine engel olunamayacağını göstermektedir. Aynı durumu tekrar ifade etmekten üzüntü duyduğunu belirten Nazif, önemli bir uyarıda bulunmuştur. Eğer hükümeti temsil eden askeri ve sivil memurlar yeterince cesur görünmezse, Kürt tehlikesi bir asır daha devam edecektir. Ordunun Barzan önündeki gereksiz beklemesinin, vilayetin tamamına olumsuz tesiri olduğunu ifade etmiş; memleket için yapılacak işlerde tereddüt edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Söylediklerini de delilleriyle ortaya koymaya hazır olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸²

Musul'daki XII. Kolordu Kumandanı Esad Paşa'nın hareketi geciktirmesi, Süleyman Nazif'i iyice rahatsız etmeye başlamıştı. Bir yandan da bölgeye yeni kuvvetlerin sevki yapılmaya çalışılıyordu. Elazığ'daki XI. Kolordu, Şeyh Abdüsselam'a karşı askeri harekate katılmak üzere gönderilen askeri kuvvetlerin 11 Mart 1914 tarihinde

⁴⁷⁹ BOA, DH.ŞFR. 421/111 (9 Mart 1330/22 Mart 1914).

⁴⁸⁰ BOA, DH.KMS. 3/34 Lef: 36, 37 (11 Mart 1330/24 Mart 1914).

⁴⁸¹ Süleyman Nazif'in bu tabiri kullanması dikkat çekicidir. Çünkü Şeyh Abdüsselam ve adamlarının faaliyetleri Osmanlı belgelerinde genellikle eşkıyalık ve isyan olarak ifade edilmektedir.

⁴⁸² BOA, DH.ŞFR. 422/16 (12 Mart 1330/25 Mart 1914).

Şemdinli'ye varmak üzere hareket ettiğini bildirmiştir. Bu kuvvetlerin Başkale'ye vardığı, ancak hava şartlarından dolayı yola devam etmelerinin zor olduğu ifade edilmiştir.⁴⁸³ Harbiye Nezareti ise, topçu kuvvetlerinin bölgede bırakılması ve diğerlerinin yola devam etmesi emrini vermiştir. Ayrıca başlayacak hareket ile birlikte Barzan Şeyhi'nin yakalanması hususunda özen gösterilmesi için XI. ve XII. Kolordu Kumandanlıklarına emirler gönderilmiştir.⁴⁸⁴

Bu sırada, Van İngiliz Konsolos Yardımcısı tarafından hazırlanan raporda da Şeyh Abdüsselam ve faaliyetleri hakkında önemli tespitler yer almaktadır. Bahsedilen rapor 13 Mart 1914 tarihli olduğundan, Osmanlı Devleti'nin tam da Şeyh Abdüsselam üzerine harekate başladığı sırada kaleme alınmasından dolayı ayrı bir öneme sahiptir. Raporda yer alan bilgilere göre; Osmanlı Devleti, Barzan Şeyhi ve takipçilerine karşı askeri harekate hazırlanmaktaydı. Yapılacak askeri hareketi Van ve Musul Vilayetleri müşterek yapacaktı. Rapora göre; Van'daki Osmanlı kuvvetleri hastalık nedeniyle zor durumdaydı. Ayrıca Van'dan gönderilen kuvvetin 500 civarında olduğu bilgisi de paylaşılmıştır.

Raporda, bölgenin idari ve sosyal yapısına dair de önemli tespitlere yer verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Musul ve Van Vilayetlerindeki otoritesinin zayıf olduğu ve kaymakamların yaşadıkları kasaba dışındaki yerlerde çok az etkisinin bulunduğu ifade edilmiştir. Birçok küçük idari birimin yöneticisi Kürt ağalardı. Ancak ağalar resmi pozisyonlarına rağmen bölgede yaşayanlara karşı haydutluk ve baskın yapmaktan geri durmamaktaydı. Hükümetin bu bölgelerde otoritesinin zayıf olmasının nedeni olarak da bölgenin engebeli yapısı gösterilmektedir. Bu cümleden olarak, yerleşim yerleri arasındaki iletişim ve ulaşımın son derece zor şartlarda sağlandığı belirtilmiştir. Ancak Musul Valisi Süleyman Nazif ve Van Valisi Tahsin Bey genel anlamda o ana kadar başarılı bulunmaktadır. Aşiret reislerinin genellikle birbiriyle uğraşmasının bölgedeki idarecilerin işini kolaylaştırdığına da dikkat çekilmiştir.

Raporda değinilen konulardan biri de Kürtlerin İttihat ve Terakki'ye bakışıdır. Kürtlerin büyük çoğunluğunun yeni rejime (İttihat ve Terakki) karşı olumsuz bir bakış açısı vardı. İttihat ve Terakki ise çeşitli sebeplerden dolayı bazı şeyhleri bir tehdit olarak görmekteydi. Rapora göre; bahsedilen şeyhler gerçekten çok etkili ve güçlü dini kişiliklerdi.

⁴⁸³ BOA, DH.KMS. 3/34 Lef: 43 (9 Mart 1330/22 Mart 1914).

⁴⁸⁴ BOA, DH.KMS. 3/34 Lef: 42, 44 (18 Mart 1330/31 Mart 1914).

Van İngiliz Konsolos Yardımcısı'nın ifadelerine göre; Şeyh Abdüsselam, en etkili 5 veya 6 Kürt şeyhinden biriydi. Musul ve Van Vilayetlerinin arasındaki İmadiye'nin doğu bölgesinde yaşayan çok sayıda aşiret reisi onun takipçisiydi. Şeyh Abdüsselam'ın II. Meşrutiyet'ten itibaren İttihat ve Terakki hükümetlerine karşı düşmanca davrandığı ve onun nüfuzundaki bölgenin sorunların merkezi olduğu da ifade edilmiştir.

Raporun devamında, daha önce bahsettiğimiz Abdürrezzak Bedirhan ve Şeyh Abdüsselam arasındaki ilişkiye de değinilmiştir. Buna göre, Abdürrezzak Bedirhan 1913 yılında Osmanlı Devleti aleyhinde eylemlerde bulunmuş olup, Şeyh Abdüsselam da Abdürrezzak'a katılmak istiyordu. Konsolos Yardımcısı, Osmanlı Devleti'nin bu yüzden Şeyh'i ortadan kaldırmak istediğini tahmin etmekteydi. Şeyh Abdüsselam'ın, bir zamanlar düşman olduğu Seyyid Taha ile de Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak kurduğunu düşünmektedir. Raporda, Seyyid Taha'nın dedesi Şeyh Ubeydullah kadar güçlü olmadığı tespiti yapılmakla birlikte gücünün dikkate değer seviyede olduğu vurgulanmıştır. Seyyid Taha ve Şeyh Abdüsselam'ın güçleri eşit seviyedeydi. Seyyid Taha'nın o sırada İran'da, Osmanlı sınırına yakın bir yerde olduğu ve bu bölgede kendisine bağlı birçok yerleşim yerinin bulunduğu dikkat çekilmiştir. Seyyid Taha da Ruslarla yakın ilişki içindeydi.

Rapora göre; Şeyh Abdüsselam ve Seyyid Taha'nın ittifak yapması Osmanlı Devleti'ne önemli sorunlar çıkarabilirdi. Çünkü ikisini de destekleyen birçok kişi bulunmaktadır. Raporun sonuna doğru oldukça kritik bir tespit yapılmıştır. Buna göre; Seyyid Taha ve Şeyh Abdüsselam'ın bir dezavantajı vardı. Bu da takipçilerini uzun süre etrafında tutacak yeterli ganimet ve teşviklere sahip olmamalarıydı. Ancak, daha önce Şeyh Ubeydullah'ın İran'ı işgalindeki başarıyı sağlayan etken bu vasıtalar idi.⁴⁸⁵

Süleyman Nazif'in, Akra Kaymakamı'ndan aldığı bilgiye göre; Şeyh Abdüsselam'a karşı yapılacak hareket ertelenmeye devam ediyor ve Şeyh bu durumdan istifade ederek kaçmaya çalışıyordu. Süleyman Nazif, askeri makamların bu gecikme tavrını daha sert bir şekilde eleştirmeye başlamıştır. Nazif, Revanduz ve İmadiye'deki kuvvetlerden ayrı sadece Akra kazasında, 2 binbaşı kumandasında 850 asker asker ile 2 top bulunduğunu belirtmiştir. Zaten Şeyh Abdüsselam'a destek olan aşiretlerin desteği de kesilmişti. Durum bu haldeyken Barzan İsyanı'nı bastırmaya Akra'daki kuvvetler dahi yetecekti. Askeri kuvvetler gereksiz yere zaman kaybetmekteydi.⁴⁸⁶ Bu noktada, daha

⁴⁸⁵ PRO, FO, 195/2458, "British Vice Consulate from Sir Louis Mallet" Van, 13 Mart 1914.

⁴⁸⁶ BOA, DH.ŞFR. 422/59 (16 Mart 1330/29 Mart 1914).

harekat hazırlıkları yapılırken Süleyman Nazif'in dile getirdiği “kasıtlı ihanet” endişelerinin yersiz olmadığını söyleyebiliriz.

1914 yılının Mart ayı geçmesine rağmen askeri harekatta beklenen gelişme sağlanamadı. Osmanlı hükümeti ve özellikle de Süleyman Nazif meselenin bir an önce halledilmesini istiyordu. Bunun üzerine, Talat Paşa'nın talebi üzerine Harbiye Nezareti, Şeyh Abdüsselam'a karşı askeri harekatın genişletilmesi konusunda askeri kuvvetlere tekrar bir emir göndermiştir. Talat Paşa, Süleyman Nazif'e gönderdiği yazıda; harekatın birkaç gün içerisinde neticelendirilmesinin siyaseten gerekli olduğunu vurgulamıştır. Konuyu bizzat takip etmesini ve gerekirse harekat bölgesine gitmesini istemiştir.⁴⁸⁷ Süleyman Nazif ise mevcut kuvvetlerle Barzan meselesi halledilebilecekken Musul XII. Kolordusu'nun yani Esad Paşa'nın ihmali yüzünden konunun uzadığını ifade etmiştir. Ayrıca gerekenlerin yapılması için bizzat Akra'ya gideceğini ve bu meseleyi birkaç gün içinde olumlu şekilde sonlandıracağını belirtmiştir.⁴⁸⁸

Gecikme tartışmaları yaşanmakla birlikte Şeyh Abdüsselam'ın faaliyetleri yakından takip edilmekteydi. Tahsin Bey'in, Şemdinli Kaymakamlığı'ndan aldığı bilgilere göre; Şeyh Abdüsselam'ın adamlarından 5 kişi Rajan'a giderek Seyyid Taha ile görüşmüştü. Bu kişiler, Seyyid Taha'dan silah ve Barzan'dan ailelerini Rajan'a getirdikleri takdirde onlara yardım edilmesini talep etmiştir.⁴⁸⁹ Bu gelişmeler üzerine Tahsin Bey, askeri harekatın genişletilmesi ve bir an önce bu sorunun ortadan kaldırılması gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁹⁰

Dahiliye ve Harbiye Nezareti'nin baskıları üzerine, XII. Kolordu Kumandanı Esad Paşa süreci hızlandırmak zorunda kalmıştır. Kendisi Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; Barzan harekatı hakkında bilgi vermiştir. Şeyh Abdüsselam'a karşı yapılacak harekat için XI. ve XII. Kolordu'dan askeri kuvvetler tertip edilmiştir. Askeri harekat dört koldan gerçekleşecekti. XII. Kolordu'ya mensup müfrezeler Akra, İmadiye, Revanduz ve XI. Kolordu'ya mensup müfreze ise Şemdinli'den gelecekti. Askeri kuvvetler 3 Nisan 1914'ten itibaren harekata başlayacaktır. Zap Nehri'nden icra edilecek geçit harekatı için Revanduz ve Akra kollarına köprücülük malzemeleri de verilmiştir. Şemdinli müfrezesi de 3 Nisan'da Şemdinli üzerinden harekatına devam ederek

⁴⁸⁷ BOA, DH.ŞFR. 39/146 (19 Mart 1330/1 Nisan 1914).

⁴⁸⁸ BOA, DH.KMS. 3/34 Lef: 7 (20 Mart 1330/2 Nisan 1914).

⁴⁸⁹ BOA, DH.ŞFR. 422/92 (19 Mart 1330/1 Nisan 1914).

⁴⁹⁰ BOA, DH.ŞFR. 422/108 (19 Mart 1330/1 Nisan 1914).

Mezuri'ye inecektir. Böylece Barzan bölgesi her taraftan kuşatılarak hareket başlayacaktır.⁴⁹¹

Osmanlı Devleti'nin bölgedeki aşiretlerin Şeyh Abdüsselam'a olan desteklerini kesmekle kalmadığını, aynı zamanda bu aşiretlerden askeri hareket sırasında faydalandığını daha önce ifade etmiştik.⁴⁹² Süleyman Nazif, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; Barzan isyancılarına karşı yürütülen harekatta yardımı görülen aşiretlerin yerel adetleri münasebetiyle ikram ve ağırlama masrafları olduğuna dikkat çekmiştir. Akra ve Revanduz Kaymakamlıkları bu masrafın karşılanması talebinde bulunmuştur. Nazif, gerekli hallerde ve bu gibi konularda kullanılmak üzere örtülü ödenekten 300 lira talep etmiş ve bu talep de olumlu karşılanmıştır.⁴⁹³

Dahiliye Nezareti, Şeyh Abdüsselam'a karşı yürütülen askeri hareket hakkında Van ve Bitlis Vilayetlerini de bilgilendirmekteydi. Buna göre stratejik öneme sahip Püreys Boğazı Osmanlı'ya sadık aşiretler tarafından tutulmuş; Zap Nehri'nin her iki tarafı da kontrol altına alınmıştı. Revanduz ve İmadiye tarafından bölgeye gelmek üzere yola çıkan nizamiye kuvvetlerinden başka Akra'da bulunan askeri kuvvetler de Barzan üzerine hareket etmiştir. Çeşitli aşiretlerden oluşan ve Osmanlı'ya sadık 600 kadar yardımcı kuvvet ise bahsi geçen askeri kuvvetlere öncülük yapmaktaydı. İki gün zarfında bir çatışma yaşanması beklenmekte olup askeri kuvvetler arasındaki irtibatı (koordinasyonu) düzenlemek amacıyla Musul Valisi Süleyman Nazif 5 Nisan 1914 tarihinde bizzat Barzan'a hareket etmiştir.⁴⁹⁴

Şeyh Abdüsselam da harekate karşı çeşitli hazırlıklar yapmaktaydı. Rumiye Şehbenderliği'nden edinilen bilgiye göre; Şeyh'in adamları Rumiye'de silah ve cephaneye satın almıştı. Temin ettikleri silahlar ile Osmanlı topraklarına girme amacındaydılar.⁴⁹⁵ Dahiliye Nezareti de bu konuda Musul Vilayeti'ni uyarılmıştır.⁴⁹⁶

Süleyman Nazif, Akra üzerinden Zibar nahiyesine ulaşmış olup Barzan ile bulunduğu yer arasında sadece Zap Nehri bulunuyordu. Nazif'e göre, nehrin geçitlerinde tahkimat yapılmasına ve gece dağlarda ateş yakılmasına bakılırsa, Şeyh Abdüsselam mukavemette bulunacaktı. Süleyman Nazif, harekate katılacak kuvvetler hakkında da

⁴⁹¹ BOA, DH.KMS. 3/34 Lef: 38 (19 Mart 1330/1 Nisan 1914).

⁴⁹² Osmanlı Devleti, kendisine sadık aşiretlerin ödüllendirilmesini de ihmal etmemiştir. Bu bağlamda Dahiliye Nezareti, Şeyh Abdüsselam'a karşı yürütülen harekatta faydası görülen Revanduzlu Abdullah Paşazade Said Bey'in taltif edilmesini gündeme getirmiştir. BOA, DH.ŞFR. 52/317 (28 Nisan 1331/11 Mayıs 1915).

⁴⁹³ BOA, DH.KMS. 3/34 Lef: 48 (20 Mart 1330/ 2 Nisan 1914).

⁴⁹⁴ BOA, DH.ŞFR. 39/179 (24 Mart 1330/6 Nisan 1914).

⁴⁹⁵ BOA, DH.ŞFR. 423/77 (27 Mart 1330/9 Nisan 1914).

⁴⁹⁶ BOA, DH.ŞFR. 39/217 (30 Mart 1330/12 Nisan 1914).

bilgi vermiştir. Buna göre, mevcut kuvvet 800 asker ve 600 yardımcı aşiret kuvveti ile birlikte bir haftalık gecikme sonrası, ertesi gün itibariyle bölgeye intikal edecek olan Revanduz kuvvetlerinden oluşmaktaydı. 10 Nisan 1914 itibariyle de Barzan'a hücum edileceğinden Zap Nehri'ni geçmek üzere 2 kelek hazırlanmaktaydı. Süleyman Nazif, bu meselenin o zamana kadar uzamasının kendi kabahati olmadığını tekrar vurgulamıştır. Şeyh Abdüsselam'ın göstereceği mukavemet ne derece olursa olsun bu meselenin Osmanlı Devleti'nin menfaatine olacak şekilde halledileceğine inanıyordu.⁴⁹⁷ Nitekim, 10 Nisan 1914 tarihinde başlayacağı söylenen ve Süleyman Nazif'in de bizzat katıldığı hareket başarılı olmuştur. Askeri kuvvetler birkaç gün içerisinde bölgede hakimiyet sağlamış ancak Şeyh Abdüsselam yakalanamamış ve ailesiyle birlikte bölgeden kaçarak İran tarafına geçmiştir.⁴⁹⁸ Şeyh'in İran'a kaçıışı ile birlikte mesele Osmanlı Devleti sınırlarına taşınmıştır.

Şeyh Abdüsselam ve Osmanlı kuvvetleri arasında yaşanan çatışmanın ayrıntılarına dair İngiliz belgelerinde de bilgiler verilmektedir. Düzenlenen raporda, yaşanan çatışmanın beklenmedik bir durum olmadığı ifade edilmiştir. Rapora göre; Süleyman Nazif, Musul Valisi olarak tayin edilmesinden sonra Şeyh Abdüsselam'ın gücünü azaltma konusunda oldukça kararlıydı. Yaşanan çatışmalarda Şeyh'in ve Osmanlı kuvvetlerinin kaybı olmakla birlikte Şeyh Abdüsselam'ın daha fazla kayıp verdiği vurgulanmıştır. Şeyh askeri hareket neticesinde kaçmış ve Barzan'da otorite tekrardan kurulmuştu. Şeyh ve adamları zaman zaman da Osmanlı kuvvetlerine zor anlar yaşatmıştır. Bunlardan birinde, Revanduz'dan hareket eden takviye kuvvetler Mergesor'da pusuya düşürülmüş, 2 Türk subayı hayatını kaybetmiş ve 3 tanesi de yaralanmıştı Şeyh Abdüsselam İran'ın Rumiye şehrine geçmiş ve orada Ruslar tarafından hoş karşılanmıştı.⁴⁹⁹

Şeyh Abdüsselam'ın kaçmasından sonra askeri kuvvetler Barzan'a girmiş ve kontrolü sağlamıştır. Bölgede yapılan incelemelerde çeşitli delil ve belgeler de ele geçirilmiştir. Süleyman Nazif, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, Şeyh

⁴⁹⁷ BOA, DH.ŞFR: 423/68 (26 Mart 1330/8 Nisan 1914).

⁴⁹⁸ BOA, DH.ŞFR. 40/29 (3 Nisan 1330/16 Nisan 1914). Van Valisi Tahsin Bey, Şeyh Abdüsselam'a karşı yapılan hareketi Şemdinli müfreze kumandanı Bekir Bey vasıtasıyla yakından takip ediyordu. Buna göre Şeyh Abdüsselam 200 civarındaki adamıyla Zerare Köprüsü'nden geçmiş ve takip edilmesini zorlaştırmak amacıyla köprü'nün ayaklarını tahrip etmiştir. Daha sonra Revanduz-Şirvan-Bradost hattı üzerinden İran'ın Uşnu bölgesine geçmiştir. Bölgedeki isyancılar bir daha toparlanamayacak şekilde dağıtılmıştır. Ancak Tahsin Bey, Şeyh Abdüsselam ve Seyyid Taha'nın herhangi bir saldırısına karşı Bekir Bey kumandasındaki kuvvetlerin Şemdinli'de bulundurulması gerektiğini ifade etmiştir. BOA, DH.ŞFR. 425/17 (13 Nisan 1330/26 Nisan 1914).

⁴⁹⁹ IOR, L/P&S/10/212 Dosya: 211/1912, "Summary of events in Turkish Iraq for the Months of March and April, 1912". J.G.Lorimer, Bağdat, 6 Mayıs 1912.

Abdüsselim'in evinden çıkan evraka dair bilgi vermiştir. Ele geçirilen evraklar arasında Safvet Bey'e ait bazı mektup ve beyannameler de bulunmaktadır. Bunların yanında İngiltere konsolosunun Şeyh Abdüsselim'a destek verdiğiine dair kanıtlar da bulunmuştur. İngiltere konsolosu tarafından Şeyh'e hitaben yazılmış 31 Nisan 1911 tarihli mektuptan bahsedilmiştir.⁵⁰⁰ Konsolos bu mektubunda mülakat talebinde bulunmuştur.⁵⁰¹ Süleyman Nazif, konuyla ilgili Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği diğer yazıda; Barzan Şeyhi'nin evinden çıkan evrakın üç kısım olduğunu belirtmiştir. Birinci kısım Safvet Bey'in Osmanlı Devleti'nin asayişini ve düzenini ihlal etmeye yönelik mektup ile beyannameleridir. "Vatandaşlar Cemiyeti" adı altında oluşturulan yapının nizamnamesi de ele geçirilmiştir. İkinci kısım, XII. Kolordu Kumandanı Esad Paşa ile diğer subayların Şeyh Abdüsselim'a nişan tevcih ettirilmesinde aldıkları rüşvet ile Şeyh'e olan yardımlarına dair mektuplarıdır. Üçüncü kısım ise bazı memur ve kişilerin Şeyh Abdüsselim ile olan irtibatlarına dair mektuplardır. Süleyman Nazif, ele geçirilen belgelerin ne yapılması gerektiğini Dahiliye Nezareti'ne sormuştur. Dahiliye Nezareti, Barzan Şeyhi'nin evinde bulunan belgelerden önemli olanların asıllarını ve geri kalanların ise kopyalarının gönderilmesini istemiştir.⁵⁰² Süleyman Nazif, belgelerin Musul Mebusu İbrahim Fevzi vasıtasıyla İstanbul'a gönderileceğini bildirmiştir.⁵⁰³

Ele geçirilen bu evraktan dolayı mesul tutulan kişilerin yargılanması için İstanbul'dan bir mahkeme heyetinin gönderilmesi gündeme geldi.⁵⁰⁴ Ancak İstanbul'dan Musul'a bir mahkeme heyetinin gönderilmesi çeşitli zorluklara neden olacağından bu fikirden vazgeçildi. Dahiliye Nezareti, Musul Vilayeti'ne gönderdiği yazıda; konunun XII. Kolordu Kumandanlığı ile müzakere edilerek halledilmesini istedi.⁵⁰⁵

⁵⁰⁰ Süleyman Nazife göre; İngiltere konsoloslarının Osmanlı Devleti'ndeki olumsuz faaliyetlerini gösteren bu vesika önemli bir delildir. BOA, DH.ŞFR. 446/107 (23 Teşrin-i Evvel 1330/5 Kasım 1914).

⁵⁰¹ BOA, DH.ŞFR. 424/21 (2 Nisan 1330/15 Nisan 1914).

⁵⁰² BOA, DH.ŞFR. 40/152 (23 Nisan 1330/6 Mayıs 1914).

⁵⁰³ BOA, DH.ŞFR. 426/23 (25 Nisan 1330/8 Mayıs 1914).

⁵⁰⁴ BOA, DH.ŞFR. 40/152 (23 Nisan 1330/6 Mayıs 1914).

⁵⁰⁵ BOA, DH.ŞFR. 41/31 (7 Mayıs 1330/20 Mayıs 1914).

3.5. ASKERİ HAREKAT SONRASI ALINAN TEDBİRLER

3.5.1. İdari Bir Tedbir Olarak Zibar Kazasının Teşkili

Zibar kaza haline getirilmeden önce Akra kazasının bir nahiyesi idi. Zibar'ın kaza haline getirilmesi önceden beri gündemde olan bir konudur. Daha önce ifade edildiği üzere, Şeyh Abdüsselam'ın 1909'daki isyanını bastıran Muhammed Fazıl Paşa da bölgedeki asayiş ve düzenin sağlanması için bu idari tedbiri önermişti. Ancak Şeyh Abdüsselam'ın affedilmesi ve Fazıl Paşa'nın Musul Valiliğinden ayrılması ile bu girişim sonuçsuz kaldı.

1913 yılının Eylül ayında Musul Vilayeti İdare Meclisi, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; Barzan merkez olmak üzere Zibar ismiyle üçüncü sınıf bir kaza teşkil edilmesini önermişti. Bu önerinin temel sebebi, Barzan, Akra, İmadiye ve Zibar bölgelerinde önceden beri var olan asayiş problemlerinin önüne geçmekti. Oluşturulacak Zibar kazasına, Revanduz ve İmadiye'ye bağlı Şirvan, Mezuri-i Bâlâ, Rikan nahiyelerinin bağlanması düşünülmektedir. İdare Meclisi'nin bunun yanında başka talepleri de vardır. Bu talepler, Barzan ve Zibar arasında bir köprü'nün yapılması ile Musul-Akra telgraf hattının Barzan'a kadar uzatılması şeklindeydi. Önerinin kabul edilmesi halinde uygulanacak kanun maddesi ve bölgenin krokisi de Dahiliye Nezareti'ne gönderildi.⁵⁰⁶

Dahiliye Nazırı Talat Paşa da bu fikre olumlu bakıyordu. Sadaret'e gönderdiği yazıda; Barzan ve Zibar bölgelerinde yaklaşık olarak 374 köy bulunduğunu ve burada yaşayan halkın büyük bir kısmının medeni yaşamdan uzak aşiretlerden oluştuğunu ifade etmiştir. Bu aşiretlerin zaman zaman eşkıyalık faaliyetlerine giriştiği bilinmektedir. Özellikle bölgede yeterli miktarda mülki memur ve askeri kuvvet olmadığı dönemlerde Barzanlılar ile civardaki aşiretler birbirinin can ve malına kastetmektedir. Bu sorunlar hükümeti sürekli meşgul etmektedir. Bu sorunların ortadan kaldırılması için de Osmanlı Devleti, önemli miktarda askeri ve mali kayıplar yaşamaktaydı. Talat Paşa'ya göre, bahsedilen bölgenin konum itibarıyla önemi giderek artmaktadır. Ona göre, Zibar'ın kaza haline getirilmesinin Osmanlı Devleti'ne önemli katkıları olacaktır. Öncelikle, bölgede kurulacak 30 kadar ibtidai mektep ile bölgede eğitim gelişecektir. Bununla birlikte, biri erkek diğeri kız öğrencilere mahsus iki rüştiyenin de kurulması planlanıyordu.⁵⁰⁷ Bölgedeki nüfus ve araziler kayıt altına alınarak Osmanlı Devleti, vergi tahsili ve asker

⁵⁰⁶ BOA, BEO, 4239/317868 Lef: 6 (29 Ağustos 1329/11 Eylül 1913). Mazbata için bkz. BOA, BEO, 4239/317868 Lef: 1 (1329/1913).

⁵⁰⁷ BOA, MF.İBT. 456/7 (9 Eylül 1329/22 Eylül 1913).

toplama konusunda avantajlı hale gelecektir. Talat Paşa, bu konuda Şeyh Abdüsselam'ın nüfuzundan da faydalanabileceğini söylemiştir. Çünkü Barzan'da kurulması planlanan askeri kışla için Şeyh daha önce yardım vaadinde bulunmuştu. Bölgedeki asayiş ve huzurun devamı için Şeyh Abdüsselam'ın gücünden istifade etmek gerekiyordu. Dahiliye Nezareti, oluşturulacak kazada görevlendirilecek memurlar ve daireleri ile ne kadar masraf yapılacağı hakkında bir cetveli Sadaret'e göndermiştir.⁵⁰⁸ Kanaatimizce, Osmanlı Devleti bir taraftan bölgedeki idari yapıyı düzenlerken diğer taraftan Barzan Şeyhi'ni de kontrol altına almak istiyordu.

Neticede Sadaret, Dahiliye Nezareti'nin talebini Maliye Nezareti'ne iletmiştir. Maliye Nezareti, teşkil edilmek istenen Barzan merkez olmak üzere Zibar kazasının tahsisatı konusunda bir çalışma yapmıştır. İlgili dairelerin hesaplarına göre, kazanın oluşumu için talep edilen miktar 217.810 kuruştur.⁵⁰⁹ Teşkili talep edilen bu kaza için Islahat-ı Maliye Komisyonu ise bütçenin arttırılmasını uygun bulmamaktadır. Senenin bitimine az bir zaman kaldığı belirtilmiş ve oluşturulmak istenen kazanın o sene değil de 1914 (Rumi 1330) senesi bütçesine ilavesi daha uygun görülmektedir. Meclis-i Vükela, Maliye Nezareti'nin bu görüşünü uygun bulmakla birlikte 1914 senesi bütçesinde bahsi geçen kazanın oluşumu için ödenek ayrılması gerektiğini bildirmiştir.⁵¹⁰

Böylece kurulması bir süre ertelenen Zibar kazasını Süleyman Nazif bir süre sonra tekrar gündeme getirmiştir. Nazif, Barzan'ın kaza merkezi haline getirilmesini çok önemsemekteydi. Ona göre; bölgedeki huzursuzluk uzun yıllardır devam ettiğinden, bu sorunlar sadece askeri tedbirler ile çözülemezdi. Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapıdaki sorunları çözmeden sadece askeri tedbirlere başvurusu ise ilerleyen zamanlarda tekrar soruna neden olacaktır. Nazif, çözüm olarak da Barzan'ın kaza merkezi yapılmasını, askeri ve mülki düzenin sağlam bir şekilde oluşturulmasını, telgraf hattının Barzan'a kadar ulaştırılmasını önermiştir. Bu idari düzenlemelerin yapılmasıyla vergiler daha düzenli toplanacağından, yapılacak masraflar da devlete yük olmayacaktı.⁵¹¹ Dahiliye Nezareti'nin Musul Vilayeti'ne gönderdiği yazıya göre; Zibar nahiyesinin kaza haline gelmesi 1914 senesi bütçesinin onaylanmasına bağlı olduğundan bu durumun

⁵⁰⁸ BOA, BEO, 4239/317868 Lef: 4 (29 Ağustos 1329/11 Eylül 1913).

⁵⁰⁹ Mesela bu masraf içerisinde 27.200 kuruş Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti giderleri içindir. BOA, DH.EUM.EMN. 67/10 Lef: 1, 2 (21 Eylül 1329/4 Ekim 1913).

⁵¹⁰ BOA, BEO, 4239/317868 Lef: 1, 5 (16 Teşrin-i Sani 1329/29 Kasım 1913), BOA, MV.183/23 (27 Teşrin-i Sani 1329/10 Aralık 1913). 1914 yılı için bazı hazırlıklar yapılmıştır. Mesele gelecek sene oluşturulacak kaza için Musul'daki mevcut polis kadrosuna 1 komiser muavini ve 7 polis memuru eklenmesi kararlaştırıldı. BOA, DH.EUM.EMN. 74/78 (11 Kanun-ı Sani 1329/24 Ocak 1914).

⁵¹¹ BOA, Dahiliye Nezareti, İdare Evrakı (DH.İD.) 183-2/41 Lef: 3 (25 Mart 1330/7 Nisan 1914).

gerçekleşmesi beklenmekteydi.⁵¹² Meclis-i Vükela'nın da 1914 senesi bütçesini kabul etmesinin⁵¹³ ardından Sadrazamı Mehmet Sait Paşa ile Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın imzaları ve devrin Padişahı Mehmet Reşat'ın da onayı sonucunda Zibar nahiyesi Musul Sancağı'na bağlı olarak bir kazaya çevrilmiş ve Barzan da bu kazanın merkezi yapılmıştır.⁵¹⁴ Böylece, kurulması uzun zamandır düşünülen Zibar kazası, Şeyh Abdüsselam'a karşı yapılan askeri harekattan sonra kurulmuş oluyordu.

3.5.2. 1914 İsyanı Sonrası Alınan ve Alınması Düşünülen Diğer Tedbirler

Süleyman Nazif'in de bizzat katıldığı askeri hareket başarılı olduğunu ve Şeyh Abdüsselam'ın ailesiyle birlikte İran topraklarına kaçtığını ifade etmiştik. Şeyh'in faaliyette bulunduğu bölgelerin başında Akra, Revanduz ve İmadiye kazaları gelmektedir. Süleyman Nazif bahsedilen bölgelerdeki asayiş ve devlet otoritesinin temini için bazı adımlar atmıştır. Bu minvalde Akra kazasında suç işleyen ileri gelen kişiler tutuklanmıştır. Revanduz dahilinde bulunan eşkıyanın ileri gelenleri öldürülmüş ve Mezuri-i Bâlâ'da bulunan eşkıya da ağalarıyla beraber tutuklanmıştır. İmadiye Kazası Meclis-i İdaresi'nde âzâ olup Şeyh Abdüsselam'a yakınlık duyanlar da görevden alınmıştır.⁵¹⁵

Süleyman Nazif, bölgede sağlanan otoritenin kalıcı olması için başka tedbirler de düşünüyordu. Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; yeni oluşturulan Zibar kazasının merkezi Barzan'da 80 piyade ve 20 süvariden oluşan bir jandarma kuvvetinin bulundurulmasını elzem görmektedir. Daha önce oluşturulması düşünülen bu kuvvet mali sebeplerden oluşturulmamıştı. Nazif ise bu kuvvet ihtiyacının her ne sebeple olursa olsun geri bırakılmasını uygun bulmamaktadır. Bu kuvvetin oluşturulmaması halinde ilerleyen zamanda, bölgede meydana gelecek olumsuz hadiselerin giderilmesi için birkaç kat daha fazla kuvvet gerekeceği vurgulanmıştır.⁵¹⁶ Barzan'da bulundurulmasına lüzum görülen jandarma kuvvetlerinin masraflarının nasıl karşılanacağı konusunda ise ortak bir görüş yoktur. Musul Vilayeti bu masrafların sınır birlikleri tahsisatından karşılanmasını talep etmiştir. Bu talep Dahiliye Nezareti tarafından Harbiye Nezareti'ne iletilmiştir. Ancak Jandarma Umum Kumandanlığı, sınır birliklerinin bütçede ayrı bir fasılda değerlendirildiği gerekçesiyle bu talebe olumsuz cevap vermiştir. Ayrıca Musul Vilayeti

⁵¹² BOA, İ.MMS. 182/28 Lef: 1, 2 (30 Mart 1330/12 Nisan 1914).

⁵¹³ BOA, İ.MMS. 182/28 Lef: 1 (6 Nisan 1330/19 Nisan 1914).

⁵¹⁴ BOA, *Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Levazım Kalemi* (DH.EMN.LVZ.) 20/3 (8 Nisan 1330/21 Nisan 1914).

⁵¹⁵ BOA, DH.ŞFR. 424/88 (10 Nisan 1330/23 Nisan 1914).

⁵¹⁶ BOA, DH.ŞFR. 426/89 (30 Nisan 1330/13 Nisan 1914).

Jandarma Alayı'nın 136 piyade ve 87 süvari açığı bulunmakta; öncelikle boş kalan bu kadroların tamamlanması ve talep edilen kuvvetin bu mevcuttan karşılanması gerekmektedir.⁵¹⁷

Süleyman Nazif bu şekilde bazı tedbirler almakla birlikte bölgedeki askeri kuvvetlerin kumandanı XII. Kolordu Kumandanı Esad Paşa ile görüş farklılıkları yaşamaktaydı. Bu durum Nazif'in girişimlerini sıkıntıya sokuyordu. XII. Kolordu Kumandanlığı Barzan'da isyancı kalmadığı gerekçesiyle vazifeleri sonra eren müfrezelerin görev yerlerine iadelerini Harbiye Nezareti'nden talep etmiştir. Dahiliye Nezareti de Musul Vilayeti'ne gönderdiği yazıda; bu konuda gerekenlerin yapılmasını istemiştir.⁵¹⁸ Süleyman Nazif ise, bu görüşü uygun bulmamaktadır. Bu dönemde merkezi Barzan olan Zibar kazasının teşkil edildiğini ifade etmiştik. Nazif, kazanın teşkilinde bazı eksiklerin olduğunu vurgulamıştır. Bu minvalde kazaya sadece kaymakam tayin edilmiş ancak jandarma ve çeşitli alanlarda gerekli olan memurlar tayin edilmemiştir. Ayrıca telgraf hattının da yapılamadığı ve inşasına başlanan köprünün sona ermesinin bir kaç ay süreceği bildirilmiştir. Barzan bölgesi bu durumdayken burada bulunan askeri kuvvetlerin kaldırılmasının uygun olmayacağı ifade edilmiştir. Dahiliye Nezareti bunun üzerine Harbiye Nezareti'nden bölgedeki kuvvetlerin kaldırılmamasını istedi. Ancak Harbiye Nezareti, Barzan'daki asayişin XII. Kolordu Kumandanlığı tarafından sağlandığını ve bölgedeki asayişin temini için de zaten seyyar jandarmaların bulunduğunu belirtmiştir.⁵¹⁹ Süleyman Nazif ise görüşünde ısrarcıdır. Özellikle, yapımına başlanan köprü tamamlana kadar askerin bölgeden çekilmemesi talebini tekrarlamıştır. Bununla birlikte Barzan bölgesinin Rusların faaliyet yürüttüğü sınır bölgesine yakın olmasından dolayı köprü tamamlanana ve jandarma kuvveti oluşturuluncaya kadar bölgedeki askeri kuvvetlerin kaldırılmamasını istemiştir. Ona göre; bölgede gerekli tedbirler alınmadan askeri kuvvetlerin çekilmesi ile asayişsizlik hali tekrardan oluşacaktır.⁵²⁰

Süleyman Nazif ve Esad Paşa arasındaki anlaşmazlık sık sık gün yüzüne çıkıyordu. Musul Valisi, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; Barzan takibatı nedeniyle hiçbir gereği olmadığı halde Esad Paşa tarafından Şemdinli'ye gönderilen iki taburun zor durumda kaldığını ifade etmiştir. Nazif'e göre; bu kuvvetin oradan

⁵¹⁷ BOA, DH.ŞFR. 41/88 (13 Mayıs 1330/26 Mayıs 1914), BOA, DH.EUM.EMN. 114/64 Lef: 1 (13 Mayıs 1330/26 Mayıs 1914).

⁵¹⁸ BOA, DH.ŞFR. 41/107 (15 Mayıs 1330/28 Mayıs 1914).

⁵¹⁹ BOA, DH.İD. 176/ 69 Lef: 1, 2, 3, 4 (5 Ağustos 1330/18 Ağustos 1914).

⁵²⁰ BOA, *Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Evrak Odası Kalemi Evrakı* (DH.EUM.VRK.) 22/54 (23 Nisan 1330/6 Mayıs 1914).

kaldırılmasında hiçbir sakınca yoktu.⁵²¹ Ancak sefalet içinde bulunan bu taburların kaldırılması için Esad Paşa ikna edilemediğinden bu konuda Harbiye Nezareti'nin duruma müdahale etmesi istenmiştir.⁵²²

XII. Kolordu Kumandanlığı'nın, Süleyman Nazif'e yönelik şikayeti ise askeri kuvvetlerin bazı lojistik ihtiyaçlarının karşılanmamasıyla ilgilidir. Barzan takibatına katılan subayların bu konudan rahatsız olduğu ve kritik bir dönemde böyle bir durumun uygun olmadığı ifade edilmiştir. Dahiliye Nezareti bu konuda gerekenlerin bir an önce yapılmasını Musul Vilayeti'ne bildirmiştir.⁵²³

Süleyman Nazif ile askeri makamların ayrıştığı konulardan bir diğeri de Şeyh Abdüsselam'ın firarından sonra yapılan takibatlar ile ilgilidir. Şeyh'in firarından sonra takibat yapan askeri kuvvetler tam anlamıyla araştırma yapmadan ahaliden bazıları gruplar halinde mülki makamlara teslim etmeye başlamıştı. Süleyman Nazif ise suçları kesin olmayıp, haklarında adli kurumlarca tutuklama kararı olmayan bu kişileri serbest bırakmış ve bu yaptığının kanunlara uygun olduğunu belirtmiştir.⁵²⁴

Süleyman Nazif'in bölgede almaya çalıştığı tedbirlerden biri de telgraf hattının oluşturulmasıdır. Bölgedeki gelişmelerin sağlıklı bir şekilde takip edilebilmesi için bir telgraf hattı yapılması gerekli görülüyordu.⁵²⁵ Hatta Nazif, böyle bir hattın yapımında telgraf direklerinin yerel imkanlarla sağlanabileceğini ifade etmiştir.⁵²⁶ Dahiliye Nezareti bu talebi Telgraf ve Posta Nezareti'ne iletmiştir. Ancak Dahiliye Nezareti'nden Musul Vilayeti'ne gönderilen yazıda; Simil'den Duhok'a oradan İmadiye'ye ve Akra'dan Barzan'a kadar yapımı talep edilen telgraf hattının ödenek olmamasından dolayı ileri bir tarihte yapılabileceği ifade edildi. Bununla birlikte, Simil ve Duhok arasındaki haberleşmenin telefonla sağlanabileceği belirtildi.⁵²⁷ Süleyman Nazif ise telgraf konusundaki ısrarına devam ediyordu. Ona göre; Barzan bölgesinde asayişin temin edilememesinin temel nedeni, ne bölgede yaşayan halkın mizacı ne de hükümetin olayları bastırmadaki tavrıdır. Bu durumun sebebi, memleketin önemli bölgelerinden birinin telgraftan mahrum kalmasıdır. Bu konudaki görüşünü desteklemek için bazı örnekler de vermiştir. Mesela İmadiye kazası vilayet merkezinden uzak ve zararlı amaçları olan

⁵²¹ BOA, DH.ŞFR. 427/7 (4 Mayıs 1330/17 Mayıs 1914).

⁵²² BOA, DH.ŞFR. 425/112 (21 Nisan 1330/4 Mayıs 1914).

⁵²³ BOA, DH.ŞFR. 41/123 (18 Mayıs 1330/31 Mayıs 1914).

⁵²⁴ BOA, DH.ŞFR. 429/54 (25 Mayıs 1330/7 Haziran 1914).

⁵²⁵ BOA, DH.ŞFR. 429/56 (25 Mayıs 1330/7 Haziran 1914).

⁵²⁶ BOA, DH.ŞFR. 429/105 (28 Mayıs 1330/10 Haziran 1914).

⁵²⁷ BOA, DH.EUM.EMN. 82/22 Lef: 3 (9 Haziran 1330/22 Haziran 1914).

yabancıların bulunduğu bir yerdi. Osmanlı Devleti ise oranın durumundan haftalarca habersiz kalmaktadır. Nazif, Simil'den Duhok kasabasına oradan da İmadiye'ye ve Akra'dan Barzan'a birer telgraf hattı yapılmasının elzem olduğunu tekrar vurgulamıştır. Bu meselenin bir bütçe meselesi olarak görülmesini doğru bulmuyordu. Çünkü ileride ortaya çıkacak sorunların çözümü için daha büyük fedakarlıklar yapmak zorunda kalılabileceğinden endişe ediyordu. Nazif'e göre; Osmanlı Devleti'nin idari ve siyasi anlamda menfaatlerini korumak bu tedbire bağlıdır. Bu meselenin sadece Telgraf ve Posta Nezareti'ne ait olmadığını özellikle vurgulamıştır. Telgraf hattı için gerekli olan paranın hangi nezaretin bütçesinden ödenmesi mümkün ise bir an evvel bu yapılmalıydı.⁵²⁸

Süleyman Nazif, bölgedeki idari ve askeri durumu gözetirken ulaşım konusunu ihmal etmemiştir. Bu bağlamda Barzan ve Zibar arasında bir köprü yapımına başladığını ifade etmiştir. Diğer bir konu ise Akra-Püreys Dağları arasında bir yol yapılmasıdır. Bu konudaki masrafların karşılanması için Dahiliye Nezareti vasıtasıyla Nafia Nezareti'ne başvurulmuştur.⁵²⁹ Nazif, alınacak bu tedbirler ile coğrafi şartlardan kaynaklanan dezavantajı en aza indirmeye çalışıyordu. Ancak Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik durum, bu tedbirlerin hayata geçirilmesini zorlaştırıyordu.

Osmanlı idaresi, askeri ve idari tedbirler yanında hukuki olarak da girişimde bulunmuştur. Daha önce ifade edildiği üzere, Şeyh Abdüsselam 1909'daki isyanından sonra af talebinde bulunmuştu. Osmanlı Devleti, bu dönemde Şeyh hakkında kanuni takibatın durdurulmasını ancak göstereceği tavra göre durumun yeniden değerlendirileceği kararını almıştı. Şeyh Abdüsselam'ın yeniden isyan hareketine girişmesi üzerine ise, Meclis-i Vükela kararıyla Şeyh hakkında ertelenen hukuki takibat yeniden başlatılmıştır.⁵³⁰ Bu karar, Şeyh Abdüsselam'a karşı yapılacak işlemlerin hukuki alt yapısını oluşturması açısından önemlidir.

3.6. XII. KOLORDU KUMANDANI ESAD PAŞA İLE İLGİLİ YAPILAN TAHKİKAT

Esad Paşa, daha önce ifade edildiği üzere, bir dönem Musul vali vekili olarak da görev yapmıştı. Şeyh Abdüsselam'ın Musul'da askeri ve siyasi faaliyetlerini yoğunlaştırdığı dönemde Musul'daki XII. Kolordu Kumandanıydı. Musul Valisi Süleyman Nazif'in, Şeyh Abdüsselam'a karşı giriştiği mücadelede Esad Paşa'yı sık sık

⁵²⁸ BOA, DH.ŞFR. 431/80 (11 Haziran 1330/24 Haziran 1914).

⁵²⁹ BOA, DH.EUM.EMN. 114/52 Lef: 1, 2 (10 Mayıs 1330/23 Mayıs 1914).

⁵³⁰ BOA, MV. 189/17 (21 Mayıs 1330/3 Haziran 1914).

eleştirdiği görülmektedir. İki taraf arasında yaşanan bu şiddetli sürtüşme dönemin İngiliz raporlarına da yansımıştır.⁵³¹ Nazif, Esad Paşa'nın Musul'daki görevinden alınması talebinde bulunmuş ancak Dahiliye Nezareti bu talebi uygun görmemiştir. Yaşar Kaplan'a göre, Esad Paşa Musul'da, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na yakın mahalli idarecilerden biri olup Şeyh Abdüsselam ile iyi ilişkiler geliştirmişti.⁵³²

Dahiliye Nezareti, Barzan meselesinin ve Musul Vilayeti'ndeki karışıklığın çözümü için Esad Paşa'nın vali tayin edilmesini düşünmüş ve Musul Valisi Süleyman Nazif'in bu konudaki görüşünü sormuştu. Süleyman Nazif, Nezaret'e gönderdiği cevapta; Esad Paşa hakkında olumsuz ifadeler kullanarak paşanın hırsının Musul'a zarar verdiğini ve valilik makamının dahi kendisine verilmesinin bu hırsı sona erdirmeyeceğini ifade etmiştir. Devamında da Barzan Şeyhi'nin ele geçirilen evrakı arasında Esad Paşa'nın rüşvet aldığına dair belgelerin çıktığını ifade etmiştir. Ayrıca, Barzan Şeyhi'nin birkaç sene evvel Muhammed Fazıl Paşa'nın elinden Safvet Bey'in kurtardığını hatırlatmıştır. Nazım Paşa'nın girişimiyle Barzan Şeyhi'ne verilmek üzere hükümetten alınan 1.000 liranın Şeyh Abdüsselam ve Safvet Bey'in aralarında paylaşıldığını iddia etmiştir. Daha önce Safvet Beyin yaptığını Süleyman Nazif'e göre o zamanda Esad Paşa yapmaktaydı ve bu konuda yapılan hatalar olmasaydı o anda Barzan Şeyhi'nin cenazesinden başka ortada bir işareti kalmazdı. Bu sebeplerden dolayı da Esad Paşa'nın vali tayin edilmesine karşı çıkmıştır. Uyarı ve eleştirilerine devam eden Süleyman Nazif'e göre, ilerleyen zamanlarda Musul Vilayeti'nde ortaya çıkacak karışıklıklar o anki ordu kuvvetleriyle dahi sona erdirilemeyecektir. Bölgedeki devlet otoritesinin ve nüfuzunun azlığına dikkat çekerek Musul Vilayeti'nin Osmanlılığı maddi bir bağlantısı olmadığını iddia etmiştir. Nazif, Akra'dan Musul'a gidip emirleri bekleyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca, Dahiliye Nezareti'nin bu konuda cevabının gecikmesi halinde Basra'da olduğu gibi vekil tayin etmeden vilayeti terk edeceğini de eklemiştir.⁵³³

Süleyman Nazif'in bu sert cevabından sonra Dahiliye Nezareti'nin Süleyman Nazif'in bu uyarılarını dikkate alarak Esad Paşa'yı Musul valiliğine tayin etme fikrinden vazgeçtiği anlaşıyor. Bu minvalde konu Harbiye Nezareti'ne aktarılmış, Esad Paşa hakkında somut bir delil ele geçirildiği takdirde azliyle kalınmaması ve mahkeme

⁵³¹ Buna göre; Süleyman Nazif Esad Paşa'nın Şeyh Abdüsselam ile yazışmaları ve hükümet aleyhine olan faaliyetleri konusunda deliller olduğunu iddia etmiştir. IOR, L/P&S/10/212 Dosya: 211/1912, "Summary of events in Turkish Iraq for the Months of March and April, 1912". J.G.Lorimer, Bağdat, 6 Mayıs 1912.

⁵³² Yaşar Kaplan, "a.g.m.", s.193-194.

⁵³³ BOA, DH.ŞFR. 424/48 (6 Nisan 1330/19 Nisan 1914).

edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Süleyman Nazif'e de, iddia edilen delillerin ortaya çıkması halinde gerekenin yapılacağı bildirildi.⁵³⁴

Süleyman Nazif, Esad Paşa'nın görevine devam etmesinden son derece rahatsızdı. Şeyh Abdüsselam'a karşı askeri hareketin devam ettiği sırada Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; Esad Paşa'nın ihaneti ispatlanmasına rağmen hâlâ kumandanlık koltuğunda oturduğunu ve mesele çıkarmak için bahane aradığını bildirmiştir. Tepkisi giderek sertleşen Süleyman Nazif bu durumun devam etmesi halinde Barzan takibatına dair askeri konularda görüş belirtmeme kararı aldığını ifade etmiştir.⁵³⁵

Süleyman Nazif, iddialarını desteklemesi bakımından Dahiliye Nezareti'ne önemli bir yazı göndermiştir. Bu yazıda Esad Paşa ve bölgede görev yapan idareciler hakkında ele geçirilen deliller detaylı bir şekilde aktarılmıştır. Bu cümleden olarak, Barzan Şeyhi'ne karşı askeri hareket sırasında ele geçirdiği; Esad Paşa, Nizamiye Yüzbaşı Avni Efendi ve Esad Paşa'nın Yaveri Yüzbaşı Abdullah'a ait mektupların suretlerini Dahiliye Nezareti'ne iletmiştir. Nazif, Esad Paşa'nın mektuplarında Şeyh'e muhalif olan ağa ve şeyhlerin cezalandırılacağı ifadelerinin olduğuna dikkat çekmektedir. Şeyh Abdüsselam'a muhalif olan kişilerden biri de Zibar ileri gelenlerinden Selim Han Ağa idi. Bir oğlu Barzan Şeyhi tarafından öldürülmüş ve kendisi de rehin alınmıştır. Osmanlı kuvvetlerinin Barzan'ı kontrol altına almasından sonra ise serbest kalmıştır. Selim Han daha sonra Akra Kazası İdare Meclisi'ne gelerek şahit olup duyduklarını anlatmıştır. Meclis tarafından tanzim edilen bu ifade Musul'a iletilmiştir.

Süleyman Nazif'in bahsettiği mektup suretlerini, kronolojik sırası ve içeriğiyle birlikte incelemek yararlı olacaktır. Esad Paşa'nın Barzan Şeyhi'ne gönderdiği mektuplardan birinin tarihi 21 Şubat 1912'dir. XII. Kolordu Kumandanı Esad imzasını taşıyan bu mektupta Barzan Şeyhi ile bir görüşme konusundan bahsedilmektedir. Esad Paşa, kendisinin gelemeyeceğini ancak Şeyh'in Musul'a gelebileceği ya da mektuplaşarak haberleşmenin sağlanabileceğini belirtmiştir. Esad Paşa'nın diğer mektubu 15 Ağustos 1913 tarihini taşımaktadır. Musul Vali Vekili ve Kolordu Kumandanı imzasını taşıyan bu mektupta Esad Paşa'nın, Barzan Şeyhi'ne bir nişan tevcihi konusunda girişimde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda Esad Paşa, Şeyh Abdüsselam'ı tebrik de etmektedir. Görüldüğü üzere, nişan meselesinde Esad Paşa'nın etkisi olduğuna dair bilgiler vardır.

⁵³⁴ BOA, DH.ŞFR. 40/61 (8 Nisan 1330/21 Nisan 1914).

⁵³⁵ BOA, DH.ŞFR. 426/104 (2 Mayıs 1330/15 Mayıs 1914).

Süleyman Nazif, Esad Paşa'nın yanı sıra bazı subayların da Şeyh Abdüsselam ile irtibatta olduğunu ifade etmiştir. Bu minvalde Akra Nizamiye Kumandanı Yüzbaşı Avni Bey imzalı mektup 12 Eylül 1913 tarihini taşımaktadır. Avni Bey, bu mektupta Şeyh'e olan saygısını dile getirmekle birlikte Şeyh'in yakın adamlarına selam göndermektedir. Avni Bey'in diğer mektubu ise 15 Aralık 1913 tarihini taşımaktadır. Avni Bey de Barzan Şeyhi'ne tevcih edilen nişandan dolayı onu tebrik etmektedir. Bu nişanın verilmesinde Esad Paşa'nın etkisine vurgu yapılmıştır. Bu nişanla beraber Şeyh'in bundan sonra Osmanlı hükümeti ile fikir birliği içinde olması gerektiği dile getirilmiştir.⁵³⁶

Nazif'in Dahiliye Nezareti'ne ilettiği evrak suretleri arasında; Esad Paşa'nın Yaveri Yüzbaşı Abdullah Efendi'nin Barzan Şeyhi'ne gönderdiği 9 Kasım 1913 tarihli mektup da vardır. Abdullah Efendi mektubunda; Şeyh Abdüsselam'a saygısını ifade etmektedir.

Süleyman Nazif'in ele geçirdiği evraklar arasında Şeyh Abdüsselam'ın en yakın adamlarından Hasan'a ait olduğunu ileri sürdüğü bir mektup da vardı. Mektubun içeriğinde önemli ve üzerinde durulması gereken bilgiler bulunmaktadır. Farsça kaleme alınan bu mektupta Hasan, Revanduz'dan sevk olunan askeri kuvvetlerin mekkari (yük taşımak için kullanılan) hayvanlarını kaçırdığını, birkaç güne kadar valinin (Süleyman Nazif'in) azledileceğini ve işlerin Esad Paşa'nın eline düşeceğini bildirmiştir. Hasan, bu konuda Esad Paşa ile irtibatta olduğunu da belirtmiştir. Ayrıca, Şeyh Abdüsselam'ın askeri kuvvetlere karşı muvaffak olacağı ve Şeyh'in hükümlerinin Musul'a kadar geçerli olacağı ümidini taşımaktadır. Süleyman Nazif, Esad Paşa'nın yaptıklarının araştırılmaya devam edileceğini, eldeki belge ve bilgiler ile Esad Paşa'nın mahkemeye değil küreğe bile sevk edilebileceğini belirtmiştir. Kolordu kumandanlığı vazifesinde bulunan kişinin böyle bir durumda olmasını Musul Vilayeti'nin asayiş için bir tehdit olarak görmektedir.⁵³⁷

Süleyman Nazif'in ortaya koyduğu deliller ve bu konuda gösterdiği kararlılık sonuç vermeye başlamıştı. Neticede, gerek Barzan meselesinde gerek de çeşitli konularda suistimalleri ve hataları ispatlanmış olan XII. Kolordu Kumandanı Esad Paşa bu görevden alınmıştır. Esad Paşa, Bağdat Ordu Müfettişliği'nden almış olduğu müsaade üzerine, 28 Mayıs 1914 tarihinde Musul'dan ayrılmak üzere hareket etmiştir. Süleyman Nazif, Esad

⁵³⁶ BOA, DH.ŞFR. 424/87 (9 Mayıs 1330/22 Mayıs 1914).

⁵³⁷ BOA, DH.ŞFR. 424/87 (9 Mayıs 1330/22 Mayıs 1914).

Paşa'nın görevinden alınmasını yeterli görmemiş ve Musul Vilayeti'ndeki hatalarından dolayı Osmanlı Devleti'ne hesap vermesi gerektiğini savunmuştur. Esad Paşa'nın cezasını görmesini, Musul Vilayeti namına Dahiliye Nezareti'nden talep etmiştir.⁵³⁸ Esad Paşa'nın görevden alınmasıyla Süleyman Nazif, Musul Vilayeti'ndeki otoritesini de arttırmış oluyordu.

3.7. ŞEYH ABDÜSSELAM'IN İRAN'DA BULUNDUĞU SÜREÇTE YAŞANANLAR

Daha önce ifade edildiği gibi, Şeyh Abdüsselam üzerine yapılan askeri hareket başarılı olmuş ve bölgedeki devlet otoritesi yeniden sağlanmıştı. Bununla birlikte Şeyh, ailesi ve bazı adamlarıyla birlikte İran'a kaçabilmiştir. Osmanlı Devleti de Şeyh'in faaliyetlerini, başta Rumiye ve Hoy Şehbenderliği olmak üzere çeşitli kanallar ile yakından takip etmiştir.

Rumiye Şehbenderi'nin verdiği bilgiye göre; Barzan Şeyhi, birkaç yüz adamıyla birlikte ilk olarak İran'ın Uşnu şehrine geçmiştir. Bu meselenin de etkisiyle Osmanlı-İran sınırı daha da önem kazanmıştır. Nitekim Van Valisi, Osmanlı-İran sınırındaki tedbirlerin artırılması ve 3-4 aylığına İran sınırına daha fazla önem verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Özellikle sınır birliklerinin birbirine ve komuta merkezlerine telefonla bağlanması gerekiyordu. Ruslar, İran'da hakimiyet kurduğu bölgelerde böyle bir iletişim ağı kurmuştu.⁵³⁹ İran'da önemli bir nüfuzu bulunan Rusya da gelişmeleri yakından takip ediyordu. Hatta Van Valisi Tahsin Bey'in aktardığına göre, Van'daki Rus Konsolosu Şeyh'e yapılan askeri hareketin İran topraklarına taşınmaması noktasında bir talepte bulunmuştur.⁵⁴⁰

Şeyh Abdüsselam'ın İran'a gelişi ve Ruslarla olan irtibatı hakkında Abdürrezzak Bedirhan'ın eserinde de bazı bilgiler yer almaktadır. Buna göre Ruslar, Şeyh Abdüsselam Barzani ile ilgili Abdürrezzak Bedirhan'ın görüşünü sormuştur. Abdürrezzak da Barzan Şeyhi'nin güçlü ve haklı olduğunu ifade ederek Rusların onu desteklemesini istemiştir. Eğer Rus desteği olmazsa ayaklanmanın çabucak kırılacağını da belirtmiştir.⁵⁴¹ Bununla birlikte Rusya'nın Şeyh Abdüsselam'ı destekleyeceğinden de emin olmadığını ekliyordu.⁵⁴² İlerleyen süreçte görüleceği üzere Ruslar, Şeyh Abdüsselam'ı İran'da

⁵³⁸ BOA, DH.ŞFR. 430/21 (31 Mayıs 1330/13 Haziran 1914).

⁵³⁹ BOA, DH.ŞFR. 424/83 (9 Nisan 1330/22 Nisan 1914).

⁵⁴⁰ BOA, DH.ŞFR: 424/45 (6 Nisan 1330/19 Nisan 1914).

⁵⁴¹ Abdurrezak Bedirhan, *a.g.e.*, s.37.

⁵⁴² Abdurrezak Bedirhan, *a.g.e.*, s.42.

himaye edecektir. Şeyh Abdüsselam, 1914 yılının Nisan ayında, yani tam İran'a kaçtığı dönemde, Rusya'nın Rumiye Konsolos Yardımcısı Vvedenskiy'den Rusya'nın himayesini talep ederek Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa hazır olduğunu belirtmiştir.⁵⁴³

İran'a kaçan Şeyh Abdüsselam'ın yanında kaç adamı olduğu da tartışma konusu olmuştur. Rumiye Şehbenderi'nin aktardığı bilgiye göre Şeyh, Uşnu'ya geldiğinde yanında 500 civarında adamı vardı.⁵⁴⁴ Süleyman Nazif ise bu sayının doğru olmadığını vurgulamıştır. Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; Şeyh Abdüsselam ile yaşanan çatışmada Şeyh'in adamlarını incelediğini ve Barzan Şeyhi'nin 200'den fazla adamı olmadığını ileri sürmüştür. Bu kişiler arasından, çatışmada yaralanan ve hayatını kaybedenler ile Osmanlı Devleti'ne teslim olanlar da olmuştur. Süleyman Nazif, Şeyh'in yanında 10-15 adamdan başka kimsenin kalmadığını belirtmiştir.⁵⁴⁵ Daha sonraki yazısında ise önemli detaylar görülmektedir. Nazif, verdiği bilgiler konusunda ısrarcı olmuş, bazı mülki ve askeri memurlar ile Rus yetkililerin şahsi ya da siyasi menfaatleri uğruna bu sayıyı bilerek daha fazla gösterdiğini ifade etmiştir. İddiasını daha açık şekilde ifade eden Süleyman Nazif, beyan edilen 500 rakamının ya Rumiye Şehbenderi ya da kendisinden istifade etmeye çalışan Rumiye'deki Rus Konsolosu tarafından ortaya atıldığını düşünüyordu. Hatta, Hariciye Nazırı vasıtasıyla Rumiye Şehbenderi'nin uyarılmasını talep etmiştir.⁵⁴⁶

Şeyh Abdüsselam, Uşnu'dan sonra Acem ve Rus süvarilerinin gözetimi altında Rumiye'ye geçmiştir. Rumiye Şehbenderi'nin ifadesine göre; Şeyh'in kalabalık bir şekilde İran tarafına geçmesi Acemlerden daha fazla Rusların tadını kaçırmıştır. Çünkü bu kişilerin iaşelerinin karşılanması noktasında problem yaşanmaktadır.⁵⁴⁷ Rumiye Şehbenderliği'nden alınan bilgilere göre; İran'da bulunan Cilolu aşiretinin isyancılara yardım ettiği ve Yüksekova kazasındaki Sino'nun da Şeyh Abdüsselam'ın tarafına geçebileceği bildirilmiştir.⁵⁴⁸

⁵⁴³ Mehmet Perinçek, *a.g.e.*, s.25-26.

⁵⁴⁴ BOA, DH.ŞFR. 40/80 (10 Nisan 1330/23 Nisan 1914).

⁵⁴⁵ BOA, DH.ŞFR. 425/6 (12 Nisan 1330/25 Nisan 1914).

⁵⁴⁶ BOA, DH.ŞFR. 425/70 (7 Nisan 1330/30 Nisan 1914).

⁵⁴⁷ BOA, DH.ŞFR. 425/94 (20 Nisan 1330/27 Nisan 1914), BOA, DH.ŞFR. 425/ 48 (15 Nisan 1330/28 Nisan 1914).

⁵⁴⁸ BOA, DH.ŞFR. 40/109 (16 Nisan 1330/29 Nisan 1914). Sino Ağa, aslında Barzan Şeyhi ile senelerdir husumetli olan birisidir. Aynı zamanda cinayet suçundan gıyaben mahkum edilmiştir. Barzan Şeyhi'nin hükümet tarafında tedip edilmesi üzerine hükümete sadakatini bildirmiştir. Ayrıca bölgede yapılacak resmi işlerde hükümete yardımcı olma sözü vermiş bunun karşılığında da mahkumiyetinin affını talep etmiştir. Meclis-i Vükela ise Sino'nun affedilmesini hukuki olarak uygun bulmamış ancak kanuni takibatın bir süre ertelenmesini uygun bulmuştur. BOA, MV.189/53 (4 Haziran 1330/17 Haziran 1914). Osmanlı Devleti bu şekilde bölgede etkili olabilecek aşiretleri kontrol altında tutmayı amaçlıyordu.

Osmanlı Devleti, Barzan Şeyhi'nin İran sınırlarında olduğunu ve yakalanarak kendisine teslim edilmesini talep etmiştir. İran ise topraklarında bulunan Osmanlı askerlerinin geri çekilmesini istemiştir.⁵⁴⁹ Bu da Şeyh'in teslim edilmeyeceğinin göstergesi olmuştur.

Bu sırada, Şeyh Abdüsselam ile ilgili çeşitli bilgiler gelmeye devam ediyordu. Buna göre Şeyh, 200 adamıyla Seyyid Taha'nın Şemdinli'deki adamlarıyla birlikte saldırı planlamaktadır. Bunun üzerine Rusya Konsolosu ve İran yönetimi nezdinde yapılan girişimler neticesinde saldırının engellendiği ve Seyyid Taha'nın bir süre daha Tebriz'de tutulacağı ifade edilmiştir. Ayrıca Tahran Sefareti'nin bildirdiğine göre; İran Hükümeti, Şeyh Abdüsselam'ın Osmanlı topraklarına dönmesi ve buna uymazsa yakalanarak Osmanlı Devleti'ne teslim edilmesi için Azerbaycan Valisi vasıtasıyla Rumiye'deki idarecilere emir vermiştir.⁵⁵⁰ Süleyman Nazif ise bu emir üzerine İran memurlarının ne gibi girişimlerde bulunduğu dair malumatı olmadığını Dahiliye Nezareti'ne bildirmiştir.⁵⁵¹ Bu dönemde ne Ruslar ne de İran Şeyh Abdüsselam'ı teslim etme niyetinde olmadığı için Osmanlı Devleti'ni oyalamaya çalışmaktaydı. Süleyman Nazif, engellendiği iddia edilen saldırı konusunda da bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Barzan Şeyhi Abdüsselam'ın güçlü olduğu zamanda bile 200'den fazla adamı olmadığını vurgulamıştır. Hatta mağlup ve perişan bir halde İran'a kaçan Şeyh'in yanında 10 kişiden fazla adamı bulunmadığına emin olduğunu tekrar ifade etmiştir. Süleyman Nazif daha önce de dile getirdiği şekliyle; ya Rumiye Şehbenderi'nin meseleyi büyüttüğünü ya da yanlış haber aldığını düşünüyordu.⁵⁵²

Osmanlı Devleti özellikle Rumiye Şehbenderliği vasıtasıyla Şeyh Abdüsselam'ın hareketlerini takip etmekteydi. Alınan bilgilere göre Şeyh, Rus Konsoloshanesi'nde ya da Ağa Petros'un evinde saklanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin bu durumu protesto etmesi üzerine Rus Konsolos Şeyh Abdüsselam'ı himaye etmediklerini açıklamıştır. Daha sonrasında edinilen bilgilere göre Şeyh, Karabağlı Hacı Nazım'ın evinde ve adamları da Mergevar'da bulunmaktaydı.⁵⁵³

Bu dönemde Şeyh Abdüsselam ve adamlarının Osmanlı topraklarına girdiğine dair bilgiler gelmektedir. Dahiliye Nezareti, Musul ve Van Vilayetlerinin bu konuyu

⁵⁴⁹ BOA, DH.ŞFR. 40/126 (19 Nisan 1330/ 2 Mayıs 1914).

⁵⁵⁰ BOA, DH.ŞFR. 426/16 (24 Nisan 1330/7 Mayıs 1914).

⁵⁵¹ BOA, DH.ŞFR. 426/61 (28 Nisan 1330/11 Mayıs 1914).

⁵⁵² BOA, DH.ŞFR. 426/62 (28 Nisan 1330/11 Mayıs 1914).

⁵⁵³ BOA, DH.ŞFR. 41/19 (4 Mayıs 1330/17 Mayıs 1914).

araştırmasını istemiştir.⁵⁵⁴ Süleyman Nazif, Şeyh'in Şirin Dağı'na geldiğine dair haberler çıkması üzerine Akra Kaymakamlığı ve bölgedeki diğer yetkililere tahkikat yaptırmıştır. Ancak bu bilginin asılsız olduğu ve Şeyh'in İran'da bulunduğu kesin olduğu ifade edilmiştir.⁵⁵⁵ İlerleyen süreçte bu tarz haberler gelmeye devam etmiştir. Süleyman Nazif, Şeyh Abdüsselam'ın hâlâ İran'da olduğunu, sadece adamlarından bir kaçının İran'da yaşadığını ve sefaletle dayanamayarak sınırı geçmeye çalıştığını belirtmiştir. Bu durumda, bölgedeki jandarma ve yardımcı aşiret kuvvetleri ile gereken önemler alınmıştır.⁵⁵⁶ Bu dönemde ortaya atılan iddialardan biri de Barzan Şeyhi'nin yakalandığı idi. Osmanlı yönetimi bu iddiayı da doğrulamak için araştırma yapmış, ancak Van'daki XI. Kolordu'nun bildirdiğine göre bu bilgi de asılsızdı.⁵⁵⁷ Zaman geçtikçe Şeyh Abdüsselam hakkında farklı iddialar ortaya atılmaya devam etmiştir. Bu iddialardan biri de Şeyh'in öldüğüne yönelik olanıdır. Süleyman Nazif, Şeyh'in her tarafta arandığını ancak bu bilginin doğru olmadığını ifade etmiştir.⁵⁵⁸ Şeyh Abdüsselam Osmanlı topraklarına geçmemiş, ancak adamları zaman zaman baskın faaliyetlerinde bulunmuştur. Van'dan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıya göre; bir hafta önce Barzan Şeyhi'nin adamlarından 6 kişi Osmanlı sınırını geçmeye çalışırken askerler tarafından püskürtülmüştür.⁵⁵⁹ Zaman zaman bu tarz girişimler devam etmiştir. Süleyman Nazif, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; Barzan Şeyhi'nin adamlarının saldırısı sonucu Zibar kazasında vazifelerini yapmakta olan 1 tahsildar ile 4 jandarma neferi hayatını kaybettiğini dile getirmiştir. Gereken tahkikatın yapıldığı Akra Kaymakamlığı'ndan bildirilmiştir. Olayın seferberlik dolayısıyla bölgede bulunan taburların aldırılmasından dolayı olmuş olabileceği değerlendirilmiştir. Alınan önlem doğrultusunda; 50 piyade 20 süvari toplam 70 jandarmadan oluşan bir kuvvet Zibar Kaymakamı'nın maiyetinde olarak Barzan'a gönderilmiş ve XII. Kolordu Kumandanlığı'na da bu hususta bilgi verilmiştir.⁵⁶⁰

Anlaşıldığı kadarıyla, Şeyh Abdüsselam hakkında zaman zaman bilgi kirliliği de oluşmaktaydı. Örneğin, Van Vilayeti'nin Çölemerik (Hakkari merkez) Kaymakamlığı'ndan aldığı bilgiye göre, Şeyh Abdüsselam 3 adamıyla birlikte

⁵⁵⁴ BOA, DH.ŞFR. 41/103 (15 Mayıs 1330/28 Mayıs 1914).

⁵⁵⁵ BOA, DH.ŞFR. 429/53 (25 Mayıs 1330/7 Haziran 1914), BOA, DH.ŞFR. 430/78 (4 Haziran 1330/17 Haziran 1914).

⁵⁵⁶ BOA, DH.ŞFR. 439/60 (19 Ağustos 1330/1 Eylül 1914).

⁵⁵⁷ BOA, DH.ŞFR. 41/135 (19 Mayıs 1330/ 1 Haziran 1914), BOA, DH.ŞFR. 41/168 (22 Mayıs 1330/ 4 Haziran 1914).

⁵⁵⁸ BOA, DH.ŞFR. 436/11 (26 Temmuz 1330/8 Ağustos 1914).

⁵⁵⁹ BOA, DH.EUM.EMN. 116/ 9 (24 Haziran 1330/7 Temmuz 1914).

⁵⁶⁰ BOA, DH.ŞFR. 438/114 (15 Ağustos 1330/28 Ağustos 1914).

İmadiye’de yaşayan Pervarili* Reşit Bey’in himayesine girmişti.⁵⁶¹ Ancak Süleyman Nazif bu bilginin doğru olmadığını ifade ediyordu. Ona göre, Reşit Bey, Şeyh Abdüsselam’ı himaye edecek kadar cesur ve ahmak değildir. Ayrıca önceden de tanıdığı Reşit Bey’in sadakat ve haysiyet sahibi olduğunu bildirmiştir. Yayılan bu haberin ise Çölemerik (Hakkari merkez) kazasında bulunan Sadi Ağa tarafından yayıldığına dikkat çekmiştir. Çünkü Sadi Ağa, önceden beri Reşit Bey’in hasmı olup, bu kişiyi herhangi bir vesileyle ve özellikle de hükümet vasıtasıyla ezdirmek istemektedir. Nazif’e göre; Şeyh Abdüsselam’ın o gün İran’da bulunduğu kesin olduğuna göre Reşit Bey’in zaten Şeyh’i himaye etme ihtimali yoktur. Bu noktada, şahsi amaçların gerçekleşmesi için hükümetin alet edilmemesi gerektiği uyarısında bulunmuştur.⁵⁶²

Osmanlı Devleti, Şeyh Abdüsselam meselesini sona erdirmek amacıyla farklı yollara da başvurmuştur. Zira, Osmanlı askerlerinin İran sınırını ihlal etmesi bazı diplomatik sorunlara yol açabilirdi. Bundan dolayı, bu tarz problemlere yol açmayacak şekilde aşiretlerden faydalanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, Herki Aşireti’nin⁵⁶³ faaliyetlerini ele alabiliriz. Şeyh Abdüsselam’a önceden beri düşman olan ve askeri hareket esnasında da Osmanlı Devleti’ne önemli hizmetlerde bulunan Herki Aşireti’nden Fakir Ağa, Şeyh Abdüsselam’ı ortadan kaldıracak vaadiyle 5-10 adamıyla birlikte İran’a geçmiştir. Süleyman Nazif de buna karşılık kendisinin bu işi başarması halinde hükümet tarafından ödüllendirileceğini vaat etmiştir.⁵⁶⁴ Ruslar ise diplomatik yollardan, aşiret kuvvetlerinin İran toprağına girmemesini istemiştir.⁵⁶⁵ Süleyman Nazif, Dahiliye Nezareti’ne gönderdiği yazıda; Barzan Şeyhi’nin takibi için Herki dışındaki aşiretlerin İran sınırını tecavüze meydan verilmediğini bildirmiştir.⁵⁶⁶ Dahiliye Nezareti, Şeyh Abdüsselam’ın İran’dayken ortadan kaldırılması için yapılan girişimlerin bir süre ertelenmesini istemiştir.⁵⁶⁷ Ancak, Nazif bu konudaki girişimleri desteklemeye devam etmiştir. Şeyh Abdüsselam’ın İran topraklarının Osmanlı sınırına yakın yerlerde bulunduğu haberi üzerine Şeyh’e düşman olan aşiretlerden harekete geçenler olmuştur.⁵⁶⁸

* Pervari, İmadiye kazasının bir nahiyesidir.

⁵⁶¹ BOA, DH.ŞFR. 426/16 (24 Nisan 1330/7 Mayıs 1914).

⁵⁶² BOA, DH.ŞFR. 426/62 (28 Nisan 1330/11 Mayıs 1914).

⁵⁶³ Herki Aşireti ile Barzaniler arasında yıllardır süren bir mücadelenin olduğunu daha önce ifade etmiştik. Mesela 1913 yılının Mayıs ayında Şeyh Abdüsselam’ın adamları Herki Aşireti mensuplarına saldırarak hayvanlarını gasp etmiştir. Bu konu hakkında Musul Vilayeti’nden Maliye Nezareti’ne gönderilen yazıda; tahkikat ile görevlendirilen Polis Komiseri İsmail Bey’e masraflar için 2.000 kuruş ödeme yapılması istenmiştir. BOA, *Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Muhasebe Kalemî Evrakı* (DH.EUM.MH.) 253/46 (29 Mayıs 1330/11 Haziran 1914).

⁵⁶⁴ BOA, DH.ŞFR. 425/6 (12 Nisan 1330/25 Nisan 1914).

⁵⁶⁵ BOA, DH.ŞFR. 40/93 (13 Nisan 1330/26 Nisan 1914).

⁵⁶⁶ BOA, DH.ŞFR. 425/29 (14 Nisan 1330/27 Nisan 1914).

⁵⁶⁷ BOA, DH.ŞFR. 426/61 (28 Nisan 1330/11 Mayıs 1914).

⁵⁶⁸ BOA, DH.ŞFR. 426/96 (1 Mayıs 1330/14 Mayıs 1914).

Şeyh'i ortadan kaldırmaya çalışan kişilerden biri Revanduz kazasına bağlı ve İran sınırına yakın Dar'ül-Aman köyünde yaşayan Şeyh Celaleddin Efendi'dir. Kendisi, Şeyh Abdüsselam'ın her nerede olursa olsun ortadan kaldırılacağını Süleyman Nazif'e taahhüt etmiştir. Bu iş için de kardeşi Şeyh Salih ve fedailerini görevlendirmiştir. Bu işin başarılması halinde de Şeyh Salih'in "emirü'l-ümeralık" rütbesine yükseltilmesini ve maaş ile ödüllendirilmesini talep etmiştir. Ayrıca Şeyh Salih'in fedailerini, Barzan Şeyhi'nin adamları veya Şeyh'i koruyan aşiret reisleri tarafından öldürülecek olursa fedailerin geride kalan ailelerine hükümet maaş bağlayacaktı. Süleyman Nazif, bu istekleri olumlu karşılamış ve Şeyh Salih de adamlarıyla beraber İran'a geçmek için yola çıkmıştır.⁵⁶⁹

Şeyh Abdüsselam'ın İran'da bulunduğu sürece dair Rusya Arşivi'nde de önemli belgeler bulunmaktadır. Mehmet Perinçek'in eserinde yer alan bilgiler Rusların Şeyh Abdüsselam'a karşı bakışını ortaya koymaktadır. Özellikle 1914 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında Rusya'nın çeşitli rütbe ve konumdaki yetkililerinin bu konudaki görüşlerini öğrenmekteyiz. Bu minvalde bazı örnekler vermek gerekirse, Rusya'nın Rumiye Konsolos Yardımcısı Vvedenskiy, Tahran'daki Rus Büyükelçiliği'ne 21 Temmuz 1914 tarihli bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafta; Osmanlı Devleti'ne karşı yapılacak savaşta Şeyh Abdüsselam'a verilecek silah ve cephane desteği ile Rusya'nın lehine işler yapılabileceğine dikkat çekilmiştir.⁵⁷⁰ Dönemin Rus Dışişleri Bakanı Sazanov, Savaş Bakanı Suhomlinov'a gönderdiği 23 Temmuz 1914 tarihli mektubunda; Osmanlı Devleti bünyesindeki Kürtlere Abdürrezzak Bedirhan ve Şeyh Abdüsselam vasıtasıyla nüfuz edilebileceğini ifade etmiştir. Bu konuda gereken hazırlıkların yapılması istenmiştir.⁵⁷¹ İran'da görevli Rus Albay A.İ. İyas ise 30 Temmuz 1914 tarihli belgede, Barzani aşiretinin Türk ordularının cephe gerisinde ayaklanma ve karışıklık çıkartmak için kullanılabileceğini söylemiştir.⁵⁷² Rusların, Kafkas Askeri Bölgesi Kurmay Başkanı Yudenic de, 10 Ağustos 1914 tarihli telgrafında; Türklere düşman unsurlar kullanılarak ayaklanmaların örgütlenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu konuda Şeyh Abdüsselam ve Seyyid Taha'nın kullanılmasının uygun olacağını belirtmiştir. Yudenic, 18 Ağustos 1914 tarihli raporunda da; Şeyh Abdüsselam'ın Türklerden intikam alma amacıyla olduğunu belirterek Barzanilerin çıkaracağı bir ayaklanmanın Türklere büyük sorun yaratacağını

⁵⁶⁹ BOA, DH.ŞFR. 428/33 (15 Mayıs 1330/28 Mayıs 1914).

⁵⁷⁰ Mehmet Perinçek, *a.g.e.*, s.25-26.

⁵⁷¹ Mehmet Perinçek, *a.g.e.*, s.26.

⁵⁷² Mehmet Perinçek, *a.g.e.*, s.25.

vurgulamıştır. Türklerin isyanı bastırmak amacıyla Şeyh Abdüsselam'ın üzerine önemli bir kuvvet göndereceğini ve bunun da Rusya'nın işine yarayacağı vurgulanmıştır.⁵⁷³

Osmanlı Devleti de Rusların bu planlarının bilincindeydi ve durumu yakından takip ediyordu. Nitekim, Rumiye Şehbenderi Van Valisi'ne gönderdiği yazıda; Barzan Şeyhi'nin Hoy'da Rus generali yanında bulunduğunu ve Seyyid Taha'nın da Hoy'a getirilmesine çalışıldığını bildirmiştir. Rumiye Şehbenderi'nin görüştüğü Rus Miralayı Andreyefski, Osmanlı birliklerinin sınırda toplanmasının kendileri için şüpheye neden olduğunu belirtmiştir. Özellikle Emir Haşmet gibi İranlı meşrutiyet ihtilalcilerinin⁵⁷⁴ İstanbul ve diğer yerlerden Osmanlı sınırına gelerek Azerbaycan bölgesine geçme teşebbüsleri Rusları rahatsız etmiştir. Rusların da bir iki güne kadar Kafkasya'dan, Azerbaycan bölgesine asker sevk edeceği haberi alınmıştı. Van Valisi Tahsin Bey, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; Kafkasya'dan yola çıktığı ifade edilen kuvvetin Hoy civarına geldiğini bildirmiştir. Bu kuvvet Ermeni, Yahudi ve Gürcülerden oluşmaktadır. İki alaydan oluşan kuvvetin yanlarında üç de dağ topu bulunmaktadır. Ayrıca Rusların emriyle Hoy Şehbenderi ile Van Vilayeti arasında postacılık-habercilik yapan Hasan Bey'in Simko'nun adamlarından Mirza tarafından alıkonulduğu bildirilmiştir. Hasan Bey'in üzerindeki evrakın ele geçirildiği, ancak bu belgelerde Rusya'nın işine yarayacak bir bilginin bulunmadığı vurgulanmıştır. Rumiye'de bulunan Rus Miralayı Mayonski'nin Osmanlı Devleti'nin sınır birliklerini takviye etmesinden rahatsız olduğu ve Osmanlı'dan gelecek bir saldırıya karşı kuvvetlerini takviye ettiği bildirilmiştir. Hoy ve civarındaki kuvvetlerin top yönünden dikkate değer olduğu ve Osmanlı topraklarına girmeye çalışan 40 kişilik bir Kürt çetesinin tamamen ortadan kaldırıldığı belirtilmiştir. Rusların Simko ve Barzan Şeyhi'ni silahlandırıp Osmanlı sınırlarında bazı problemler çıkarabileceğine dikkat çekilmiş ve Van Vilayeti'nin de bu konuda hazır ve teyakkuzda bulunduğu vurgulanmıştır.⁵⁷⁵ Şeyh Abdüsselam Hoy'a gelmeden önce Seyyid Taha'nın nüfuzunda olan Rajan bölgesindeydi.⁵⁷⁶ Hoy Şehbenderinin Van Vilayeti'ne gönderdiği bilgiye göre; Ruslar Barzan Şeyhi'ni Dilman taraflarına göndermişti. Amaçları ise Şeyhin nüfuzuyla aşiretleri kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmaktı.⁵⁷⁷ Osmanlı Devleti'nin Tahran elçisi, Eylül 1914 tarihinde

⁵⁷³ Mehmet Perinçek, *a.g.e.*, s.27.

⁵⁷⁴ 1906-1911 yılları arasında Meşrutiyet tecrübesini yaşayan İran'a daha sonraki yıllarda tekrar meşrutiyet yönetimini getirmeye çalışan grubun ismidir.

⁵⁷⁵ BOA, DH.EUM.EMN. 91/16 (12 Ağustos 1330/25 Ağustos 1914).

⁵⁷⁶ BOA, DH.ŞFR. 439/36 (18 Ağustos 1330/31 Ağustos 1914).

⁵⁷⁷ BOA, *Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye İkinci Şube* (DH.EUM.2.Şb.) 73/2 (18 Ağustos 1330/31 Ağustos 1914). Abdürrezzak Bedirhan ve Şeyh Abdüsselam'ın Musul'dan başlayarak Osmanlı Devleti'nin genelinde bir

Rus temsilcileriyle yaptığı görüşmede Hoy ve Rumiye'deki Rus Konsolosların Şeyh Abdüsselam'ı Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmasını protesto etmiştir.⁵⁷⁸ Görüldüğü üzere, Şeyh Abdüsselam'ın Musul Vilayeti'ndeki nüfuzu kırılmış ancak İran'da bulunduğu süreç içerisinde de Osmanlı Devleti'ni uğraştırmaya devam etmiştir.

3.8. MUSUL VALİSİ SÜLEYMAN NAZİF'İN İSTİFA GİRİŞİMİ

Şeyh Abdüsselam'ın İran'da bulunduğu süreçte yaşanan gelişmelerden biri de Musul Valisi Süleyman Nazif'in istifa girişimidir. Süleyman Nazif'in istifa talebinde bulunmasının nedeni ise, Dahiliye Nezareti ile yetki paylaşımında yaşanan sorundur. Bu dönemde Kerkük'e yeni bir mutasarrıf tayin edilmişti. Süleyman Nazif, Dahiliye Nezareti'nin bu tayin konusunda görüşünü almamasının geleneklere uygun olmadığını belirterek bu konuda daha özenli olunmasını istedi.⁵⁷⁹ Dahiliye Nazırı Talat Paşa ise mutasarrıf ve kaymakamların görevlendirilme ya da azledilmesinde valilerin görüşünün alınmasına dair kanunlarda bir kural olmadığına dikkat çekmiştir. Talat Paşa, Süleyman Nazif'in Musul'a tayininden sonra birçok konuda kendisine destek olunduğunu da hatırlatmıştır. Paşa, Dahiliye Nezareti'ne karşı bir güvensizlik oluştuğunu ve böyle bir durumda birlikte çalışmanın mümkün olmadığını belirterek Süleyman Nazif'in istifasını kabul etmiştir.⁵⁸⁰ Süleyman Nazif ise, Dahiliye Nezareti'ne verdiği cevapta istifasının kabulüne teşekkür etmekle birlikte eleştirilerini de sıralamıştır. Kendisinin Kerkük Mutasarrıflığına atanan Abdülkadir Efendi'ye karşı olumsuz bir tavrı olmadığını, ancak Dahiliye Nezareti'nin bu konuda fikrini sormamasının yanlış olduğunu belirtmiştir. İstifasının sadece buna bağlanmaması gerektiğini de ifade etmiştir. Süleyman Nazif'in asıl rahatsız olduğu konu ise Caf⁵⁸¹ Beylerinden Hamidi Bey'e, kendisinin aksi yöndeki tüm yazılarına rağmen hükümet tarafından önem verilmesiydi. Nazif, bu gibi kişilerin hükümetin gücünden faydalandığını ileri sürmüştür. Musul Vilayeti'nin daha fazla ihmal edilmemesini Talat Paşa'dan özellikle rica etmiştir. Halkı bu kişilerin eline bırakmanın yanlış olduğu vurgulanmıştır. Şahıslara gerekenden fazla önem verilmemesini ve halkın geneline yönelik icraatlar yapılmasını savunmuştur. Bu konudaki uyarılarını yaparak son vazifesini ifa ettiğini belirtmiştir.⁵⁸²

Kürt İsyanı çıkarma maksadına yönelik faaliyetleri konusunda Tiflis Başşehbenderi Münir Süreyya Bey'in raporu bkz. BOA, *Hariciye Nezareti Atina Sefareti* (HR.SFR.1.) 175/29 (27 Eylül 1914).

⁵⁷⁸ Mehmet Perinçek, *a.g.e.*, s.25.

⁵⁷⁹ BOA, DH.KMS. 25/52 Lef: 3 (30 Haziran 1330/13 Temmuz 1914).

⁵⁸⁰ BOA, DH.KMS. 25/52 Lef: 1 (1 Temmuz 1330/14 Temmuz 1914).

⁵⁸¹ Süleymaniye Sancağı'ndaki en büyük aşiretlerden biridir. Davut Hut, *a.g.t.*, s.315. Detaylı bilgi için bkz. Zuhal Özbaş *a.g.t.*

⁵⁸² BOA, DH.KMS. 25/52 Lef: 4-5 (2 Temmuz 1330/15 Temmuz 1914).

Süleyman Nazif'in istifa etmesi ve bunun da Dahiliye Nezareti tarafından kabul edilmesi Musul'da geniş yankı bulmuştur. Çeşitli unvan ve meslekten kişiler Süleyman Nazif'in istifasının kabul edilmemesi için Dahiliye Nezareti, Sadaret ve Meclis-i Mebusan'a telgraflar göndermiştir. Birçoğunda vurgulanan ortak görüş ise, Süleyman Nazif'in Musul'da asayişi ve güvenliği sağladığıydı. Kendisinin vatana ve hükümete bağlı olduğu vurgulanarak Musul'da yaptığı olumlu faaliyetlerden bahsedilmiştir. Süleyman Nazif'in istifasının kabul edilmemesini isteyenler arasında; Hikmet Ziya, İttihat ve Terakki Partisi'nin Musul Heyet-i Merkeziyesi, Musul'un ileri gelenleri, Musul Vilayet Meclisi üyeleri, Keldani Patriği Emanuel, ilim adamları, Musevi Cemaati, tarikat şeyhleri ve Ermeni Cemaati adına Papaz Kırkor bulunmaktaydı.⁵⁸³

Dahiliye Nezareti bu gelişmeler üzerine Süleyman Nazif'e itimat edildiğini, bu nedenle birlikte çalışmaya devam edileceğini bildirmiştir. Ayrıca Süleyman Nazif'in rahatsız olduğu Caf Beyi Hamidi'nin de Bağdat'a gönderileceği ifade edildi.⁵⁸⁴ Bunun üzerine, Süleyman Nazif de verdiği cevapta kendisine gösterilen itimada teşekkür etmiştir.⁵⁸⁵ Ayrıca, istifa mevzusunun Talat Paşa'ya karşı bir saygısızlık olarak algılanmasından dolayı üzüntü duyduğunu vurgulamış ve Talat Paşa'ya karşı olan bağlılığını dile getirmiştir.⁵⁸⁶ Talat Paşa da istifanın geri alınmasından dolayı memnuniyet duyduğunu belirtmiştir.⁵⁸⁷

Böylece, bir bakıma güven tazeleyen Süleyman Nazif bu gelişmelerden sonra bir süre daha görevine devam etmiştir. Bununla birlikte, 1914 yılının sonuna doğru ve Şeyh Abdüsselam Barzani İsyanı tamamen ortadan kaldırıldıktan sonra Dahiliye Nezareti'nin kararı üzerine Bağdat Valiliği'ne tayin edildi. Musul Valiliği'ne ise Bağdat Vali Vekili Reşit Bey tayin edildi.⁵⁸⁸ Süleyman Nazif 27 Aralık 1914 tarihli yazısında; kendisine tevdi edilen görev için Dahiliye Nezareti'ne teşekkürlerini iletmış ve 3 gün içerisinde Bağdat'a hareket edeceğini ifade etmiştir.⁵⁸⁹

⁵⁸³ DH.KMS. 25/52 Lef: 6-10, 14-18, 23,24,27-29,34 (3 Ağustos 1330/16 Ağustos 1914, 4 Temmuz 1330/17 Temmuz 1914, 5 Temmuz 1330/18 Temmuz 1914, 9 Temmuz 1330/22 Temmuz 1914).

⁵⁸⁴ DH.KMS. 25/52 Lef: 36 (7 Temmuz 1330/20 Temmuz 1914).

⁵⁸⁵ DH.KMS. 25/52 Lef: 37 (8 Temmuz 1330/21 Temmuz 1914).

⁵⁸⁶ DH.KMS. 25/52 Lef: 39 (22 Temmuz 1330/4 Ağustos 1914).

⁵⁸⁷ DH.KMS. 25/52 Lef: 38 (29 Temmuz 1330/11 Ağustos 1914).

⁵⁸⁸ DH.KMS. 30/16 (11 Kanun-ı Evvel 1330/24 Aralık 1914). Meclis-i Vükela kararı ve İrade-i seniyye için bkz. MV. 237/210

⁵⁸⁹ DH.ŞFR. 455/56 (14 Kanun-ı Evvel 1330/27 Aralık 1914).

3.9. ŞEYH ABDÜSSELAM'IN YAKALANMASI VE YARGILANMASI

Şeyh Abdüsselam yaklaşık 5-6 ay İran'da firari olarak yaşadıktan sonra 1914 yılının Eylül ayında yakalanmıştır. Mesud Barzani'nin kitabında Şeyh'in yakalanışına dair bazı bilgiler yer almaktadır. Buna göre Şeyh Abdüsselam, Simko ile birlikte bölgedeki Rus temsilcilerle görüşür. Şeyh, Simko'dan ayrıldıktan sonra Gengeçin adındaki bir köyden geçer. Köyün ileri gelen kişisi Sofi Abdullah, Şeyh'i misafirlige davet eder. Sofi Abdullah, Şeyh Abdüsselam uyuduğu sırada Şeyh'i ve üç adamını yakalayarak Türk askerlerine teslim eder. Mesud Barzani, Sofi Abdullah'ın bu yaptığının karşılığında ödül aldığını da belirtir.⁵⁹⁰ Wadie Jwaideh de Şeyh Abdüsselam'ın Simko'yu ziyaret için Türk-İran sınırı civarında yol aldığı sırada yakalanarak Van Valisi Tahsin Bey'e teslim edildiğini yazar.⁵⁹¹ Wigram ise Şeyh Abdüsselam'ın Vali Haydar Bey, tarafından kandırılarak Musul'a getirilip gizlice öldürüldüğünü dile getirmiştir. Ancak Wigram'ın verdiği bu bilgiler tamamen hatalıdır.⁵⁹²

Şeyh Abdüsselam'ın yakalanmasına dair ilginç iddialar da vardır. Bunlardan biri; Şeyh Abdüsselam'ın muhtemelen Simko'nun talimatıyla Şikak aşiretinden insanlarca yolunun kesildiği ve Osmanlılara teslim edildiği yönündedir.⁵⁹³ Ancak Simko'nun neden böyle bir şey yaptığının dair bilgi bulunmamaktadır. Şeyh Abdüsselam'ın Simko ile uzun zamandır iş birliği yaptığı göz önüne alındığında bu iddianın çok da geçerli olmayacağı düşünülebilir. Mahir Aydın ise Şeyh Abdüsselam'ın yakalandıktan sonra Tahsin Bey'e verdiği ifadeye dayanarak Rusların, Şeyh Abdüsselam'a verdiği desteği kestiğini ve ondan yüz çevirdiğini belirtir. Bunun üzerine de Şeyh Abdüsselam Osmanlı'ya sığınır.⁵⁹⁴ Ancak Rusların Şeyh Abdüsselam'dan beklentilerine baktığımızda bu iddiaya da şüpheyile yaklaşmak gerekir.

Şeyh Abdüsselam'ın yakalanmasına dair literatürde yer alan malumatı değerlendirdikten sonra Osmanlı belgelerinde yer alan bilgilere değinmek gerekir. Van Valisi Tahsin Bey'in konu hakkında Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta bazı

⁵⁹⁰ Mesud Barzani, *a.g.e.*, s.27.

⁵⁹¹ Wadie Jwaideh, *a.g.e.*, s.228-229.

⁵⁹² W.A.Wigram-Edgar T.A. Wigram, *a.g.e.*, s.452. Öncelikle Haydar (Vaner) Bey, Şeyh Abdüsselam ve adamları idam edildiğinde Musul Valisi değildi. Haydar Bey, Musul Valisi Reşit Bey'in yerine 25 Şubat 1915 tarihinde vekaleten bu göreve atanmıştır. 3 Ekim 1915 tarihinde ise asaleti tasdik edilmiş ve 29 Temmuz 1917 tarihine kadar Musul Valiliği yapmıştır. Haydar (Vaner) Bey hakkında detaylı bilgi için bkz. Mustafa Sarı, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Bir Devlet Adamı: Haydar (Vaner) Bey*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2004. Mustafa Sarı – Haluk Selvi, “Mondros Mütarekesi Sonrasında İngiltere'nin Kürt Politikası ve Van Valisi Haydar Bey”, *Akademik İncelemeler*, C.2, S.2, 2007, s.27-48.

⁵⁹³ David McDowall, *a.g.e.*, s.151, Mehmet Perinçek, *a.g.e.*, s.231.

⁵⁹⁴ Mahir Aydın, “*a.g.m.*”, s.566.

detayları görmekteyiz. Yazılanlara göre; Kardar Aşireti,⁵⁹⁵ Şeyh Abdüsselam ve 5 adamını yakalayıp Baçerge* Hudut Bölüğü'ne teslim etmiştir. Bunun üzerine top ve mitralyöz gibi silahlarla donatılan Rus kuvvetleri 19 Eylül 1914'te Kardar Aşireti reislerinden Canko Ağa'yı kuşatmıştır. Rus kuvvetleri ve aşiret arasındaki çatışma uzun süre devam etmiştir. Kardar Aşireti bu çatışmada 15 adamını kaybetmiştir. Canko Ağa ise beraberindeki 65 kişi ile kuşatmadan kurtularak Hakkari'nin Haşniyan Köyü'ne gelmiştir. Tahsin Bey, çatışmanın yaşandığı bölgenin ise Baçerge Hudut Bölüğü'ne 3 saat mesafede olduğunu ve sınırda gereken önlemlerin alındığını bildirmiştir.⁵⁹⁶ Burada dikkat çekmemiz gereken önemli bir detay daha vardır. Osmanlı Arşivi'nde yer alan bir belgenin özet kısmında, Şeyh Abdüsselam'ın Kardar Aşireti reislerinden Timur Canko'nun köyünü kuşatması sonucu çatışma çıktığı ve Rusların Simko'yu bölgeye sevk ettiği yazmaktadır.⁵⁹⁷ Bu olaydan dolayı Kardar Aşireti, Şeyh Abdüsselam'a düşman olmuş olabilir.

Şeyh Abdüsselam'ın yakalanışına dair bilgi veren kaynaklardan bir diğeri Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918* isimli çalışmadır. Buna göre; Rusların teşvikiyle Osmanlı Devleti'nde karışıklık çıkarmak için harekete geçen Şeyh Abdüsselam, sınırı geçmek üzereyken İran'ın Kardar Aşireti ile anlaşmazlık yaşamış ve bahsedilen aşiret tarafından Baçerge Karakolu'na teslim edilmiştir. Bunun üzerine Ruslar Kardar Aşireti'ne ait köylere saldırmış, can ve mal kaybına neden olmuştur.⁵⁹⁸

Şeyh Abdüsselam'ın ele geçirilmesini tam anlamıyla ortaya koyabilecek net bilgiler yoktur. Ancak elde ettiğimiz ipuçları ve olayın seyrine baktığımızda karşımıza genel olarak şöyle bir tablo çıkmaktadır. Kanaatimizce Şeyh Abdüsselam, Mesud Barzani'nin ifade ettiği gibi Kardar Aşireti'ne misafir olduğu sırada değil de bu aşiret ile

⁵⁹⁵ Kardar Aşiret, Simko'nun başında bulunduğu Şikak Aşireti'nin en büyük kollarından biridir. Aşiretin liderliği için Abdüvî ve Kardar taifeleri arasında sürekli bir mücadele vardı. Simko işte bu Abdüvî taifesinin lideri idi ve Kardarlar ile mücadelesi devam ediyordu. Kardarların konumuz açısından önemi; genelde Osmanlı Devleti tarafından yer almalarıdır. Kardarların Reisi Timur Ağa ile Simko arasındaki mücadelede Osmanlı Devleti Timur Ağa'yı desteklemiştir. Fatih Ünal, "Şikak Aşireti ve Reisi Simko Lakaplı İsmail Ağa'nın Faaliyetleri", s.175,182. Mahir Aydın'a göre Kardar Aşireti, Rusların çekindiği İran'daki Kürt aşiretlerinden biridir. Mahir Aydın, "a.g.m.", s.566.

* Hakkari, Yüksekova, Esendere.

⁵⁹⁶ BOA, DH.ŞFR. 441/65 (7 Eylül 1330/20 Eylül 1914).

⁵⁹⁷ BOA, HR.ŞFR.1. 177/29 (27 Eylül 1914). Belgenin özet kısmını kullanmamızın sebebi; Kovid-19 virüsünün neden olduğu salgın nedeniyle Osmanlı Arşivi'ne girişlerin yasak olmasıdır. Bu yüzden tarama sisteminden ulaşılan belgenin sadece özetinde yer alan bilgiler kullanılmıştır.

⁵⁹⁸ *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*, C.1, ed. Ahmet Tetik, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005, s.87.

meydana gelen bir çatışmada da ele geçirilmiş olabilir. Olayların seyrine baktığımızda Mahir Aydın'ın iddiasının da eksik bir açıklama olduğunu düşünüyoruz. Çünkü Ruslar Şeyh Abdüsselam'ı gerçekten gözden çıkarmış olsaydı, Şeyh'i Osmanlı Devleti'ne teslim eden ve İran'ın en büyük aşiretlerinden biri olan Kardarlara saldırmayabilirdi.

Netice itibariyle detaylarına kesin olarak vâkıf olamadığımız bir şekilde de olsa Osmanlı Devleti, Şeyh Abdüsselam'ı ve birkaç adamını ele geçirmiştir. Şeyh Abdüsselam'ın ilk sorgusu, Van Valisi Tahsin Bey tarafından yapılmıştır. Tahsin Bey, sorguda edindiği bilgi ve izlenimleri Dahiliye Nezareti'ne aktarmıştır. Tahsin Bey'e göre; Şeyh Abdüsselam'ın kazandığı şöhret ile şahsiyeti arasında hiçbir ilgi yoktur. Şeyh, 35 yaşlarında, epey zayıf ve gözlerinden çok rahatsızdır. Tahsin Bey, Şeyh'in cahil ancak zeki olduğunu ve İran'da geçirdiği zamanlarda sefalet içinde yaşadığını belirtmiştir. Üstü başı perişan bir halde olup, Şeyh'in ifadesine göre Ruslar kendisine önceleri önem vermiş ancak İran'da dahi bir şey yapamayacağına inandıkları için kendisinden yüz çevirmiştir. Yine Şeyh'in ifadesine göre; bu durum üzerine Osmanlı Devleti'ne teslim olmaya karar vermiştir. Şeyh Abdüsselam, Osmanlı Devleti'nin kendisi hakkındaki olumsuz bakışını bir nebze olsun azaltmak için ele geçirilişini böyle ifade etmiş olabilir. İfadesine devam eden Şeyh, ailesini Şemdinli'ye sevk ettiğini ve İran'da Simko'dan başka Rus emellerine hizmet eden hiçbir aşiret reisine tesadüf etmediğini dile getirmiştir. Şeyh Abdüsselam, Safvet Bey hakkında da bilgi vermiş; Safvet Bey'in ilk defa 10 ay önce yanına geldiğini ve daha sonra Mısır'dan gönderdiği mektupla kendisinden 100 lira istediğini ifade etmiştir. Ayrıca, kendisine karşı yapılan askeri harekattan önce Musul Kumandan Yaveri'nin 1.000 lira istediğini ve o zaman nakit 320 lirası olduğunu söylemiştir. Rusların İran Kürtlerinden korktuğunu özellikle Kardar, Orusan (Horasan) ve Celayi Aşiretlerini elde etmek üzere teşebbüslerinde başarısız olduğunu belirtmiştir. İfadesinin devamında; Rumiye Rus Konsoloshanesi tercümanı Ağa Petros vesilesiyle Ruslarla haberleştiğini de belirtmiştir. Tahsin Bey, Şeyh'in Ruslar ve bölgedeki Kürtler hakkında etraflıca bilgi vermek istediğini ancak son derece yorgun olduğundan dinlenmeyi rica ettiğini bildirmiştir. Bu dönemde, Şeyh'in 45 kişiden oluşan ailesi Şemdinli'de bulunmakta olup, Şeyh ise 5 adamı ile beraber tutuklanmıştı. Tahsin Bey, Şeyh'i ertesi gün daha etraflıca dinleyeceğini ve önemli bir bilgi olursa Dahiliye Nezareti'ne ileteceğini bildirmiştir.⁵⁹⁹ İncelediğimiz belgelerde, Tahsin Bey'in sorgu ve detayları hakkında ikinci bir telgrafına rastlamadık.

⁵⁹⁹ BOA, DH.ŞFR. 442/38 (13 Eylül 1330/26 Eylül 1914).

Yakalanan Şeyh Abdüsselam ve adamları bir süre Van'da hapis kalmıştır. Şeyh'in Van Divan-ı Harbi'nce yargılanma ihtimalinden dolayı Dahiliye Nezareti Musul Vilayeti'nden, Şeyh'in son gelişmelerle ilgili Musul Divan-ı Harbi'nce verilmiş mahkumiyetinin derecesini sormuştur.⁶⁰⁰ Süleyman Nazif, Şeyh hakkında o an için karar verilmiş bir mahkumiyetin olmadığını belirtmiştir. Süleyman Nazif'e göre; bu gibi kişilere kanunun bulduğu bir ceza vardır, o da idamdır. Ayrıca Şeyh Abdüsselam'ın bir an önce Musul'a gönderilmesi istenmiştir.⁶⁰¹ Tahsin Bey, Şeyh'in Musul'a gönderilmesinin çok zor olduğunu, bu nedenle de Van'da kurulacak Divan-ı Harb tarafından yargılanmasını talep etmiştir. Tahsin Bey'in Şeyh Abdüsselam ile ilgili dikkat çekici bir teklifi de vardı. Bu doğrultuda, Şeyh Abdüsselam'ın aşiretiyle birlikte savaşta (I. Dünya Savaşı) faydalı olması Musul Vilayeti'nce de ihtimal dahilinde ise kanuni takibatın ertelenmesini istemiştir. Şeyh'in hasta ve perişan bir halde olduğu da dile getirilmiştir.⁶⁰² Dahiliye Nezareti bu bilgileri Musul Vilayeti'ne iletmış ve Şeyh Abdüsselam'ın işlediği suçlara dair evrakın Van'a gönderilmesi istenmiştir.⁶⁰³ Ancak Süleyman Nazif, Şeyh Abdüsselam'ın Musul'a gönderilmesi ve mahkemenin burada icra edilmesinde ısrarcıydı. Netice itibarıyla, Şeyh Abdüsselam ve adamları Musul'a getirilerek kurulan Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılandı.

Musul'da kurulan Divan-ı Harb-i Örfi; Binbaşı Halil Rıfat (Reis), Yüzbaşı İbrahim Hakkı (Üye), Yüzbaşı Avni (Üye), Yüzbaşı Şükrü (Üye), Üsteğmen Muhammed Faik (Üye) olmak üzere 5 subaydan oluşuyordu. Mahkeme, İdare-i Örfiye Kanunnamesi'nin 4. Maddesi delaletiyle 10. Maddesine istinaden Musul Vilayeti'nin talebi doğrultusunda toplanmıştır. Ayrıca Musul Vilayeti bu konuda ele geçirilen belgeleri mahkeme heyetine sunmuştur. Şeyh Abdüsselam ve adamları hakkında verilen hüküm mazbatasında önemli detaylar yer almaktadır. Kaleme alınan mahkeme karar tutanağında, ilk olarak Şeyh ve adamlarının işlediği suçlardan bahsedilmiştir. Özellikle Abdüsselam'ın, şeyhlik kisvesini kullanarak suç işlediğine vurgu yapılmıştır. Mahkeme heyeti, yakalanan Şeyh Abdüsselam ve adamlarının ifadeleri yanında olayla ilgili birçok kişiyi sorgulayıp mesele hakkında detaylı bilgi edinmiştir. İfadesi alınan kişilerden biri de Nerve köyünden Hacı oğlu Muhammed'di. Onun ifadesine göre; 1914 yılı Mart ayının sonlarında henüz Osmanlı kuvvetleri askeri harekate başlamadan önce Şeyh Abdüsselam,

⁶⁰⁰ BOA, DH.ŞFR. 45/26 (4 Eylül 1330/17 Eylül 1914).

⁶⁰¹ BOA, DH.ŞFR. 441/40 (5 Eylül 1330/18 Eylül 1914).

⁶⁰² BOA, DH.ŞFR. 442/100 (18 Eylül 1330/1 Ekim 1914).

⁶⁰³ BOA, DH.ŞFR. 45/95 (22 Eylül 1330/5 Ekim 1914).

bölgedeki aşiret reislerini Barzan'daki evine davet etmişti. Şeyh Abdüsselam, bu toplantıda kendisine karşı yapılacak harekatta Osmanlı kuvvetlerine karşı konulmasını istemiştir. Kendi yanında yer almayanlara, bölgede yaşam hakkı tanımayacağını da belirterek tehdit etmiştir. Bununla birlikte, etrafına topladığı kişilere, kendilerine destek olunması konusunda yemin ettirmiştir. Bunun üzerine, aşiret reisleri Şeyh'in bu emrine itaat ederek adamlarıyla beraber silahlanmışlardır. Şeyh Abdüsselam elindeki kuvvetleri Akra, Revanduz, İmadiye ve Anadolu'dan (Van) gelecek Osmanlı askerlerine karşı koyacak şekilde görevlendirmiştir. Tutukluların ifadelerine göre; Şeyh Abdüsselam, Osmanlı Devleti'ne karşı giriştiği bu isyanda halkı yanına çekmek için bazı yalan haberler de yaymıştır. Bu minvalde Osmanlı Devleti'nin Van sınırından Barzan'a kadar olan ve genellikle Kürtlerin yaşadığı coğrafyayı Rusya'ya verdiği yönünde propaganda yapmıştır. Osmanlı belgelerine de yansıdığı üzere Seyyid Taha ile Şeyh Abdüsselam'ın ilişkisi burada da dile getirilmiştir. Şeyh'in askeri hareket sonucu İran'a kaçışı ve oradaki faaliyetleri hakkında bilgi verilirken özellikle Seyyid Taha, Ruslar ve Simko ile yakın ilişki içinde olduğu bilinmekteydi. Divan-ı Harb, Mülkiye Ceza Kanunnamesi'nin 55. Maddesinin 2. Fıkrası delaletiyle 57. Maddesine uygun olarak suçlulara çeşitli derecelerde ceza vermiştir.⁶⁰⁴

Musul'daki XII. Kolordu Kumandanı Said Sadi Paşa, Şeyh Abdüsselam ve adamları hakkında Musul Divan-ı Harbi tarafından verilen hüküm mazbatasının suretini Harbiye Nezareti'ne göndermiştir.⁶⁰⁵ Musul'da yapılan yargılama sonucu alınan kararlar Harbiye Nezareti tarafından Padişah Mehmet Reşat'ın onayına sunulmuştur. Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın imzası olan metinde Şeyh Abdüsselam'ın işlediği suçlar ve diğer suçlular hakkında son bilgiler yer almıştır. Buna göre; Şeyh Abdüsselam birkaç senedir çeşitli hile ve zorbalıkla nüfuzu altına aldığı ve silahlandığı "divane" denilen kişilerle birlikte birçok suç işlemiştir. Hükümetin otoritesini kabul etmemekle birlikte nüfuzunu genişletmek amacıyla bölgedeki halka baskı yapmıştır. Ayrıca yabancı konsoloslara irtibat kurmuş ve Osmanlı Devleti'nin kendisini uyarmasına rağmen tavrından vazgeçmemiştir. Bununla da yetinmeyerek üzerine gönderilen askeri kuvvetlere karşı silahla mukavemet etmiştir. Bu nedenle Mergesor'da 2 subay, 1 tabur katibi ve 27 asker hayatını kaybetmiştir. Ayrıca isyancılar, Osmanlı Devleti'ni destekleyen yardımcı aşiret kuvvetlerinden de 1 kişiyi öldürmüştür. Şeyh ve adamları tarafından işlenen bu suçlar

⁶⁰⁴ BOA, *İrade, Harbiye* (İ.HB.) 165/1 Lef: 1 (2 Teşrin-i Sani 1330/15 Kasım 1914).

⁶⁰⁵ BOA, İ.HB. 163/12 Lef: 3 (7 Teşrin-i Sani 1330/20 Kasım 1914).

mahkeme tarafından tespit edilerek ortaya konmuştur. Buna göre, Mülkiye Ceza Kanunnamesi'nin 55. Maddesinin 2. Fıkrası delaletiyle 57. Maddeye uygun olarak Şeyh Abdüsselam ile onun evinde toplanıp hükümete karşı isyana yemin edip isyancılara bizzat komuta eden ileri gelenlerden bazıları hakkında idam cezası verilmiştir. Bigul köyünden Abdi, Nerve köyünden Muhammed ve Emin oğlu Ali Ağaların yüzüne karşı (vicahen), Faki Abdurrahman oğlu Said, Mezuri köyünden Abdo oğlu Huşoy ve Şirvanlı Hacı Duri'nin gıyaben idamlarına karar verilmiştir.⁶⁰⁶ İsyanda ikinci derece sorumluluğu olanlardan 15 kişi ise ömür boyu küreğe konulma cezasına çarptırılmıştır. Ayrıca bu kişilerin emriyle silaha sarılarak Osmanlı Devleti'ne karşı fiili olarak isyan edenlerden 13 kişiye 15'er, 7 kişiye 10'ar, 14 kişiye 7'şer ve 4 kişiye de 3'er sene olmak üzere küreğe konulma cezası verilmiştir.⁶⁰⁷ Mennan, Habi, Numan ve Selim Ağaların hükümete yardım ettiği ve herhangi bir suça karışmadığından dolayı beraatine karar verilmiştir. Tutuklu iken vefat eden Osman Ağa, İbrahim Han oğlu Müferdi ve İsmail oğlu Hazi'nin haklarındaki davanın sona erdirilmesi kararlaştırılmıştır. Yaşı 12-14 arasında olmasından dolayı Muhammed Emin Ağa oğlu Taha'nın Ceza Kanunnamesi'nin 40. Maddesine uygun olarak mahkum olduğu 3 senenin 1/3'i olan 1 sene müddetle hapsine karar verilmiştir.⁶⁰⁸ Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından sunulan karar metni Osmanlı Padişahı Mehmet Reşat tarafından onaylamıştır.⁶⁰⁹

Şeyh Abdüsselam ve birçok adamı hakkında mahkeme kararını vermişti. Ancak Şeyh'in adamlarından olup suç işleyenler hakkında hukuki tahkikat devam etmiştir. Musul Divan-ı Harb-i Örfi'si tarafından gerçekleştirilen muhakemeye göre; Akralı İbrahim ile kardeşi Abdurrahman'ı öldüren ve mallarını gasp eden Barzan Şeyhi Abdüsselam'ın adamlarından olan Akralı Kasım oğlu Hamo vicahen (yüzüne karşı), Zibarlı Molla Hasan oğlu Şerif ve Zübeyir oğlu Haydo'nun ise gıyaben Askeri Ceza Kanunu'nun 171. ve 173. Maddelerine uygun olarak idamına karar verilmiştir. Bu meselede suçu tespit edilen birçok kişi de Mülkiye Ceza Kanunu'nun 180. Maddesi delaletiyle 170. Maddesine uygun olarak 10'ar sene küreğe konulma cezasına çarptırılmıştır.⁶¹⁰ Ayrıca olayın yaşandığı dönemde Akra kazası kaymakamı olan ve

⁶⁰⁶ BOA, İ.HB. 163/12 Lef:2 (11 Teşrin-i Sani 1330/24 Kasım 1914) Barzan Şeyhi Abdüsselam'ın adamlarından olup idamla cezalandırılmasına rağmen yanlışlıkla isimleri eksik kalan Nerve köylü Ali oğlu Tatar Bey ve Babısıfa köylü Aziz oğlu Muhammed Emin Ağa'nın idam cezaları da padişah tarafından onaylanmıştır. BOA, İ.HB.165/1 Lef: 3 (4 Kanun-ı Sani 1330/ 17 Ocak 1915).

⁶⁰⁷ Küreğe konulma cezasına çarptırılanların isimleri için bkz. EKLER.

⁶⁰⁸ BOA, İ.HB. 163/12 Lef:2 (11 Teşrin-i Sani 1330/24 Kasım 1914).

⁶⁰⁹ BOA, İ.HB. 163/12 Lef: 4 (13 Teşrin-i Sani 1330/26 Kasım 1914).

⁶¹⁰ Hüseyin Çeri oğlu Sadık, Paso oğlu Haso, Said Bocani oğlu Muhammed, Abdurrahman oğlu Hacılök, Abdürrezzak oğlu Muhammed, Haso Kemal oğlu Ahmed, Gedo oğlu Salih, Piro oğlu Aziz, Zahir, Muhammed Şerif oğlu Yunus,

gerekli kanuni takibatı yerine getirmeyerek ihmali bulunan Abdülaziz Efendi'nin hiçbir şekilde devlet görevinde bulundurulmamasına da vicahen (yüzüne karşı) karar verilmiştir. Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından gönderilen ve suçluların cezalarına dair yazı Padişah Mehmet Reşat tarafından onaylanmıştır.⁶¹¹ Yine Şeyh'in adamlarından olup Mergesor'da Osmanlı kuvvetlerine karşı silah kullanan Revanduzlu Muhammed oğlu Beni Adile ile birlikte birkaç kişi aynı kanunun 57. Maddesine göre 3'er sene küreğe konulma cezası almıştır. Bu ceza da Padişah Mehmet Reşat tarafından onaylanmıştır.⁶¹²

Üzerinde durmamız gereken konulardan biri de Şeyh Abdüsselam ve adamlarının cezalarının infaz edildiği tarihtir. Şeyh Abdüsselam ve adamları hakkındaki Divan-ı Harb hüküm mazbatası, 15 Kasım 1914 ve cezaların Padişah Mehmet Reşat tarafından onaylanması ise 26 Kasım 1914'tür. Ancak Şeyh ve adamlarının cezalarının infaz edildiği tarihi tam olarak bilinmemektedir. Bu konu hakkında Mesud Barzani, 14 Aralık 1914 tarihini vermektedir. Ancak bu tarihin kesin olmadığını ve 1915 yılının Ocak ayının da ihtimal dahilinde olduğunu belirtir.⁶¹³ Biz de yaptığımız araştırmalarda kesin tarihe ulaşamamakla birlikte, bir tarih aralığı verebiliriz. Buna göre, Şeyh Abdüsselam'ın ve adamlarının idam cezası uygulandığında Süleyman Nazif'in görevde olduğu kesindir. Süleyman Nazif, 24 Aralık 1914 tarihinde Bağdat Valiliği'ne tayin edilmiştir.⁶¹⁴

O halde Şeyh Abdüsselam ve adamlarının idam edilmesi, Padişah Mehmet Reşat'ın idam ve diğer cezaları onayladığı 26 Kasım 1914 ile Süleyman Nazif'in Bağdat Valiliği'ne tayin edildiği 24 Aralık 1914 tarihleri arasındaki yaklaşık bir aylık süreç içerisinde gerçekleşmiştir. Ancak Mesud Barzani'nin ihtimal dahilinde olabilir dediği 1914 yılının Ocak ayında infazın gerçekleşmediği kesindir.⁶¹⁵ Şeyh Abdüsselam'ın mezarının nerede olduğuna dair de bir bilgi yoktur. Süleyman Nazif, Şeyh'i ve 3 adamını bilinmeyen bir yere gömdürmüştür.⁶¹⁶ Daha sonraki süreçte, bölgede ve toplum nazarında

Abdullah oğlu Ahmed vicahen (yüzüne karşı), Usta Gaffur oğlu Adoketki, Cevher oğlu Cebi, Cevher oğlu Kutu, Hacı İbas, Emingi oğlu Sadıkan, Ketlök oğlu Selim, Muhammed Gazo oğlu Tayyib, Hacı Hüseyin Ağa oğlu Reşid, Hacıoğlu Reşid, Usta Hasan oğlu Abdülkerim, Muhammed Emin oğlu Yatrak, Kasım oğlu Ado, Numan bin Tayyib, Abdülhalik oğlu Muhammed Emin, Taha oğlu Muhammed, Ömerzale oğlu İsmail, Aziz oğlu Selim, Aziz oğlu Badin, Abdullah oğlu Hasko, Molla Hasan oğlu Ramobab, Yasin oğlu İsa ve Hafrik oğlu Muhammed Emin ise gıyaben 10'ar sene küreğe konulma cezasına çarptırılmıştır. BOA, İHB. 166/56 Lef: 3 (18 Şubat 1330/3 Mart 1915).

⁶¹¹ BOA, İHB. 166/56 Lef: 3 (18 Şubat 1330/3 Mart 1915).

⁶¹² BOA, İHB. 167/52 Lef: 3 (25 Mart 1331/7 Nisan 1915).

⁶¹³ Mesud Barzani, *a.g.e.*, s.27.

⁶¹⁴ BOA, DH.KMS. 30/16 (11 Kanun-ı Evvel 1330/24 Aralık 1914).

⁶¹⁵ Şeyh Abdüsselam'ın idamına atf yapılan belge için bkz. BOA, DH.ŞFR. 455/105 (14 Kanun-ı Evvel 1330/27 Aralık 1914).

⁶¹⁶ Wadie Jwaideh, *a.g.e.*, s.229.

Şeyh'in devlete karşı isyanın bir sembolü ve kültü haline gelmesini/getirilmesini önlemek amacıyla böyle bir tutum izlendiği söylenebilir.

Şeyh Abdüsselam ve adamlarının idam edildiği güne dair de bazı bilgiler mevcuttur. O dönem çocuk yaşta ve Şeyh'in kardeşlerinden biri olan Molla Mustafa Barzani (ki, Mesut Barzani'nin de babasıdır) o günlere dair bazı gözlemlerini Lütü Akdoğan ile yaptığı röportajda aktarmıştır. O dönemin bir şahidi ve ilerleyen yıllarda bölgedeki Kürtler üzerinde tıpkı Şeyh Abdüsselam gibi önemli bir nüfuzu olacak Molla Mustafa Barzani'nin ifadeleri şöyledir:

“ ...Şeyh Abdüsselam Musul'a götürüldü ve orada idama mahkum edildi. Musul hapishanesinde bulunduğu sırada bir fırsatını bulup durumu Bab-ı Ali'ye bildirmek istedik. Çeşitli vasıtalarla idam cezasının infazını durdurmak için büyük gayretler sarf ettik. O tarihlerde Musul'da bulunan Vali Süleyman Nazif Paşa, bu durumu görünce Bab-ı Ali'nin af kararı çıkarabileceğini düşünerek idam cezasının Bab-ı Ali tarafından tasdikini beklemeden bir gece kardeşimi Musul Kapısı'nda idam ettirdi. Nitekim bilahare kardeşimin affı kararlaştırıldı ama iş işten geçmişti artık. Süleyman Nazif Paşa, ağabeyimle birlikte tanınmış bir sürü Kürt liderini de Musul Kapısı'na astırmıştı.”⁶¹⁷

Molla Mustafa Barzani o güne dair ayrıntıları şöyle anlatır:

“O günü gayet iyi hatırlıyorum. Oldukça yakıcı bir sıcak hava vardı. Musul alev alev yanıyordu adeta. Büyük bir kalabalık ağabeyimle birlikte asılanların bulunduğu yere doğru akın ediyordu. Biz önceleri kaçmıştık. Dağa, bayıra doğru kaçmıştık. Ancak o gün ben birkaç arkadaşımınla gizli gizli kalabalığa karıştım ve ağabeyimin asılı cesedini görmeye gittik. O tarihlerde Süleyman Nazif'in böyle bir şey yapacağına kimse ihtimal vermiyordu. Bab-ı Ali'nin tasdik etmediği bir idam kararını Vali nasıl infaz edebilirdi? Böyle bir adaletsizlik karşısında halk ne yapardı? Hatta bizzat padişah acaba Süleyman Nazif'i asmaz mıydı?..

Binbir düşünce içinde Musul kapısına doğru yaklaştım, kalabalık arasında ipe asılı bulunan ağabeyimi gördüm. Boynu bükük, sakalı sarkık,

⁶¹⁷ Lütü Akdoğan, *Molla Mustafa Barzani Anlatıyor & Ortadoğu'da Çanlar Kimin İçin Çalıyor*, Arkaplan Yayınları, İstanbul 2007, s.67-68.

dili dışarıya fırlamış, sıcağın altında halen ağzından salyalar akıyor. Oraya saldırıp ipini koparmak istedim, yanımdakiler; ‘Deli misin? Seni de buracıkta asarlar’ dediler, beni alıp oradan götürdüler.”

Molla Mustafa Barzani, Musul’da yaşananların ardından Süleymaniye’ye hareket etti. Şeyh Abdüsselam’ın bölgede sevilen bir kişi olduğunu ve onun idam edilmesinin Kürtleri büyük bir üzüntüye soktuğunu ifade etmiştir. O günden geriye, Mustafa Barzani’nin yaşamında ve düşünce yapısında önemli etkiler kaldığı anlaşılmaktadır. Bu etkiyi Mustafa Barzani şöyle ifade eder:

“...Ben bir katırın sırtında, hep ağabeyimi düşünüyordum. Onun asılı cesedi gözümün önünden gitmiyordu. O küçük aklımla ‘insan, haksız yere asılmaktansa, dağlarda, ormanlarda, kurtlar tarafından parçalansın daha iyidir’ diyordum. Ve o anda hiçbir şekilde bir daha hapishaneye girmemeye yemin ettim. Ölecektim, parçalanacaktım, kaçacaktım fakat zindanlara düşmeyecektim ve böyle gaddar bir valinin elinde can vermeyecektim. Hayata bu felsefe ile başladım. Ölüm var, fakat teslim olmak yok ! Ölüm var, fakat hapishaneye girmek yok ! Bunun için de artık bir tek çaresi vardı; dağlarda kalmak.”⁶¹⁸

Wadie Jwaideh de kaleme aldığı eserinde Şeyh Abdüsselam ve arkadaşlarının idam edildiği güne dair önemli bilgiler vermektedir. Wadie Jwaideh, o güne dair bilgilerin çoğunu Sıddık Demluci ⁶¹⁹ isimli müellifin kitabından almıştır.

“...Damaluji olay günü tutukluların 4 darağacının dikildiği hapishane avlusuna çıkarıldığını anlatır. Kürt ruhani liderlerinden Emin Efendi, asılacaklara talkın (telkin) vermek üzere hazır bulunuyordu. Darağacına yaklaşan Şeyh’in “Vali’ye birkaç şey söylemek istiyorum” dediği, Vali’ye ne söyleyeceği sorulduğunda da, ‘Ölüm ve yaşam benim için aynı, fakat bu şekilde ölümüm hükümetin çıkarına değil. Eğer hayatım bağışlanırsa, orduya bin katır yükü yardım yaparım’ dediği söylenir. Osmanlı’nın savaşa girme eşiğinde olduğu bir dönemde bu yardım çok önemliydi. Vali adına konuşan biri, Şeyh’e ‘ölüm cezasının verildiğini’

⁶¹⁸ Lütfü Akdoğan, a.g.e., s.70-71, 74.

⁶¹⁹ Şeyh Abdüsselam ile aynı dönemde Musul’da yaşamış ve bu dönemde yaşananlar hakkında önemli bilgiler vermiştir. Osmanlı idaresindeki Musul Vilayeti’nde katip, vergi tahsildarlığı ve nahiye müdürlüğü yapmıştır. Şeyh Abdüsselam yakalanıp Musul hapishanesinde yargılandığı zaman kendisi de hapishanede tutuklu bulunuyordu. Yazdığı kitapta Barzaniler ve Şeyh Abdüsselam hakkında mühim bilgiler vermiştir. Yaşar Kaplan, “a.g.m.”, s.194.

söyledi. Daha sonra sıra Şeyh'in üç yoldaşına gelmişti. Bunlar, özel yardımcıları Mahmud ve Musa ile Rekan aşiretinin reisi Muhammed Ağa idi. Yazara göre, 20 yaşındaki genç Mahmud, 'Yaşasın Barzan Tanrısı! Ben onun günah keçisi olayım, kurbanı olayım' diye bağırarak cesaretle darağacına doğru yürüdü. Altmış yaşındaki Musa, 'Hükümetin ocağı yıkıla! Barzaniler benim ölümümle tükenmeyecek' dedi. Yetmiş yaşındaki Rekan Ağası ise durmadan 'Ben bir Rikaniyim, Zibari değil. Ben Muhammed Hayaştı'yım. Beni öldürmeyin, ben hiçbir şey yapmadım' diyordu. Darağacına çıkarıldığında da 'Bismillahirrahmanirahim' diye mırıldandı."⁶²⁰

Hem Mustafa Barzani'nin hem de Jwaideh'in aktardıkları tarihsel veri olması açısından önemlidir. Ancak bu ifadelerde yazan bilgilerin tamamını doğru kabul etmemiz mümkün değildir. Bu bakımdan bilgileri kritik etmemizde fayda vardır. Öncelikle Mustafa Barzani'nin ifadelerinde Şeyh'in affedilmesi için Bâbîâli nezdinde girişimlerin olduğu ifade ediliyor. Ancak Osmanlı Arşivi'nde bu tarz bir mektup veya telgraf rastlamadık. Mustafa Barzani'nin diğer iddiası ise Süleyman Nazif'in Bâbîâli'nin onayı olmadan Şeyh'i idam ettirdiği ve bu sırada Şeyh hakkında af kararının çıktığı ifadesidir. Osmanlı Devleti gibi yerleşik bir hukuki nizamı ve devlet teamülleri olan bir yapıda böyle bir uygulamanın görülme olasılığı çok düşüktür. Daha önce ifade edildiği üzere, Bâbîâli ve Padişah Mehmet Reşat'ın idamın infazına dair onay belgeleri mevcuttur. Dolayısıyla, Şeyh'in affedildiğine dair herhangi bir belge de yoktur. Son olarak Mustafa Barzani, dönemin mevsim koşullarını yaz olarak tarif etmektedir. Ancak, Şeyh Abdüsselam'ın idamının, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na dahil olduğu bir dönemde, 1914 yılının Aralık ayında olduğunu belirtmiştik.

Jwaideh'in aktardığı bilgilerin birçoğunu, Osmanlı arşiv belgelerine göre onaylamamız ya da reddetmemiz mümkün görünmemektedir. Jwaideh'in kitabında, Şeyh Abdüsselam'ın idam edilen adamlarının isimleri Mahmud, Musa ve Muhammed olarak zikredilmektedir. Ancak Musul Divan-ı Harb kayıtlarına göre idam cezası yüzüne karşı okunan kişilerin isimleri; Abdi, Muhammed ve Emin oğlu Ali şeklindedir. Bu noktada bir farklılığın olduğu görülmektedir.

⁶²⁰ Wadie Jwaideh, a.g.e., s.229.

Şeyh Abdüsselam'ın idamı hususunda önemli bir detay da Hulusi Turgut'un kitabında yer almaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin 3. Cumhurbaşkanı olan Celal Bayar ve Hulusi Turgut 1978 yılında bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmenin konusu Hulusi Turgut'un Kuzey Irak gezisi ve Molla Mustafa Barzani'yle yaptığı röportajdı. Celal Bayar, Barzani Aşireti'nin I. Dünya Savaşı sırasında Ruslar ve İngilizler ile iş birliği yaparak Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandığını ifade etmiştir. Bu durum karşısında Şeyh Abdüsselam ve adamlarının idam edilmek zorunda kalındığını belirtmiştir.⁶²¹ Yapılan bu değerlendirme doğru olmakla birlikte, isyanın savaş sırasında değil de savaş öncesinde olduğunu tashih etmek gerekir.

3.10. ŞEYH ABDÜSSELAM SONRASI BARZANİLER

Çalışmamız Şeyh Abdüsselam'ın özellikle 1909-1914 yılları arasındaki faaliyetlerini esas almaktadır. Barzani Aşireti/Ailesi'ni bütün boyutlarıyla incelemek için daha geniş kapsamlı çalışmalara ihtiyaç olduğu bir gerçektir. Dolayısıyla, bu başlıktaki amacımız, Şeyh Abdüsselam Barzani'den sonra ailenin/aşiretin genel durumu hakkında kısaca bilgi vermektir.

Şeyh Abdüsselam'dan sonra kardeşi Şeyh Ahmet, Barzani Aşireti'nin şeyhi olmuştur. I. Dünya Savaşı neticesinde Irak coğrafyası İngilizlerin işgali altına girmişti. Şeyh Ahmet bu dönemde İngilizlere karşı kuzeyde bir dizi saldırıda bulunmuştur.⁶²² Hatta bu saldırılar neticesinde bazı İngiliz subayları öldürülmüştür. William Rupert Hay'ın⁶²³ verdiği bilgiye göre; 1919 yılında Akra'da görevli İngiliz subaylar Scott ve Bill, aşiret liderleriyle görüşmek üzere Zibar bölgesinin merkezi Pirekepre'ye gitmişti. Burada yaşanan tartışmalardan sonra İngiliz subaylar, Şeyh Ahmet ve adamları tarafından öldürüldü. Bunun üzerine İngilizler Akra, Pirekepre ve Barzan'a askeri hareket düzenledi.⁶²⁴ Yapılan saldırı sonucu bazı köyler tahrip olmasına rağmen saldırıyı düzenleyenler coğrafyanın avantajını kullanarak kaçımayı başardı.⁶²⁵

1930'lu yıllara gelindiğinde Irak Hükümeti ve İngilizler, Barzan bölgesinde kontrolü sağlamak için harekete geçti. Ancak Barzaniler buna direnince İngiliz Hava

⁶²¹ Hulusi Turgut, *a.g.e.*, s.349-350.

⁶²² Şeyh Ahmet liderliğindeki Barzaniler ve bölge aşiretlerinin İngilizlerle olan mücadelesi hakkında bkz. *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Haz. Ahmet Tetik vd., Yıl:53, S.118, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 2004. Muhtelif sayfalar.

⁶²³ William Rupert Hay, 1918'den 1920 yılına kadar Kuzey Irak'ta Erbil vilayetinde görevli bir İngiliz subayıdır. I. Dünya Savaşı'nı takip eden işgalin ardından Erbil'de İngiliz yönetiminin kurulmasında görevli olmuştur.

⁶²⁴ W.A.Wigram-Edgar T.A. Wigram, *a.g.e.*, s.489.

⁶²⁵ William Rupert Hay, *Kürdistan'da İki Yıl (1918-19120)*, Çev. Fahriye Adsay, Avesta Yayınları, İstanbul 2005, s.176-178.

Kuvvetleri (RAF) Barzan'ı bombaladı. Bu saldırılara direnemeyen Barzaniler, Şeyh Ahmet de dahil olmak üzere Türkiye'ye kaçtı. Bir süre sonra Şeyh Ahmet Irak'a teslim edildi ve geri kalanlar da 1933 yılında Irak'a döndü.⁶²⁶ Muhammed Emin Zeki Bey, Barzan Aşireti'nin 1930'lu yıllarda 2.750 aileden oluştuğunu ifade etmiştir.⁶²⁷

Barzaniler hakkında önemi bir çalışması bulunun Hulusi Turgut, 1967 yılında Türkiye sınırından Kuzey Irak bölgesine geçmiştir. Molla Mustafa Barzani ile röportaj amacıyla başladığı yolculuk sırasında bölge hakkında önemli gözlemlerde bulunmuştur. Bu seyahati sırasında Şeyh Ahmet Barzani'nin kontrolünde olan bölgede 15 gün çeşitli temasları olmuştur. Hulusi Turgut'un tanıklıklarına göre; Şeyh Ahmet, halk üzerinde manevi bir baskı oluşturmuş hatta peygamberliğini iddia etmekten dahi geri durmamıştı. Bölgede yaşayan halk bir süre sonra baskılara dayanamayıp Türkiye sınırlarına iltica etmiştir. Şeyh Ahmet de 1969 yılında Bağdat'ta vefat etti.⁶²⁸

Barzani Aşireti'nin Ortadoğu'da ve dünyada kendisinden söz ettirmesinde en büyük pay şüphesiz Molla Mustafa Barzani'ye aittir.⁶²⁹ Ortadoğu ve özellikle Irak Kürtleri arasında büyük bir saygınlığa sahip Mustafa Barzani'nin faaliyetleri bu bakımdan önemlidir. Mustafa Barzani, II. Dünya Savaşı'nın getirdiği ortamdan yararlanarak 1943 yılında Irak Hükümeti'ne karşı ayaklandı. Irak'ın askeri hareketine karşı koyamayan Barzaniler 1945'te İran'a geçti. II. Dünya Savaşı sonunda, 1946 yılında Gazi Muhammed öncülüğünde İran tarafında kurulan Mahabad Cumhuriyeti tarafından Mustafa Barzani'ye "general" rütbesi verildi. Ancak bu bağımsız devlet kurma girişimi kısa sürdü ve bu yapı İran tarafından dağıtılınca Barzaniler tekrar Irak'a döndü.⁶³⁰ Ancak Irak'a dönenler arasında Mustafa Barzani ve 500 civarındaki adamı yoktu.⁶³¹ Bu kişiler 1947 yılında Türkiye-Irak-İran sınır hattından zorlu bir yolculuk ile SSCB'ye iltica ettiler. Mustafa Barzani ve adamları 1958 yılında Irak'ta askeri darbeye krallığın⁶³² yıkılması

⁶²⁶ Mesut Yeğen, "a.g.m.", s.84, Lütfü Akdoğan, a.g.e., s.110-112.

⁶²⁷ Muhammed Emin Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Nûbihar Yayınları, 8.Baskı, İstanbul 2014, s.352.

⁶²⁸ Hulusi Turgut bu konu hakkında detaylı bilgi vermektedir. Buna göre; Şeyh Ahmet'e bağlı köylüler her gün, onun adına ağıt söyleyip gözyaşı döküyordu. Şeyh Ahmet halkın namaz gibi İslami ibadetlerini yasaklamıştı. Hatta radyonun dahi kullanılmasını engellemişti. Hulusi Turgut, a.g.e., s.76-81, 85, 87. Martin van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s.363.

⁶²⁹ Molla Mustafa Barzani'nin hayatını anlatan kitaplar ile yerli ve yabancı gazetecilerin yaptığı birçok röportaj mevcuttur. Konu hakkında bkz. Hulusi Turgut, a.g.e., Lütfü Akdoğan, a.g.e., Mesud Barzani, a.g.e., Sıraç Bilgin, *Barzani*, Stockholm 1990, Dana Adams Schmidt, *Barzani'yle Konuşmalar*, Yöntem Yayınları, İstanbul 1977.

⁶³⁰ Konu hakkında bkz. William Aegleton, *Mahabad Kürt Cumhuriyeti*, Çev. Mehmet Emin Bozarslan, 2.Baskı, Koral Yayınları, İstanbul 1990.

⁶³¹ Molla Mustafa Barzani, 1947 yılında Tahran'da bulunan Amerikan Büyükelçisine iltica talebinde bulundu. Ancak Amerikalılar bu talebe olumlu cevap vermedi. Bunun üzerine Molla Mustafa Barzani, 500 civarındaki adamıyla SSCB topraklarına doğru yola çıktı. Hulusi Turgut, a.g.e., s.280-282.

⁶³² Irak Krallığı hakkında detaylı bilgi için bkz. Ali A. Allawi, *Irak Kralı I. Faysal*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016. Davut Hut, "Gertrude L. Bell'in Osmanlı Coğrafyasındaki Faaliyetleri ve Irak Krallığı'nın Kurulmasındaki Rolü", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.35, İstanbul 2016, s.117-166.

ve cumhuriyetin ilanı üzerine Irak’a döndü. Onun da etkisinin bulunduğu bir gelişmede, 1959’ yılında Kerkük’te Türkmenlere yönelik bir katliam (Kerkük Katliamı)⁶³³ hareketine girildi. 1961 yılında Mustafa Barzani liderliğindeki Kürtler, Irak lideri General Abdülkerim Kasım’a karşı ayaklandı. Uzun süren mücadelelerin ardından 11 Mart 1970 tarihinde Irak Hükümeti ve Irak Kürtleri arasında Özerklik Anlaşması imzalandı. Ancak vaat edilen haklar için gereken düzenlemeler yapılmadığı için çatışmalar 1974 yılında tekrar başladı. Bu dönemde İran ve Irak arasında imzalanan 1975 Cezayir Antlaşması, Mustafa Barzani öncülüğündeki Kürt ayaklanmasının sonu anlamına geliyordu. 1961 yılında başlayan ayaklanma aralıklarla devam etmiş ama 1975 yılında İran ve ABD’nin desteğini kesmesi ile isyan, Kürtler aleyhine sona ermiştir. Ancak bu durum da kalıcı olmayacaktır. Molla Mustafa Barzani, 1979 yılında kanser tedavisi gördüğü ABD’de vefat etti. Ondan sonra İdris ve Mesut Barzani’nin öne çıktığını görmekteyiz. İdris Barzani, 1987 yılında 43 yaşındayken vefat edince liderlik Mesut Barzani’ye geçmiştir. 1980 İran-Irak Savaşı ve 1990 Irak’ın Kuveyt’i işgali ile Barzanilerin başını çektiği Irak Kürt bağımsızlık hareketi, kendisine önemli bir alan buldu. Bu fırsatı değerlendiren Kuzey Iraklı Kürtler yeniden ayaklandı. Saddam Hüseyin liderliğindeki Irak bu isyana çok sert tepki verdi. Konu dünya kamuoyunda yer buldu ve Irak’ın kuzeyinde uçuşa yasak “güvenli bölge” ilan edildi. Bu gelişme aslında 2003 sonrasında tam bir özerkliğe ulaşacak olan Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY)’nin temellerini atmıştır. Kürtlerin kontrolündeki bölgenin idaresi için 1992 yılında seçimler yapıldı ve bölgesel meclis açıldı. 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında ABD’nin 2003 yılında Irak’ı işgali ile ortaya yeni bir durum çıktı. Irak Kürt siyasetinin iki önemli ismi Mesut Barzani ve Celal Talabani, bu süreçte ABD’yi destekledi.⁶³⁴ 2005 yılında kabul edilen yeni anayasa ile Irak federal devlet haline geldi. Irak’ın kuzeyinde Kürt nüfusun yoğunlukta olduğu bölgede, Kürt Bölgesel Yönetimi adında tam özerk bir yapı oluştu.⁶³⁵ Mesut Barzani de bu özerk

⁶³³ 1959 Kerkük Katliamı hakkında bkz. Selçuk Yılmaz, *Irak Türkmenlerine Yapılan Katliamlar ve Bunun Türk Kamuoyuna Yansımaları (1924-1959)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005. Enes Öz, *14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı ve Katliamın Türk Kamuoyundaki Yansımaları*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Tarih Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2014.

⁶³⁴ Detaylı bilgi için bkz. İsmail Alagöz, *İkinci Körfez Savaşı Sürecinde ABD-Barzani-Talabani Yakınlaşmasının Türkiye’nin Ulusal Güvenliğine Etkileri*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü Strateji ve Stratejik Araştırmalar Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.

⁶³⁵ Detaylı bilgi için bkz. Hasan Tevfik Güzel, *Irak’ın Kuzeyindeki Bölgesel Kürt Yönetimi (1992-2008)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009. Ali Çayır, *Irak’ın Kürt Bölgesel Yönetimi ve Sosyo Politik Analizi*, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2019. Onur Akçakaya, *Irak Bölgesel Kürt Yönetimine Küresel ve Bölgesel Bakış*, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü Uluslararası Güvenlik Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009.

yapının başkanı seçildi. Bölgede yaşanan siyasi, askeri ve toplumsal gelişmeler özerk yapının bağımsız bir devlete dönüştürülmesi için yapılan 2017 referandumu ile daha farklı bir boyuta taşındı. Ancak bu girişim uluslararası toplum ve başta Türkiye olmak üzere bölge devletleri tarafında hoş karşılanmadı.⁶³⁶ Hatta bu süreçte yaşanan Barzani-Talabani mücadelesi ve Irak Devleti'nin bazı girişimleri ile Kürt Bölgesel Yönetimi söz konusu girişimden zararlı çıkmıştır. Görüldüğü üzere, Irak Kürtlerinin siyasi ve sosyal yapısında Barzaniler tek başına olmasa da en belirleyici aktörlerin başında gelmiştir. Gelecek dönemde de bu durumun devam edeceği öngörülebilir. Tabi ki Barzanilerin muhtemel etkisi, bölgesel ve küresel şartlardan bağımsız olarak düşünülemez. Kesin olan şudur ki, Barzanileri bu siyasi liderlik konumuna getiren sürecin ilk ve belki de en önemli başlangıç noktası, her ne kadar başarılı olmasa da Barzan Şeyhi Abdüsselam'ın 1909 ve 1914 yıllarında olmak üzere Osmanlı Devleti'ne karşı Musul Vilayeti'nde başlattığı isyan hareketleridir.

⁶³⁶ Detaylı bilgi için bkz. Hatem Hasar, *Türkiye-Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Arasındaki İlişkiler (2000-2018)*, Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Küreselleşme ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ 2019.

SONUÇ

Tarihteki olay ve olguların meydana gelmesinde coğrafi ve sosyo-ekonomik yapıların önemli bir etkisi vardır. Bu cümleden, Osmanlı Devleti'nin stratejik önemi yüksek vilayetlerinden biri olan Musul'un coğrafi ve sosyo-ekonomik yapısı ile bölgesel nüfuzunu genişletmek isteyen yerel unsurların varlığı zaman zaman merkez-çevre çatışmalarına neden olmuştur. Şeyh Abdüsselam Barzani de nüfuzunu genişletmeye çalışan yerel unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Musul Vilayeti, çeşitli etnik ve dini grupları bünyesinde barındıran bir bölgedir. Bölgedeki şeyhlerin 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren siyasi olarak önemli bir konuma geldiği bilinmektedir. Çünkü Osmanlı Devleti özellikle II. Mahmut ile birlikte merkezileşme politikaları çerçevesinde yerel Kürt emirliklerini ortadan kaldırmış ancak ortaya çıkan otorite boşluğu çeşitli nedenlerden dolayı doldurulamamıştır. Bu dönemde şeyhler dini nüfuzlarını da kullanarak halkın gözünde bir otorite haline gelmiştir. İşte Barzani olarak ifade edilen aşiret/aile bu köklü değişikliğin getirdiği ortamda, kendisine alan bularak önemli bir konuma gelmiştir. Barzani Aşireti, özellikle savaş vb. dönemlerde otorite boşluğundan faydalanarak karışıklık çıkarmış ve nüfuzunu genişletmeye çalışmıştır. Yani Şeyh Abdüsselam'dan önce de Barzan şeyhlerinin bu yönde girişimlerinin olduğunu bilmek gerekir.

Merkez-çevre ilişkilerindeki değişikliklerle beraber II. Meşrutiyet'in Osmanlı yönetim anlayışında meydana getirdiği değişimleri de görmek gerekir. II. Abdülhamit'in iktidarı döneminde (1876-1909) yoğun bir şekilde uyguladığı İslam-eşraf siyaseti, İttihat ve Terakki'nin devlet yönetiminde etkili olmaya başladığı II. Meşrutiyet'ten sonra yerini yavaş yavaş merkezileşme politikalarına bırakmıştır. Şeyh Abdüsselam ile ilgili yaşanan gelişmelerde bu değişikliğin yansımalarını görmekteyiz.

1909 isyanının ortaya çıkması ve yayılmasında idari alanda yaşanan sorunların başında; kurumlar arasındaki iletişim ve iş birliğinin eksikliği gelmektedir. Ancak bu sorun, süreç içerisinde fark edilmiş ve bazı tedbirler ile bu konudaki eksikler giderilmeye çalışılmıştır. Şeyh Abdüsselam İsyanı'nın başlaması ve büyümesinde askeri ve idari memurların ihmali olmakla birlikte bazı durumlar onların dışında gelişmişti. Musul'da valilik yapmış Ebubekir Hazım (Tepeyran)'ın anılarında ifade ettiği gibi, bölgede aşiret ve tarikat şeyhleri, işlediği suçlardan dolayı sık sık affedilerek cezasız kalmaktaydı. Bu da bölgede görev yapan askeri ve mülki memurların otoritesini azaltmıştı. Bu konuda

aslında bir denge sağlamak gerçekten çok zordu. Çünkü Osmanlı Devleti, bazı kararlar almadan önce vilayetin idari, askeri, sosyal ve ekonomik özelliklerini dikkate almak zorunda kalıyordu. Özellikle bölgedeki aşiret yapısı ve bu durumun yarattığı dolaylı etkiler, Osmanlı Devleti'nin rahat karar almasını engelliyordu. Bununla birlikte ulaşım konusunda yaşanan problemler, coğrafya ve iklim şartları devlet otoritesinin sağlanmasında ve isyanın kısa sürede bastırılmasındaki engeller arasındadır.

Şeyh Abdüsselam İsyanı'nı 1908 sonrası Musul'da yaşanan diğer gelişmelerden bağımsız olarak değerlendirmemek gerekir. II. Meşrutiyet sonrasında, II. Abdülhamit döneminde elde ettikleri avantajlı durumu kaybedeceği endişesi taşıyan birçok aşiret reisi ve şeyh ayaklanmıştır. Bu bağlamda Şeyh Abdüsselam İsyanı da II. Meşrutiyet sonrası yaşanan merkez-çevre ilişkileri çerçevesinde değerlendirilebilir.

Aşiretler konusu Musul Vilayeti'nde idari, askeri, ekonomik ve sosyal alanlarda son derece belirleyici bir unsur olması sebebiyle isyan sürecinde de dikkate almamız gereken hususlardan biridir. Şeyh Abdüsselam'ın silahlı gücünü de aşiret mensubu kişilerin oluşturduğunu görüyoruz. Aşiretlerin Şeyh'e destek vermesi, bölgedeki kargaşayı çok ileri boyutlara taşıyabilirdi. Durumun farkında olan Osmanlı Devleti bölgedeki aşiretleri kendi yanına çekmeyi ve Şeyh Abdüsselam'ı yalnızlaştırmayı hedeflemiştir. Osmanlı Devleti, bu hedefine 1909 yılında yeterince ulaşamamış ancak 1914 yılında özellikle Musul Valisi Süleyman Nazif'in de etkisiyle başarı sağlamıştır.

Şeyh Abdüsselam'ın 1914 yılındaki faaliyetlerinin uluslararası boyutu 1909 yılında yaşananlardan daha fazladır. Çünkü Şeyh, 1909 yılında isyan ettikten sonra yine bir Osmanlı toprağı olan Van'a kaçmıştı. Şeyh ve adamlarının 1914 yılındaki isyan sonrasında ise, Rusya'nın nüfuzu ve kısmen denetimi altındaki İran'a kaçmasının diplomatik anlamda farklı sonuçlara yol açtığı görülmektedir.

1914 yılındaki gelişmelere dair önemli bir tespit de Osmanlı Devleti'nin konuya yaklaşımında daha kararlı ve net bir tavır almasıdır. 1909 yılında yaşananlara, çeşitli kademelerdeki devlet adamları farklı tepkiler vermiştir. Dolayısıyla, ortak bir hareket tarzı ve kararlılık sağlanamamıştı. Ancak 1914 yılında devlet adamlarının daha uyumlu ve müşterek davrandığı görülmektedir. Özellikle dönemin Dahiliye Nazırı Talat Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Musul Valisi Süleyman Nazif'in İttihat ve Terakki'nin önemli isimleri arasında olması, politik anlamda ortak bir iradeyi meydana çıkarmıştır, diyebiliriz.

Osmanlı Devleti'nin Şeyh Abdüsselam'a karşı takındığı tavra dair dikkate almamız gereken bir husus da Şeyh Abdüsselam İsyanı ile aynı zaman diliminde Bitlis İsyanı'nın meydana gelmesidir. Bir de isyan sürecinde başlayan I. Dünya Savaşı (1914-1918), Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne dair olan kaygıları iyice arttırmıştır. Bu yüzden İttihat ve Terakki, ülkenin bütünlüğüne dair tehditlere karşı daha sert tepkiler vermiştir.

Şeyh Abdüsselam'ın faaliyetlerini ve Osmanlı Devleti'ne karşı giriştiği isyan hareketlerini tamamen milliyetçi girişimler olarak değerlendirmek yanlış olacaktır. Bununla birlikte Şeyh Abdüsselam'ın bazı girişimlerini milliyetçi anlamda değerlendirmek mümkündür. 3.Bölüm'de detayları ile ele aldığımız ve Bâbü'lî'ye gönderildiği belirtilen telgrafın içeriği Osmanlı Devleti'ni son derece rahatsız edecek niteliktedir. Süreç içerisinde Şeyh Abdüsselam bazı Kürt milliyetçisi kişi ve gruplar ile iletişim kurmuş olabilir. Ama Şeyh Abdüsselam'ın faaliyetlerinin tamamını milliyetçi bir bakış açısıyla yaptığını düşünmek hatalı olabilir. Özellikle 1909 isyanındaki söyleminin temelinde dini gerekçeler hakimdir. Netice itibariyle bu hususta toptancı bir yaklaşımdan kaçınmak gerekir.

Şeyh Abdüsselam ve Osmanlı kuvvetleri arasında yaşanan çatışmalar yüzünden bölge, ekonomik ve sosyal anlamda zarar görmüştür. Bölgedeki istikrarsızlık ve asayişsizlik insanların can ve mal kaybı yaşamasına, üretimin düşmesine ve nüfus yapısının bozulmasına neden olmuştur.

Meseleyi genel anlamda değerlendirecek olursak; Şeyh Abdüsselam'ın faaliyetlerinde iç ve dış gelişmeler son derece etkili olmuştur. Her şeyden evvel bölgenin kendine has bir yapısı ve yerel güç dengeleri vardır. II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi ortam iç ve dış tehditleri arttırmıştır. Bölgedeki yerel unsurlar, yani aşiret reisleri ve tarikat şeyhleri de bu düzlemde kendi menfaatleri doğrultusunda konum almıştır. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve toplumsal kargaşa ortamı beraberinde kaos ve otorite boşluğunu da getirmiştir. Bu boşluktan yararlanmak isteyen İngiltere ve Rusya'nın da Şeyh Abdüsselam isyanlarında etkisi ve teşviki görülmektedir. Şeyh Abdüsselam'ın faaliyetlerini incelediğimiz 5 yıllık (1909-1914) süreçte şüphesiz Musul Vilayeti'nde birçok isyan hareketi yaşanmıştır. Ancak Barzanilerin bu dönemden itibaren Irak siyasetinde giderek artan bir etkisi olmuştur. Günümüzde de görüldüğü üzere Irak Kürtlerinin siyasi ve sosyal yapısında Barzaniler tek başına olmasa da en belirleyici

aktörlerin başında gelmiştir. Gelecek dönemde de bu durumun devam edeceği öngörülebilir. Tabi ki Barzanilerin muhtemel etkisi, bölgesel ve küresel şartlardan bağımsız olarak düşünülemez. Kesin olan şudur ki, Barzanileri bu siyasi liderlik konumuna getiren sürecin ilk ve belki de en önemli başlangıç noktası, her ne kadar başarılı olmasa da Barzan Şeyhi Abdüsselam'ın 1909 ve 1914 yıllarında olmak üzere Osmanlı Devleti'ne karşı Musul Vilayeti'nde başlattığı isyan hareketleridir.

KAYNAKÇA

A) ARŞİV KAYNAKLARI

1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (BOA) – İstanbul

- Bâbıâli Evrak Odası (BEO)
- Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Levazım Kalemî (DH.EMN.LVZ)
- Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye İkinci Şube (DH.EUM.2.ŞB)
- Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Emniyet Şubesi Evrakı (DH.EUM.EMN)
- Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Muhasebe Kalemî Evrakı (DH.EUM.MH)
- Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Muhaberat ve Tensikat Müdüriyeti Evrakı (DH.EUM.MTK)
- Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Evrak Odası Kalemî Evrakı (DH.EUM.VRK)
- Dahiliye Nezareti, İdare Evrakı (DH.İD)
- Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus Evrakı (DH.KMS)
- Dahiliye Nezareti, Tesrî-i Muâmelât ve Islahat Komisyonu Müteferrik (DH.TMİK.M)
- Dahiliye Nezareti, Mektubî Kalemî (DH.MKT)
- Dahiliye Nezareti, Mütenevvia Evrakı (DH.MTV)
- Dahiliye Nezareti, Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH.MUİ)
- Dahiliye Nezareti, Siyasi Kısım Evrakı (DH.SYS)
- Dahiliye Nezareti, Şifre Evrakı (DH.ŞFR)
- Hariciye Nezareti Atina Sefareti (HR.SFR.1)
- Hariciye Nezareti, Siyasi (HR.SYS)
- Hariciye Nezareti, Tahrirat Evrakı (HR.TH)
- İrade, Harbiye (İ.HB)

- İrade, Meclis-i Mahsus (İ.MMS)
- İrade, Taltifat (İ.TAL)
- Maarif Nezareti, Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF.İBT)
- Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)
- Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ)
- Yıldız Perakende Evrakı Umumi (Y.PRK.UM)

2. Public Record Office (PRO), Londra.

2.1. Foreign Office (FO)

195/2368, 195/2449, 195/2458

2.2. War Office Records (WO)

157/689

3. India Office Records (IOR), British Library-Londra.

IOR, L/P&S/10/212, File 211/1912.

B) YAYINLANMIŞ ARŞİV KAYNAKLARI VE SÖZLÜKLER

1. *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*, C.1, Ed. Ahmet Tetik, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.
2. *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Haz. Ahmet Tetik vd., Yıl: 53, S.118, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 2004.
3. DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Akaydın Kitabevi, Ankara 2011.
4. EROĞLU, Cengiz vd., *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul*, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM), Ankara 2012.
5. *Musul – Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1993.

C) KAYNAK ESER VE İNCELEMELER

ABAK, Tibet, “Rus Arşiv Belgelerinde Bitlis İsyanı (1914)”, *Toplumsal Tarih*, S.208, Nisan 2011, s.64-73.

———, “Osmanlı - Rus İlişkilerinde Kürt Sorunu Üzerine Genel Bir Değerlendirme (1908-1914)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:14, S.27, Bahar 2018, s.3-22.

ABDURREZAK BEDİRHAN, *Otobiyografya*, Peri Yayınları, Çev. Hasan Cunî, İstanbul 2000.

AEGLETON, William, *Mahabad Kürt Cumhuriyeti*, Çev. Mehmet Emin Bozarslan, 2.Baskı, Koral Yayınları, İstanbul 1990.

AKALIN, Durmuş, “Kızıldeniz’de Cibuti Üzerinden Yapılan Silah Kaçakçılığının Yemen’e Etkileri ve Osmanlı Devleti (1898-1914)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.34, S.58, 2015, s.651-686.

AKÇAKAYA, Onur, *Irak Bölgesel Kürt Yönetimine Küresel ve Bölgesel Bakış*, Polis Akademisi Güvelik Bilimleri Enstitüsü Uluslararası Güvenlik Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009.

AKDOĞAN, Lütfü Akdoğan, *Molla Mustafa Barzani Anlatıyor & Ortadoğu’da Çanlar Kimin İçin Çalışıyor*, Arkaplan Yayınları, İstanbul 2007.

AKGÜL, Suat, *Rusya’nın Doğu Anadolu Politikası (1918’e Kadar)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1995.

AKINCI, Serkan, *Dağıstan Süvari Bölüğü ve Dağıstanlı (Muhammed) Mehmet Fazıl Paşa*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarih Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2016.

AKYILDIZ, Ali, “Tanzimat”, *TDVİA*, C.40, İstanbul 2011, s.1-10.

———, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, 5.Baskı, İstanbul 2015.

AL, Gülşah, *II. Meşrutiyet Dönemindeki En Büyük Muhalefet Hürriyet ve İtilâf Fırkası*, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2006.

- ALAGÖZ, İsmail, *İkinci Körfez Savaşı Sürecinde ABD-Barzani-Talabani Yakınlaşmasının Türkiye'nin Ulusal Güvenliğine Etkileri*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü Strateji ve Stratejik Araştırmalar Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.
- ALBAYRAK, Kadir, “Nestûrîlik”, *TDVİA*, C.33, İstanbul 2007, s.15-17.
- ALGAR, Hamid, “Nakşibendiyye”, *TDVİA*, C.32, İstanbul 2006, s.335-342.
- , “Hâlid el-Bağdâdî”, *TDVİA*, C.15, İstanbul 1997, s.283-285.
- ALLAWÎ, Ali A., *Irak Kralı I. Faysal*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.
- ARTUÇ, Nevzat, “Osmanlı Devleti'nin Son Dönem Irak Politikasına Bir Örnek: Nazım Paşa'nın Bağdat Valiliği (25 Kasım 1909-15 Mart 1911)”, *Belleten*, C.LXXIV, S. 271, Yıl: 2010 Aralık, s.833-870.
- AYCAN, Azmi, *Osmanlı'da Devlet-Aşiret İlişkileri: Hemvend Örneği (1876-1918)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarih Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017.
- AYDIN, Mahir, “Savaşın Bitirdiği Doğu Açılımı: Tahsin (Uzer) Bey'in Van Valiliği (1913-1914), Hedda Reindl-Kiel, Seyfi Kenan, *Deutch-Türkische Begegnungen Alman-Türk Tesadüfleri Festschrift für Kemal Beydilli Kemal Beydilli'ye Armağan*, Berlin 2013, s.538-570.
- AYDOĞAN, Erdal, *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası (1908-1918)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005.
- , “Yeni Belgeler Işığında Bitlis Vukuatı”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.49, Erzurum 2013, s.309-322.
- AYKUT, Kemal, *Mahmut Şevket Paşa ve Dönemi*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Eskişehir 1998.
- AYNA, Bayram, “Rusların Kürt Aşiretleriyle İlişkilerinde Abdürrezzak Bedirhan'ın Faaliyetleri (1906-1915)”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:5, S.20, Şubat 2018, s.137-153.
- BARZANÎ, Mesud, *Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi I-II*, Doz Yayıncılık, Türkçe 6. Baskı, İstanbul 2017.

- BAYATLI, Nilüfer, *XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- BİLGİN, Sıraç, *Barzani*, Stockholm 1990.
- BİNGÖL, Ulaş, “Süleyman Nazif Bibliyografyası”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:8, S.15, Nisan 2016, s.145-152.
- BİRİNCİ, Ali, “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, *TDVİA*, C.18, İstanbul 1998, s.507-511.
- , *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, Dergah Yayınları, İstanbul 2012.
- BOSTAN, M. Hanefi, “Said Halim Paşa”, *TDVİA*, C.35, İstanbul 2008, s.557-560.
- BRUİNESSEN, Martin Van, *Ağa, Şeyh, Devlet*, Çev. Banu Yalkut, İletişim Yayınları, 9.Baskı, İstanbul 2015.
- , *Kürdistan Üzerine Yazılar*, İletişim Yayınları, 9.Baskı, İstanbul 2015.
- BUZPINAR, Tufan, *Hilafet ve Saltanat*, Alfa Yayınları, İstanbul 2016.
- ÇADIRCI, Mustafa, *Mahmut Şevket Paşa Suikasti ve Suikastin İstanbul Basınındaki Yansımaları*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2018.
- ÇAKAR, Sinan, *Kızıldeniz’de İnsan ve Silah Kaçakçılığı (1890-1910)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.
- ÇAKIR, Mehmet Saki, “XIX. Yüzyılda Tarikat-Siyaset İlişkisi: Nehrî Tekkesi Örneği”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C.11/21, Sonbahar 2016, s.53-78.
- ÇAYIR, Ali, *Irak’ın Kürt Bölgesel Yönetimi ve Sosyo Politik Analizi*, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2019.
- ÇETİN, Atilla, “Kıbrıslı Kâmil Paşa”, *TDVİA*, s.392-394.
- ÇETİNSAYA, Gökhan, “II. Abdülhamid Döneminde Kuzey Irak’ta Tarikat, Aşiret ve Siyaset”, *Divan İlmi Araştırmalar*, S.7, 1999/2, s.153-168.
- , “Din, Reform ve Statüko: II. Abdülhamid Dönemine Bir Bakış (1876-1909)”, *Osmanlı Medeniyeti: Siyaset, İktisat ve Sanat*, İstanbul 2005, s.125-148.

- , “II. Abdülhamid’in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, C. XLVII (2016), s.353-409.
- DEMİREL, Halime, *Bekir Sami Bey ve Faaliyetleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1994.
- DEMİRTAŞ, Mehmet, “Tanin, Peyam ve Sabah Gazeteleri Örneğinde 1914 Tarihli Bitlis Ayaklanması’nın Dönemin Gazetelerindeki Yansımaları”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.13, S.3, Eylül 2015, s.179-198.
- , “1914 Tarihli Bitlis İsyanının Osmanlı Arşiv Belgelerindeki Yansımaları-Cezalar, Mükafatlar”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.7, S.2, Aralık 2018, s.432-492.
- DENİZ, Ahmet, “İngiliz Belgelerinde Şeyh Ubeydullah’ın İran’a Saldırısı”, *Uluslararası Seyyid Tâhâ-î Hakkâri Sempozyumu*, 2014, s.240-263.
- , *Şeyh Ubeydullah Nehri’nin Siyasi Faaliyetleri*, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mardin 2017.
- DUMAN, Önder, “II. Meşrutiyet Döneminde Musul’da Aşiret İsyanları (1908-1914)”, Ed.Osmanlı Köse, *Osmanlıdan Günümüze Eşkîyalık ve Terör*, İlkadım Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2017, s.245-263.
- ERASLAN, Cezmi, “İrak’ta Türk-İngiliz Rekabeti: (1876-1915)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.35, İstanbul 1994, s.223-251.
- , “Hamidiye Alayları”, *TDVİA*, C.15, İstanbul 1997, s.462-464.
- , *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2019.
- ES-SAKKÂR, Sâmi, “Musul”, *TDVİA*, C.31, İstanbul 2006, s.361-363.
- GÜLSOY, Ufuk, “İslahat Fermanı”, *TDVİA*, C.19, İstanbul 1999, s.185-190.
- GÜNAY, Nejla, “Rusya’nın Osmanlı Unsurları Üzerindeki Çalışmaları ve 1914 Bitlis Ayaklanması”, *Akademik Bakış*, C.10, S.20, 2017, s.49-67.
- GÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)*, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2003.
- GÜR, Muhammet, “Süleyman Nazif”, *TDVİA*, C.38, İstanbul 2010, s.92-94.

—————, *Kendi İçinde ve Kendine Göre Süleyman Nazif*, Dergah Yayınları, İstanbul 2020

GÜRDAL, Feryat, *Türk Siyasi Hayatından Bekir Sami Kunduh (1865-1933)*, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük 2019.

GÜZEL, Hasan Tefik, *Irak'ın Kuzeyindeki Bölgesel Kürt Yönetimi (1992-2008)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009.

HALAÇOĞLU, Yusuf, “Aşiret”, *TDVİA*, C.4, İstanbul 1991, s.9.

HANİOĞLU, M. Şükrü, “İttihat ve Terakki Cemiyeti”, *TDVİA*, C.23, İstanbul 2001, s.476-484.

HASAR, Hatem, *Türkiye-Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Arasındaki İlişkiler (2000-2018)*, Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Küreselleşme ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ 2019.

HAY, William Rupert, *Kürdistan'da İki Yıl (1918-19120)*, Çev. Fahriye Adsay, Avesta Yayınları, İstanbul 2005.

HUT, Davut, *Musul Vilayeti'nin İdarî, İktisadî ve Sosyal Yapısı (1864-1908)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2006.

—————, “II. Meşrutiyet'in İlanının Irak'taki Yansımaları”, *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C.13, S.25, 2008/2, s.101-136.

—————, “Bağdat Demiryolu ve Petrol Mücadelesi”, *Die Bagdadbahn*, ed. M. Florian Hertsch, Mutlu Er, Hamburg, 2016, s.73-102.

—————, “Gertrude L. Bell'in Osmanlı Coğrafyasındaki Faaliyetleri ve Irak Krallığı'nın Kurulmasındaki Rolü”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.35, İstanbul 2016, s.117-166.

JABAR, Faleh A. – DAWOD, Hosham, *Aşiret ve İktidar Ortadoğu'da Etnisite ve Milliyetçilik*, Çev. Ömer Öğünç, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

- JWAİDEH, Wadie, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, Çev. İsmail Çekem-Alper Duman, İletişim Yayınları, 9.Baskı, İstanbul 2016.
- KAPLAN, Sefa, “Barzan Ailesi, Akademik Ahlak ve Kürt Yahudiler”, *Doğu Batı*, S.31, 2005, s. 288-294.
- KAPLAN, Yaşar, “Osmanlı Arşiv Belgelerinde Şeyh Abdüsselam Barzani (1908-1914)”, *Osmanlı Devleti ve Kürtler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2017, s.179-205.
- KARACA, Ali, “Hamidiye Hafif Süvari Alayları Hakkında Bazı Tespitler (1890-1900)”, *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, İstanbul 1995, s.309-318.
- KARAKOÇ, Ercan – YALÇIN, Enver, “Bir Siyasetçi ve Lider Olarak Seyyid Abdülkadir”, *Mavi Atlas*, 6/2016, s.76-99.
- KAVAK, Abdulcebbar, “Kuzey Irak’ta Tasavvuf ve Tarikatlar”, *Akademiar Dergisi*, Yıl:2017 (Haziran), S.2, s.15-54.
- KAYA, Mehmet, “Simko İsyanının Türk-İran İlişkileri Üzerindeki Etkileri (1905-1930)”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:7, C.7, S.14, Güz 2017, s.201-210.
- KILIÇ, Avni, *Şeyh Ubeydullah İsyanı*, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mardin 2014.
- KIRMIZI, Abdulhamit, *Abdülhamid’in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, Klasik Yayınları, 4.Baskı, İstanbul 2016.
- KLEİN, Janet, *Hamidiye Alayları İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, Çev. Renan Akman, İletişim Yayınları, 3.Baskı, İstanbul 2017.
- KODAMAN, Bayram, “Aşiret Mekteb-i Hümayunu”, *TDVİA*, C.4., İstanbul 1991, s.9-11.
- KORKMAZ, Ender, *Tahsin Uzer’in Yaşamı ve Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.
- , *Harbiye Nazırı Nazım Paşa’nın Hayatı ve Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarih Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2017.

- , “Harbiye Nazırı Nazım Paşanın II. Meşrutiyet Öncesi Kariyeri”, *International Journal of Current Approaches in Language, Education and Social Sciences, CALESS*, 2019, 1(2), s.156-184.
- KÖKSAL, Osman, *Tarihsel Süreç İçinde Bir Özel Yargı Organı Olarak Divan-ı Harb-i Örfler (1877-1922)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1996.
- KUNERALP, Sinan Kunalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, İsis, İstanbul 1999.
- KURAN, Ercüment, “Birinci Dünya Savaşı”, *TDVİA*, C.6, İstanbul 1992, s.196-200.
- KURT, Burcu, “İrak’ta ‘Muktedir’ ve ‘Müşteki’ Bir İttihatçı: Süleyman Nazif Bey’in Basra Valiliği”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C.7, S.2, Yıl:2012, s.155-179.
- KÜÇÜK, Cevdet, “ İran-İrak Hududunu Belirleyen 1913 İstanbul Protokolü”, *Doğumunun 100.Yılında Atatürk’e Armağan*, ayrı basım, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1981, s.243-267.
- , “Bâbiâli Baskını”, *TDVİA*, C.4., İstanbul 1991, s.389-390.
- , “Mehmed V”, *TDVİA*, C.28, Ankara 2003, s.418-422.
- MARDİN, Şerif, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, 21.Baskı, İstanbul 2017.
- MARUFOĞLU, Sinan, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1998
- McDOWALL, David, *Modern Kürt Tarihi*, Doruk Yayınları, İstanbul 2004.
- MEHMED HURŞİD PAŞA, *Seyâhatnâme-i Hudûd*, Çeviren: Alâattin Eser, Simurg Yayınları, İstanbul 1997.
- MUHAMMED EMİN ZEKÎ BEG, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Nûbihar Yayınları, 8.Baskı, İstanbul 2014.
- OLGUN, Kenan, “Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası Halaskâr Zabitan Grubu ve Faaliyetleri”, *İlmi Araştırmalar*, S.7, İstanbul 1999, s.157-175.

- ÖRNEK, Serdar - ATEŞ, Damla, “İsrail’in Kuzey Irak Politikaları ve Türkiye-İsrail İlişkilerine Kısa Bir Bakış”, Ed. Hasret Çomak-Mehlika Özlem Ultan, *Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi Bildiriler Kitabı*, Kocaeli 2014, s.865-891.
- ÖZAYDIN, Murat, “Birîfkân Seyyidlerinden Seyyid Nûreddîn Birîfkânî”, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl:16, S.53, Güz 2012, s.159-190.
- ÖZBAŞ, Zuhâl, *XIX. Yüzyıl Osmanlı-İran Sınır Diplomasisinde Caf Aşireti*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.
- ÖZDEMİR, Burcu – ASKEROĞLU ARSLAN, Ayna, “Rusya’nın Kürdoloji Çalışmaları (1787-1947)”, *İnsan&İnsan*, Yıl:5, S.17, Yaz 2018, s.194-213.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Şeref Han”, *TDVİA*, C.38, İstanbul 2010, s.548-550.
- ÖZKAPLAN YURDAKUL, Nurcan, *İngiltere Ortadoğu’ya Nasıl Girdi?*, Kronik Kitap, İstanbul 2018.
- ÖZOĞLU, Hakan, *Osmanlı’da Kürt Milliyetçiliği*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.
- PERİNÇEK, Mehmet, *Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları*, Kaynak Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2014.
- PETEK YÖRÜKOĞLU, Ayşim, *İttihat Terakki İktidarı ve Halaskaran-ı Zabitan Grubu (1908-1913)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014.
- SABAR, Yona, *Bir Antoloji: Kürdistanî Yahudilerin Halk Edebiyatı*, Çev. Selahattin Çelik, Doz Yayınları, İstanbul 2005.
- SAKAOĞLU, Necdet, *20.Yüzyıl Başında Osmanlı Coğrafyası (1907-1908)*, Deniz Kültür Yayınları, İstanbul 2007.
- SAPAN, Süheyl, “Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerinde Arap Yarımadasında Silah Kaçakçılığı (1892-1910)”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.27, İstanbul 2005-2006, s.81-94.
- SARI, Mustafa, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Bir Devlet Adamı: Haydar (Vaner) Bey*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2004.

- SARI, Mustafa – SELVİ, Haluk, “Mondros Mütarekesi Sonrasında İngiltere’nin Kürt Politikası ve Van Valisi Haydar Bey”, *Akademik İncelemeler*, C.2, S.2, 2007, s. 27-48.
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem, “Mehdî”, *TDVİA*, C.28, Ankara 2003, s.369-371.
- SARIKÇIOĞLU, Melike, *Osmanlı-İran Hudut Sorunları (1847-1913)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- , “İran Arşivlerine Göre Şeyh Ubeydullah İsyanı”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, C.3, S.5, Kilis 2013, s.1-35.
- SCHMİDT, Dana Adams, *Barzani’yle Konuşmalar*, Yöntem Yayınları, İstanbul 1977.
- SEZER, Selim, “Meclis-i Mebusan’ı Kapattıran Muhtıra: Halaskâr Zabitan Bildirisi”, Haz. Mehmet Ö. Alkan, *Osmanlı’dan Günümüze Darbeler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017, s.41-52.
- SİPAHİOĞLU, Uğur, “Musul (Musul Sorunu)”, *TDVİA*, C.31, İstanbul 2006, s.367-368.
- SOANE, E.B., *Mezopotamya ve Kürdistan’a Yolculuk*, Çev. Fahriye Adsay, Avesta Yayınları, İstanbul 2007.
- SONYEL, Salâhi R., “Osmanlı İmparatorluğunun Son Dönemi ve Türkiye’yi Bölme Çabaları (1908-1918)”, *Belleten*, C.LXI, S.231, Ankara 1997, s.387-428.
- SYKES, Mark, *Darül İslam – Osmanlı’nın Şark Bölgesinde Seyahat*, Çeviren: Hikmet İlhan, Avesta Yayınları, İstanbul 2017.
- ŞAHİN, Mustafa, *Hasan Tahsin Uzer’in Mülki İdareciliği ve Siyasetçiliği*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, Erzurum 2010.
- ŞEŞEN, Ramazan, “Cezîre”, *TDVİA*, C.7, İstanbul 1993, s.509-511.
- TAHSİN PAŞA, *Yıldız Hatıraları*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Zeki İzgöer, İz Yayıncılık, İstanbul 2017.
- TEKİN, Rahmi – BAŞ, Yaşar, *Osmanlı Atlası (XX. Yüzyıl Başları)*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2003.
- TEPEYRAN, Ebubekir Hâzim, *Hatıralar*, Elips Kitap, Ankara 2020.

- TERZİ, Arzu, “Osmanlı Devleti’nin Bağdat-Musul Politikası (II. Abdülhamid Dönemi)”, *Türk Dış Politikası – Osmanlı Dönemi*, C.1, Ed. Mustafa Bıyıklı, Gökkuşbe Yayınları, İstanbul 2008 s. 254-258.
- TURGUT, Hulusi, *Barzani Olayı*, Doğan Yayınları, İstanbul 2008.
- TÜRKMEN, Zekeriya, “Dîvânîharp”, *TDVİA*, Ek-C.1, İstanbul 2016, s.337-340.
- UÇAR, Ahmet, “Hahamların Torunları Barzaniler”, *Tarih ve Düşünce Dergisi*, S.34, 2002, s.18.
- UZER, Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Dönem Osmanlı Yönetimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3.Baskı, Ankara 1999.
- ÜNAL, Fatih, “Şikak Aşireti ve Reisi Simko Lakaplı İsmail Ağa’nın Faaliyetleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.44, İstanbul 2006, s.169-198.
- , “Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devleti’ne Karşı Kullanma Çabaları”, *Karadeniz Araştırmaları*, C.5, S.17, Bahar 2008, s.133-152.
- ÜNAL, Özkan, “Tarikat, İsyan ve Siyaset Üçgeninde Ortadoğu’nun Asi Aşireti: Barzaniler”, *Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 2018 C.5, S.25, s.2319-2331.
- VARLIK, Mustafa Çetin, “Çaldıran Savaşı”, *TDVİA*, C.8, İstanbul 1993, s.193-195.
- WİGRAM, W.A. - WİGRAM, Edgar T.A., *İnsanlığın Beşiği Kürdistan’da Yaşam*, Avesta Yayınları, Çev. İbrahim Bingöl, İstanbul 2004.
- YANARDAĞ, Ayşe, *1914 Bitlis İsyanı*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2005.
- YEĞEN, Mesut, “Yahudi Kürtler ya da Türklüğün Yeni Hudutları”, *Doğu-Batı*, S.29, 2004, s.159-178.
- , “Barzanilerin Yahudiliği: Sefa Kaplan’a Cevap”, *Birikim*, S.197, 2005, s.113-117.
- , “Barzan’dan Kürdistan’a, Medreseden Devlete: Barzaniler”, *Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler*, Der. Yalçın Çakmak-Tuncay Şur, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s.77-105.

YOUSİF, Farhad Mahdi, *Birinci Meşrutiyet Döneminde Musul Sancağı (1876-1908)*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2017.

YÜCEL, Erdem, “Müze”, *TDVİA*, C.32, İstanbul 2006, s.240-243.

ZEYREK, Suat, “II. Meşrutiyet Döneminde İktidar-Muhalefet Çekişmeleri Üzerine Genel Bir Bakış”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/2, 2013, s.25-58.

D) ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<http://www.iranicaonline.org/articles/barzan-part-of-a-town-quarter-mahalla-street-kuca>

<http://havadissergisi.org/1918/taat-pasanin-istifasina-dair-soylentiler/?highlight=talat%20pa%C5%9Fa>

<http://havadissergisi.org/1918/enver-ve-talat-pasalarin-kacislari/?highlight=talat%20pa%C5%9Fa>

<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/barzani-ailesinin-yahudi-oldugu-ortaya-cikti->

<http://www.radikal.com.tr/radikal2/yahudiler-barzani-ve-cehalet-869953/>

EKLER

EK 1: Şeyh Abdüsselam ve adamlarının, 1909 Akra kazasına saldırması üzerine bölgede yaşayan halkın can ve mal güvenliğinin korunması için Meclis-i Mebusan’a gönderdiği telgrafın ilk sayfasıdır.

[illegible]

DH.MKT.02907.00044.001

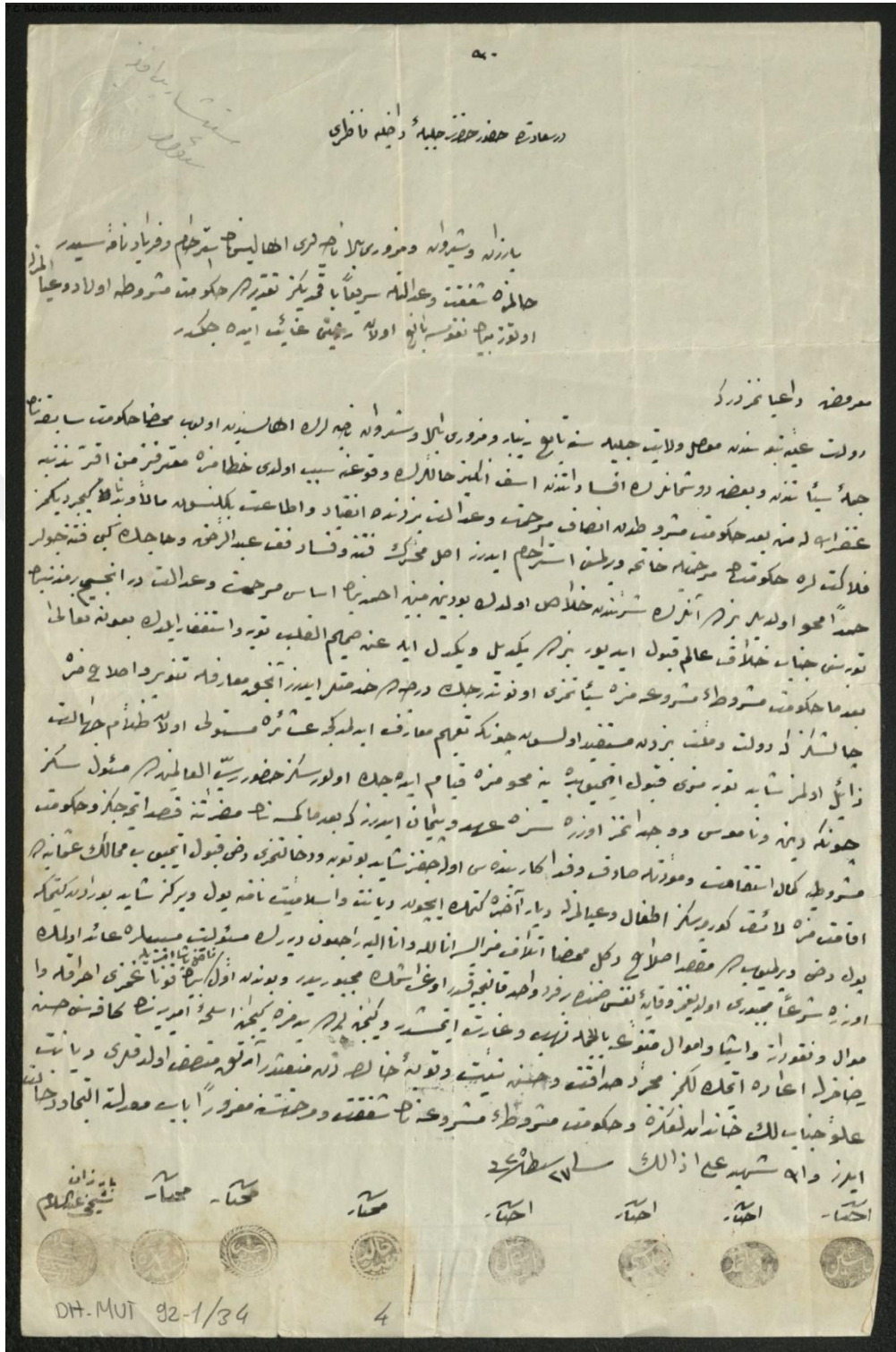
Kaynak: BOA, DH.MKT. 2907/44.

EK 2: Şeyh Abdüsselam'ın 1909 yılındaki isyanı sırasında Musul Vali ve Kumandanı Dağıstanlı Muhammed Fazıl Paşa.

Kaynak: *Harb Mecmû'ası (Kasım 1915-Haziran 1917)*, Haz. Faruk Önal vd., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s.106.

EK 3: Şeyh Abdüsselam ve adamlarının, başlattıkları isyandan dolayı af talebiyle Dahiliye Nazırı'na gönderdiği mektup.

DH.MUI..00092.1.00034.004

Kaynak: DH.MUİ. 92-1/34 Lef:4

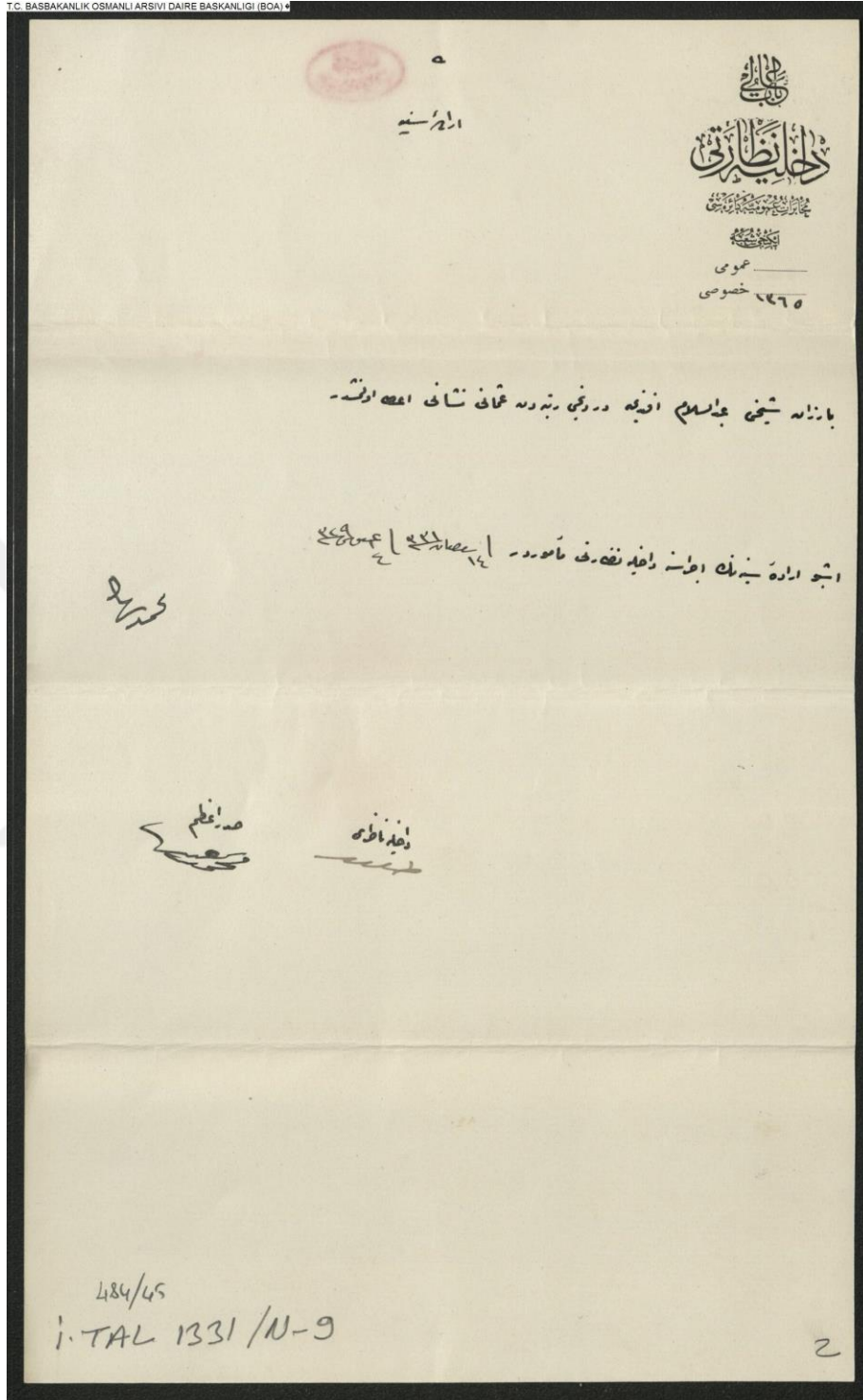
مجلس شورای اسلامی
 شماره پرونده: ۱۶۲/۳۱ (2 varak 2 shaf boz)
 تاریخ: ۱۳۳۱/۳/۲۱
 موضوع: ...
 امضا: ...
 مهر: ...

EK 6: Şeyh Abdüsselam (ortada, gözlüklü) ve adamları.

Kaynak: W.A.Wigram-Edgar T.A. Wigram, *İnsanlığın Beşiği Kürdistan'da Yaşam*, Avesta Yayınları, Çev. İbrahim Bingöl, İstanbul 2004, s.195.

**EK 7: Şeyh Abdüsselam Barzani'ye 4.derecede Osmanlı Nişanı verilmesine dair
Padişah Mehmed Reşat'ın 17 Ağustos 1913 tarihli iradesi.**

İ.TAL.00484.00045.002

Kaynak: BOA, İ.TAL. 484/45.

EK 8: Şeyh Abdüsselam'ın idam edildiği dönemin Musul Valisi Süleyman Nazif Bey.

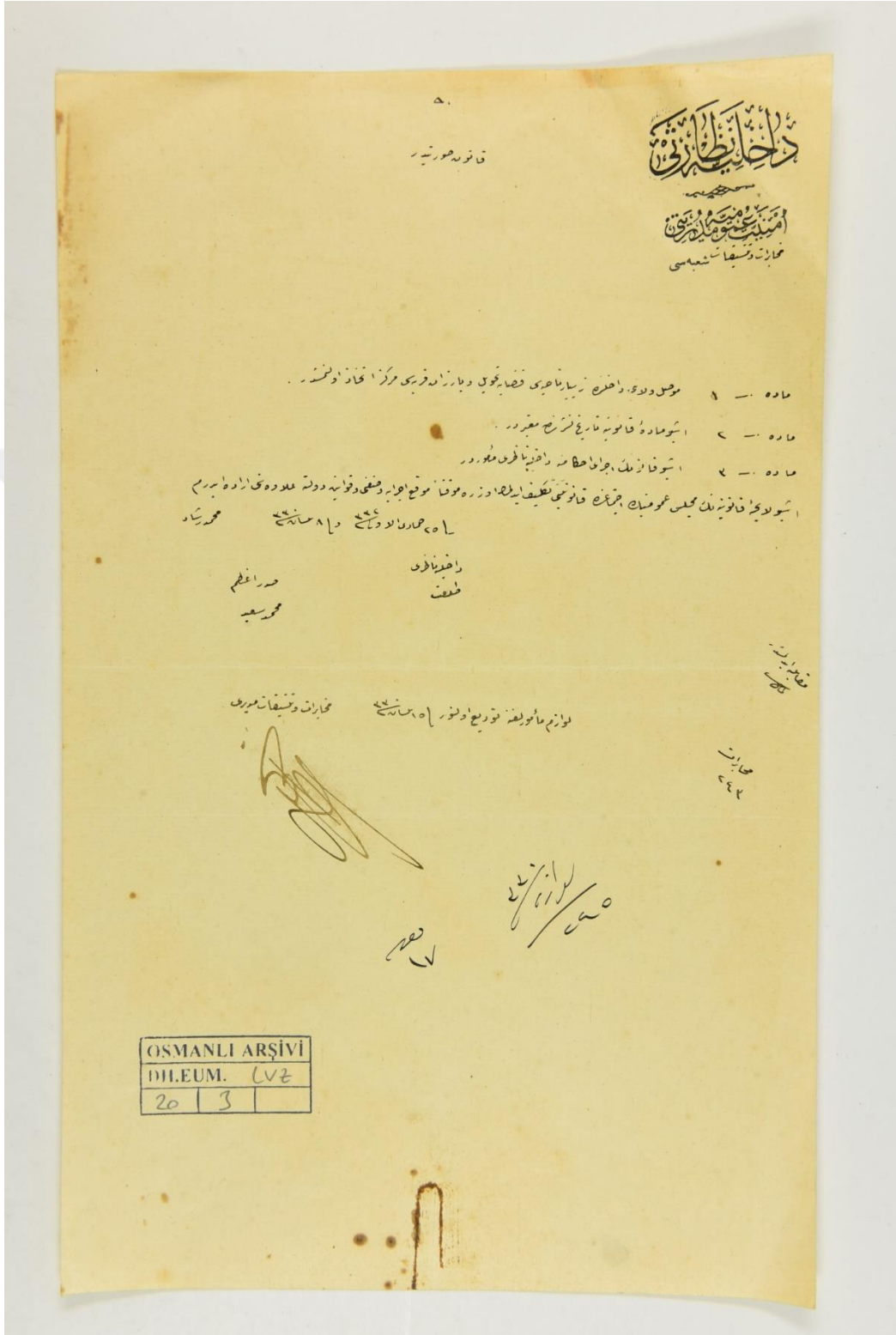

EK 9: 1913 yılında Musul Vilayet Meclisi'nin Barzan merkez olmak üzere Zibar isminde bir kaza teşkili talebiyle Dahiliye Nezareti'ne gönderilen ve bölgeyi ihtiva eden kroki.

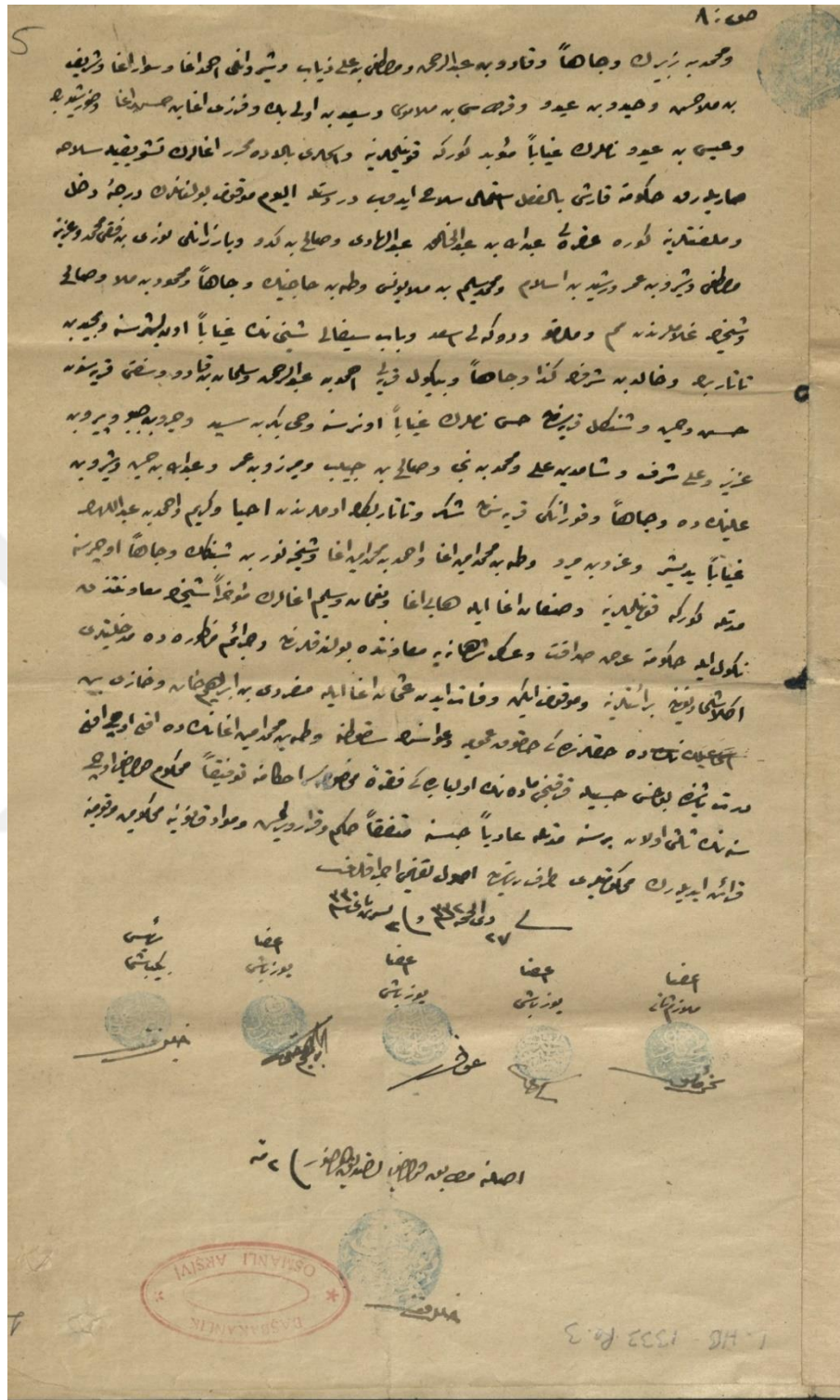
Kaynak: BOA, BEO. 4239/317868.

EK 10: Merkezi Barzan olmak üzere Zibar isminde bir kazanın teşkiline dair kanun sureti.

Kaynak: BOA, DH.EUM.LVZ. 20/3.

EK 11: Şeyh Abdüsselam ve adamları hakkında Musul Divan-ı Harb'i tarafından hazırlanan hüküm mazbatasının son sayfası.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA) *

باسمک اوست

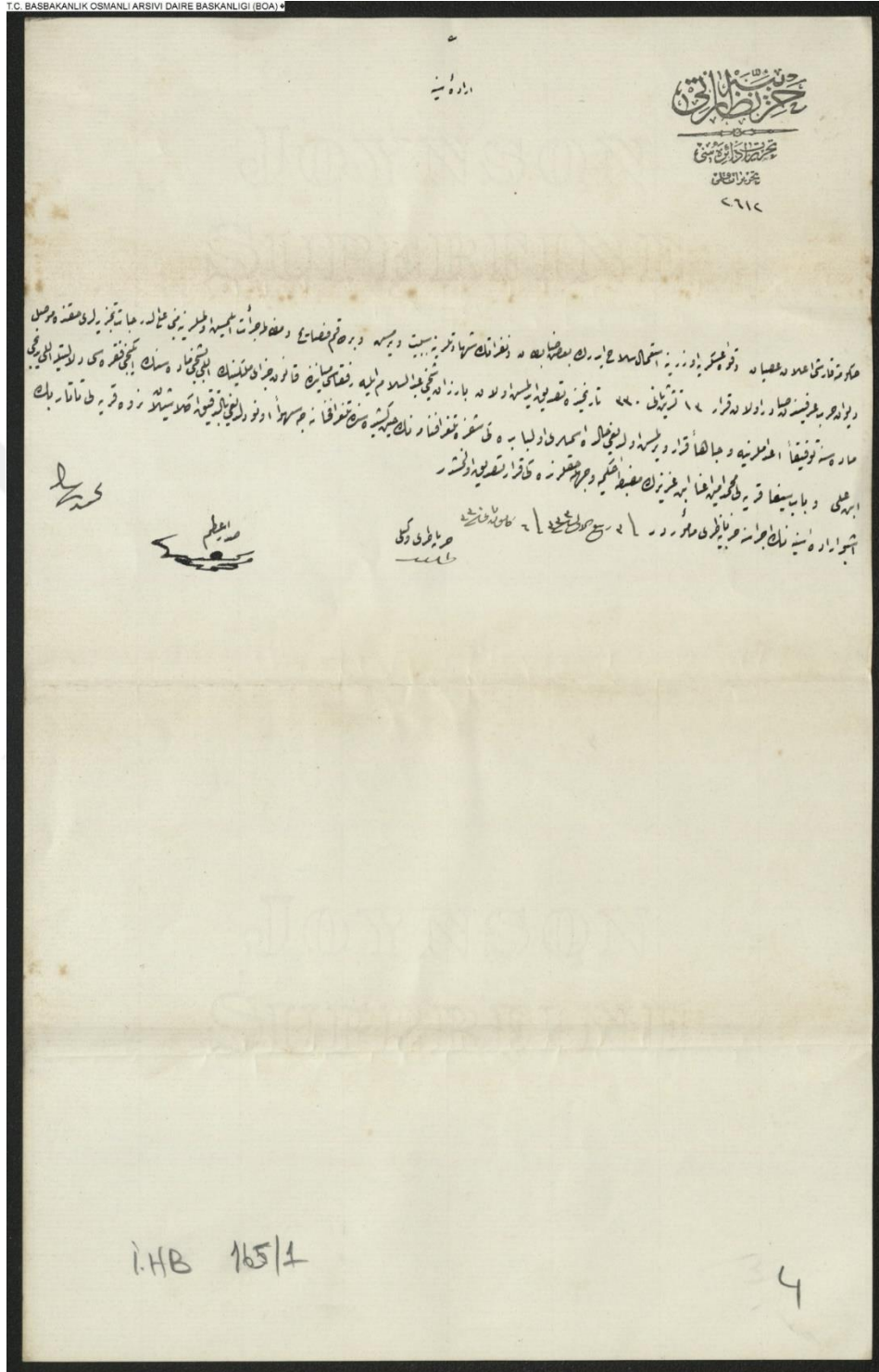
۴

۱۰۸۵ ۱۶۳/۱۲

İ.HB.00163.00012.004

Kaynak: BOA, İ.HB. 163/12.

EK 13: Şeyh Abdüsselam'ın adamlarından olup idamla cezalandırılmasına rağmen yanlışlıkla isimleri eksik kalan Nerve köylü Ali oğlu Tatar Bey ve Babısifa köylü Aziz oğlu Muhammed Emin Ağa'nın idam cezaları hakkında Padişah Mehmet Reşat'ın iradesi.

İ.HB.00165.00001.003

Kaynak: BOA, İ.HB. 165/1.

EK 14: Şeyh Abdüsselim'in idam kararıyla ilgili dönemin önemli devlet yöneticileri.

Dönemin Harbiye Nazırı: Enver Paşa (1881-1922)

Kaynak: <http://havadissergisi.org/1918/enver-ve-talat-pasalarin-kacislari/?highlight=talat%20pa%C5%9Fa>

Dönemin Dahiliye Nazırı: Talat Paşa (1874-1921)

Kaynak: <http://havadissergisi.org/1918/taat-pasanin-istifasina-dair-soylentiler/?highlight=talat%20pa%C5%9Fa>

Dönemin Van Valisi: Tahsin (Uzer) Bey [1877-1939]

Kaynak: Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Dönem Osmanlı Yönetimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3.Baskı, Ankara 1999, s.404.

EK 15: Şeyh Abdüsselam ve adamlarını yargılayan Musul Divan-ı Harb'in kararı ve Padişah Mehmet Reşat'ın onayı gereğince küreğe konulma cezasına çarptırılan kişiler ve suç derecelerine dair tablo.

Adı	Ceza Tebliğ Şekli	Cezası
1. Halid Ağa bin Miro	Vicahen (yüzüne karşı)	Ömür boyu küreğe konulma
2. Talha bin İslam Kadir	“	“
3. Muhammed bin Molla	“	“
4. Muhammed bin Zübeyr	“	“
5. Ado bin Abdurrahman	Gıyaben	“
6. Mustafa bin Ali Ziyab	“	“
7. Şirvanlı Ahmed Ağa	“	“
8. Süver Ağa	“	“
9. Şerif bin Molla Hasan	“	“
10. Hayd bin İyd	“	“
11. Kartas bin Molla Musa	“	“
12. Said bin Evla	“	“
13. Ferzi Ağa bin Hasan Ağa	“	“
14. Hurşid Bey	“	“
15. İsa bin Abdo	“	“
16. Akralı Abdullah bin Abdülhalik Abdülhadi	Vicahen (yüzüne karşı)	15 sene küreğe konulma
17. Salih bin Gedo	“	“
18. Barzanlı Nuri bin Faki Muhammed	“	“
19. Aziz Mustafa	“	“
20. Şiro bin Ömer	“	“
21. Reşid bin İslam	“	“
22. Muhammed Selim bin Molla Yunus	“	“
23. Taha bin Hacı	“	“
24. Mahmud bin Molla	Gıyaben	“
25. Salih	“	“
26. Memo Malko	“	“
27. Döğeli Esad	“	“
28. Babısifa köyünden Şeyhi	“	“
29. Mecid bin Tatar Bey	Vicahen (yüzüne karşı)	10 sene küreğe konulma
30. Halid bin Şeref	“	“
31. Bigul köyünden Ahmed bin Abdurrahman	Gıyaben	“
32. Selman bin Kadir	“	“
33. Seftetferi köyünden Hasan	“	“
34. Seftetferi köyünden Hüseyin	“	“
35. Tengel köyünden Hüseyin	“	“

36. Hasibekir bin Seyyid,	Vicahen (yüzüne karşı)	7 sene küreğe konulma
37. Çerobecbo	“	“
38. Piro bin Aziz	“	“
39. Ali Şeref	“	“
40. Şamed bin Ali	“	“
41. Muhammed bin Nebi	“	“
42. Salih bin Habib	“	“
43. Mirza bin Ömer	“	“
44. Abdullah bin Hüseyin	“	“
45. Şiro bin Ali	“	“
46. Kurangi köyünden Şükrü	Gıyaben	“
47. Tatar Beyin adamlarından Ahba	“	“
48. Kerim	“	“
49. Ahmed bin Abdullah	“	“
50. Garo bin Miro	Vicahen (yüzüne karşı)	3 sene küreğe konulma
51. Taha bin Muhammed Emin Ağa	“	“
52. Ahmed bin Muhammed Emin	“	“
53. Şeyh Henur bin Şenik	“	“

Kaynak: BOA, İ.HB. 163/12.